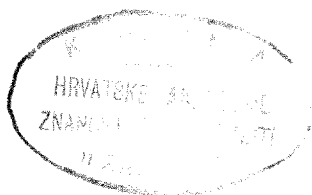

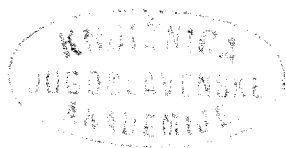
RAD
JUGOSLAVENSKE AKADEMIE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA LXXIX.

RAZREDI FILOLOGICKO - HISTORIČKI I FILOSOFIČKO - JURIDIČKI.

XIII.

U ZAGREBU 1886.

U KNJIŽARNICI JUG. AKADEMIE L. HARTMANA (KUGLI I DEUTSCH).

Sadržaj.

	Strana
Imena Slovjena i Ilira u našem gostinju u Rimu poslije 1453. godine.	
Od dra. Ivana Črnčića	1
Ivan, arcidjakon gorički, domaći pisac u XIV. vijeku. Od Ivana Tkalčića	71
Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. II Crkva hrvatska. Od predsjednika dra. Fr. Račkoga	135
Religija Srba i Hrvata, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog. Dio II Pojezda, Prijezda i Zora. Od Nadka Nodila. (Ostatak.)	185
Darovane knjige	247

Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjeu u Rimu poslije 1453 godine.

Priobćeno u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 29. studenoga 1884.

NAPISAO DOPISUJUĆI ČLAN DR. IVAN ŖRNČIĆ.¹

I. Moje prigovaranje.

Ja ni mrve „Ilirac“ 1863 godine postah, i to više po tudjoj nego po svojoj volji, članom „Ilirskoga“ („degli Ilirici“, „Illyricorum“) obojega zavoda, kapitula i nekakova¹ sbora, ili pravo, bratovštine nad našim gostinjem, u vječnom gradu. No do mala, možda još istoga dana, u koji sam, a to na 11. junija, simo prišao, opazih, da se ulice okolo nas zovu po Slovjenih, „Via Schiavonia“², „Vicolo degli Schiavoni“, a ne po Ilircih. A zatim, slušajuć i čitajuć doznah i spoznah, da se mi sami, ter svagdje i posvuda, zovemo i pišemo: Ilirci (a tako nas je i vele zaslužili g. Kukuljević u Arkivu za jugoslov. povjest u I. knjizi prozvaao), a Rimljani svikoliki da nas: Slovjeni („Schiavoni“). A kako bi mogli nas drugačije zvati nego naše ulice?

Pak ovako počeh prigovarati: mi smo ovdje svi Slovjeni, ili, ako nismo, bismo imali biti, a negdanji Grčki i Rimski Ilirci nisu bili Slovjeni; a Napoleonovi, oni su dvie tri stotine godina kašnje stvoreni, nego ovi zavodi, i jur jih je nestalo; a Avstrijski, koji su još kašnje stvoreni, oni pak, izvan naših otoka, da neimaju ovdje prava; tako da neznaš, za koga je ovo zastavljeno. Pak

¹ Izprave, na koje se ova razprava poziva, objelodaniti će se u „Starinah“, knj. XVIII.

² 1872 godine mlada rimska občina izpravila: Via degli Schiavoni; a to izriču Talijani nekoji: Škiavoni, nekoji: Ščavoni, a nekoji: Ščavoni. „Schiavoni“, tako je po zakonu njihova jezika; no to ću drugdje dokazati.

dokončah, to svakako razvidjeti; a i ono: može li biti članom „ilirske“ bratovštine, tko neumie ni jedne po slovjensku? . . .

I tako, znajući po onom Kukuljevićem spisu, da je papa Mikula V. to i to darovao „ilirskomu“ narodu za gostinjac, poželih vidjeti najprije njegovu izpravu za to. Otvorih gdje su naša pisma (tada jur bijah nad njimi) i najдох tu izpravu, ter i pisanu na kvieru, i tiskanu, ter takove više iztisaka. No je skoro, a to je po tisku i po pravopisu poznati, tiskano, i to po pisanoj, samo nije posve vjerno. A pak pisanâ nije matica iliti istica, nego prepis; jer

1. na lrbtu joj je: *Copia della Bolla* . . ., a unutra na pričelu: *Exemplum*;

2. neima pečatnice, a bi imala imati, zašto je, po riečih: „servus servorum Dei“, „anno Incarnationis Dominicae“, onakova, kakovu zovu *bullo*¹, a ni mjesta nije za pečatnicu;

3. nitko nije na njoj podpisan;

4. ima nekoliko očitih ter smiešnih pogrješaka;

5. pismo joj skorije; a tako i pravopis, jer tote su dvoglasci *ae* i *oe* na svojem mjestu, a za to XV. vieka pisali su samo *e*;

6. na istom kvieru a poda tom izpravom, ter samo m. 0015 dalje, napisana je ina (*Breve*), kako je papa Inocencij VIII. 1486. godine ovomu gostinjacu to i to darovao², ter i to je, dašto, prepis, a ne istica, kako Theiner piše (Monum. Slavor. merid. I, 522 s.). A da sve ovo bude očito, prilažem *fac-simile* toga obojega pisma, i to smanjeno na 1¹/₁₀ prema 2.

Ali tada nepoznah, da je taj prepis izopačen, jer teško bijaše, ne toliko opaziti to, koliko pomisliti, da je tkogod smio izopačiti papino pismo! . . . I tako za rieči „dalmatinski iliti ilirski narod“ u tom prepisu³ uzvjerovah, da jê je sâm papa rekao, pak da je on tomu „narodu“ za gostinjac darovao porušenu i otkrivenu crkvu sv. Marine na Martovu Polju, Tibru na lievoj strani⁴. I do duga

¹ Vidi prilog IV. b)

² V. pril. XXI.

³ „Exhibita siquidem Nobis nuper pro parte dilectorum filiorum Hieronymi de Potoma (*Pravo: Potomnia, ili: Potomia*) et aliorum pauperum heremitarum *Dalmatiae seu Illiricae nationis* in Alma Urbe degentium petitio continebat quod licet in dicta Urbe pro suscipiendis diuersarum nationum pauperibus et egenis ad illam pro tempore confluentium (*confluentibus*) multa hospitalia esse noscantur, *Dalmatica tamen seu Illirica natio* Hospitale pro suscipiendis specialiter eiusdem nationis pauperibus carere noscitur“ . . . U IV. b).

⁴ Kašnje: Ripetta, ter jur 1522 god. po XLI.

sam ove rieči držao za prâve njegove. A kako nebih, videć, da su je i sami mudri sudci sv. Rote u Rimu, i to dvjesto godina prije, za takove držali. Jer ti sudci 1655 godine, sudeći, da za koga je ovaj kapitul i gostinjac zastavljen, rekoše za gostinjac, da ga je papa Mikula V. zastavio za „*Dalmatinee iliti Ilirce*“¹, a to je meni kazalo ne samo, da su taj prepis, ili takov, imali pred očima, nego i da su mu uzvjerovali. No, ako sam uzvjeroval, da je sâm papa onako rekao, nisam, da je i pravo. Jer prvo: „*Dalmatiae* (samostavnik, na prvom mjestu) seu *Illyrica* (pridavnik) natio“, to neslaže; drugo: Dalmacija nije nigdar bila što i „*Ilirija*“, ni za rimskoga vladanja, ni za carigradskoga, ni za franačkoga, ni za hrvatskoga, ni za benetačkoga; nego vazda manja. A zar oni pustinjači, Jerolim iz Potomuja i drugi neimenovani, hotijahu inati svoj gostinjac samo za ono nekoliko Dalmatina, a ne i za ostale Slovjene: za Hrvate, za Bošnjake, za Srbe, za Kranjce, za Istrane, za Štajerce, za Korušce, za te svoje susjede? A tko je tada znao za starinsku zaboravljenu „*Iliriju*“? Zar pape? Eno u Theinerovoj knjizi njihova 583 svakakova pisma o južnih Slovjenuh od 1181 do te 1453 godine, pak u nijednom spomena ni „*Iliriji*“ ni „*Ilircem*“; a ni u poznijih sve do one Inocencija VIII. izprave, koju sam tolić spomenuo.

Ili je ovaj prepis, prigovorih nekoliko zatim, izopačen, ili bijaše onaj, koji su Svetojerski kanonici, Petar Ricci² rabljanin, Ši-

¹ . . . „*Hospitale erectum anno 1453 a s(anctae) m(emoriae) Nicolao quinto ex relicto b(ona)e m Fantini de Valle Tragurini ex Dalmatia olim huius nostri Ordinis Auditoris (A taj je tek 1475 g. umro!) pro Dalmatis seu Illyricis, quae dictio (seu) stat expositiue pro (id est)*“. . . Istromenti, I. 99 l., rukopis na kvieru u našem arhivu; i još: *Decisiones Sacrae Rotae Romanae — Coram bo me. R. P. D. Hieronymo Priolo — Romae, Typis Reuerendae Camerae Apostolicae, 1681.* — Da to nije istina, nije mi dala posumnjati ni ova: „*Hospitale S. Hieronimi de Urbe Nationis Dalmaticae, seu Illyricorum*“, koju je papa Paval III, 1539 ili 1540 godine, rekao, dajući kardinalu Gašparu Kontarenu (benetćaninu), štitniku nada tim gostinjem, oblast suditi i odsuditi tu i tu pravdu tote brašćini („*Confraternitas*“), i prenačiniti joj zakone. (U štatutu naše brašćine od 1541 a prepisanu 1601 god.)

² Možda prevedeno: Jezić? U grbu su mu, a to u spomenutom štatutu, dva ježa.

mun Bradić zadraniin, i Juraj Blašković pridjevkom *Liberale*¹ jelšanin, i jošte splitski veli žakan Jerolim Allegretti, tako sve Dalmatinci, vidjeli, posvjedočivši pod prisegu², pred rimskim javnim bilježnikom Petrom Martinom Trukom³ 1609 godine a na 22. avgusta ovako :

prvi: „Ja svjedok znam, da je papa Mikula V. *slovjenski* gostinjac i stâru crkvu sv. Jerolima u Rimu darovao nekim hodočastnikom iz Potomnja⁴ za stan ubogim hodočastnikom *Ilircem*; a to znam, jer sam *vidio prepis* njegove povelje za to⁵. I taj gostinjac nije pod ničiju oblast⁶, nego je posve *Ilirski*, ter ga *Ilirci*, i popi i svjetovnjaci, nastoje. Ja to znam, jer i ja sam *Ilirac*, ter jur dvadeset godina imam posla u tom gostinjecu, pak sam vazda vidio, da ga *Ilirci* nastoje i zanj skrbe; a nikada nisam vidio ni čuo, da je on pod čiju god oblast. I jošte znam, da u taj gostinjac primaju na stan svakoga (?) hodočastnika *Ilirca*, i da tu svakoga nemoćnika *Ilirca* nastoje i lieče; a navlastito hodočastnike iz *Hrvatske*, n. pr. iz Zagreba, a i 'z drugih *Hrvatskih* krajeva prijemu tamo na stan, ter je lani⁷ u svetom ljetu⁸ bilo tu na stanu hodočastnika iz Hrvatske bez broja; a to ja znam, jer sam jih vidio i davao im jesti i drugu potrebu“;

drugi: „Ja znam, da je papa Mikula V. *slovjenski* gostinjac i stâru crkvu sv. Jerolima u Rimu darovao nekim pustinjakom za stan ubogim hodočastnikom *Ilircem* toga istoga (t. j. slovjenskoga)

¹ A ne „literati“, kako je Kukuljević pročitao, a to u spisu, za koji on ondje u Arkivu na 109 str. kaže, da ga je našao medju pismi zagrebačkoga kapitula. U spomenutom statutu je i njegov grb: dvie šake, a to prama: liberalis = darežljiv.

² „Tacto pectore more sa(cerdotum)“, a ne „morem“, ni „mores“.

³ „Truca“, „Trucha“, ovako se je pisao taj bilježnik, a ne „Trucela“. Njegova su pisma sada u bilježnika Antona Binia, u ulici: Via Frattina; no mnogo je propalo, ter i matrica o svjedočenju ovih kanonika; a to sam sâm vidio.

⁴ Jer „Posonia“ držim da je po krivu ili onaj bilježnik zapisao, ili Kukuljević prepisao, namjesto: Potonia, sudeć po IV. prilogu a i b. To valja razvidjeti!

⁵ „Perche ho visto la copia della bolla che fece d(ett)o Pontefice della d(ett)a Concessione“. Ostali svjedoci ne vele, istina, izriekom, da su prepis vidjeli, nego neki, da je „bullu“ ili „breve“, a neki, da je „breve“ ili „bullu“; pak i to, što su oni vidjeli, držim, da je bio prepis, a ne istica.

⁶ Ova nija posve = onoj „de Jure Patronato“; ali ni „zavjetništvo“ nije mi po volji.

naroda; a to znam, jer sam vidio njegovu povelju („breue!“) za to. I jošte znam, da taj gostinjac nije pod ničiju oblast, nego je posve *Ilirski*, ter ga *Ilirci*, i popi i svjetovnjaci, nastoje. Ja to znam, jer više dvadeset godina imam tote posla, i nigdar nisam vidio ni čuo, da je taj gostinjac pod čiju god oblast, nego, kako rekoh, vazda sam vidio, da *Ilirci* njim vladaju. I jošte sam vavjek do sada vidio, da nutar priimlju na stan uboge hodočasnike i nemoćnike *Ilirce* iz *Hrvatske*, navlastito iz Zagreba, a i 'z drugih *slovcjenskih* („della Schiavonia“) krajeva, i da takove nemoćnike nastoje i lieče“;

treći: „Ja svjedok znam, da je papa Mikula V. *Ilirski* (!) gostinjac i stâru crkvu sv. Jeronima u Rimu darovao nekim pustinjačkom *Ilircem* za stan ubogim hodočasnikom *Ilircem*; a to znam, jer sam vidio njegovu povelju („la bolla o breue!“) za to. I jošte znam, da taj gostinjac nije pod ničiju oblast, nego posve *Ilirski*, ter njim *Ilirci*, i popi i svjetovnjaci, skupa vladaju; a ja to znam, jer, i sâm *Ilirac*, jur dvadesetak godina imam u njem posla, i nikad nisam vidio ni čuo, da je on pod čiju god oblast, nego posve *Ilirski*; i do sada vavjek sam vidio, da nutar primaju na stan svakoga uboga hodočasnika i nemoćnika *Ilirca*, t. j. iz *Slovcjenije* („Schiavonia“), iz *Hrvatske*, iz *Zagreba*, iz *Ljubljane*, iz *Bosne*, iz *Srbije*, i još iz inih krajeva, gdje *ilirski* govore, i da svakoga takova nemoćnika tu nastoje i lieče. Ja sam to sto puti vidio“;

četvrti: „Ja znam, da je papa Mikula V. *slovcjensku* stâru crkvu i gostinjac sv. Jerolima u Rimu sa kućičcem, gdje su kuće uzidane, darovao nekim pustinjačkom *Ilircem*, za stan ubogim hodočasnikom i nemoćnikom *Ilircem*; a ja to znam, jer sam *vidio* njegovu povelju („lo breue, overo bolla!“) za to. I jošte znam, da taj gostinjac nije pod ničiju oblast, nego je posve *Ilirski*, ter njim *Ilirci*, i popi i svjetovnjaci, vladaju, kada su u Rimu; a ja to znam, jer, ovako *Ilirac*, jur dvadeset i dvie godine imam u njem posla, i nikad nisam vidio ni čuo, da je on pod čijugod oblast, nego posve *Ilirski*. I do sada vazda sam vidio, da nutar primaju na stan svakoga uboga hodočasnika i nemoćnika *Ilirca*, t. j. iz *Slovcjenije* („Schiavonia“), iz *Hrvatske*, iz *Zagreba*, iz *Ljubljane*, iz *Bosne*, iz *Srbije*, i još iz inih krajeva, gdje *ilirski* govore, i da svakoga takova nemoćnika tu nastoje i lieče. A to znam, jer sam sto puti vidio takovih hodočasnika tu na stanu, i kako tu lieče takove nemoćnike“.

Evo, ovi *Dalmatini* svjedoče, da su vidjeli prepis papine povelje, i da po tom znaju, da je on ono darovao „Ilircem“; a „Dalmacije“ ne spominju ni tu, ni ondje, gdje nabrajaju „Ilirske“ iliti „Slovjenske“ kraje. A ni nadpop svetojerolimskoga kapitula Šimun Gjeorgjević¹, isto Dalmatin, zadraniin, javljajuć hrvatskim velikašem, da je ove svjedočbe poslao zagrebačkomu biskupu², ne veli, da je ono papa „Dalmatinom iliti Ilircem“ darovao, nego samo, da „Ilircem“³, premda on niže spominje *Dalmaciju*, kako i *Hrvatsku*, i *Bosnu*, i još *Istru*. Pak tko nebi pomislio, da koji su prepis ovi Dalmatini vidjeli, da u tom nije bilo „Dalmatiae seu Ilirica natio“, nego da nekako drugako?

A jošte žošće sam prigovarao onim riečim, pokle sam dvadesetak *vjerovanih* izprava za taj gostinjac i za mnogoga Slovjenina u Rimu od 1454 do 1485 godine pisanih pročitao, a ne našao u nijednoj spomena „Ilircem“, a samo u jednoj „Dalmatinom“; nego samo Slovjenom. (Zato ja sebe 1867 godine pred svim svietom prozvah *slovjenskim* kanonikom). No o tih izpravah hoću potla, a sada, kako sam spoznao⁴, da su one rieči izopačene.

Mi imamo ovdje knjigu vezanu u koži, ter prozvanu: „*Jura diversa romana Hospitalis, stantiarum, administrationis et reditionis rationis*“. U toj je knjizi 107 svakakovih izprava i razprava za gostinjac i za kapitul napisanih od 1613 do 1761 godine, ter najveće za žestoku, dugovječnu (od 1613 do 1630), pogubnu i sramotnu pravdu medju kapitulom i bratovštinom, a pred svakakovimi rimskimi sudci: da ima li kapitul gospodariti u gostinjecu, ili bratovština? i da tko od njih ima trošiti na crkvu? Pak tu je

¹ Istina, podpisan je, a to ondje u Arkivu „Georgius“, kako je i u Svetojerolimskih zapisnicih zapisan po latinsku, a po talijansku: Giorgi; ali tu na 2. julija 1589 g. zapisan je on: „Giorgeuichi“, a „Georgieuichi“ na 30 istoga mjeseca. Vidj 12 „primjetbu“ k LIX. pril.

² . . . „Praefato Illustrissimo Episcopo publicum Instrumentum trans misi“. A tako on je ovo pisao poslie 26 avgusta, u koji dan je rimska obćina posvjedočila, da je Truka javnim bilježnikom, i da je vjerovati njegovim izpravam; a ne „VII Non. Augusti“, za koji dan i nezna rimski koledar! A jel' ondje „Possoniensis“, ili: Pottoniensis?

³ „Ad excipiendos pauperes peregrinos *Iliricos*“. Da je taj zadraniin bio dobar Slovjenin, to ne samo ovo pismo kaže, nego i LXIII. pril. Na 28 junija 1614 još bijaše nadpopom, a na 1. febr. 1615 ne više.

⁴ I to pokle sam 1868 godine dao na svjetlo svoje: „Dvie razprave: Slovjinski Sv. Jerolim u Rimu a Rieka, i: Drugo je Senj a drugo Segni“.

među parbenimi svjedočbami Mikulina povelja četiri krat prepisana, i to dva puta sva¹, a dva donekle, t. j. do: „auctoritate propria libere apprehendere etc.“; a jednoč je pak skraćena. Sva je, i to na prvom mjestu, prepisana u dvojih ter istovjetnih prilozih („Summaria“) u 8. i u 26. gibnu, spisanih 1613 godine, ter prozvanih (na zadnjoj strani): „Summarium Hospitalis Illiricorum (*sic*) Pro Ven(erabili) Hospitale et Societate Sancti Hier(ony)mi Illiricorum“; a donle u drugakovih dvojih istovjetnih prilozih u 18. i u 20. gibnu, spisanih 1624—1625, ter prozvanih: „Sac(ra) Visita Pro Ven. Hospitale S. Hier(ony)mi Illiricorum Summarium“, i još u jednih takovih prilozih, koje sam isto u našem arhivu našao, u nekakovu svezku prozvanu: „Scritture e Sommarî dal 1613 al 1627, e dal 1656 al 1762“, gdje je i drugih pisama i razprava za istu pravdu.

I u svih tih prepisih one rieči su, a to je po črnilu i po pismu i još po sliedu zatarenih rieči ili slôva poznati, promienjene; evo ovako:

u prvom u 8. gibnu: „Dalmatie *et* (ovako) Illiricae (*na*: Sclauonie; od *s* načinjeno je I, od *e l* (prvo), od *a y*, a od *uonie ricae*) nationis (*na*: nationum) Dalmatica tamen et Illyrica (*na*: Sclauoniae) natio (*na*: nationes) Hospitale pro suscipiendis specialiter eiusdem (*na*: earumdem) nationis (*na*: nationum) pauperibus carere noscuntur“;

u drugom u 18. gibnu: „Dalmaticae (*na*: Dalmatiae, kojoj je samo *e* nad *ae* pridodano) et Illyricae (*na*: Sclauoniae) nationis (*na*: nationum) Dalmatica tamen et Illyrica *na*: Sclauoniae) natio (*na*: nationes) H. p. s. sp. eiusdem (*na*: earumdem) nationis (*na*: nationum) p. e. noscitur (*na*: noscuntur);

u trećem u 20. gibnu: „Dalmatiae et Illyricae (*na*: Sclauoniae) nationis (*na*: nationum) Dalmatia (ovako!) tamen et Illyrica (*na*: Sclauoniae) natio (*na*: nationes) h. p. s. sp. eiusdem (*na*: earumdem) nationis (*na*: nationum) p. e. noscitur“ (*na*: noscuntur);

u četvrtom u 26. gibnu; „Dalmatiae seu (*na*: et; *s* je pridano a od *t* načinjeno *u*. A tako i drugoč) Illiricae (*na*: Sclauoniae) nationis (*na*: nationum) Dalmatica tamen seu (*na*: et) Illyrica (*na*: Sclauoniae) natio (*na*: nationes) H. p. s. sp. eiusdem (*na*: earumdem) nationis (*na*: nationum) p. e. noscuntur“;

¹ V. prilog IV. a.

u petom u onih trećih priložih: . . . Dalmatiae seu (*na: et; onako kako u četvrtom*) Illiricae (*na: Sclauoniae*) nationis (*na: nationum*) . . . Dalmatia (*kako u trećem*) tamen seu (*na: et*) Illirica (*na: Sclauoniae; ovdje je s izbrisano, pak od c načinjeno*) D natio (*na: nationes*) h. p. s. eiusdem (*na: earundem*) nationis (*na: nationum*) p. c. noscitur (*na: noscuntur*).

A skraćena je pak ta povelja u razpravi u 12. gibnu, prozvanoj: „Romana (t. j. causa) Hospitalis sancti Hier(ony)mi Illiricor. Pro Ven. Hospitale et societate s Hier(ony)mi Contra RR. Archipresb(yte)rum¹ et Georgium Liberalem² Canonicum³, facti⁴, i još u jednoj isto takovoj u onom svezku. Pak i ta skraćena povelja evo kako je, i to u obojoj razpravi, prenačinjena: . . . „Nicolaus piaie mem(oriae) Papa V. Illiricae et Dalmaticae nationi (*na: nationibus*) ad preces Hier(ony)mi de Potonia et pauperum quorumdam ex dicta (*na: dictis*) natione (*na: nationibus*) Heremitarum tunc in Urbe degen(tium) concessit et donauit ex benignitate apostolica ecclesiam dirutam et discoopertam sanctae Marinae . . . pro fundando ex piorum elemosinis speciale Hospitale sub invocatione sancti Hier(ony)mi pro recipiendis pauperibus peregrinis *dictarum nationum*⁵.”

No još je poznati izbrisane rieči i slova. Pak je očito, da je prije u svih onih pet prepisa bilo: *Dalmatic et Sclavonie nationum*

¹ To još bijaše Šimun Gjeorgjević.

² Blašković. V. sprieda.

³ Ne proti kapitolu, zašto: „Modo insurgit modernus Archipresb(yte)r sub *asserto* nomine Capituli, de cuius tamen Capituli ordine vel mandato sufficienti *nullibi apparet*“, u istoj razpravi. No u 15. razpravi jest: „contra RR. DD. Capitulum et Canonicos eiusdem Ecclesiae“.

⁴ Zašto ta razprava kaže, kako je se je *dogodila* pravda; a koja kaže, tko ima pravo, tu zovu: juris.

⁵ Ovako u prvoj razpravi, a u drugoj: dictae Nationis (*na: dictarum Nationum*). I još ovako u obojoj: „Quod eo magis dicendum est in p(raese)nti, quia ex concessione Nicolai principaliter venit ipsum Hospitale uti magis in Urbe necessarium pro *d(ict)is nationibus eorumque* (sic!) peregrinis ad limina Apostolorum confluentibus, patet tum in illis in drugoj: „*illius*“, kako je i pravo) priefat(ion)e, ex qua colligitur mens et r(ati)o concedentis, tum etiam in dispositiva, quia attentis praemissis, uidelicet quod *Nationes praefatae* nullum haberent in Urbe speciale Hospitale“. . . „Minus facit. quod Societas dicatur incapax administrationis honorum Hospitalis, ex quo uidetur ecclesiasticum, uti impetratum ab Heremitis, quia patet ex dictis Hospitalo fuisse concessum Illirice et Dalmaticae *nationibus*“.

. . . . Dalmatica tamen *et Sclauoniae nationes* Hospitale pro suscipiendis specialiter *earumdem nationum* pauperibus carere *noscuntur*¹. Ako nebi bilo ovako, odvjetnik, koji je branio bratovštinu proti kapitolu, nebi bio, kako jest, rekao, a to tudij za prvim i za četvrtim prepisom: da što je Mikula Dalmatincem i *Storjenom* dopustio i darovao, to da se je i sbilo.¹

A još i drugdje je „et Sclauoniae“ ili „Sclauonicae“ malo ne posve, jer je koža, ostrgano, pak tu „seu Illiricae“ napisano, a to u knjizi „Istromenti“, u I. (jer jih je više) a na 158. listu, gdje je pop Šimun Turina svetojherolimske bratovštine kapelan 1586. godine popisao pisma te bratovštine². Tu je, i to na prvom mjestu ovakov spomen Mikulinoj povelji: „Exemplum³ Bullae Nicolai Papae 1453. XI. calen. Maij, per quam conceditur Hieronymo de Potonia et alijs heremitis, ut Capellam Sanctae Marinae in Campo Martio conuertant in Ecclesiam Sancti Hieronymi, et fiat Hospitale nationis Dalmaticae seu (na: et) Illiricae“ (na: Sclauoniae, ili: Sclauonicae; od *ni* do kraja tako je ostrgano, da nije moći razabrati, jeli *ae* bilo, ili *cae*).

II. Od početka do 1485 godine samo *Storjenti*.

Pokle sam sve ovo promijenjeno vidio, uzeh opet u ruke prepis na kvieru, da vidim, ne, jesu li i u njem promijenjene one rieči (toga još nisam bio promislio), nego, je li u njem dorečeno, što u iztiscih mu nije, ono „concedas et dones“, pak obličih, da su tu rieči „seu Illiricae nationis“, „seu Illirica natio“, „ejusdem nationis“ i „noscitur“ na *strganu* napisane!⁴ Dà, na *strganu* (a koža se da *strgati*) napisane su ove rieči. No prisegla je zemlja raju da se sva otajna znaju. Još je poznati, da je „seu“ (na obojem mjestu) načinjeno od „et“, a „Illiricae nationis“ od „Sclauonie na-

¹ „Quod *supradicta* concessio et donatio Nicolai ad fauorem dalmaticae *et Sclauoniae nationum* h(ab)uit effectum, accedente consensu titularis sancti Laurentij in Lucina, probatur ex solutione canonum usque in p(raese)ntem diem de proprijs pecunijs ipsius Hospitalis et Societatis per manus officialium“.

² V. 1. primjetbu k I. prilogu.

³ Držim, da je Turina mislio onaj na kvieru prepis, jer zatim najprije spominje prepis (exemplum“) Inocencijeve povelje, a taj je, kako sam sprieda spomenuo, na istom kvieru.

⁴ V. fascimile.

tionum“, a „eiusdem nationis“ od „earumdem nationum“, a „noscitur“ od „noscuntur“; i to ovako:

„seu“ od „et“ (na obojem mjestu): s prieda je, kako u onih dvih zadnjih prepisih, pridano *s*, a *t* zgora ostrgano (ali ne posve), pak tako udjelana prva polovica slova *u*, a druga mu je pridana. I zato je premalo prostora između novč „seu“ i njezinih susjeda „Dalmatiae“ i „tamen“ s prieda, a „Illiriac“ i „Illirica“ zada, prama tomu, koliko ga je između ostalih rieči;

„Selaunio“ je, i prvoč i drugoč, nekoliko ostrgana, pak na *S* napisano, i to lako, *I*, a *l* (prvo) na *e*, a *i* (namjesto *y*) na *a*, a *ri*, i to na široko, na *uon*, a *ce* (prvoč) i *ca* (drugoč) na *ie* tako, da prvanje *i*, komu je još poznati piknju, sada je *e*. Ovako je stvorena rieč „Illirice“ i „Illirica“;

„nationum“, ovoj su, i prvoč i drugoč, zadnja dva slova (*um*) ostrgana, pak tu, dašto, na široko, da ne ostane preveć prazna prostora, napisano *is*, da bude „nationis“;

„nationes“, ovoj su slova *nes* ostrgana, da bude „natio“; no zadnje *o* je razšireno, da neostane preveć prazna prostora do druge „ospitale“. Zato je i ovoj malo *h*, kojim je, a to je još poznati, počimala, pretvoreno u velo *H*;

„earumdem“, ovoj su prve dvie slovke, t. j. *earum*, ostrgane, pak tu napisano: *eius*, da bude „eiusdem“;

a „noscuntur“, ovoj je *noscun* ostrgano, pak totu napisano: *nosci*, da bude „noscitur“. A da neostane preveć prazna prostora između ove ovako skraćene i sprednje „carere“, i ovoj je *vere* ostrgano, pak na šire napisano.

I sve ove promjene drugakovim su crnilom, jačim i skorijim, napisane, a ostâla slova: *e* (od „et“), *natio*, *nati*, *ospitale*, *dem*, *ca*, i *tur* ponovljena. I tim istim crnilom su sve ostâle rieči ponovljene tako, da je pero prošlo im po svih slovih i po svih potezih i po svih crtah i po svih znacih, ter brže da je ono i dvoglasce *æ* (= *ae*) i *oe*, kojih u Inocencijevoj povelji nije, nekoliko puti od *e* načinilo, a od „construendo“, „conseruando“. Pak je vidjeti, da je sada skorije pismo Mikuline, nego Inocencijeve povelje na istom kvieru, a u isto doba, ako ne poznije, prepisane. No to pero, akoprem vješto, nije svagdje prošlo ravno po istih crtah, a ni do vrha svakoj ni do dna ni do kraja¹, pak je još

¹ N. p. *a* od „eaeque“ (t. j. vota) tako je ponovljeno, da je više *o* (kako je i čitao onaj koji je tu povelju dao na svjetlo: t. j.: *eoque*!), nego *a*.

totu poznati, i to puno puti, prvanje pismo: to je bljedje, kakovo je i druge povelje.

A tako je očito:

a) da je u ovom prepisu, po kojem su svi oni drugi potekli, prije bilo: *et Sclauonie nationum, et Sclauonie nationes, earundem nationum, noscuntur*“;

b) da tko je ove rieči ostrgao, pak napisao: . . . *seu Illiricae nationis . . . seu Illirica natio . . . eiusdem nationis . . . noscitur*“, i razširio ona slova, da taj isti je i ponovio sve ostalo pismo, i to ne, da bude laglje čitati to pismo. jer to bi, sudeć po ostancih mu i po pismu druge povelje, još i sada lako bilo; nego da bolje skrije ove svoje promjene: zato je taj isti, a to po ernilu i po pismu sudim, i u onih drugih prepisih i spomenih iste rieči, negdje posve, negdje, a to po zaboravi ili po nemaru, napol promienio;

c) da je ovo promienjeno negdje od 1625 do 1655 godine, jer od 1625 su oni nekoji prepisi, a od 1655 onâ svete Rote besjeda: da je papa Mikula V. zastavio gostinjac za „Dalmatine *iliri Ilirce*“, „pro Dalmatis *seu Illyricis*“: da ova „seu“ je koliko i: to jest, „*quae dictio (seu) stat expositiue pro (id est)*“. Tako tada u prepisu već nebijaše: „Dalmatiae et Sclavoniae nationum“, „Dalmatica tamen et Sclavoniae nationes“, „D. t. seu Illirica natio“. Ako to nebi bilo tako, pop Jerko Pastrić, Splićanin a ovdje član svetojerske brašćine 1659 godine, izvješćujući sv. papinu „vizitu“ o gostinju¹, nebi bio za papu Mikulu rekao, da je *svojom poveljom* dopustio graditi gostinjac, kamo prijmati na stan *Dalmatine iliri Ilirce*². No drugdje ću dokazati, da je ovo negdje od 1652 do 1655 godine izopačeno; a napokon

d) da tko je ovo izopačio, da je bio Dalmatin, pretvoriv ne samo „Sclavoniae“ u „Illirica“ i „nationes“ u „natio“, nego još i „et“ u „seu“, da *Slovjenski* gostinjac i kapitul bude *samo* za Dal-

¹ „Sa(crae) Visit(ationi) apostol. Eminentissimo Dno. Cardinali Franciotti, pro Hospitali et Congregatione Sancti Hieronimi Illiricorum de Urbe. Informatio de statu et redditibus Hospitalis, anno 1659 facta a(sic!) Hieronimo Pastrizio Spalatensi“. Poznije prepisano na 7 listova.

² „concesse la facoltà di edificare un Ospedale . . . per ricevere in esso specialmente le persone povere e miserabili della Nazione Dalmata *si ve Illirica . . . come si legge nella bolla* di detta fundazione registrata nel libro d' Istrumenti nel medesimo Ospedale“. Da je zabilježena ta povelja u toj knjizi, i to u Turinovu popisu od 1586 g. a na 158 listu, to sam jur spomenuo, kako sam i da je totu ostrgano „et sclavonica“ (natio), pak napisano „seu Illirica“.

matine¹. Toga nijedan drugi Slovjenin nebi udjelao! A da je to bio baš onaj pop Jerko Pastrić, i to ću drugdje dokazati, kako hoću i da su ovaj prepis 1609 godine vidjeli oni Dalmatini, Petar Ricci (Ježić), Simun Bradić, Juraj Blašković, Jerko Allegretti i Simun Gjeorgjević.

Rekao sam, da su svi oni drugi prepisi u pravdi od 1613 do 1625 godine po ovom potekli. Jer, po onih Pastrićevih riečih, ovo je onaj isti prepis (izuzam onô promienjenô i ponovljenô), koji Turina 1586 godine spominje; i držim, da je još od 15. vieka, sudeć mu po ostancih prvanjega pisma, i još po tom, što je na kvieru, i kakav je taj kvier, a i po pismu druge povelje; a iste su pogrješke i ovdje i ondje: onâ smiešnâ, „confluentium“ namjesto „confluentibus“, i onâ nedorečenâ (bez glagola „concedas et dones“. V. IV prilog *a* i *b*).

I kako je prije u ovom zdavnjem prepisu, tako držim, da je i u matici bilo: da rieči „Dalmatiae et Sclavoniae nationum Dalmatica tamen et Sclavoniae nationes . . . earumdem nationum . . . noscuntur“ nisu ni pogrješka ni shaba prepisačeva, nego da su prâve papine, ili, pravo, onoga Jeronima iz Potomnja i njegove družine, jer papa, po riečih „Exhibita siquidem nobis . . . petitio continuebat quod“ . . ., a i po navadi, rekao je onako, kako su i oni. No te matice nije medju Svetojerolimskimi pismi, i držim, da je nije nikad bilo. Jer papa nije njim odgovorio, nego je Tivolskomu biskupu² naredio, da neka razvidi, da je li tomu tako, pak da ako obnajde, da jest, da neka im dopusti. Pak ta matica i osta po svoj prilici u toga biskupa. Ali neki Tivolski kanonik, pitan za nju, odgovori, da totu je nije ni medju biskupskimi ni medju kapitulskimi pismi. A ne ima je ni medju Vatikanskimi, kada je Theiner tu povelju po ovom našem prepisu, i to ne posve tačno, dao na svjetlo (Monum. Slavon. Merid I 523).

No je medju našimi pismi do dvadeset inih izprava od 1449 do 1485 godine pisanih, i to su malo ne sve istice (matice) i na kvieru pisane, ter im je, mnogoj, pismo negdje poblidilo, negdje opustilo, a negdje, il' ovako il' onako, baš izčezlo, tako da sam se ja, čitajuć je i prepisujuć, dosta namučio: pak u njih je, a to

¹ A je li papa Paval III sam, ono 1539 ili 1540 godine, rekao seu namjesto *et* („Hospitale S. Hieronimi de Urbe. Nationis Dalmaticae seu Illyricorum“), ili su mu izopačili, tomu ću drugdje suditi

² Lovrenac mu bijaše ime, ter je prije bio njegov izpovjednik, Ughelli: Italia Sacra, I. 1310. Venetiis, 1717.

sam jur nasiknuo, dobrih dokaza za one rieči, ter čudo više za „Sclavoniae“, nego za „Dalmatiae“, „Dalmatica“, a baš nijednoga za „Illiricae“, „Illirica“! Ja te izprave prilažem, redom po godinalah, i brojim je, ter nekoju prilažem svu, a nekojê toliko, koliko držim da je potreba, ili koliko sam mogao pročitati, ter sam po nekoliko prazna prostora pustio svagdje, gdje sam, ili po volji ili po sili, preskočio, a neočitim riečim pitalo (?) pridao. I za svaku tu izpravu sam ondje rekao, jel' istica, ili prepis, i na čem je pisana, i gdje je; i još u ovoj sam ovo protumačio ili razjasnio, a u onoj ono. A što je u njih dobra za moju razpravu, to sam većimi ili drugakovimi slovi napisao, pak to ću ovdje redom pokazati, i tako osramotiti „Dalmatince iliti Ilirce“, i koji su to bili, i koji jesu, i koji budu, a najveć ove rimske sudce.

I. izprava kaže, kako se je Fran (brže da: Kolarić), rodom *Slovjenin* („de Sclauonia“) a stanjujuć u Rimu, 1449 godine pravdao za nekakovu kuću u gradu Viterbu, i za nekakov svoj vino-grad na Viterbskom, i kako je to izpravdao. A napisao je tu izpravu bilježnik Ivan Frauov u tom istom gradu.

II. je oporuka, i to vele znamenita, Kate Valice, ili, ako voliš Valičke, žene, brže nego hćere, Stjepana „de Frigoli“ (valja da je bio Talijanin), *Slovjenke*¹, pisana 1451 god. u Rimu u Svetopetarskom zagradju („in burgo s. Petri“), ter u njezinu stanu i pred njom, dašto, nemoćnom. Tu su baštinici: Murel (možda: Marul?) *slovjenin*, Petar Splječanin *slovjenin*, i Ivan Erlan *slovjenin*², a ti su i oporuku imali ovršiti; a svjedoci: Stjepan Ivanov iz Senja *slovjenin*, Anton bošnjak *slovjenin*, Stjepan Antunov *slovjenin*³; a puno zadušbina, ter i ova: I još je pustila deset dukata *poštovanomu slovjenjskomu društvu* (ili: bratovštini) *u istom svetopetarskom zagradju*⁴.

¹ „Catarina Stephani de frigoli districtus *Sclauonie*“ — „caterina valit de frigoli *sclaua*“. Može biti da je ovo ona iz Zagreba, u prvoj primjetbi k I. prilogu.

² . . . „Fecit . . . suos heredes universales: murellum *sclauum*, petrum spalastrum (*sclauum*, drugoč), et joannem frollanum *sclauum*“.

³ „Presentibus hijs testibus, videlicet: Stephano Jo(annis) de Sengnia (tako) *sclauo*, Antonio busingnaco *sclauo* stephano ant(oni)i *sclauo* . . .

⁴ „Item reliquit dicta testatrix *venerabili societati confallonorum sclauorum dicti burgi sancti petri* e(ura?) dictorum confallonum“ (talijanski: gonfallone = zastava.

Po ovom je očito, ne samo da je bilo *Slovienu* u Rimu prije nego im je papa Mikula ono za gostinjac darovao, i da su se ovako zvali, nego i da su se bili nekako sdružili ili pobratili, i to u gradu Lavovcu, kako to još i III. izprava kaže: ono malo rieči iz oporuke, pisane iste 1451 godine, Ivana *slovjenina*: da je taj *slovjenskoj obćini* u Zagradju¹ ostavio dva dukata². A tako taj papa, stanujući u Vatikanu, onako blizu, morao je znati za te *Slovjene* i prije nego su oni njemu za ono pisali. On je znao i za nekoliko drugih *Slovienu*, jer 1447 godine Hrvatske bane, Fridriha i Ulriha, zove, i to više krat, *Slovjenskimi*³, a za „Ilirce“ nije mu se držim da ni sanjalo, a još manje pustinjaku Jeronimu i njegovoj družini, onim Slovjennom u Svetopetarskom zagradju. I to ću bolje dokazati izpravami, koje su potle pisane. — V., pisana 1454 još godine a na 20 marta; dakle samo jedanaest mjeseci pokle je papina povelja: Tu Martin Petrov, *Slovjenin* iz Sv. Križa a od davna u Rimu, daruje nekakov svoj vinograd („extra portam Castelli“ blizu Lavovca; i brže da velik) *poštovanomu svetojerolimskomu gostinjeu na Martovu polju* i još Jurju Ivanovu *Slovjeninu* i Petru splječaninu *slovjeninu* (ovoga jur znamo, a možda i prvoga), nastojnikom *slovjenske* bratovštine nada tim gostinjem, i još Jurju Stjepanovu bošnjaku, Klementu Mihovilovu iz Koprivnice, Petru Gjurčiću (?) i Stjepanu Galiottiu *Slovjenom* ljudem te bratovštine i toga gostinjea⁴.

¹ „Borgo“, ovako i sada reku, a druge nepridaju.

² „Testamentum Joannis *Slavi*, in quo reliquit Communitati *Slavorum* de burgo ducatos duos“. . . . No u matici je imalo biti: „sclavus“ i „sclavorum“, t. j. sa *sc*, kako je isti bilježnik u III., u V., u VII. i u IX. izpravi napisao.

³ „Regni *Sclavonie* Banus“. Theiner: Monument. *Slavorum* merid. I 400—1. No „Strigone“, kako je ne samo ovdje, nego, a to sam sâm vidio, i u matici, jest shabno, na mjesto: Strigovo = Strigov, kako je četiri krat u Kukuljevićevoj: Jura Regni Croatiae, itd. I. 106, i kako je 1650 godine na 18. oktobra župnik toga mjesta Toma Ljubetić zapisao: „Ego Thomas Liubetich Parochus S. Mariae Magdalenae fundatae in *Strigovo* testor me percepisse a parochianis R(anienses) 2, ex meo adidi grosso(s) 18“. Tako je u popisu novaca darovanih u Hrvatskoj te godine popu Ivanu Grisogonu i popu Mikuli Kopčiću za naš gostinjac u Rimu. No u zagrebačkom šematizmu: *Strido*!

⁴ „Martinus petri de sancta cruce de *sclavonia* dudum et nunc habitator Urbis in Regione pontis . . . donavit . . . *venerabili hospitali sancti jeronimi esistenti in Regione campi martis*, et viris discretis Georgio Johannis *sclauo*, et petro spalatino *sclauo*, officialibus societatis

Vje!

VI., iste godine a na 6. oktobra pisana, kaže, kako je gospodja Kata žena pokojnoga Petra Pavla (ili: Pavlova = Pavlovića?) *slovjenina*, nekakov svoj vinograd u istom mjestu prodala Petru Jurjevu splječaninu *slovjeninu*¹.

VII., pisana 1457 na 23. januara, očituje, kako je Ivan Stjepanov *slovjenin*, možda sriemac, „de trimacia de *sclauonia*“, a od davna u Rimu, kupio nekakov sâd izvan istoga grada Lavovea. Od trih svjedoka jedan je, po imenu Grgur, *slovjenin*, „testibus . . . Gregorio *sclauo* Regionis pontis“ (to je svetoangjelski most).

VIII. je povelja, i to „bulla“, pape Pija II., pisana 1461, na 28. aprila; tako samo osam godina za onom. Pak tu povelju držim da je vriedno poslovnjeniti svu od rieči do rieči.

„Pij biskup, sluga Božjih slûga, da tomu bude spomena. Papa ima za puno toga skrbiti, no najveć za to, što siromaha i nemoćnika pomaže u potrebi, i gdje je nade, da će biti sve to više milovanja. Pak dragi podžupi i nastojnici sv. Jeronima gostinjea *Slovjenskoga* u Rimu neki dan su nam razložili², da kako nekoji drugi, da tako i taj narod ima u ovom gradu taj gostinjac pod kardinala sv. Lovrenca na Lučininu („in Lucina“) a za svoje uboge i nebože čeljadi potrebovanje; ali da taj gostinjac ima više troška nego dohodka, zašto da je u Rimu ubogih više od toga naroda, nego od drugih; pak su pridali, da ako bi da i pol blaga svakoga *Slovjenina*³, koji samo u Rimu i na Rimskom bez oporuke umre, a neimajuć bližnjega roda, imalo spasti poda taj gostinjac, da bi mu blago dosta naraslo, a tako da bi on i dohodka imao dosta za taj svoj trošak. I da im je pokojni papa Kalisto III. malo ne takovu blagodat dopustio, ali o tom da nije pismo udjelano, zaš' on da je prije preminuo. Pak su nas ti podžupi i nastojnici prosili i molili, da privolimo o tom narediti što treba za dobro i korist tomu gostinjcu, ter ubogim i nemoćnim *Slovjenom*, koji u njem kad

et hominum *sclauorum* dicti hospitalis, et Georgio Stephani busagnaco et Clementi michaelis de capransa, petro giureio(?) et stephano galiotti *sclauis* hominibus sotietatis prefate et dicti hospitalis, presentibus“

¹ „Domina Caterina uxor quondam petri pauli *sclau*i vendit Petro Georgij de spatatro *sclauo* de Regione pontis presenti quondam vineam“.

² . . . „Sane pro parte dilectorum filiorum castaldionum et administratorum hospitalis sancti Jeronimi nationis *Sclauonorum* de Urbe nobis nuper exhibita petitio continebat“.

³ . . . „De ipsa natione“ . . .

ter kad budu na stanu. I tako mi, radi djelu za korist siromahom i nemoćnikom, pak pristajući na to prošenje, kako papa ovim pismom odlučujemo i naredjujemo: koji god *Storjenin*¹ od sada do vieka u Rimu i na Rimskom umre bez oporuke, a ne bude imao ni oca, ni matere, ni žene, ni djece, ni braće², ni unučadi („nepotes vel neptes“), ni bratića ni bratične, ni sestrića ni sestrične, tomu svakomu baš pol svakakova blaga, pokretna i nepokretna, i toga što mu tko bude dužan, ima spasti poda taj gostinjac, pak čim tko takov tako bez oporuke umre, taj gostinjac ima mu biti nasljednikom, tako da podžupi i nastojnici, koji kada budu nada tim gostinjcem, budu mogli sami ili po kom drugom svojom oblašću slobodno i prosto, nezapitavši baš u nikoga dozvole za to, poseći mu na polovicu toga blaga, pak viekom držati za taj gostinjac, a dohodak s tuda tražiti za siromahe i za nemoćnike. A druga polovica toga blaga hoćemo da pripade našoj državnoj blagajni, i da ona, čim tko takov tako umre, osvoji mu tu polovicu; i to preko papinskih odredaba i naredaba, i još preko povlasti, preko dopûsta i preko pisama, što su pape dali našim ljubeznim nadpopu i kapitulu svetoga Petra vele crkve u Rimu, i još opatu i samostanu sv. Pavla izvan Rima a reda sv. Benka, a nasvalito preko pisma, po kojem tomu nadpopu i kapitolu, i tomu opatu i samostanu da ima pripasti blago toga, tko bez oporuke umre, ter samo za *Storjene*³, koji bi tako umrli, ne ima veće vriediti to pismo, a za sve drugo ima; i preko svega drugoga, što je tomu protivno. Pak, što mi ovdje odlučujemo, naredjujemo, hoćemo i razvrgamo, toga nikomu na svijetu ne budi slobodno razbiti, ni drzo nepametno protiviti se tomu. A ako se tko to usudi, taj znaj, da će se zamjeriti svemogućemu Bogu i sv. Petru i Pavlu, njegovima apostoloma. Písano u Rimu polag sv. Petra, na 28 aprila 1461 godine odpokle se je Gospod uputio, a treće odpokle mi papujemo“.

IX., izprava, pisana iste 1461 godine a na 3 novembra, spominje Jakova Allegrettia *Storjenina* („*schlaus*“): kako taj, stanujući u Rimu ter u Svetopetarskom zagradju, zakupljuje viečnim zakonom nekakov vinograd izvan vrâta Svetoangjelskoga gradca a do Martina *Storjenina* („*sclaus*“) medjaša.

¹ „De predicta natione *Sclauonorum*“.

² „Fratres“ i „sorores“, kako u nas.

³ „De eadem *Sclauonorum* natione“.

X., je oporuka Jurja Ivanova *Slovjenina* iz Senja („*de singna de partibus Sclauonie*“), udjelana u Rimu 1462 godine, na 14. marča. Tu taj Juraj polovicu nekakove svoje kuće negdje u Rimu tako i tako pušća svojoj ženi Stani, i njezinoj kćeri Jelici, i sv. Jeronimu gostinjecu i bratovštini *slovjenskoj* u Rimu¹. A svjedoci tomu: Martin Matov iz Senja, Juraj Klemtov iz Kostanjice, Marian Matov iz Senja, Mate iz Šibenika, i Stjepan iz Zadra, *Slovjeni* („*de partibus sclauonie*“), a stanujući, malo ne dojedan, u Rimu.

XI, 1463, 3. decembra: Paval (pridjevka mu nije moći pročitati), *Slovjenin* („*sclauuus*“) a stanujući u Rimu, kupuje za 79 zlatih nekakov vinograd izvan Rima („*extra portam portuensem*“); a tomu vinogradu je medjaš Marko *Slovjenin* („*sclauuus*“).

XII. je oporuka Stjepana Galeottia *Slovjenina* („*de Sclauonia*“) a postojbinom u Rimu u Svetopetarskom zagradju, napisana 1466, na 31. maja. Tu taj Slovjenu naredjuje za nekakov svoj sâd i umedjak blizu Vatikana, da to po njegove žene gospe Marije smrti ima pasti pod svetojeronimski gostinjac u Rimu (ne pridaje mu, čiji je, nego samo da je blizu sv. Marije „*del Populo*“). A pet mjeseci i pol zatim, ter pravo na 16. novembra, ta gospa Marija jur udovica („*uxor quondam Stephani galeocti sclauu*“), ter isto u Rimu i Svetopetarskom zagradju, a pred svjedoci: Tomanom *Slovjeninom* („*de sclauonia*“), Tomom *Slovjeninom* iz Senja („*de signia de sclauonia*“), i Klementom Mihovilovim *Slovjeninom* iz Koprivnice (?), „*de charpecote*“ (prepis je to . . .) *sclauone*“, isto totu stavajućimi, zapisa pol svega i svačesa svoga Svetojeronimskomu gostinjecu u Rimu (ni ona, ili nje bilježnik, a to bijaše on' isti, ne pridaje za gostinjac, čiji je, nego opet malo ne onako), kako to njezina oporuka u

XIII. izpravi kaže.

XIV. je oporuka znanoga Jakova Allegrettia *Slovjenina* (po IX.) iz Dalmacije („*de Dalmatia*“), pisana 1468 godine, na 26. oktobra, u Rimu ter u Svetoangjelskom zagradju a u Ivana *Dalmatinca* („*de Dalmatia*“), iz zadarske biskupije, u koga on bijaše na stanu. Tu je njegov vinograd izvan svetoangjelskoga gradca zapisan svetomu Jeronimu, crkvi i bratovštini. A svjedoci tomu: Matija Baronellis opat sv. Jurja iz Koprive, samostana reda sv. Benka u

¹ . . . „*Quod dicta medietas domus . . . esse debeat hospitalis (et ?) societatis Sclauonum Urbis Sancti Jeronimi*“ . . .

Ninskoj biskupiji, izpovjednik u sv. Petra i njegov, onaj isti Ivan Dalmatin, Ivan *Slovenin* („*slavo de slauonia*“), i Jakov zadraniin.

XV. je oporuka neke žene, po rieči „testatrix“, no, kako je pismo izlizano, nije joj moći pročitati ni imena ni pridjevka. A ni kada je pravo pisana ta oporuka, nije moći pročitati; ali je očito, da je nekoliko za 1470. godinom, i da je u Rimu u priedjelu „*Columnae*“, ter u običnom stanu te neke žene. Totu ta neka ovomu ovo ostavlja, onomu ono (a možda i *slovjenskomu* gostinjeu štogod, ali nije moći pročitati), pak i Kati *Slorenki* („*sclauone*“) tri škude, a sve ostalo svoje svojoj sestri i drugarici Margariti *Slorenki* („*sclauonam*“).

XVI. je 1475 godine pisana, ter to je oporuka Andrije Grassa (možda: Debelića?), stanujućeg u Rimu ter na Martovu. Tu taj Andrija, pred svjedoci: Antonom Blaževim *Sloveninom* („*sclauo*“), Markom Ivanovim *Sloveninom* („*sclauo*“) i Jurjem Benkovim *Sloveninom* („*sclauo*“), dvie svoje kuće tako i tako pušta ovomu gostinjeu sv. Jeronima (nije moći pročitati, zove li on ovaj gostinjac samo ovako, ili još, kako biš po svjedocih rekao, i *slovjenskim*).

XVII. je 1478. na 20 oktobra lje u Rimu pisana. I to je oporuka . . . (suze mi gredu na oči . . .) nesrećne a dobre kraljice bosanske Katarine. Tu ona komu ovo komu ono, a *slovjenskomu* gostinjeu zapisa svu svoju misnu sprav i odjeću¹. A tu oporuku

¹ „Item legavit et legat Hospitali sancti Hieronymi de Lausto (v. tumač) pro natione *Sclauonorum* capellam suam integram“. . . Pet dana zatim preminu, pak ju, kako bijaše naredila, sahraniše u crkvi sv. Marije na „Aracoeli“. Tu joj je spomenik na prvom desnom, od veloga oltara, stupu, t. j. kamen, u kom je ona izklesana, i dvoj grb pokraj glave joj, a pod njom ovako napisano:

D. O. M.

CATHARINÆ REGINÆ BOSNENSIS

STEPHANI DVCIS SANTI (sic) SABBÆ SORORI.

ET (sic) G(E)NERE HELENE. ET DOMO PRINCIPIS

STEPHANI NATÆ THOMÆ REGIS BOSNÆ

VXORI. QANTVM VIXIT ANNORVM LIII.

ET OBDORMIVIT ROMÆ. ANNO DOMINI

M. CCCC. LXXVIII. DIE XXV. OTEOBRIS (sic)

MONVMENTVM IPSIVS SCRIPTIS POSITV.

A tako je i u knjizi: „*Vitae et res gestae Pontificum Romanorum etc. Alphonsi Ciaconii . . . ab Augustino Oldoino S. I. recognitae . . . Romae MDCLXXVII*“. Pak je očito, da je ono: „Katarini kraljici bo-

pisa pop Anton Jurjev *Slovjenin* iz splitske biskupije („Antonius Georgii de *Scla(v)onia*, presbyter spalatensis diocesis“), a poslužnik u crkvi sv. Petra, i javan bilježnik.

XVIII., 1480 godine na 12 aprila pisana, kaže, kako se je bratovština („confraternitas“) nad gostinjcem sv. Jeronima u Rimu načinila s Lukom Jedričem *Slovjeninom* („*sclauonius*“ po XXVI) za nekakovih 14 dukata i za zidanje nekakove kuće isto u Rimu. Napokon

XIX. je oporuka, ili pravo, čest oporuke Dimitra Vrbanova iz Vrbovca, ili možda iz Vrhgorca (v. tumač, 1482 godine, ter isto u Rimu pisana. A napisao ju je onaj isti bilježnik, koji je i XVII.: pop Anton Jurjev, ili najbrže Jurjević, iz Splitske biskupije. Pak tu taj Dimitar naredjuje, da ga imaju sahraniti u sv. Jeronimu, crkvi *slovjenskoga* gostinjca u Rimu¹; i da nekakova njegova kuća tote na Marčevu polju po smrti nekoga Matije i neke Jelke ima pripasti tomu gostinju, koji on opet *slovjenskim* zove², ter mu i pet dukata papinaca pušća.

Ovoliko krat je u ovih istinitih izpravah spomena *Slovjenom* i *slovjenskomu* gostinju, a „Dalmaciji“ samo trikrat (u XIV.), a nijednoč „IIRCem“, ni prije nego je pisana povelja pape Mikule, ni potla u ciclih dvadeset i devet godina, za kojih je četrnaest zadnjih izprava (od V. do XIX.) pisano. Pak je očito, da kako je prije u prepisanoj toj povelji bilo, da tako je i u istici joj, t. j.: „*Dalmatie et Sclavonie nationum . . . Dalmatica . . . et Sclavonie nationes*“. Ako se čemu ovdje može prigovoriti, to, po ovih izpravah, nije ne „et Sclavoniae“, nego „Dalmatiae“, „Dalmatica“; no i ova držim da je papina, sudeć joj po tom, što je, i to nepromienjena, u svih onih prepisih, i što ova bratovština za svoj grb drži, i to od davna, dalmatinski. Ali za nju zamieram, i to više Jerolinu Potomjaninu i njegovim drugarom, koji su ju prvi rekli, nego papi, koji ju je za njimi. Jer ove rieči, kako nisu prije, Tiberu na desnoj ter u svetopetarskom, potrebovali, zovući se samo:

sanskoj Stipana hercega od (sic!) svetoga Save, od poroda Jeline i kuće cara Stipana rojeni, Tomaša kralja bosanskoga ženi, koja živi godini 54, i priminu u Rimi na liti (sic) gospodnja 1478, na 25 oktobra, spominak nje pismom postavljen“, po tom prevedeno“. *Ustavu, i b. m. m. g.*

¹ . . . „Corpori suo elegit sepulturam in ecclesia sancti Iheronimi (sic) *de Lausto hospitalis nationis Sclauonorum*“.

² „Item reliquit unam domum . . . succedat venerabile hospitale sancti Iheronimi de Lausto nationis *Sclauonorum*“.

Slovjeni („societas Sclavorum“), tako držim, da nisu ni tada za na lievoj ter na Martovu: Dalmatini, kako su sada, tako i tada bijahu Slovjeni. Ali to ne svi: nekoliko ih bijaše i Vlaha iliti Talijana, kako u Krku, u Zadru, u Splitu, u Hvaru, i još u kojem ter kojem primorskom gradu, ter i od onih prosilaca možda tko-god bijaše takov Dalmatin. Pak, da i takovim Dalmatinom bude slobodno u taj gostinjac, pridaše ovu zlokobnu „Dalmatiae“, „Dalmatica“, ili zato, ili da se Benetačkoj gospodi, gospodarom donekle nad Dalmacijom, preporuče, da ih oni budu branili, kako, ne znam koliko, i jesu¹. Ali ni za ovaj ni za onaj ni za nijedan ini razlog nije trebalo jedan narod dvojačiti: „nationes“, narodi. Ta sami su Benetčani Dalmatince zvali: Slovjeni, prozvavši *Slovjenskom* („Riva degli Schiavoni“) u svojem gradu tu obalu, gdje su ti pristajali. No drugi Slovjeni u Rimu, bolji nego to bijahu oni prosoci, nisu hotjeli toga pogubnoga a i nenarodnoga dvojačenja, baš nijedan u onih dugih 29 godina (a, kako ćemo vidjeti, ni poznije), kako to kažu ove njihove izprave, osobito VIII. (a to je pape Pija II. povelja), gdje je, i to sedam puti: narod slovjenski, „natio Slavonorum“, pak XVII. i XIX. Dà, bolji i veći Slovjeni bijahu ovi, koji su jedan svoj narod jedinili, nego oni, koji su ga dvojačili: ovi su zaslužili, da ih liepo pohvališ i proslaviš, a oni, da im zamjeriš i još da ih osramotiš. A tako Dalmatini, koji su XVII. vieka iz ovoga gostinca te i te pràve Slovjene kako nepošteno (a to ćemo poslie vidjeti) tako nepametno izpuđili, po ovih izpravah oni sami nebi nutri imali baš nikakova prava, ako nebi bili ili ako nebi hoteli biti Slovjeni. Ovo ovomu Dalmatinu, koji, pokle sam ga preko zakona, jer nebijaše ubog, ovamo na stan prijeo, imao je obraza pitati me, da po kom pravu sam ja ne Dalmatin ovdje; a ja sam ne samo Dalmatin, i to od vieka pak sve do 1821 godine, nego i ono, što je više, što je potreba: Slovjenin.

Po ovih izpravah i Rimljani imaju sto puti pravo, što, kako jur znamo, slovjeniskini zovu, i to od početka im, ulice okolo ovoga

¹ Vidi LXIII. prilog od 1598. godine. Tu Svetojerolimeci pišu, da su vavjek na Jerolimovu nad vrata ove crkve kladali benetački grb, „che l' arma della Serenissima Signoria e Republica Veneta fosse posta sopra la porta della nostra Chiesa secondo ch' è sempre stato consueto di farsi“. . . . „Fu medesimemente ordinato che per qualsivoglia rispetto non si resti mai più di metter l' arma della Serenissima Signoria Veneta, secondo che sempre è stato solito di farsi“.

gostinjea, a ne ni ilirskimi ni dalmatinskimi¹. Tko je u ovoj brašćini ne Slovjenin, tomu i ove ulice spominju, da je totu po krivu. I još mi bude spominjati ove ulice.

Sada, kad sam dokazao, koja je práva povelja pape Mikule, držim, da je potreba tu prāvu povelju svu reći po slovjensku.

„Nikola biskup, sluga Božjih slūga, poštovanomu bratu biskupu tivolskomu pozdrav i papin blagoslov. Što pravovjernici od mila žele, na to rado pristajemo, i prilično to podupiremo, osobito ako je to za stan i pripomoć ubogoj i nebogoj čeljadi. Neki dan bo naši ljubezni, Jeronim iz Potomja i drugi ubogi pustinjaci, rodom *Dalmatini i Slovjenci* a živući u Rimu, prikazaše nam prošnju a u njoj: da kako je znano, da u Rimu i ovaj i onaj narod ima svaki svoj gostinjac² za stan svojim ubogim i potrebnim ljudem, koji simo kada ter kada nalegu, a da *ni Dalmatinski ni Slovjenski narod* neima svojega gostinjea za stan svojim ubogim ljudem; pak njim da je *milo* tih ubogih ljudi, pak da bi radi u razrušenoj i odkrivenoj crkvi sv. Marine na Martovu Polju isto u Rimu, a pod kardinala sv. Lovrenca na Lučiminu, sada dragoga Pilipa, poma-ganjem dobrih ljudi sagraditi i sazidati, ako na to pristane taj kardinal, nekakov gostinjac njim za stan, i to prozvati svetim Jeronimom, i tū crkvu načiniti, i još tote razrediti i upriličiti drugo,

¹ Po Taliji, osim ovih ulica i one obale u Benetih, još je toga, što „Slovjenskim“ zovu, i to: u gradu Brindizu: „Contrada di s. Pietro degli *Schiavoni*“; a nedaleko od toga grada: „San Vito degli *Schiari*“ (Schiavoni? Kukuljević: Arkiv, IV, 347—8); a u gradu Forli: „*Slovjenska vrata*“, po riečih: „Verso le due pomeridiane una comitiva di buontemponi improvisarono una grossa bandiera rossa e nera, ed al grido di „viva la repubblica“ la piantarono sul cacumine della porta *Schiavonia*, porta *principale* della città“. . . „Una guardia in borghese con una scala saliva sovra l'alta tettoja dell' *antica* Porta *Schiavonia*, e andava per isvellere la issata bandiera“ (Dopis u novinah „L' Osservatore Romano“, 1883 god., br. 19. Ter tim vratom je spomena jur 1504 god., Theiner: Monum. Slavor. Merid. 548); a pak u Furlaniji: „Pasiano *Schiavonesco*“ (Iste novine iste god. br. 169), i „San Pietro dei *Schiavoni*“; a to sam znam, kako i da se mnogi ter mnogi Talijanin piše: „*Schiavoni*“, ili „*Schiavo*“, ili „*Selavo*“, t. j. Slovjenin; a „Dalmata“, ili „Ilirico“, da se tako ili tko piše, ili što zove, toga još nisam ni čuo ni čitao. K tomu pridajem, da Talijani vunu iz naših krajeva zovu *slovjenskom* („lana *schiavona*“); a tako i konje („cavalli *schiavoni*“). I Bog zna, koliko toga oni jošte zovu slovjeniskim, a ništa ter ništa dalmatinskim ni ilirskim.

² To bijahu Česi, Niemci, Španjolci, Inglezi, Portugalci, i još nekoji narodi.

što mora biti za gostinjac. Pak nas prosc i mole, taj Jeronim i ti drugi pustinjaci, da poradi, toga što su ovdje rekli, neka im dobre volje damo i darujemo tû crkvu i sve što ju pristoji i što je poda nju, da tu zastave taj gostinjac. I tako mi, neznajući, je li to istina, a pristajući na to prošenje, tebi, brate, ovim pismom kako papa evo poručujemo: razvidi našom oblašću potanko sve i svaku ovdje rečenu, i jošte sve kako je što, pak, ako tako, a to budi tebi na duši, obnadješ, da je to istina, i ako taj kardinal na to pristane, istom našom oblašću daj i daruj tim pustinjačkom, da zasniju i sagrađe taj gostinjac, tû crkvu, za koju oni govore, da po svačijem cienjenju dohodka neima više dva zlatna forinta papinca na godinu, i sve što ju pristoji i što je poda nju, tako da taj Jeronim bude mogao sâm ili po kom drugom svojom oblašću skobedno, nezapitav baš u nikoga dozvole za to, i sposegati tu crkvu i to što ju pristoji i što je poda nju, a dohodak s tuda, neprevriedjujuć nikada tomu kardinalu sv. Lovrenca, trošiti na tu crkvu, na taj gostinjac i na te siromahе; i to preko papijskih naredaba i odredaba, i preko svega drugoga, što je tomu protivno. Pisano u Rimu kod sv. Petra, na 21 aprila godine 1453. odpokle se je Gospod uputio, a sedme odpokle mi papujemo“.

Kako sam ovomu zaslužnomu potomnjaniu i njegovoj družini prigovorio, ter po pravu, za pridavak: „Dalmatini“, tako hoću i za ono: „da ni Dalmatini ni *Slovjeni* neimaju u Rimu svojega gostinca“. Jer Česi imadjahu od davna u Rimu svoj gostinjac, ter jim ga kralj Karlo IV. 1357 godine ponačini, a skoro ga oni izpravdaše Rimljanom, koji su im ga bili za trideset godina ratovanja, za njihova propadanja, sposegali, pak još je, kakov takov totu. A tako, ili Česi nisu sebe, ili ovi Slovjeni, koji su morali znati za taj njihov gostinjac, nisu njih držali za Slovjene. Bilo ovako ili onako, sramota je jednaka! Jesu li kada koga Jugoslovenina prišli u taj česki gostinjac, toga ja neznam, ali znam, da u ovaj slovjenški nisu nigdar nijednoga Čeha sve do 1625, kada su, a to na 8 maja, ove hodočastnike: „Leonardo Ustid da *Tabor*, Matthia Chruch da *Tabor*, Steffano Vulch, Matthia Antlouiz, Steffano Antlouiz da *Tipari*“, i još nekoga Šimuna Kriza na 9 januara 1626 i na 21 aprila 1628 godine, zapisavši ga: „Simone della Croce di *Praga*“, prvi put, a drugi: „Simon Chrix da *Boemia*“¹.

¹ Spese fatte per Infermi, Pellegrini ed altro.

A ni Poljakom, ni tim Slovjenom nije nijednomu u ovom slovjenском gostinjeu spomena sve do 1627, kada unutar na stan primiše Samuela Kotilovskoga („Cotilouschi“) Lavovljanina („Leopoliensis“), na 14 marča, a na 27 decembra Martina Strenskoga („Strensch“) i Jurja Polanskoga („Polauschi“) iz Trnave¹, a tada oni imadjahu u Rimu (od 1580. godine) svoj gostinjac.

A toga ne treba ni reći, da ovdje nije spomena nijednomu Rusu.

A kada je tomu tako, Jerolim Potomnjanim i njegova družina, ti „Dalmatini i Slovjeni“, teško da su i za sjeverne Slovjene mislili zastaviti gostinjac. A jesu li barem za sve južne? Njihovu možemo donekle doznati po domovini onih prvih Slovjena, koji su, ili štogod zapisali tomu gostinjeu, ili tu pobratimi bili. Rekoh donekle, zašto im nije svakomu zapisana domovina, ili jê već nije moći pročitati. Dobročinaca u onih 29 slovjenjskih godina bilo je devet: dva, i to prva, Martin Petrov (ili Petrović?), koji je vinograd, i Juraj Ivanović (ili Ivanović?), koji je pol kuće zapisao, bila su iz *Hrvatske*, prvi iz *Sr. Križa*, a drugi iz *Senja* (V, X); i još Dimitrij Vrbánov, koji je kuću zapisao, ako je bio iz Vrhovca, bio je iz *Hrvatske* (XIX); a dva iz *Dalmacije*: Jakov Allegretti, koji je vinograd, i Fantin Valle *Trogiranin*, koji je novaca ostavio (XIV, XVI); pak *bosanska* kraljica Katarina, koja je svu misnu sprav i odjeću ostavila (XVII); a ostala tri, Stjepan Galeotti, koji je vinograd, toga žena „gospa“ Marija, koja je pol svega svoga, i Andrija Grassi, koji je dvie kuće pustio, ti neznamo s kuda su bili (XII, XIII, XVI), pak može biti, da su iz kojegod ine jugoslovjenske pokrajine bili. Galeotti, taj je bio i pobratimom slovjenjskim, ter još 1454. godine, kako V. izprava kaže. A koji Slovjeni su tu onih godina bili pobratimi ili svjedoci na onih izpravah, tih je tridesetak; no samo trinacst njim znamo skuda su bili, i to: Petar *Splićanin*, Kliment Mihovilov iz *Koprivnice*, Juraj Stjepanov *Bošnjak* (1454, 1466, V, XIII); Martin Matov

¹ „Da Tarnauia“, ovo, sudeć po pridjevku ovo dvojice, držim, da je grad Tarnov u Galiciji, a ne u Hrvatskoj grad ili selo, s kuda na prvi decembra 1610 god. bijahu ovdje hodočasnici:

Anna Crouata da Tarnauia,		
Cattarina Crouata da Tarnauia,		
Don Giorgio Burimacich da Tarnauia		
Paolo Ribonich Crouata	„	„
Urbano Crouatu	„	„
Ursulina Crouata	„	„

i Marian Matov iz *Senja*, Juraj Klimentov iz *Kostanjice*, Mate iz *Šibenika* (1462, X); Ivan iz *Zadra* (1468, XIV); Ivan iz *Trogira*, Marko Juraj iz *Bosne* (1480, XVIII); Ivan Petrov iz *Dubrovnika* Toma iz *Like* (1482, XIX).

Tako iz *Dalmacije*, iz *Hrvatske* i iz *Bosne*, kako i dobročinci. No i to može biti, da je od ostalih pobratima tkogod bio iz kojegod ine jugoslovenske krajine.

Jeronimovu i njegove družine misao bismo najbolje mogli doznati po hodočastnicih, koji su onih godina bili na stanu u tom gostinjacu; ali tu im nije nijednomu spomena; a da ih je tu bilo na stanu, osobito svete 1475. godine, to će svatko povjerovati.

I tako ja držim, da kako su oni „Slovjeni“ Dalmatina, Hrvata i Bošnjaka držali za svoga, da tako su i Istranina, i Kranjca, i Štajerca, i Srbina, i Bugarina, pak da su i tih, (dašto samo pravovjernike), priimali među se, ili u svoj gostinjac na stan. Ja toga ne mogu ni pomisliti, da oni Dalmatini, Hrvati i Bosanci nisu i tih držali za „Slovjene“ („*Sclavoniar, sclavonica natio*“)! Što je *samo* „Slovjensko“, to je pravo onako n. pr. Srbsko, kako i Hrvatsko Ako za to nije dokaza u onih izpravah, jest u svačijem razumu . . . Ali u skorijih izpravah ima za to puno dokâza; no to ću drugdje pokazati.

III. Slovjeni prozvali se *Ilirci*.

Vidjeli smo, da koji su ovaj gostinjac 1453 godine zastavili i koji su ga zatim do 1482 pomogli, da su to bili Dalmatini, Hrvati, Bosanci i drugi južni Slovjeni, i da su se tih 29, a brže da i još nekoliko godina, *samo* Slovjeni, što i bijahu, zvali. Pak i njihovi nasljednici imali su se samo tako zvati, imali su blaženu slogu držati. No ti negda od 1482 do 1491 godine, nemareći za to pravo svoje ime, a ni za onih onoliko i onakovih dobročinaca volju, a ni za dugi zakon iliti običaj od 29 i više godina, tako se prozvaše, kako Slovjeni nisu se nigdar prije zvali: *Ilirci*! ili, da pravo rečem, po latinsku: „*Illirici*“, „*Yllirici*“, namjesto: „*Illyrici*“: nisu umjeli ni zapisati toga *novoga* imena. Ta, kako smišna tako pogubna, promjena imena bih rekao da se je dogodila negda od 1482 do 1485 godine, jer gdje prvi put ovaj gostinjac zovu *ilirskim*¹, to je oporuka, ter vele znamenita, gospe Marije Mišlje-

¹ „Item reliquit hospitali sancti jeronimi nationis *illirice* ducatos tres et duo linfeamina, unum tapetum et duo pulmentaria“. XX. prilog.

novice bosanke, pisana, i to u Rimu, na 17. septembra 1485; ali ta izprava nije istica, koju je napisao bilježnik pop Antou Jurjev (ili: Jurjević?) Splitsanin, *Slovjenin* („*de Slavonia*“), nego kako ju je žakan Marko „de Vitis“, Šibenčanin, ter isto bilježnik i u Rimu, po toj istici negdje 1496–1497¹ prepisao; prvo, a drugo: niže zovu taj isti narod *slovjenskim*. Evo što ta plemenita Bosanka ter bosanske kraljice dvorkinja i baštinica naredjuje: „I još je svojemu sinu Petru pustila dvadeset dukata, dvie srebrne čaše, tri prstena, i . . . I još hoće i naredjuje, d' ako taj njê sin Petar umre prije nego prijme te novce i stvari, i jošte njezine svite, i drugo što je njezino, da s toga neka kupe malu kuću ubogim ženam *slovjenkam*², za koje oni, koji imaju oporuku ovršiti, olmajdu, da su poštene, da zaslužuju stan. I da te žene, koje budu tu na stanu, imaju, koliko budu mogle, načinjati tu kuću, i davati svake godine libren svieća vošćenica gostinjeu sv. Jeronima na njegov blagdan, za znamenje, da je kuća poda tu crkvu i gostinjac po smrti niže zapisanih³. Koji budu nada tom crkvom iliti gostinjecem, imaju skrbiti za tu kuću, i za žene, koje totu budu stanovala“ . . . Pak se bojim reći, da je i u istici bilo onako: *illirice*. Jer to bi moglo biti, da je, onda jur u „ilirskom“ kolu, promienio „*slavonice*“ ondje, gdje je očito rieč o njihovu gostinjeu.

Drugoč ovaj gostinjac zove „ilirskim“ papa Inocencij VIII. na 10. oktobra 1486 godine, darujući mu ili potvrđujući nekakvu pećinu⁴. No i to je, kako znamo, prepisano, ter skorije, pak i tu je slobodno posumnjati, da je kojigod „ilirac“ „*slavonice*“ obrnuo po svoju. I toj sumnji nedodija XX. izprava, ter istica, a na 9. decembra 1490 u Rimu pisana. Jer tu neki *Slovjenuin* („*slavonus*“), po imenu Šimun, ostavljajući pol svoga (a tako i tako, i sve svoje) „crkvi sv. Jeronima“, samo ovako zove tu crkvu, a ne ni slovjen-skom ni ilirskom.

I tako ono može biti istina, da su se ovdje prvi Slovjeni više 29 godina samo ovako po svoju zvali. No da su se prozvali „ilirci“, po tudju, nekoliko prije 3. januara 1492, to je pak prava istina. Jer ovamo XXIV izprava, tada, i to u Rimu pisana, jest

¹ XXVII. i XXIX.

² . . . „*Ematur una domuncula pro pauperibus mulieribus slavonicis nationis*“.

³ No tu je samo jedna baštinica?

⁴ „*Expositum fuit nobis pro parte vestre Societatis hospitalis Sancti hieronimi Illirice nationis de Urbe*“, . . . XXI.

istica, a u njoj modruški biskup Hrstofoz, Dubrovčanin¹, i amerijski Cesar, vršeći što im je onaj isti papa Inocencij VIII na 12. decembra 1491 poručio pak tako i tako dopuštajući graditi kuće u nekakovu vinogradu pod ovaj gostinjac i blizu njega, pišu zanj, da je „Ilirski“²; a tako je i u toj papinoj poruci³; jer ja držim, da su ju ti biskupi i bilježnik pop Marin Kopčić, Bosanac, vjerno, kako i vele, prepisali u ovu izpravu; kako i to držim, da je sama bratščina nad gostinjcem u svojoj prošnji na papu bila rekla, i to valja da nekoliko prije, onako, „Illirice“, sudeć po onoj njegovoj: „Exponi nobis fecerunt“ . . .

I tako je očito, da su se ovdje Slovjeni prozvali Ilirci negda od 12 maja ili junija 1482 do isto toliko decembra 1491 godine. Skratiti ovih dugih devet godina ja bih rad, ali nemogu. A tako Ilirci uskrснуše u Rimu, ter 350 godina prije nego u Zagrebu. I ako se to nebi bilo dogodilo ovdje, brže da se ne bi bilo ni ondje. No tko je to bio *prvi* Gaj, to, ako bi i vrijedno bilo, teško je doznati.

Rekao sam, da se Slovjenin nije nigdar prije zvao Ilircem. No tkogod bi mi mogao prigovoriti. Jer, što je trogirskoga biskupa namjestnik a samostana sv. Ivana opat, po imenu Mikula, i neki bilježnik u Trogiru na 20 novembra 1441 godine latinski napisao za pravo popa Jakova kapelana u „Berstranovu“ (ili: Berstranovom?) u toj biskupiji, a proti otimanju nekoga fratra (?) Tome tobože biskupa Srebrničkoga („de Sreberniza“) i visočkoga (ili: visočanskoga? „de Visochi“), vladaoca („gubernator“) nada tim „Berstranovim“ i nad nekoliko splitske nadbiskupije, ondje je toga nekakova biskupa i vladaoca list priložen talijanski, a za taj list rečeno, da je bio pisan *ilirskim* *iliti* *slorjenskim* jezikom i azbukom, pak da su ga preveli na talijanski⁴. Ali ono nije po slovjensku

¹ Kukuljevićevi Povjestni Spom, 151 s. A u Sladovićevih Povjestih na 194 s.: „dobro učinjen“ namjesto: dubrovčanin! I on je to uzvjerovao! A ni ono „1425.“ nije pravo, ni sto drugih.

² „Prioris, Guardianorum, Camerarii, et Uniuersitatis Confraternitatis Hospitalis sancti Jeronimi (*sic*) in Lausta alme Urbis *Illirice* nationis“.

³ „Exponi nobis fecerunt dilecti filii, Prior, Guardiani, Camerarius, et Uniuersitas Confraternitatis Hospitalis sancti Jeronimi in Lausta alme Urbis *Illirice* nationis“ XXIII.

⁴ Et postmodum dictus Episcopus misit eidem Presbytero Jacobo quandam litteram patentem ipsius Dom. Episcopi in *sermone et alphabeto Illiriacho (ovako) seu Sclavonico* scriptam, et sigilli ipsius Dom. Episcopi impressione munitam, cujus quidem littere tenor in vulgari

pisano, nego po latinsku, prvo; a drugo: oni pisci, trogirskoga biskupa namjestnik i bilježnik, držim, da nisu bili Slovjeni, kada talijanski zovu pučkim jezikom („in vulgari sermone translatus“). A ni Halkokondila, koji je oko 1470 godine bosanskoga (tako slovjenskoga) kralja zvao *ilirskim* („των Ἰλλυριῶν βασιλεύς“), nije bio Slovjenin, nego Grk, ter Atinjanin. A brže da nije bio Slovjenin ni tko je modruškomu biskupu Mikuli, koji je ili 1481 ili nekoliko prije u Rimu umro, na grobu dao zaklesati:

Deo Opt. Max.

Quem nullum latuit studium, vis nulla loquendi,
 Urna tegit celebrem quantula Nicoleum (*sic*)!
 Hic meruit post te certas, Hieronyme, laudes,
 Alter honos et spes, *Illyris*¹ ora. tibi.
 Occidit an vivit praesul, Parca improba? vivit.
 Non timet, ut rapiat parva Modrusa decus².

A zašto se i sami Slovjeni ovdje onda negda prozvaše: Ilirci? Da su po starih povjestih, kojih držim da je jur bilo *natiskano*, bili doznali, da su nekadanji Rimljani i Grei te i te njihove pokrajine zvali Ilirijom, to ja mogu uzvjerovati; ali nemogu, da su se oni zato svojega pravoga imena odrekli pak tuđim prozvali! Kako da bi se Ugrin prozvao hoćeš Panoncem hoćeš Moravljani-
 nom, ili Rumunjin Dakom, ili Rus Sarmatom, ili Talijanin hoćeš Avzoncem, hoćeš Grkom, hoćeš Etruskom . . . A ni toga nemogu povjerovati, da su se oni samo zato prozvali Ilirci, što su, po svoj prilici, a ludo, držali, da su Rimski i Grčki Ilirci bili Slovjeni³, nego jošte za kojigod od ovih četirih razloga:

1. koji god Dalmatin, više Vlah (kakovih je, na žalost, i sada onuda) nego Slovjenin, možda je prigovorio, da po Mikule V. po-

sermone translatus sequitur, et est talis, videlicet“ . . . u Farlatovoj IV na 408 s. I taj list držim da je bio pisan tako zvanom ćirilicom, sudeć po tom biskupu. A tako smo doznali, da su i onakovu ćirilicu zvali ilirskom, i to 122 godine prije nego pravu, t. j. glagolicu (1563). A za toga biskupa otimača ja bih rad jošte štogod doznati!

¹ Valja da namjesto: *Illyridis*, po grčku; ili je shaba, namjesto: *Illyrica*.

² Za ovaj napis Farlati u IV na 109 s. kaže, da je u crkvi sv. Marije „del popolo“ u koru [„intra septum odaci“; ali ja ga nisam mogao naći.

³ Malo zatim, t. j. 1495 g., i to na početlu, fratar Bernardin Splićanin u Benetih dade na svjetlo evangjelja i drugo po *hrvatsku* a latinskim slovi. ter za to reče, da je „in lingua *illyrica*“. Arkiv za „jugoslov. pov.“, I 127.

velji nije pravo zvati gostinjac slovjenским, nego da bi ga valjalo zvati dalmatinskim i slovjenским, pak da je nastalo pravdanje;

2. da preprieče u gostinjac sjevernim Slovjennom, za koje valja da su znali, da nestanuju u staroj „Iliriji“;

3. možda su bili doznali, da šegavomu Ugrinu „Slovjeni“ nisu nego među Dravom i Savom; a tako samo ti Slovjeni bi mogli svojatati gostinjac;

4. možda im je bilo mrzko čuti: *Sclavoni, Selavi, Scлавonia, Schiaroni, Schiavi, Schiaronia*, kako to bijaše 1860 godine biskupu Topiću i svetojerolimskim kanonikom Račkomu, Mlinariću i Benziji¹, i još Voršaku, koji 1864 na dan sv. Marka i u njegovoj crkvi, ter pred obhod, kada je čuo (to mu bijaše prvi put) imenovati naš kapitul: „San Girolamo degli *Schiaroni*!“ razljuti se, pak reče: da sam to znao, ne bih bio došao! — Ili možda im nije bilo drago čuti, da je Talijaninu „Schiavo“ ne samo = Slovjenin, nego i = rob, sužanj.

No za nijedan taj razlog, držim, da se nisu ni imali ni morali svojega od vieka imena odreći a tuđim prozvati! Onomu Dalmatinu bješe im odgovoriti, da je to očito i preočito, da je gostinjac samo za Slovjene bio zastavljen, a da nije i za Talijane, bili oni s kuda mu drago; da oni ga nisu ni potrebovali, jer njihovi hodočastnici da su mogli razumjeti Rimljane, i u sto rimskih crkava izpovjediti se. Ako nisu hotjeli biti pametni kako Niemci, koji su svoj gostinjac u Rimu otvarali svakomu Niemcu; nego su svakako hotjeli prepriečiti u gostinjac sjevernim Slovjennom, bješe im se prozvati južnimi Slovjeni, a ne Ilirci, nevidjenimi i nečuvenimi, koji ne samo da nisu bili Slovjeni, nego ni domovina im nije bila viekom ista, nego negda manja, negda veća. Zato 170 godina zatim nast, a to ćemo potla vidjeti, velika pravda, da čiji je to „Ilirski“ gostinjac (a i kapitul). A na treću zanoviet bješe odgovoriti, da ako su Ugrinu Slovjeni samo među Dravom i Savom

¹ „7 Maggio 1860. — Art. V. I Rmno. Sig. Canonico Benzia, insieme ai Canonici Mlinarich e Rački, a nome dell' Immo Rmno confrate Monsignor Topich pregare di fare istanza al decastero (sic!) competente, perche nelle iscrizioni nominali alle pubbliche vie venga cambiata la denominazione erronea di *Schiavonia*, e posta la vera *Slavonia*, essendo però troppo imminente la partenza dei suddetti due ultimi canonici, i quali si assentano da questa Dominante per alcuni mesi per condursi alla loro Patria, si soprasieda fino al loro ritorno“. (No Rački se više nepovrati, a Topić poludi.) Decreti.

(prvi susjedi mu), da to su Talijaninu, starijemu i pravičnijemu svjedoku, od Bojane rieke pak čak do koruskih planina („Schiavonia“). A ni četvrti razlog nije nego zanoviet. Jer Latini nisu imali, kako nisu ni Grci, baš nijedne rieči sa slogom: *sl(a-e-i-o-u)* (pogledaj im, obojim, u riečnik), pak je očito, da nisu mogli, ni oni ni Grci, izreći: Slovjenin. A kada je tomu tako, tko će razuman zamjeriti Latinom za: *Sclavonus*, *Sclavus*, *Sclavinus*, *Sclavonia*, *Sclavinia*, a Grkom za: Σκλαυόνος, Σκλαυός, Σκλαυίνος. Σκλαυώνος; izricali su i pisali kako su najbolje mogli i umjeli, imajući brže da na pameti, prvi: *exclamo*, *excludo*, a drugi: σκλαύω, σκλαύω, i σκληρύνω. No za ono *a* (*scla—*) namjesto *o* (*selo—*), držim, da im možemo zamjeriti, znajući, da Slovjenin nije se sâm nikad zvao Slaveninom. A Niemac je još manje mogao naučiti Grka i Latinina izricati: *slo* . . .

Pak Talijani, kako su Latinsko: *clamo*, *clarus*, *claris*, promienili: *chiamo*, *chiaro*, *chiare*, tako su i *Sclavonus*, *sclavus*, *sclavonia* — *Schiavone*, *Schiavo*, *Schiavonia*, na vlas po zakonu svojega jezika¹. Zato puno više razloga bi imali Talijani, zamjeriti nam, što ih ovako zovemo, namjesto: *Italiani*, kako se oni sami, a mi *možemo* izreći, nego ga imamo mi, zamierati njim (kako to koji ter koji Slovjenin u Istri), što oni nas: *Schiaroni*. Njim je za to sto puta manje zamierati, nego Vuku za ono, što je u srbskoj azbuci i za Turske glasove (У) skrbio! Oni imaju, istina, tridesetak rieči, koje počimlju slovima *sl*, n. pr.: *slabbrare*, *slucciare*, *slagare*, *slanare*, *slancio*, *slargare*, *slatinare*, *sluale*, *stegare*, *slogare*, *slungare*; ali toga s neizriču po našu, nego nekoji kako mi svoje *z*, a nekoji kako mi svoje *ž*. Pak i: Sloveni, Slavoni, Slavi, oni izriču = Zloveni, Zlavoni, Zlavi², ili = Žloveni, Žlavoni, Žlavi (a tako i svi ovdje naši svjetovni pobratimi!!!...). A kada je tomu tako, komu je to nam draže čuti: Žlavoni, nego: Schiavoni?

A što je Talijaninu „schiaivo“ (s početka: *sclavus*, ter po toj je njemačka: Sklave) ne samo = Slovjenin, nego i = rob, sužanj³, za to je valjalo mariti toliko, koliko ponosni i slavni Francuz mari za ono, da mi njegovim imenom zovemo onu onako grdu

¹ No Furlanin još i sada: Selav.

² Tako i njihov slog: *sv(a-e-i-o)* jest = našemu: *zv(a-e-i-o)*, a ne: *sv(a-e-i-o)*, pak i: „Svinimirus“ = Zvinimir, a ne: Svinimir.

³ Neznam zašto nije Rački toga spomeuuo ondje, gdje po tanko razpravlja o svakakovih robih („Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća“. Rad, LXX).

bolest! Jer što su se Slovjeni negda, valja da kada su još bili slepi pogani, prelako davali Rimljanom i drugim zapadnim narodom zaslužjivati, tomu je njihova priproščina ili kukavščina bila kriva, a ne ime: ono, poticalo od „sluti“ (= biti na glasu), ili od „sloviti“ (= govoriti), svakako je liepo, kako je i rieč „slava“ liepa, a od istoga koriena potiče. Zar bi se Hrvati zato imali odreći svojega imena, što je ono Talijanom, a to od 1848 godine, mrzko?

A i zatim Slovjeni ovdje, kako to ovamo XXVI.—XXIX., XXXII.—XLI., i XLIX. izprava kaže, zvali su ovaj gostinjac Ilirskim. Pak za njimi i pape su ga tako po nesreći zvali: Pij IV. u svojoj povelji, gdje kardinalu, koji bude štitnikom gostinjeu (tada bijaše Rudolf Pij Carpo), daje, na 4 septembra 1563, oblast, suditi i odsudjivati svaku pravdu, koju gostinjac bude imao s kim mu drago¹; a Sisto V. na prvi avgusta 1589 godine u svojoj izpravi, gdje pripovieda, kako je on i zašto ovu crkvu razširio, i kako u njoj zastavlja kapitul². Hotjeli su, a to XXVII i XXXIX izprava kaže, i svoju ulicu prozvati Ilirskom; no Rimljani, totu veći gospodari nego oni, još i danas tu ulicu zovu Slovjenskom, kakono i nas: Slovjeni. A ni oni sami nisu svaki ni svagda hotjeli onoga tudjega imena. Eno na 20 januara 1494 godine spomena *Slovjeninu* („Sclavonus“) Mibovilu, kako je od toga i od toga zakupio na Martovu polju (tako blizu gostinjca) nekačkov trstenik, gdje će zidati kuće (XXV). U istoj izpravi je spomena Kardinalu (to je pridjevak *Slovjeninu* („sclavonus“), čijega da je toliko i toliko toga trstenika. Iste godine a na 25 junija spominju Jelku ženu pokojnoga Luke Jadrića *Slovjenina*, kako zakupljuje toliko i toliko nekačkova vinograda, koji da je pod Ilirski (*sic!*) gostinjac i blizu njega (XXVI). U XXVIII. izpravi od 1496 godine svjedokom je Mihovil *Slovjenin*, valja da onaj isti. A „gospa Jelka žena pokojnoga Ivana pridjevkom Kardinala“ (po svoj prilici onaj isti), na 28 aprila 1498, ostavljajuć u oporuci sve svoje pod „gostinjac sv. Jeronima na Avgustovu“, ne zove sebe Ilirkom, nego *Slovjenkom* („sclavona“, XXX), kako ona i nekoliko drugih, evo:

¹ „Cum, sicut accepimus, Hospitale *Illyricorum* S. Hieronymi prope Ripettam de Urbe, ob lites et quaestiones“ . . . (Iz tiskana). Da bi ta povelja i danas valjala!

² „Ecclesia, quae *Illyricorum* dicitur“ . . . „juxta quam (Ecclesiam) est Hospitale Nationis *Illyricae*“ . . . „ejusdem S. Hieronymi *Illyricorum*“ . . . LIX.

„Milica iz Šibenika, *Slovjenka*“ (dužna njoj 40 karlovaca), — „Avgustin, *Slovjenin*“ (ostavlja mu nekakovu klupu), — „Marija žena Jurja Senjanina, *Slovjenka*“ (ostavlja joj blazinu, pokrivalo, uzglavlje, i još nešto), — „Marija Sofijina, *Slovjenka*“ (ostavlja joj škrinju, plahtu, blazinu, i još nešto), — „Marta Matova, *Slovjenka*“ (ostavlja joj libricu fine predje, i još nešto), — „Paval iz Bosne, i Ivan Mahanac (?), *Slovjeni*“ (imaju ovršiti oporuku), — „Paval Šimuna Petra sin, *Slovjenin*“, „poštovani otac g. Valentiu Bonić Ivanov, *Slovjenin*, kapelan te crkve sv. Jeronima na Avgustovu“, i „Avgustin Ivanov iz sv. Lovrenca (iz Istre?), *Slovjenin*, krčmar u Zagradju“ (svjedoci).

XXXI. izprava od 1514 godine uz „gostinjac sv. Jeronim na Avgustovu“ spominje „gospu Jelisavtu udovicu Mikule *Slovjenina*“, a XXXII. od 1515 uz „Ilirski gostinjac“ braću Ivana i Antona, *Slovjene*.

Slovjenskim („nationis *slavonorum*“, „eiusdem societatis *slavonorum*“) zovu sveti Jerolim, koji nad njim bijahu 1532 godine, a to (zaslužili su da ih spomenem): meštar Grgur Zagrebčanin, uzdar, meštar Ivan Babić, Trogiranin, Gašpar Vodopijić, meštar Šimun Guadagnin¹, meštar Mate Babić, brijač, pop Alesandar Segotta, Rabljanin², meštar Ivan, postolar, Anton Pisan, Grgur Korneta(?), i Ivan, sabljar (XLIII). A koji su tu gospodarili od 1544 (tada još i uzdar Grgur i kožar Šimun Gvadagnin) do 1588 godine, ti, negda ovi negda oni, 31 put rekoše: *Slovjenski* gostinjac, kako to šestnaest drugih izprava (od XLIII do LVIII) kaže.

A ni pokle ih je papa Sisto V, ne znam komu za volju, a za našu veliku škodu, nazvao, kako znamo, Ilirci, nisu oni hotjeli posve zapustiti svojega imena, kako eno njihovi zapisnici kažu (LX, LXI, LXII). No najveć ona, držim, da vriedi, koju je 1601 godine njihov štitnik kardinal Julij Anton Santorio Santa Severina rekao: da je ovaj gostinjac *Slovjenski*³, pak da su oni po krivu baranina Marka Samuela Kotlirana (ili: Katlojana?) od sebe odbili, zašto to da je *Slovjenin*⁴, a morao je znati za Sistovo nazivanje. A da su 1609 godine svetojerolimski kanonici Petar Ricci

¹ Drugdje još: pellizzaro, a to je = kožar.

² Ovim drugim, ni sprednjim ni zadnjim, nisam mogao doznati za domovinu.

³ „Protettore del Hospitale et natione *Slavona*“ LXIV.

⁴ „Come persona benemerita et della istessa natione *Slavona et Ilirica* (sic), essendo Antiuarino“.

(Ježić) i Šimun Bradić, i jošte spljetski arhižakan Jerko Allegretti ovo nazivali *slovjenskim*, to sam jur u prvom dielu ove razprave pokazao¹. A ni četrdeset i dvie godine zatim, koji bijahu nad gostinjcem, ti još nisu se bili posve odrekli svojega pravoga imena. Jer na 30 decembra 1651 godine, pitajući i to po drugi put, Kranjske zastupnike („deputati“), da jesu li Kranjci Slovjeni, ili Niemci, ovako rekoše:

„Sbor (po pravoj pravici: *bratovščina*) nad Ilirskim iliti *slovjenskim* gostinjcem sv. Jeronima² pisao vam je pred nekoliko dana, da neka nam dobre volje rećete svoju o nastaloj razpri: da jesu li ti Kranjci Ilirci iliti *Slovjeni*, ili Niemci i Teutoni³; a to, zašto ako vi za njih rećete, da su, i pućani i vlastela, Ilirci i *Slovjeni*⁴; ovaj sbor ima još priijamati njihove hodočastnike, a oni po mogućnosti pomagati ovaj ubogi gostinjac“. . .

Tako su se Slovjeni ovdje ovako pravo zvali cieleli dvjesta godina, i to prvih trideset, a možda i više, samo ovako, a ostalih 160 ili 170 isto ovako, i još, a to po svojoj ludosti: Ilirci. No zatim posve se odrekoše svojega imena, nemareći ni za Mikule V povelju ni za Pija II.

IV. Izopaćivanje, iliti Ilirci = Dalmatini.

Na to Svete 1650 godine a mjeseca junija u bratovščini bijahu ovi: pop Fran Marchi, Splićanin, predsjednik, Ivan Steir, Kranjac, čuvar, Ivan Fran „Varicassi“ (*Varikašić*?), rodom Rimljanin a po otcu Zadranin, isto čuvar, Ivan Kalabason, Goričanin, Mihovil Bladić, Šibenčanin, Luka Jamšić, Ljubljanaec, Alojsij Lupi, Hvaranin, Blaž Gribensi (*Gribenec*?), Hrvat („Croata“), Juraj iz Ljubljane, pop Mikula Kopčić, Dubrovčanin, ~~✶~~ kapelan Svetojerolimski, i pop Jerko Pastrić, Splićanin; a štitnikom im bijaše kardinal Julij Sacchetti, a Ljudevit Antun Manfron njegovim zamjenikom („judex deputatus“). Pak ova bratovština prvih dana drugoga mjeseca,

¹ „L' hospitale et la chiesa vecchia di S. Gironimo de' *Schiauoni*“ — „l' hospitale e chiesa vecchia de S. Gironimo della natione de *Schiauonia*“ (*Schiauoni*?) — „la chiesa vecchia et hospitale di S. Gironimo de' *Schiauoni*“ . . .

² „Congregatio Hospitalis Sancti Hieronymi Illyricorum, seu *Slauonorum*“ . . . LXV.

³ „Utrum ista Provincia Carniolae sit Illyrica, seu *Slauonica*, an vero Germanica et Theutonica“ . . .

⁴ „Illyricos et *Slauos* esse“ . . .

Julija, kako je to na 17 istoga mjeseca zapisano, ovoga Kopčica i još popa Ivana Grisogona Splječanina a isto svoga pobratima sa štitnikovim otvorenim i jošte s nekoliko preporučanih listova posla u slovjsenske pokrajine prosit za gostinjac¹. Ovaj pop Jerko Pastrič, u onom, što je 1659 sv. papinoj „vižitaciji“ za gostinjac, kako sam to jur spomenuo, obzuanio, hvali se, da je on napatio bratovštinu, da pošlje tamo prosit, nebi li se gostinjac kakogod oslobodio hodočastnika i nemoćnika iz Kranjske, iz Koruške, iz Štajerske, iz Furlanije, i iz Istre, tē tudjine². Držim, da je potreba njega bolje poznati. Da je bio Splječanin, to je ovdje čudo puti zapisano; a i sâm je to rekao u svojem listu pisanu na 12 marta 1651 bratovštini³. Na prvi junija 1644 jur bijaše pop, kako je to spljetski nadbiskup Leonardo Bondumerij, tada u Benetih, gdje i on bijaše, očitovao, posvjedočio za njega, da je po njegovoj volji a radi svojega posla u tom gradu, i da nije izobćen, ni prognan, ni nikakor kažnjen⁴. Na 17 januara 1649, a neznam od kada, bijaše nad mladovjerci („Priore de Catecumeni“) u Mletih, pak tada bratovština ovdje sa jedanaest glasova proti četirim (možda Kranjskim) izabra ga za svoga *sakristana* i stežnika (*exactor*), ter na 22 istoga mjeseca javi mu taj izbor i pozva ga simo. I on na 27 marča jur bijaše prišao, pak tada ga pobratise, ter mu izručiše *sakristaniju* i stežničiju, pak je nekoliko godina baš kolovodjom bio u brašćini, ter je gostinjecu puno u nečem prikoristio, u nečem naškodio. Puno mu je prikoristio, što je spomenutoga štitnika, a to sâm u onom izvješću odaje⁵, napatio, da brašćini zabrani, kako on i jest na 11

¹ „Detti e mandati nelle Prouincie della Nazione Illirica a cercar l' elemosine per il nostro Hospedale“. . . Decreti.

² „Considerando Girolamo Pastritio Esattore e Sacrestano di detto Ospedale fatto venir a posta da Venetia l' anno 1650, che la maggior spesa di pellegrini ed infermi in' detto Ospedale era (?) delli Carnioli, Carinthi, Stiriani, Furlani, ed Istriani, forestieri (?), propose che si procurasse liberarsene da questi in qualche modo. Onde l' anno 1651 (*ne, nego 1650*) la detta Congregatione spedi due fratelli sacerdoti“.

³ „La particolar stima, che fece questa pia et Ven loro Congregatione della debil seruitù di me Don Girolamo Pastritio de *Spalato*“. Decreti.

⁴ . . . „Attestamur, dilectum nobis in Christo Venerabilem Presbiterum Hyeronimum (sic) Pastrich de gremio nostrae Metropolitanæ Ecclesiae“. . . Prepis u knjizi: „Informationi, Decisione, et Sentenza sopra la dichiarazione della Prouincia Illyrica . . . 1655—1656, str. 63.

⁵ „Incolpato di avergli sugerito simili abusi“.

maja 1651, davati, što bijaše preko zakona, novaca djevojkam za udaju a ljekarija bolestnikom izvan gostinca¹. A neznam, je li njemu i za to zahvaliti, što je taj štitnik lje tada, ter pametno i pravedno, zabranio primiti u brašćinu toga, komu u njoj bude otac ili brat, ili tko nedokaže, da se je rodio u *slovenskoj* pokrajini, i da mu je otac, ili da je bio, *Slovenin*, i da on umie po *slovensku*². No on, držim, da bi bio sto puti više našem gostinjeu prikoristio, da je štitnika nagovorio, ove zabrane u mramornu ploču čisto i bistro zaklesati, pak tu ploču gostinjeu nad vrata tako zazidati, da joj napisano svatko bude mogao pročitati: možda nebih bio ja našao u bratovštini *petoricu* preko ovih zabrana!!! ni vidio, kako su toga i toga našinca, i to vele vriedna, od nje dotle odbijali, dokle se nije naučio govoriti *talijanski*!!!... a gostinjac pretvoren u bolnicu, ter u više podružnica!!!...

A naškodio je Pastrić i gostinjeu i kapitolu, ili da pravo rečem, svemu našem narodu tim, što je pomogao, ter i varajuć i lažuć, ovo Slovensko pretvoriti u Ilirsko *posve i tako*, da se bude činilo da je ovo *samo* Dalmatinsko. I to ću ja sada redom pričati.

Prosci, Grisogon i Kopčić, povratilše se nakon godinu dana, pak na 6. avgusta ovako izviestiše ostale pobratimce:

„Mjeseca julija 1650 (*Te nije trebalo reći.*) u Zagrebu, u glavnom gradu Hrvatske kraljevine, javismo se presv. biskupu, ter mu pokazasmo svjedočbu uzoritoga g. kardinala Sacchettia našega štitnika, i zamolismo ga, da nam dopusti i pripomože prositi za ovaj naš ubogi gostinjac; pak on nas udilj ter baš rado i po prijateljsku primi u svoju palaču i na hranu, i posve nama to dopusti, ter svim svojim župnikom zapovjedi, da neka preporuče svaki svojemu puku ovaj gostinjac. I ovršiše oni to navlas nama po volji, davši nama svaki vodju od župe do župe. Ter ne samo taj biskup³, nego i njegov poštovani kapitul, i plemići po kraljevini sa kmeti rado dadoše koliko je tko mogao, jer je bio neizrečen glad u toj kraljevini, a rieke oplinule, pak poplavile njive, ter cijelih kuća odnesle.

¹ Decreti.

² „Ha Sua Eminenza confermato il decreto di primo Aprile 1601, ordinando, che nell' annenire non possi esser ammesso in detta Congregazione, chi ui habbia dentro Padre, o fratello, nè tampooco alcuna persona, la quale non habbi prima mostrato d' esser nata nella Provincia Illyrica, et che sappia la lingua et idioma Illyrico, et qualunque elettione et accettatione in contrario sia *nulla*“. Isto tote.

³ To bijaše Petar Petretić, ter *slovenski* književnik.

Pak lje svi obećaše, d' ako se k njim povratimo kada in bude bolje, da će više dati za ovaj gostinjac, a biskup je još nasiknuo, da će on zanj nametnuti nekoliko poreza na župne crkve; no radi javnih posala morao je otići iz biskupije, a nama nebijaše lazno čekati ga¹.

„A iz Hrvatske pojdosmo u Ljubljanu, u glavni grad Kranjske, s kuda znamo da je naš gostinjac primao hodočastuike. Biskup ljubljanski tada bijaše u Rimu, pak se javismo njegovu namjestniku presv. biskupu pičanskomu² i poštovanomu kapitolu, i još tote svietloj vladi, da nama dopuste prositi milostinju po Kranjskoj. Ali nedopustiše, rekši svi, da i onako ta pokrajina nije Ilirska, nego Njemačka³, i da oni su Niemci, a ne Ilirci, i kako Niemci da imaju povlasti“.

„Dva puta su viećali, da bi li to dopustili, pak, pokle smo se u gostioni petnaest dana načekali, ter onoliko potrošili, dopustiše nama, kako dobroćincem, prositi; ali nedadoše vodje ni pripomoći. A koji su tamo bili pros't za bohúce sv. Duha i sv. Angjela Štražanina, i za Španjski gostinjac na Monferratu (*Monseratu*) u Rimu, tim to brže bolje dopustiše, i puno milostinje dadoše. A na našu tuzbu, da je tu malo zahvalnosti našem gostinju, od koga su njihovi hodočastnici imali dobra, odgovoriše: da oni jih nisu slali onamo, ni da će ih slati; da ta pokrajina neima ništa s ovim gostinjem“.

„A još i drugako smo tu bili nesretni: ja pop Niko boleo sam tri mjesecce, potrošiv 10 dukata; konj je nama crknuo, koji je 14 dukata vriedio; a 16 smo jih potrošili za svoje vodje po svoj toj pokrajini; tako da je tu 40 dukata troška“.

„U toj Kranjskoj pokrajini ima bogatih gradova i množina velikih sela; i po svih njihovih župah jedva smo sakupili do 130 rimskih dukata, — ni koliko smo za put potrošili. Više četrdeset najboljih i najbogatijih župa nije nama htjelo dati ni tuca“⁴. 2, 16

„Ovo smo, i to pravo, povjedali ovomu poštovanomu sboru, kako smo putovali i što smo postigli, neka zna, kako je nama bilo“....

¹ U Hrvatskoj sakupiše 198 forinti, ter još je ovdje njihova knjižica, u koju je svaki župnik sam zapisao, koliko je dao.

² To bijaše Fran Masimilian Vaccano.

³ „Della Germania“.

⁴ I što su Kranjci dali, i za to bijaše ovdje osebujna knjižica, po rieči: „in doi (= due) libretti presentati in questa congregazione“ (Decreti); ali tē nisam našao.

(Na kraju se tuže, da su puno pretrpjeli, hodeć po sniegu, po daždu i po riekah, da su izgubili 60 dukata bježeć od razbojnika, i da su svaki dvoje oblačilo razderali.)

A je li sve ovo istina, što su za Kranjce rekli, toga mene nije volja izvidjati. No svakako je ovo pospješilo boj, za koji se bratovština pripravljaše; a to Dalmatini, koji, da ih bude puno više, pak da svagda i svagdje bolje premoгу, na 16. julija, kada se Grisogon i Kopčić jur bijahu povratili, pobratije još devet Dalmatina, ter nedobnih i neslobodnih žakana¹ i to: Hektora Hektorovića, Hvaranina, Stjepana Koevića (ili: Hojevića²), Budvanina, Ivana Bolicu Kotoranina, Ivana iz Kotora, Andriju Zmajevića Perastanina, Marka Dumanića Splječanina, Mata Macarića Šibenčanina, Jerka Bigunića Trogiranina, i Frana Skorovića Budvanina; a dobnih i pametnih kanonika svoje crkve, koji isto Dalmatini bijahu, nehtijahu nikakore pobratiti!! Pak ta takova bratovština negda u novembru, kako to dotični trošak a i sâm Pastrić u onom izvješću kaže³, pisala je na široko Kranjskoj vladi ob ovom gostinjeu, kada je i za koga zastavljen, ter ju je pitala za Kranjce, da jesu li Ilirci, t. j. Slovjeni, ili Niemci. Da ju je tako pitala, to znamo po drugom njezinom pismu LXV.

I još nešto podbode tu Dalmatinsku brašćinu. Negda u oktobru iste godine bio je preminuo jedan svetojeronimski kanonik, po imenu Vinko Mazzola, Dalmatin, pak za tu kanoničiju pokrovitelju (patronu) kardinalu Franu Perettiu Montaltu (= iz Montalta), Sista V. pranećaku, pomoli se Ivan Jamšić⁴ rodом Rimljanin a po otcu Ljubljanac, komu bijaše sedamnaest godina⁵, i Ivan Paval Tnemsi, Lešanim. Za to dozna bratovština, pak, držeć da ti nisu Ilirci, opomenu pokrovitelja, da za tu kanoničiju neka imenuje prama povelji-zastavnici i prama onomu što je sv. papina *vižitacija* 1630 godine odlučila. I to je bilo nekoliko prije 10. decembra. Jer tada Pastrić u vieću, u kojem nebijaše Jamšića, izvesti, da je on skoro

¹ „Alumni studenti del Collegio de propaganda fide e dei Neofiti“.

² Registro delle spese.

³ „La Congregazione per auer più espressa dichiarazione dalli detti Deputati, scrisse alli medesimi del mese di *Novembre* 1651 lettere diffuse con l'informazione della fondazione del suddetto Ospedale e delle intrusioni delli detti forastieri“.

⁴ „De Jampsich“ u njegovom krstnom listu za oca mu Luku.

⁵ Rodio se je na 20. marta 1636, a krstiše ga šesti dan, i to u crkvi sv. Apolinara. Otac mu je bio postolar. Prepis krstnoga mu lista u spomenutom svezku: *Informationi* . . . 63 s.

tu opomenu poslao pokrovitelju¹. No valja da se je bratovština bojala, da ta opomena neće koristiti. Jer ona u tom istom vieću i to složno dokonča, da valja to dostignuti, da papa svojom poveljom potvrdi, što je sv. vižitacija 1630 godine odlučila za to, kakova osoba može i ima biti kanonikom ili beneficiatom u ovoj crkvi; pak za to odredi Pastrića i popa Vjekoslava Lupia, Hvaranina, ter jim dade svu oblast („con autorità amplissima“) trošiti koliko bude trebalo, i poči bilo skupa ili po sebi, pred kogagod bude potreba, da ta odluka i povelja Sista V. budu po tanku držane, i da se ne bude moglo prevriediti Ilircem imenujuć za ovdje kanonikom ili beneficijatom nekoga, koji to nemože biti².

I nije koristila njihova opomena; pokrovitelj, još toga istoga mjeseca decembra, imenova kanonikom Jamšića, ter ga prikaza, po zastavnoj papinoj povelji, ovdje kapitulskomu nadpopu Antonu Deodatu (valja da: Bogdanu?), da ga zakanoniči (*instituere*). Pak Pastrić i Lupi vrti se. Na 30 istoga mjeseca napišu list, za koji jur znamo, ljubljanskoj vladi, da odgovori dobre volje njihovoj bratovštini na ono, za što joj je ona skoro (a to prvoga mjeseca) pisala: da jesu li Kranjci Ilirci to je Slovjeni, ili Niemci (LXV). Posavjetuju se sa svetojeronimskim odvjetnikom Franom Liberatom. On jim odgovori: da ni Ivan Jamšić ni Ivan Paval Tuemsi nemože biti ovdje kanonikom, zašto prvi da je po otcu Ljubljanac, a drugi da je Arbanas, a nijedan da neumie po „Ilirsku“ govoriti; pak da valja kapitulskoga nadpopa i njiju pozvati na sud pred papina namjestnika zamjenika („Vicesgerens“), po imenu Askanija Rivalda. I oni pozvaše tamo na sud tu trojicu, pak to na 7 januara 1652 godine u zboru drugim pobratimom obznaniše, i to pokle s tuda po zapoviedi bijahu izlizli Jamšići, jer i oni bijahu prišli u taj zbor, ter neznam po kom pravu sin. Pak brašćina (u kojoj bijaše 14 Dalmatina, a drugih, osim Jamšića, samo 5) dokonča, da tu pravdu valja goniti napried, odrediv za to opet Pastrica i Lupia, i još, bilo po pravu bilo po lukavosti, svojega drugoga čuvara Ivana Steira rodom *Kranjca*.

¹ „Il R. Don Girolamo Pastrizio . . . diede conto d' havere li giorni passati iniuiato le lettere della nostra Congregatione all' Emmo. Sig. Cardinale Montalto ad effetto che sua Emmza uogli nominare al Canonico al presente uacante in conformità della Bolla et decreti sopradetti“. Decreti.

² Isto totu.

Kranjska vlada, t. j. knez Volfgang Engelbert Ausperg, Ivan opat zitiški, knez Girard Visin Plagi, Gottefrid Galler, i Fran Gašpar Pusner, ti Niemci ili poniemčeni Slovjeni odgovoriše na 18 januara: da Kranjska vojvodina je pod cesara, pod svojega vojvodu, i da Njemačkoj i Rimskom carstvu, kako još i Štajerska i Koruška, pripada, da ako i govori tu narod nekako po „Ilirsku“, pak njihovi hodočastnici da imaju hoditi ovdje u Njemački gostinjac, a ne u „Ilirski“ (LXVI). No taj odgovor, držim, da nije posve ugodio Dalmatinom, jer, da su te vojvodine pod cesara, i da Njemačkoj i Rimskom carstvu pripadaju, to držim da su znali! Kako i to, da nije nigdje na svijetu države „Ilirije“! pak da nisu onimi riečmi „Utrum ista Provincia Carniolae sit Illyrica seu Slavonica, an vero Germanica et Theutonica“, toga pitali (a i nebi bili onako), nego: da *što* su Kranjci? da jesu li Slovjeni, ili Niemci? Da su to pitali, kažu mi i one druge: „ako vi za njih rečete, da su, i pučani i vlastela, *Ilirci i Slovjeni*“ („utriusque Ordinis *Illyricos et Slavos esse*“); a na to odgovaraju: da narod („plebs“) govori nekako po *Ilirsku*. A što Kranjci bijahu pod cesara, za to Dalmatini imadjaahu toliko prava njim zamierati, koliko Kranjci njim za to, što bijahu pod dužda. Dapače! cesar, koji imadjaše pod sobom Čehe, Sležane, Moravljane, Hrvate, Štajerce, Korušce i Kranjce, i još Istrâna, taj va istinu bijaše veći Slovjenin, nego *benetački* dužd . . . Više u Ljubljani, držim, da je tada bilo slovjenskoga jezika, nego u Zadru. Pak lje Dalmatini taj takov Kranjske vlade odgovor na 17 februara pokazашe na sudu (LXVI).

No i Jamšići za se najdoše odvjetnika: Atanasija Kyrchera, isusovca, ter pisca na glasu. On njima za volju napisa, i to nekoliko prije 18 februara 1652, razpravu, gdje po mnogom zemljopiscu dokazuje, da Kranjci su prâvi Ilirci iliti Slovjeni, a Ljubljana da je njihov glavni grad, pak da i Ljubljanci su pravi Ilirci iliti Slovjeni, a tako i Jamšići rodom Ljubljanci; pak da kako ostâli Kranjci, tako da i Jamšići mogu i imaju uživati što je ovdje Ilirskoga iliti Slovjenskoga. I jošte se naruga Dalmatinom: da po njihovoj pameti grad Milan zato, što je pod Španjolskoga kralja, bi morao biti Španjolski a ne Talijanski (a mogaše im još bolje zasviriti: da tako Bošnjaci i Srbi bi morali biti Turci zato, što su Turski, a oni sami Mletčani zato, što su Mletački). No za mladoga Jamšića trebalo je dokazati, ne samo da je slovjenskoga roda, nego da i umie po Slovjensku, a o tom on ni rieči. I na tu razpravu

podpisa se čuveni Luka Holstenij, potvrdiv svaku Kyrcherovu (LXVII).

Prepričiti mladomu Jamšiću, da nebude ovdje kanonikom, to bijaše lako. Jer on, ako i bijaše po otcu Kranjac (a za Kranjce još nije bilo ovdje odsudjeno da nisu onakovi Slovjeni [„Ilirci“], za kakove je papa Sisto V. zastavio ovaj kapitul), nije umio po „Ilirsku“, t. j. po slovjensku, a po povelji pape ovdje može biti kanonikom samo tko je rodom „Ilirac“, ili ako i potiče po „Ilireu“, ali mora umjeti po „Ilirsku“¹. A i od bratovštine njega mogahu po pravu odbiti, zašto u njoj bijaše mu, kako znamo, otac, a tu bijaše zakon dan, ter vele pametno i razborito, na prvi aprila 1601 godine: da za dobro ovomu zavodu (i to je lako razumjeti) neimaju pobratiti toga, komu jur otac bude tu bratom; ter taj zakon je štitnik kardinal Sacchetti bio potvrdio, kako znamo, na 11 maja 1651, i još pridao: da tko nije rodom i po otcu „Ilirac“, i neumie po Ilirsku, da ni toga neimaju pobratiti; a „Ilirac“, to valja da nije Talijanin, a ni „Ilirski“ Talijanski jezik. . . . No Pastric hotijaše, da svim Kranjcem preprieče u slovjenski sv. Jeronim, i jošte Štajercem i Korašcem i Istranom i Srbom i Bugarom, svim tim Slovjenom, a da unutar budu mogli samo Dalmatini i možda još, po njihovoj milosti, Hrvati i Bošnjaci. A to dostignuti do istine nebijaše lako, bio i nepravedan tomu sudac, ili nerazuman! Jer za gostinjac rieči Mikule V bijahu očite: „*Exhibita siquidem Nobis nuper pro parte dilectorum filiorum Hieronymi de Potonia et aliorum pauperum heremitarum Dalmatiae et Sclavoniae nationum . . . petitio continebat . . . Dalmatica tamen et Sclavoniae nationes hospitali pro suscipiendis specialiter earumdem nationum pauperibus carere noscuntur*“²; a za kapitul nitko pametan nemogaše ni pomisliti, da ga Sisto nije zastavio za one iste Slovjene, za koje je bio Mikula gostinjac, zašto da ih nezove onako, nego Ilirci³. Pak i Pastric spozna, da po Mikulinih riečih neće moći do-

¹ „Personas idoneas dietae Nationis Illyricae, seu alias etiam originas, eiusdem tamen Illyricae linguae et idiomatis“ (LIX). Ovaj zakon je papa Vrbani VIII. 1630 god. potvrdio, pak to je zaklesano u kamen, a taj kamen zazidan ovdje u sakristiji: da nezaborave Svetogjerolimeci, navlastito nadpop, ovoga i još nekih zakona. . . . Odpokle sam ja ovdje, mi smo trojicu ili četvoricu njih odbili od kapitula, zato što nisu umjeli naški.

² IV. a, a po našu u drugom dielu ove razprave.

³ „Ecclesia, quae Illyricorum dicitur . . . juxta quam (Ecclesiam) est Hospitale Nationis Illyricae“. . . LIX.

biti pravde. Zato je on izopači onako, kako sam jur pokazao i dokazao: „*Dalmatiae seu Illyricae nationis . . . Dalmatica tamen seu Illyrica natio . . . eiusdem nationis . . . noscitur*“. „Dalmatini i *Slovjeni*“, i „Dalmatini *iliti Ilirci*“, to nije ne isto! Jer na prvi način ovaj zavod onako može biti Hrvatski, Bosanski, Srbski, Bugarski, Kranjski, Štajerski, Koruški, Istranski itd. kako i Dalmatinski, a na drugi ne može nego samo Dalmatinski. Koliko je Pastroić prevriedio onomu papi i Slovjenom! Jer po njegovu, kako ćemo potle vidjeti, odsudiše.

No imam dokazati, da je on izopačio one rieči u papinoj povelji. Da još 1625 godine nisu bile izopačene, to sam u prvom dielu ove razprave dokazao. No držim, da se da dokazati, da još ni na 30 novembra 1651 nisu bile izopačene. Jer tada on sam u svojem pismu na Kranjsku vladu zove gostinjac Ilirskim *iliti Slovjenskim*¹, a to je vele širi pojam, nego ono: „Dalmatinski iliti Ilirski“. Ter i za Kranjce tu pita, da jesu li Ilirci *iliti Slovjeni*, očitujuć za njih, da ako su Ilirci i *Slovjeni*², da njihove hodočastnike imaju primati u gostinjac. No na 18 februara 1652 jur su morale biti izopačene. Jer tada on onomu sudcu izruči svoj odgovor na onu Kirherovu i Holstenijevu obranu, a u tom odgovoru, ter na samom pričelu, veli za gostinjac, da je po povelji pape Mikule V. sagradjeu za stan ubogim hodočastnikom Dalmatinom *iliti Ilircem*³. Da su ovo pravo njegove rieči, sudim po tom, što nisu popravljene, a vas taj odgovor je on sâm svojom rukom napisao ili prepisao. Pak držim, da je tu dosta razloga odsuditi, da je on, i to negda od 30 novembra 1651 do 18 februara 1652 (najbrže pokle im je Kranjska vlada onako odgovorila), promienio u povelji one rieči, i to, bilo posve bilo napol, u svih joj prepisih, koje je ovdje našao, i još gdje joj rieči „*et Slavonicae*“ bijahu samo spomenute, ponovio, kako znamo, sve ostalo pismo u prvom joj prepisu na kvieru. I to sve za to, da za tu nepoštenu njegovu slabu nedoznaju (kako, žalibože! i nisu) Dalmatinski suparnici, ni koji budu sudili njihovu parnicu; a ostali Dalmatini, oni su zuali za nju (a možda su mu i pomogli izopačiti), nasvalito pop Fran Marchi

¹ „Congregatio Hospitalis S. Hieronymi Illicorum *seu Slavonarum*“ . . . LXV.

² „Illyricos *et Slavos* esse“.

³ „Hospitale . . . aedificatum nigore Apostolicae concessionis s. m. Nicolai V. sub dat. Kal. Maij 1453 . . . pro suscipiendis in eo specialiter pauperimis peregrinis Dalmatiae, *seu Illyrice Nationis*“ LXVIII.

Splićanin, pop Marko Dumanić isto Splićanin, i pop Ivan Dragutin Herenda Trogiranin. Ti bo na 23 maja 1654, kada bijahu u brašćini prvi predsjednikom, drugi razvidnikom, a treći čuvarom, javljajući Kranjskoj vladi, da je sv. Rota na 15. istoga mjeseca odsudila (a nije još tada!), da Kraujci nisu Ilirci, tvrde za gostinjac i za kapitul, da su zastavljeni za Dalmatine *iliti Ilirce*¹.

No Pastrić brže da bi mi odvratio, da je jur papa Pavao III nekoliko prije 27 januara 1541 godine ovaj gostinjac prozvao Dalmatinskim *iliti Ilirskim*², poručujući Svetojeronimskom štitniku kardinalu Gašparu Kontarenu³, da neka odsudi tu i tu pravdu medju svojim Svetojeronimci, i da neka im zakone potvrdi, ili boljih skroji; d' ako toga nebude mogao sâm (kako i nije), da neka slobodno najde drugoga kardinala, koji će to ovršiti namjesto njega. A je li baš papa onako, „Dalmaticae seu Illyricorum“, rekao? pak, ako jest, može li ono opravdati Pastričevo djelo? Ta papina poruka nije istica, nego je prepisana na svoje mjesto u izpravu, u kojoj je odsuda te Svetojeronimske pravde, kako ju je toga kardinala zamjenik kardinal Petar Bembo, isto Mletčanin ter na glasu, pa 22 maja iste godine odsudio, i zakoni, koje im je on isto tada dao⁴. Pak ni ta izprava, premda na kvieru ter dosta liepo i bez popravaka pisana, nije istica, nego prepisana, kako joj to mnoga praznina kaže, i što joj je na prvom listu ter na drugoj strani. Totu je sv. Jerko, i to na vrhu, naslikan, i još četiri grbi: a) kardinala Justiniana (sgrada s trimi turnji i sa orlom nad njimi), koji je bio Svetojeronimskim štitnikom od 9 junija 1602 do nekoliko augusta 1621 godine (Decreti); b) Svetojeronimski iliti bratski (tri lavske vjenčane glave: Dalmatinski), pod kojim je napisano: „SOCIETAS SANCTI HYERONIMI (sic) ILIRICORVM (sic) ROMAE AN. 1601“; c) bratskoga predsjednika Mikule Riccia

¹ „Hospitalitatis et Canonicatum in dicta Ecclesia pro natione Dalmatica seu Illyrica institutorum“, Kukuljević u Arkivu, I., 113—116, po Valvasoru; no na 115 s. pogrešno: „Numaneus“ nam.: Dumaneus, a po svoj prilici i: „Panoniae“ nam.: Slavoniae, kako je spricla dva puta rečeno. On nije zuao, da je povelja Nikole V izopačena, no itako je, a za to ga valja pohvaliti, spoznao, da ova: „pro natione Dalmatica seu Illyrica“, sasvim izopačnje smisao utemeljiteljah i podupirateljah istoga zavoda“.

² „Hospitale s. Hieronimi (sic) de Urbe Nationis Dalmaticae seu Illyricorum“.

³ Za nijednoga štitnika od prije ja ne znam; a to bijaše Mletčanin.

⁴ Nekoliko zatim i on posta štitnikom, ter 1543 godine jur bijaše.

(na modru tri zvijezde nad žutom pričenicom a pod njom dva ježa tako: Ježić), pod kojim je napisano: „NICCOLO RICCI PRESIDENTE“ (taj Rabljanin bio je predsjednikom od 12 aprila 1599 do 6 maja 1601, i opet od 4 maja 1608 do 26 aprila 1609); i d) njihova čuvara popa Jurka Blaškovića pridjevkom Liberala, po vlašku (na modru, dvie otvorene šake: tumač pridjevku mu), pod kojim je ovako: „GIORGIO LIBERALE GVARDIANO“ (taj Jelšanin bio je čuvarom od 12 aprila 1599 do 10 istoga mjeseca 1600, i opet od 1 maja 1605 do 22 aprila 1607). Pak je očito, da je ta veće znamenita izprava prepisana, i to 1601., ako li nije godinu dana prije ili poslie, sudeć po ovih neslažućih godinah¹. Pak to bi moglo biti, da papa nije onako rekao, nego da mu je kojigod prepisat promienio; ako pak jest, držim, da nije sâm po sebi, nego da mu je kojigod Svetojeronimac, i to ili bedak ili nepravednik, onako rekao, a on samo ponovio, sudeć mu po ovoj: „sicut nobis innotuit“ (= kako smo doznali). Bilo ovako ili onako, ono nemože opravdati Pastrićeva djela, i to tim manje, što u istoj izpravi ni kardinal štitnik, odredjujuć na 27 januara 1541 godine kardinala Bemba sebi za zamjenika, nije onako rekao, ni Svetojeronimec moleći, nekoliko zatim, papu, da tu zamjenu potvrdi, ni taj zamjenik ono na 22 maja, nego svi samo: *Ilirski* gostinjac, „hospitale nationis *Illyricorum*, i to pet puti.

A još i tomu se Pastrić domisli, da bi kojigod Dalmatinski su-parnik mogao pogledati u Svetojeronimске knjige, gdje su zapisani pobratimi i hodočastnici ili nemoćnici. Pak on i totu izopačuj. Evo njegove drzovitosti: „1563. 5 magio, io giorgi radasinich guardiano mesi in hospital margarita *craglieuich*“ na: crangicia, ter još triput ovako, na 8, na 14, i na 15 istoga mjeseca, a to u knjizi: „Spese per l' Infermi et Pelegrini, 1653—1567. Da je „crangicia“ = Kranjica, to druga takova kujiga, koje on valja da

¹ A na prvoj strani ovako je skorije, a to je po pismu poznati, napisano: „1746

Statuta Confraternitatis Hospitalis Sancti Hieronymi Illyricorum anni 1541, reformata per Cardinalem Petrum Bembum sententiam ferentem ex delegatione sub Paulo III, in causa ad eandem Confraternitatem spectante. Tametsi exemplar sequens indicatae sententiae informe sit, forte quia vetus autographum an(no) 1601 detritum inventum fuerit“. I ta izprava nije u našem arhivu, gdje bi imala biti, nego u Kasanatovoj knjižnici, ter Svetojeronimec da nisu ni znali za nju sve do 1845! Tu je ona ovako znamenana: MS. A. IV. 9.

nije mogao proštiti, kaže ovako: „1553, 14 agosto, elemosina a *margarita cragniza* et suo fiolo“, — „1554, 1. gen., per elemosina a orsa (t. j. Ursa) de goritia in casa de *mar(ga)rita cragniza*“;

„1609, 5 mag. Vene nel hospital Mattio Garsie da pastrouich“
na: *postoina*;

„1610, 8 agosto, Vincenzo da *Trau*“, na: *Trieste*;

„1611, 19 apr., vene nell' hospital Matio Golich pelegrino di *Trau*“ na inoj izbrisanjoj, po prilici: *Goritia*;

„1612, 20 Maggio Venne Gregorio osegouich da *Pettouich*“ (!)
na: *Pettouia* (Optuj u Štajerskoj).

No itako je u tih knjigah ostalo čitovatih, ter vele više, dokaza za Kranjce, kako to moj izpis pod LXIX kaže. A samo izbrisan je tu, ali ne posve ni svagdje, zavičaj tim Slovjenom, koji su bili iz Talije (iz Napuljske), a u ovom gostinjc u stanu prije 1625 godine, kako je vidjeti po mojem izpisu pod LXXIV. A da će ikoga biti volja mučiti se onini starini izpravami, koje su ono pisane prvih trideset godina za čim je zastavljen gostinjac, toga Pastrić valja da nije mogao uzvjerovati, ostaviv je čitovate a proti sebi.

A ako bi mi on odvratio, da Latinska „seu“ nejednači vazda toga što je pred njom i za njom, nego da to kada ter kada izpravlja: da rabi za: *vel potius* = *ili bolje, ili pravo*; da on nije mislio: Dalmatini, iliti (=) Ilirci, ni naopako: Ilirci, iliti (=) Dalmatini, nego: Dalmatini, ili bolje, ili pravo Ilirci, ja bih mu presjekao, da je prvu mislio. Jer on u onom svojem odgovoru proti Kranjcem tvrdi:

a) da gostinjac su sazidali tim, što mu je zapisao Fantin Valle, sudac kod sv. Rote, a to da je bio Dalmatin, Trogiranin;

b) da sv. Jerko je bio Dalmatin;

c) da papa Sisto V. je dao naslikati u ovoj crkvi u koru samo („tantum“) svoj grb i Dalmatinski;

d) da su vavjek samo („solummodo“) Dalmatinom, a to domo-rodcem sv. Jerka („connationalibus“), davali ovdje kanoničije. A u drugoj ter vele većoj svojoj obrani, koju je razgovorom („discursus“) prozvao, pak, nekoliko poslie 25 junija 1655 g., predao sudcem (sv. Roti) i priložio joj onu papinu, jur izopačenu, povelju, tu pak očito veli za gostinjac, da ga je papa dozvolio za hodo-

častnike Dalmatine, jer ona „seu“ da *tumači i bistri*¹. I još tu veli za gostinjac, da ga od starine zovu Dalmatinskim².

Kako nije istina, da je papa rekao: „Dalmatiae seu Illyrica natio“, tako nije ni ovo: da je gostinjac sazidan tim, što mu je pustio Dalmatin Fantin Valle. Jer taj je, kako znamo, umro 1475, a gostinjac 1454 godine jur bijaše totu, ter mu je te godine Martin „Slovjenin iz sv. Križa“ zapisao onaj svoj vinograd (V. izprava), a 1462 Juraj „Slovjenin iz Senja“ ono pol svoje kuće (X izpr.), a 1466 Stjepan Galeotti „Slovjenin“ onaj svoj vinograd (XII), a tako i Jakov Allegretti „Slovjenin iz Dalmacije“ 1468 (XIV). No i sâm Pastrić 1659 godine, pokle je onako prevario sudce, izpovjedi za toga Trogiranina, da je 1475 nekoliko svoga zapisao gostinjeu, da ga tim *razšire*, jer da je bio pretiesan³. A sv. Jerko je li bio baš Dalmatin? *Sadanji* rimski breviar, istina, kaže za njega, da se je rodio u Stridonu u *Dalmaciji*; ali ondje nije svaka sveto pismo, prvo, a drugo: on sâm piše za se, da se je rodio u Stridonu, nekada gradu na Dalmatinskoj i Panonskoj medji⁴; a tako on može biti toliko Panonac koliko i Dalmatin. Pak nije ni zamjeriti papi našem Mikuli zato, što je 1447 g. celjskomu i zagorskomu knezu a hrvatskomu banu Miroslavu uzvjerovao za njega, da se je rodio u Strigovu u Medjumurju, t. j. medju rikama Dravom i Murom⁵, ako to i dodija presv. šibenskomu bi-

¹ „Cum idem Hospitale fuerit concessum anno 1453 a Nicolao V. pro peregrinis *Dalmatis*, eodem Summario Nr. 5°, ibi *Dalmatis seu Illyricis, quae dictio seu stat ibi expositiue et declaratiue*“ . . . u knjizi prozvanoj: „1655, 1656. Informationi facti et juris, et altre scritture nella Signatura di Gratia, et nella S. Rota nella causa Romana Canon'catus“ itd, na 48 l., koju knjigu sam jur spomenuo.

² „Et etiam Hospitale, eius Congregatio ab antiquo uocatur Societas et Congregatio *Dalmatinorum*“ (?!?)

³ „Dell' anno 1475 Fantino di Valle Dalmatino da Traù, Auditore Palatino della Sacra Rota, lasciò un legato, acciocchè con quello fosse in *Ampla* forma fabricato l' Ospedale sopradetto, che allora *era angusto* in forma di casuccola“ . . . u znanom izvješću.

⁴ „Natus Stridone, Dalmatiae quondam Pannoniaeque confini oppido“ (De viris illustribus, 135), a to je u Slovjenskom breviaru od 1387 g. ovako krivo: „Jeronim ot zemle Štridonie Dalmacii bliz Panonii Sija tri mēsta stoet v' edino“ (Ovo je tumač!) . . . „i prija red sve-tago benedikta (?), školi grčkoj i latinskoj i slověnskoj (?) moistar bē“. A taj breviar je u Propagandi.

⁵ „Ecclesiam sine cura sancti Hieronymi de Strigone (n. nam. u = v. Strigove = Strigovo) Zagradiensis diocesis, *que olim domus paterna*

skupu, koji u svojem časopisu, „Folium dioecesanum“, bi rad dokazati, da je *Strido* = *Sedramić*, selo u njegovoj biskupiji, pak da se je tote rodio taj veliki učitelj. No bilo da je bio Dalmatin ili da je Panonac, Slovjenin nije bio, a ovaj gostinjac i ovaj kapitul zastavljeni su za Slovjene.

A zašto je u koru osim papina samo Dalmatinski grb (tri lavske vjenčane glave, naslikan) to je lako uganati: kada je papa zidao ovu crkvu (od oktobra 1588 do avgusta 1589), ovdje u bratovštini bijahu, izvan jednoga ili dvojice, samo Dalmatini, i to tako malo rodoljubni i pravedni, da su i Hrvatu kratili u gostinjac, držeći ga za Panonca i za tuđinu¹, pak oni, držim, da su nagovorili papu, da tu dade naslikati uza svoj samo njihov grb. Nebi se to bilo dogodilo ne od 1454 do 1500, kada onoliko drugakovih Sloviena, Hrvata i Bosanaca, bijaše u toj bratovštini; a nebi se bilo ni od 1515 do 1517, kada u njoj bijahu, kako znamo, tri Zagrebčanina, a po jedan Pernjanin, Krupljanin, Srimac i Istranin, a dva Bosnjaka, — čudo, više tih nego Dalmatinaca. I nije teško uzvjerovati, da je papa te takove Dalmatine za njihov grb poslušao, on njihov znanac, bivši prije ter onoliko godina kardinalom sv. Jerka crkve. No i to bi moglo biti, da taj grb nije po njegovoj, nego po njegova slikara volji naslikan: da su oni toga naputili. Bilo ovako il' onako, taj grb nije dokazom, da što je Slovjensko, da to je samo Dalmatinsko; kako nije ni ono za to dokazom, što su s početka u ovoj crkvi samo Dalmatini bivali kanonici i podkanonici: to su oni više po sreći nego po pravu, n. p. koji su to prvi bili: ti jur bijahu u Rimu ter u Svetojeroninskom pobraćimstvu, pak brže bolje sami sebe, ono na 30. julija 1589, papi ponudiše, koliko ih god tu bijaše svećenika ili žakana, i jošte, za vas broj, svojih. No i onoj „samo“ mogu prigovoriti: 1621 godine

ipsius sancti, et in qua nutritus et educatus extitit, de bonis sibi desuper creditis notabiliter construi et edificari fecerit, ac solemniter dotauerit“ . . . Theiner: Mon. Slav. merid. I. 400.

¹ „1585, 7 maggio Venero nel hospitale doi peregrini da *Croatia*, uno nominato Mattheo, l' altro Emerico, alli quali fu dato un pasto solo per carità (!), et poi furono licenziati per esser delli confini della *Panonia*“ (!) — „1587, 12 marzo. Venero in hospitale 4 peregrini di *Croatia* con loro fede, alli quali per carità di ordine del Sig. Guardiano (*To bijaše ili Benko Gallo Zadranin, ili Fran Bonifacio Šibenčanin.*) fu dato la cena e dormire per una sera *tantum* per non esser loro compresi nella nostra natione“ (!). Pellegrini.

ovdje podkanonikom bijaše pop Juraj *Baranin*¹. A što tvrdi Pastrić za gostinjac, da ga od starine zovu Dalmatinskim, ono je pak nersramna laž; jer, kako sam sprieda dokazao, Rimljani su ga vavjek zvali Slovjenskim („*Sclavonorum*“, „*degli Schiavoni*“), a tako su ga i sâmi gospodari s početka tridesetak godina, a zatim još i Ilirskim.

No itako se smilova Hrvatom i Slovincem onim (među Savom i Dravom), i još Bosancem; ali ne zato, što su to Slovjeni, nego zato, što je car Konstantin Porfirogenit, nekoliko prije ili poslie 950 godine, rekao za Dalmaciju, da je u staro doba bila duga od Dračke krajine ili od Bara do Istranskih gora, a široka sve do Dunava! Jer da ta tolika Dalmacija je što i Ilirija, i da su tu Dalmaciju iliti Iliriju imali na pameti pape Mikula V i Sisto isto V, zastavljajući, prvi gostinjac, a drugi kapitul². Eto što je pomoglo Hrvatom, Slovincem i Bosancima, kako ćemo potla vidjeti, i Baranom! A tomu Mikuli, kako znamo, nije se ni snilo za kakovu Iliriju, a taj Sisto je za crkvu i za gostinjac samo zato rekao da je ovo Ilirsko, „*Ecclesia, quae Illyricorum dicitur*“, „*Hospitale Nationis Illyricae*“, zašto Slovjeni ovdje tada jur su se zvali, kako smo vidjeli, ne samo ovako, nego i onako; ali, kako nisu oni sâmi držali za Iliriju samo tadanju Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju i Bosnu, tobože starinsku Dalmaciju, tako nije ni on, onako rekši za kapitul: da ga zastavlja za *isti* Ilirski narod, čiji je gostinjac, „*personas idoneas dictae Nationis Illyricae*“. No gostinjac je zastavljen, a to sam jur dokazao, za Slovjene: tako je i on kapitul zastavio za Slovjene. Tko pametan može i pomisliti, da je njemu bila na pameti pokrajina, koja je obstojala pred tisuću godina, a ne živ narod? Istina, za „gostinjac Slovjenskoga naroda“ rekao je, da je „za stan ubogim hodočastnikom i nemoćnikom, koji pridu iz te *pokrajine*“³, ali je mislio: koji od toga naroda pridu, ili: k. p. iz pokrajine (ili: iz pokrajina), gdje je taj narod. Da mu je bio

¹ „1621, 23 ottobre . . . ne hauendo meno due detto messa bassa alcun di loro (*a to kanonici na dan sv. Jeronima iste godine, zašto se pravdahu s bratovštinom!*) eccettuato . . . et Don Giorgio de *Antiuari Beneficiato*“. Decreti.

² LXVIII izprava.

³ „Juxta quam (Ecclesiam) est Hospitale Nationis Illyricae pro pauperibus peregrinis et infirmis ex *ea provincia* ad sedem Apostolicam et Sacra limina Apostolorum visitanda pro tempore confluentibus recipiendis“ . . . (LIX.)

na pameti živ narod, a to Slovjeni, vidjeti je po onoj: da u kapitul može još i tko je ilirskoga plemena, ali da ina biti *istoga ilirskoga jezika i narječja*, „ejusdem tamen Illyriae linguae et idiomatis“. Pak je to bila práva danguba, pravdati se, i to pet godina: da što je i gdje i dokle Sistova Ilirija? A njemu Ilirija nebijaše ni na pameti! Njemu bijaše na pameti „isti Slovjenski jezik i narječje“, bio taj takov jezik u koliko ti drago pokrajinah. No o tom očitom dokazu Pastrić ni rieči! a ni suparnici mu, ni sudci! A da je ovdje „idioma“ = varječje, to je priličnije istini, nego da je isto što i „lingua“ (jezik).

Pastrić tvrdi, da su u gostinjac prvih 150 godina primali hođočastnike iz Dalmacije, iz Hrvatske, iz Slovinije, i iz Bosne, tobože iz Ilirije, a iz Kranjske da ih nisu nijednoga primili, ni iz Koruske ni iz Štajerske: iz tih pokrajina da nisu ih nego 1625 (svete) godine počeli primati, i to da po bludnji nekoga gospodara nad gostinjcem. Ali za Kranjce ja njemu mogu prigovoriti, i to ne samo po onom što su dva duševnija dalmatina, pop Juraj Blašković, svetojeronimski kanonik i pobratim, i pop Jerko Allegreti, isto pobratim svetojeronimski i spljetski arhižakan, 1609 godine posvjedočila¹. nego i po zapisili u svetojeronimskih knjigah (vidi LXIX izpis). Bješe mu ih bolje izbrisati! A zato ih je tu premalo, zašto njih su u Njemački gostinjac, i to po zapovjedi Njemačkoga cara, njihova gospodara, primali, kako su i Štajerce i Korusce, a i Hrvate negda².

Porfirogenit je ono za Dalmaciju rekao, da je negda bila do Istarskih gora, a za Hrvate, da su do Istarske medje, iliti do Labinja grada, pak zato Pastrić za Istrane tvrdi, da koji su ricci Raši na lievoj strani, ti da su Dalmatini iliti Ilirci, pak da mogu u sv. Jeronim, a da koji su preko te rieke, ti da su Talijani, pak

¹ „Et ho sempre uisto dal detto tempo in qua (od 20 godina) in detto hospitale alloggiare et receuere tutti pouerì peregrini, et anco gouernare et curare tutti pouerì infermì di detta natione Ilirica, cioè Schiaunonia, Crouatia, Zagabria, et *Glubliana*, bosna, seruia“ . . . prvi, a drugi: „et ho sempre uisto dal detto tempo in qua (od 22 godine) che in detto hospitale si sono alloggiati et receuti tutti pouerì peregrini et ancogouernati et curati tatti pouerì infermì di detta natione Ilirica, cioè Schiaunonia, Crouatia, Zagabria, et *glubliana*, bosna, seruia“. . . U prvom dielu ove razprave.

² Kerschbaumer: Geschichte des deutschen Nationalhospizes Anima in Rom, s. 40.

da nemogu unutar¹, a svi znamo, da i ti, izvan ono nekoliko Talijana, govore po slovjensku, ter su isto onako „ejusdem illyricae linguae et idiomatis“! No prije Svetojeronimci nisu ne tako sudili: oni su, i to od početka, primali u gostinjac Slovjene iz oboje Istre, kako to kažu njihovi zapisi (LXX). Tu, kako Labinj, Plominj, i Lovran, tako je i Pul, i Vodnjan, i Motovun, i Poreč, i Žminj, i Pazin, i Buzet, i Kopar, i još drugih gradova ili sela, koja su u zapadnoj Istri. I još po rečem je vidjeti, da su prvanji Svetojeronimci Istrane držali za Slovjene. Oni 1559 godine, i to nekoliko prije 14 maja, nagovoriše papu, da se zagrozi prokletstvom tomu, tko bi šta Svetojeronimskoga, bilo u Rimu ili u njihovih krajih, sposegao, pak narediše, da valja tu kazan razglasiti po Rimu, kako je navada, i u njihovih krajih, ter tu, kako spominju Rab, Zadar, i Šibenik, tako i Pul². A tako po pravu Šimun Gjeorgjević, svetojeronimski nadpop, opominje Istru, nabrajajuć ono 1609 godine a u pismu na Hrvatski sabor, slovjenke pokrajine, iz kojih da primlju hodočastnike u gostinjac na stan. A ni one neće zamućati: kralj Ferdinando I. 1549 godine, pišuć papi to i to za Pićansku biskupiju u svojoj Istri, veli za tu biskupiju, da je u *Iliriji*³, a Pićan je za „Istarskimi gorami“ a Raši na desnoj strani.

A Srbalja Pastrić ni spomenuo! a svi znamo, da oni isto onako slovjenki govore, kako i Dalmatini, i Hrvati, i Bošnjaci, i tako zvani Slovjeni: da su „ejusdem illyricae linguae et idiomatis“. No

¹ „Et eo magis dicta exclusio evidentissime patet ex eo, quod Arsia flumen Illyrie parte orientali est certissimus et indubitatus terminus Italiae, et determinat Italiam a Dalmatia proprio Illyrico“ . . . u drugoj obrani („Discursus“).

² „1559, 9 aprile. Fu decretato et commesso a m. Latino nostro procuratore ottenesse una scomunica papale contro quelli che suposseno (*usurpassero*?) beni stabili, mobili, b(reui), testamenti, instromenti, inuentarij, pertinenti alla Chiesa di Santo Hieronimo et Compagnia dela Natione *ylirica* (*sic*), di S. Gironimo di Roma, tanto in Roma quanto di fora lasciiti et notarij si fosseno sopra di cio rogati, et altre robbe pertinenti alla Compagnia“.

„1559, 14 maggio. Fu produtta la scomunica, et fu ordinato si publicasse in li lochi soliti, et si fulminasse il processo sopra, e si mandasse a publicarla fuori *nel paese*, massime in Arbe, Zara, Sibenico, *Pola*, et in piu lochi si potra, et che si facci stampare quanto bisognara“. (Decreti.)

³ „Quam tenuis quamque exiguus sit Episcopatus Petinensis in *Illyrico* ditionis nostrae“ . . . Theiner; Mon. Slav. mer. 662.

pop Juraj Blašković i pop Jerko Allegreti, ti pravedniji i rodoljubniji Dalmatini njih spominju, ono 1609 godine, svjedočeći: „da u gostinjac na stan primaju hodočastnike iz Hrvatske, iz Ljubljane, iz Bosne, iz *Srbije*, i iz drugih krajeva, gdje isto po ilirsku govore“. A da je to istina, da su Srbe primali, eno dokaza (LXXII). Istina, malo je bilo Srba ovdje, ali po tom nevalja odsuditi, da su ih odbijali; nego da oni *onakori* nisu marili, žalibože! za Rim, kako nisu, ter za isti razlog, ni Bugari, sudeć po tom, kako je njim malo spomena u Svetojeronimskih knjigah¹; no za njih bojim se reći, da su „istoga slovenskoga jezika i *naričja*“, kojega su Hrvati i Srbi.

Da su u gostinjac primali po jeziku, to je vidjeti još i po onom, što su unutar primali Slovjene naseljene u Taliji, kako LXXIV prilog kaže. Jer poreklom ono bijahu nekoji Dalmatini, nekoji Srbi, a nekoji Bošnjaci: svakako Južni Slovjeni. A tako, što je Blašković i Allegreti rekao: da u gostinjac primaju iz Slovanije („*Schiavonia*“), iz Hrvatske, iz Ljubljane, iz Bosne, iz *Srbije i iz drugih krajeva, gdje po Ilirsku govore*“², ono je prava istina. No šegavi Pastrić, kako je zamučao da su Srbe primali, tako je i da su te naseljene Slovjene.

Sada: kako se je to nepošteno i smiješno i dangubno i pogubno i razsipno pravdanje svršilo? Onaj prvi sudac na 20 februara 1652 godine, vidiv Pastrićevo prigovaranje i ono Kranjske vlade očitovanje, odsudi, da Ivan Jamšić nemože ovdje biti kanonikom, zašto da mu je otac Kranjac, i da on neumie slovjenski³. No drugi sudac, po imenu Azo Arcosto, na 7. avgusta iste godine to razvrže, odsudiv, da taj Jamšić može biti ovdje kanonikom. Pak nadpop, onaj isti, zakanoniči ga. Ali bratovština na 26 septembra odluči, da valja poći pred trećega sudca, pred sv. Rotu, bivši trinaest Dalmatina za to a dva ili tri proti tomu, pokle stari Jamšić bijaše odstopio po njihovoj volji, a po svojoj Tršćanin Pellegrini, i Kranjac Steir, i Goričanin Toma Smiric⁴, i Hrvat Blaz Bianchi Gribenčić ili Gribenec⁵; ali predsjednika Jurja Juričica („*Georgiceo*“) odabrana biskupa ninskoga tu ne bijaše; a ni drugoga Ljubljanca

¹ LXXIII prilog.

² „Et altri lochi che abbraccia detta lingua Illirica“ — „et altri lochi che parlano detta lingua Illirica“.

³ Istromenti, I 94.

⁴ Ali ga i „*Srimsieh*“ pišu.

⁵ V. LXXVII, LXXVIII i LXXXVII.

Jurja Kolenca ili Golenca, ni drugoga Goričanina Ivana Kalabasona. I ti Dalmatini, među kojima bijaše polovica golobradih žakana, za to pravdanje odrediše opet popa Pastrića i popa Lupa, i još popa Kopčića i popa Herendu, samo svojih. Pak ti popi su više, dašto, znali i umjeli, nego njihovi suparnici, stari Jamšek postolar, a mladi, ako i kanonik, djak¹, a Kolenec isto postolar, a Stajer urar, a Pellegrini mastilac, a Bianchi i Kalabašon sluga, kako to LXXVIII. izprava kaže. I još ti popi imadjahu u svojim rukuh sve svetojeronimske izprave, i mogahu za to pravdanje trošiti svetojeronimskih novaca koliko ih bijaše volja. Napokon jedan sudac u sv. Roti bijaše Mletčanin, pak brže da veći prijatelj Dalmatinom nego Kranjcem.

No je i tih bilo, koji su Kranjec, ter krepko i razborito, branili. Patron kardinal Fran Peretti, zvan, po svojem zavičaju, Montalto, Sistova pranećaka Milovila sin, branio je svoga kanonika Jamšketa do smrti, tvrdeć, da Kranjci su Slovjeni, pak da je i on, kako je vidjeti po tom, što su mu za to napisali, ter po sebi, pravdaš Lesandar Saracinelli i odvjetnik Evseb Evsebi („Eusebius de Eusebijs“), pak sudcem na 7 avgusta i na 17 novembra 1653 godine prikazali². Da je on plaćao odvjetnike, koji su toga kanonika tako branili, to odvjetnik Dragutin Coppetti svjedoči u nekakovu spomenu za istoga kanonika, predana sudcem na 25 junija 1655³, kada je on jur bio umro; oli malo prije. A najbolje je Kranjce branio Hrvat pop Juraj Križanić iz zagrebačke biskupije, ter iz goričke arhižaknije a iz župe Svetoga Ilije: valja da iz Lipnika, jer tu je crkva Sv. Ilije. Da je bio iz zagrebačke biskupije, to je više puti i ovdje i ondje rečeno, a da je iz goričke arhižaknije ter iz svetoilijske župe, to je samo jednoč, i to gdje je zapisano, kako su ga na 10 novembra 1652 godine primili u

¹ I još dva svetojeronimska kanonika tada ne bijahu svećenika.

² U *prvoj* knjizi „Informationi juris et facti“ itd. (jer koju sam do sada spominjao, ono je *druga*) od 59 do 66, i od 79 do 80 l. Tu su četiri obrane, ter prve tri ovako prozване: „Signaturae Justitiae Rpd. Crescentio, Romana Canonicatus, pro Emmo D. Cardinali Montalto illiusque Praesentato (to je: Jamšek), contra nationem *Sclavonicam*“ (Svetojer. Dalmatini), a četvrta: „Rpd. Priolo, Romana Canonicatus, pro Emmo D. Cardinali Montalto et Joanne Baptista Jampri contra Congregationem Illyricorum“.

³ „Praeterea hanc litem hucusque sustinuit clar. me(moriae) Cardinalis Montaltus, patronus Canonicatum S. Hieronymi“. . . Isto tu od 307—308 l.

svetojeronimsku brašćinu¹. Kukuljević za njega zna, da je bio u Rimu od 1640 do mjeseca avgusta 1642, a nezna gdje je potle do 10 novembra 1652, pak drži (ondje na 221 s.), da je i tih deset godina bio u Rimu: da nikad nije se povratio doma. No sâm Križanić na 12 julija 1645 godine pisao je vele znamenit list iz Varaždina u Rim tajniku sv. zbora za širenje vjere, svomu znancu i pouzdaniku, ter u tom listu veli za se, da je zagrebačkim kanonikom a varaždinskim župnikom; ali da što je namislio, da toga za taj i taj razlog nemože ovršiti u svojoj domovini, pak prosi i moli, da ga taj sv. sbor što prije pozove u Rim, napativ šegavo toga tajnika, kako imaju pisati njegovu biskupu, da brže na to pristane; a da kako se je on vladao tri godine (tako od 1642 do 1645). da to će njegov biskup posvjedočiti. A tako je očito, da se je bio povratio iz Rima, i to nekada posle 16 avgusta 1642. A taj list je našao vriedan franovac ter književnik, o. Evsebij Fermendžin, u arhivu toga zbora, i prepisao, pak sam ja pročitao taj prepis, a tomu franovcu preporučio, da ga dade na vidjelo.

Na taj list odgovoriše, a to je na njem zapisano, drugoga mjeseca, i to, ako sam dobro zapamtio, na 25. A kada je to Križanić drugoć ostavio svoju tužnu domovinu, to držim da je laglje doznati u Varaždinu ili u Zagrebu, nego u Rimu. Ja samo to znam, da 1650 godine a na 16 avgusta nije već on bio varaždinskim župnikom, nego Petar Jambreković, ter je taj svetojeronimskima kùpiocima popu Kopčiču i popu Grisogonu tada posvjedočio, da su u toj župi sakupili sedamdeset forinti². A u Rim je prišao, a

¹ „Furono accettati per Fratelli di questa ven. Congregatione, cioè . . . R. S. D. Georgeo *Crisania* fu Canonico di Zagabria, nato nella Parochiale Dioce (?) di S. Elia, Giurisdizione dell' Archidiaconato di Goricenze (*sic*) nel Regno di Croatia“. . . (Decreti). Ovdje jedne rieči, kako nisam mogao pročitati 1868 godine (v. „Dvie razprave“ na 7 s.), tako nemogu ni sada. Nije ona: „Liove“, kako je Voršak pročitao a Kukuljević mu uzvjerovao, pomisliv: Lipove = Lipnik (v. „Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII. v, na 206 i na 221 s.). Jer prvo slovo joj nije ne očito; no vele više je prilike, da je ono: *D*, nego da je: *L*; a za četvrto nije prilike da je *v*, nego da je *c* (usred rieči tada nisu ni pisali *v*, nego *u* i za ovo i za *v*); a peto, ono jest *c*, ali je nad redkom, te pod njim je piknja; a to kaže, da je ta rieč skraćena. Bi moglo biti: Diocese: da se je pisac zarekao, ili da nije dorekao.

² „Anno 1650, Augusti 16. In parochia Varasdiensi collectores Diui Hieronimi pro Hospitali nationis Illirice adepti sunt Ranienses septuaginta C. (?) 10, quos receperunt coram me Petro Jambrechouijch pa-

toga do sada nismo znali, nekoliko prije 15 februara 1652. Jer tada svetojeronimska brašćina, ili bolje Pastrić, odabra njega, da skupa sa njihovim pobratimom popom Franom Marchiem, koga sudac odabra, izkusi mladoga Jamšića, umie li slovjski¹; a na 18 toga istoga mjeseca Pastrić prikaza sudcu svoju lažnu razpravu proti Kranjcem, a u toj razpravi upotrebi, što mu je Križanić, dašto nekoliko dana prije, bio posvjedočio, i to nepromišljeno, proti njim, pak se poslie pokajao za to². No skoro držim da je bio prišao. A to sudim po tom, što se je dao Pastriću onako zaplesti, i što je u onoj svjedočbi onoliko krivih rekao. Više mu nisam našao spomena do 20 oktobra, kada ono svetojeronimskomu nadpopu Antonu Diodatu Dubrovčaninu³ pornči nešto, što je teško razumjeti⁴. A na 3 i na 4 novembra misio je u našoj crkvi, pak su ga ovako zapisali: „Georgius Canonicus Zagabriensis pro deuotione“ prvi dan, a drugi: „Georgius Crisanus pro deuotione“; ter isto ovako bez „canonicus“ i na 23 decembra iste 1652 godine⁵. Neznam od kada, ali 1654 i druge godine pomagao je služiti i izpoviedati u drugoj crkvi našega svetca Jeronima, zvanj „della Carità“⁶, kako to za njega veli onaj Tršćanin Pellegrini⁷, i dalmatinski odvjetnik Mikula Severoli nekada od 30 septembra do 10 decembra 1655⁸, i on sam za se na 10-toga istoga decembra⁹. Bio sam. dašto, tamo pitat,

rocho et Vice Archidiacono Varasdiensi m. p.“, u znanoj kujižici. — Kada sam ovo bio napisao, spomenuti franovac veselo mi obznani, da je još tri Križanićeva pisma našao, a u tih p'smih da on veli za se, da se je odrekao Varaždinske župe 1646 godine, pak da je išao u Rusiju, pak 1650 da se je vratio u Beč. A i pjesama mi pokaza njegovih.

¹ V. 12 pripomenak k LXXV. izpravi.

² LXVIII, LXXV, i LXXXIV. 7. tačka.

³ Vacchetta delle Messe, na 1. januara 1652. Pop Petar „Bogdanovich“ (jednoč: „Bogdan“, a jednoč: „Bogdanich“), koji je u našoj crkvi od 24 decembra 1651 do 3 marta druge godine devet puti mašio, možda mu bijaše brat, ili bratučed, pak „Diodati“ prevedeno?

⁴ LXXVI.

⁵ „Vacchetta“, knjiga.

⁶ Zašto tu je bratovština, koja milostinju dieli

⁷ LXXVIII izpr., 4. svjedok.

⁸ . . . „Georgius enim Crisanus sacerdos, et hodie Confessarius in Ecclesia Sancti Hieronymi *Charitatis* in fide per ipsum iurata attestatur“ (misli onu njegovu nepromišljenu svjedočbu). . . Informationi. II. 75.

⁹ „Et ego, cum sim indignus sacerdos in S. Hieronymo de *Caritate*, debui tota die adesse officijs Ecclesiae“. LXXXV.

ne, da znaju li za njega: to bi bilo preveć; nego, da imaju li pisama od tada; ali mi odgovoriše, da ih ne imaju. A ja to vjerujem i nevjerujem.

Čemu se Križanić u slovjenskoj bratovštini brzo i najveć začudi, bijaše to, da je u njoj najveć Dalmatina, ter i golobradih, a da nijednoga, izvan mladoga Jamšeka, od kapitula, a da u njem su, izvan toga Jamšeka i Jurja Vuškovića Baranina, isto Dalmatini, ter, veći diel dobni i razumni¹. Jer, kako znamo, kapitul se je bio pravdao s bratovštinom, pak ona 1632 godine a na 8 februara, da mu se osveti, a više mareć za svoju nego za ovoga zavoda korist, odluči (a u tom zboru bijaše i Hrvat Blaž Bianchi Gribenec i Tršćanin Pellegrini), da već nikad nevalja, a to po staroj slovjenskoj pameti i slozi, pobratiti nikoga od kapitula!² Pak najbrže po njegovu svjetu kapitul, t. j. nadpop Bogdanović, i kanonici: Vušković, Fran Banić Splićanin, Ivan Lupi Dubrovčanin, i Simun Gaudencio (Radošić?) Splićanin (a peti bijaše Jamšić, a šesti Vinko Bencilić Korčulanin, oba jur pobratima) nekoliko prije 8 maja 1653 pomoliše se kardinalu Sacchetti štitniku, da ih prime u bratovštinu. I naredi štitnik tada bratovštini, da neka žriebe, hoće li njih ili ne. Pak tu naredbu kapitul po kanoniku Radošiću posla bratovštini na 11 istoga mjeseca, kada joj šestnaest pobratima bijaše u vieću, ter devet Dalmatina (dašto i Pastrić), a ostali: Križanić, dva Kranjca Stajer i Kolenec, dva Tršćana Pellegrini i Juliani, i Riečanin pop Ljudevit Bocchi. I ti pobratimi, pokle Bocchi, ne znam za koji razlog, bijaše otišao, pod otaj dadoše svaki svoj ždrieb za sve te kanonike skupa, i to osam njih: da ih valja primiti; a sedam: da ne³. Da je medju tih sedam bio Pastrić, to vriedni Slovjenin Križanić svjedoči, gdje ono povieda za njega, da kada je vidio, što se je dogodilo, da je zavapio, da će proti tomu početi pred štitnika; da je to velika poguba primiti kanonike; da je opeta ždriebati za njih⁴.

I uništi štitnik to žriebanje, zašto da je ono bilo za sve kanonike skupa. Pak zapovjedi, da valja žriebe za svakoga kanonika

¹ Isto tu.

² Decreti.

³ Isto tu.

⁴ „Facta notatione, nostra uota superarunt, ut DD. Canonici admitterentur Hoc facto, adversarius exclamavit, interposita appellatione ad D. Protectorem, asserens, rem esse praeiudiciosissimam admitti Canonicos, et debere fieri aliam notationem in alia congregatione“. LXXXV.

po sebi. Pak na prvi junija pobratimi, njih četrnaest, ter osam Dalmatina, i Križanić, pokle Pastrić šegavac, naputiv svoju čeljad, bijaše odstupio i tobože odrekao se stežničije, žriebaše pod otaj za svakoga kanonika po sebi, ter devet njih dade svoj glas proti nadpopu, proti Vuškoviću, i proti Baniću, a deset proti Lupu, a osam proti Radošiću. I tako premogoše Pastrićevci¹. A na taj zapisnik potpisao se je predsjednik Juraj Juričić Splićanin biskup ninski i oba čuvara, pop Mikula Kopčić Dubrovčanin, i pop Vjekoslav Lupi Hvaranin, ter sebi na veliku sramotu!

Zatim parci napisashe do 500 listova! i još Roberto Papafava Padovljanin natiska knjigu od 66 velikih strana! U svega svijeta knjigah Ilirija nije toliko puti spomenuta koliko u tih, a po krivu i bez pravoga razloga!

Sudci nisu naglili, pak nestrpljivi Dalmatini, i to samo Pastrić, Herenda i Dunanić skupa sa štitnikom zamjenikom Manfronom u zboru na 25. januara 1654. godine narediše, da ih valja podbosti². Jer sudci jur od nekoliko mjeseci imadjahu u rukuh i što su dalmatinski odvjetnici, Liberati i Salomoni, bili napisali, i što su kardinalovi, Saracinelli i Eusebi.

No i stari Jamšek poče se bolje vrtiti za sina, da ga ne izrenu iz kanoničije; a i za sebe, da ga ne izpude iz bratovštine. Što mu je Kirher i Holstenij bio posvjedočio (a možda jur onda i siponatski nadbiskup), da su Kranjci Slovjeni (a to i oni kardinalovi odvjetnici tvrde), za ono posumnja, da kako mu nije koristilo pred prvim sudcem, da neće ni pred trećim, pak još najde četiri Kranjca (medju timi tri Ljubljanca), tri Tršćana, dva Oglejca, i jednoga Salcburžanina, pak tih deset (medju kojima bijahu tri od svetojeronimske brašćine) posvjedočiše mu: da Kranjci su Slovjeni; da Ljubljanci govore slovjenski; da je svetojeronimska brašćina uvijek Kranjce držala za Slovjene i da ih je medju se primala, kako da je i njega primila³. No onoj onakovoj svjedočbi Pastrić se naruga i njegov pravdaš Liberati, pak oni sami napisashe sedamnaestero pitanje, ter puno zanoviet, pak to te iste godine a, po svoj prilici, i toga istoga mjeseca, dadoše sudcem, ter su ih molili, da neka po tom pitaju Jamšičeve svjedoke⁴. Pak sudci izabraše

¹ Decreti.

² Isto tu.

³ LXXXVII.

⁴ Interrogatoria infrascripta dat, facit, exhibet, atque producit procurator, et eo nomine Venerabilis Congregationis S. Hieronymi Illyri-

trojicu od onih svjedoka: Kolenca Ljubljanca, Pellegrina Trščanina, i Matiju iz Kranja, papina vojnika, i još nekoga Celovčanina, bogoslova u Rimu, pak ti najprije prisegoše, da će istinu govoriti, pak pred sudnim bilježnikom Buscarolom odgovoriše svaki po sebi na to sedamnaestero pitanje i na sve Pastričeve zanovieti, i još na to, što ih je tumač po svojoj volji pitao¹; ter posvjedočiše, da Kranjci su Slovjeni; a to da su i Istrani, a donekle i Štajerci i Korušci; i još puno, a držim da i prevec toga, kako LXXVIII. izprava kaže. No da kanonik Jamšić umie po Slovjensku, toga nisu posvjedočili; a ni pitani nisu bili za to!

I jošte nepresta stari Janušić vrtiti se. Dozna, da su u Rimu kranjska vlastela: Ivan Juraj Lamberg, Ivan Sigefrid Lamberg, Fran Albert Kaysell, Ivan Fran Kopriva, Jodok Jakov Gallemberg, Sigefrid Gallemberg, i Ivan Adam Eugelschhauser; i hrvatska: Mikula Drašković i Ivan Drašković, pak jim se miło pomoli, da neka mu posvjedoče, da su Kranjci Slovjeni i da po slovjensku govore. I oni mu to na zadnji marta posvjedočiše, rekši, da to vas sviet zna i spoznaje; a da što su kranjski zastupnici, ono na 18 januara 1652. očitovali za Kranjce, da su pod cesara, da oni po tom neprestaju biti Slovjeni; da ako toga nisu njihovi zastupnici razumjeli, da zato ne imaju biti škodni njihovi hodočastnici².

Dašto, Pastrić i njegovi odvjetnici, Liberati i Salomoni, i još (nebijahu mu dosta dva!) Eugeni i Severoli prigovoriše svim ovim svjedokom, nekomu za ovo, nekomu za ono. Što su ti odvjetnici, ter najveć po Pastričevu učenju i pućenju, napisali, toga je dosta i predosta. Koliko neistinitih i krivih i bedastih i smiešnih rekoše! A ni toga nije malo što su patronovi i njegova kanonika odvjetnici, Saracinelli, po drugoč, i Herkul Ronconi, napisali³. Mnogu

corum, super quibus petit, et instat testes inductos, et inducendos diligenter interrogari, antequam deueniatur ad examen super articulis, alias etc.“ Informationi . . . l. 150. Tu su tri lista puna toga pitanja! a na kraju još i ova: „In reliquis suppleat diligentia D. Interpretis, cui datur facultas addendi, et minuendi, et noua interrogatoria faciendi eius arbitrio“.

¹ Ne znam, je li to bio Baldasar Papeo, koga svetojeronimski po-bratimi, Marchi, Herenda, Stajir, Dumanic i Pastrić u zboru na 11 marča iste godine zovu tumačem u parnici za slovjske pokrajine: „Fu ordinato che al Sig. Baldassar Papeo, *interprete* nella causa in Rota per la cognitione delle prouincie se (g)li dia sodisfatione con l' assistenza del Procuratore, et un Guardiano“. Decreti.

² LXXIX.

³ LXXXII i LXXXIII.

pametnu su rekli. A da su znali, da rieči „Dalmatica seu Illyrica natio“ nisu papine, nego Pastričeve! Tako bi bili osramotili Pastrića, da bi mu sudci bili pokazali ne samo svoja nego i gradska vrata; ako ne još i gore štogod.

Što je Križanić Pastriću nekoliko prije 18 februara 1852 godine naglo i nepromišljeno bio napisao proti Kranjcem, za ono ga taj šegavac na 5 februara 1654 pred javnim ter svetojeronimskim bilježnikom Bernardinom Santijem prisili izpovjediti, da je njegovo, kako to taj bilježnik kaže nakraj onoga njegova pisma¹, i on sâm: . . . „ille autem me postea citavit, et scripturam recognoscere coegit“². A po tom je očito, da se je on tada jur bio predomislio za Kranjce, i da ih je bio počeo braniti, pak zato da ga je Pastrić hotjeo osramotiti pred sudci. Da je jur bio počeo braniti Kranjce, sudim po tom, što su „Ilirski hodočasnici“ (a to bijahu svetojeronimski Kranjci) dva dni prije po svojem poruku Hipolitu Urselliu molili papu Inocenca X, da neka zapovjedi rednjemu sudcu popu Jeronimu Priolu (to bijaše Mletčanin), i njih pripustiti, za njihovu korist, u svetojeronimsku (Pastričevu!) i Jamšičevu parnicu³, koju je on još na 7 avgusta bio naprtio na toga sudca⁴; a papa ih, ter toga istoga dana, usliša, kako je na toj njihovoj prošnji zapisano: „1654. 3. februarij, Commissio obtenta nomine peregrinorum“; a zato Pastričev pravdaš Liberati krivio je Križanića, pak mjeseca aprila dva puta pisao tomu sudcu proti njemu⁵, i oboju

¹ LXXV.

² LXXXIV, 7.

³ „Urbis siue Illyricorum. Beat. Pater Lite et causa pendente eorum Rpd. Priolo S. Rotae Auditore inter Congregationem S. Hieronymi Illyricorum et Jo. Baptistam Jampsi de et super interpretatione erectionis Hospitalis et Canonicatum siue beneficiorum dictae Ecclesiae S. Hieronymi, qui nempe sint Illyrici admittendi et habeant requisita praedictarum erectionum rebusque alijs, cum Peregrini eiusdem nationis Illyricorum deuoti S. V. oratores valde cupiant pro eorum interesse audiri supplicant humiliter S. V. quatenus dignetur committere et mandare eidem Rpd. Priolo, ut oratores . . . in causa et causis prefatis in statu et terminis, quibus reperiuntur, pro eorum interesse, prout de iure, admittat cum potestate, quo etc. quibus, et quoties, ubi et quando opus fuerit, citandi, inhibendi, aliaque faciendi, dicendi, exercendi, et exequendi in praemissis . . . Hippolitus Ursellius procurator Die 3. feb. 1654“. Informationi, I. 87.

⁴ Isto tu, 67.

⁵ „R(euerende) P(ate)r. In hac causa, quae uersatur iam fere triennio . . . emanauit dubium de ordine Sacrae Rotae subscriptum die

tu tužbu ovako prozvao: „Rpd. Priulo, Romana Canonicatus, pro Venerabili Congregatione S. Hieronymi Illyricorum contra Reuerendum D. Georgium *Crisanium* Croatum, Memoriale“. Pak sudac, kako je na prvoj tužbi zapisano, na 13 aprila zapita Križanića, da po čijoj oblasti on odvjetuje za hodočastnike¹. Pak Kranjci a svetojeronimski pobratimi, Ivan Štajer, Ivan Kalabason, Ivan Anton Pellegrin, Juraj Kolenee, i toga sin Ljudevit, i još Hrvat Blaž Bianchi, na 17 aprila pred papinim bilježnikom Brunorom dadoše njemu i onomu Hipolitu Ursellu odvjetniku oblast pravdati se za njih, kako to LXXN. izprava kaže; a taj odvjetnik na 13. istoga mjeseca jur jih je nekoliko bio rekao sudcu za Križanića a proti Pastricu². Pak i Križanić istomu odvjetniku na 22. aprila dade oblast pravdati se³. No tomu odvjetniku ili poruku već nije slieda do 10. decembra 1655, kada je Križanić rekao za njega (jer držim da je ono bio ov isti), da je nemoćan⁴.

A kako je Križanić skupa s onim i s patronovima odvjetnicima Saracinelom i Ronconom na 15. maja 1654, na sudnji dan, branio Kranjce a, vjere mi, i Hrvate i Srbe, proti Pastricu lažici i proti silnim njegovim odvjetnikom Liberatu, Eugeniju, Salamoniju, Severoliju i Lucatelliju, i još proti Antunu Santiniju učitelju na rimskom sveučilištu („mathematicum lector“), to možeš vidjeti u njegovoj razpravi ovamo pod LXXXIII. Dobro je Kranjce branio, ali ne najbolje. A tomu je krivo, što ni on nije znao, da su rieči „Dalmatica seu Illyrica natio“ Pastriceva promjena, prvo, a drugo: što je morao poricati onu svoju nepromišljenu. I ovako i onako dao se je Pastricu prevariti! Pak Priolo skupa s ostalimi rednijimi sudci tada odsudi: da kanonik Jamšić ne umie slovjenski⁵, i to da je

17 nouembris praeteriti, et dum erat facienda propositio, insurrexit D. *Georgius Crisanus*, oriundus, ut asserit, ex prouincia Croatiae, et nomine assertorum peregrinorum praesentauit commissionem directam Rmo. Domino meo Ponenti (*t. j. sudac*) super praetensa admissione ad causam“ 90—91.

¹ „13 Aprilis 1654. Doceat de mandato procurae, et si pars se opponat, disputetur Dubium: an sit admittendus ad causam“. A na drugoj tužbi: „Proponen. die 24 Aprilis 1654. Disputetur Dubium Principale“.

² „Pro R. D. Georgio Crisano contra R. D. Hieronymum Pastricum, 13 Aprilis 1654“. LXXXI. izpr.

³ Isto tu.

⁴ LXXXV.

⁵ „Nullam prorsus exhibuit iustificationem, quod calleat Illyricum idioma, quinimo pluries citatus tam coram Archipresbytero, quam coram

dosta, da on ovdje ne može biti kanonikom, a da bili Kranjci ili ne bili Ilirci; toga oni da još nisu hotjeli odsuditi¹.

Tako slagaše pobratimi Dalmatini: Marchi predsjednik, Herenda čuvar, i Dumanić razvidnik, poručivši na 23 istoga mjeseca kranjskoj vladi (a to smo jur čuli), da je rota onda odsudila, da Kranjci nisu Slovjeni². No te lažne poruke nisu zapisali u knjigu naredbenicu; u njoj nije ničesar od 11. marta do 28. julija. Pak držim, da pobratimi Kranjci i Križanić, kako nisu doznali, da su Dalmatini izopačili papinu povelju za gostinjac, tako nisu, ni da su oni onako poručili u Ljubljanu. Dalmatini možda su bili doznali, bilo po Križaniću, bilo po svojih Kranjcih, da su se kranjski zastupnici promienili, ili da će se do mala promieniti, pak možda su se bojali, da će mladi zastupnici poreći ono što su stari posvjedočili za Kranjce³. Pak držim, da su oni zato onako slagali, da to prepriče. Zato držim, da nabrajaju i razloge, da zašto je rota tako odsudila. A to su oni Pastričevi kakovi takovi, ter i lažni i smiešni razlozi. Najsmješnija im je ona, d' ako bi htio u ovaj zavod tkogod govori po Ilirsku, da tako bi mogao unutar i Štajerac i Korušac i Kranjac i Čeh i Poljak i Litvanin i Lužičanin i Pomoranin i Rus i Moskov i Bugarin i Macedonac i Istranin i Furlanin (ni oni nespominju Srbina!), jer da i ti po Ilirsku govore (imali su reći: po slovjensku), kako da i još mnogi narod po Evropi i po Aziji; no sveti Jeronim da nije za Ilirce zastavljen, nego za Iliriju!!

A i postupati počeše Dalmatini s Kranjci kako da je rota onako odsudila. Jer iste godine na 28. julija, kada su ih tri sirote Tome

D. Vicesgerente ad docendum de peritia eiusdem idiomatis, ad uidentum deputari examinatores, ad effectum ipsum examinandi, nunquam comparuit“. Informationi, I. 261. Istromenti, I. 95.

¹ „Quidquid sit quoad primam (qualitatem): an ducatus Carniolae, a quo ipse originem duxit, comprehendatur in provincia Illyrica, ut maxime contendebant informantes pro utraque parte, *super quo DD. nihil pro nunc firmare uoluerunt*“. Isto tu.

² Disputata fuit causa in sacra Romana Rota vertens inter nostram (!) Congregationem Hospitalis S. Hieronymi Illyricorum, et nonnullos istius Inclyti Ducatus Carnioliae, asserentes ipsum Ducatum esse comprehensum inter regiones Illyrici seu Sclauoniae (Čast jim do vieka!). . . . Nihilominus ab eadem Sacra Rota die veneris 15 maii eurentis fuit decisum *contra* eosdem ad fauorem praedictae Congregationis“. . . Po Valvasoru Kukuljević u Arkivu, I. 113.

³ „Insuper si opus fuerit, non diffidimus, quod ab ipsismet Illmis. DD. Deputatis Carnioliae, qui per certa tempora *mutantur*, habebimus attestationem juri nostro consonam“. Križanić u LXXXV.

Srimšića Goričanina, koji je ono bio njihov pobratim, pak negda od 26 septembra 1652 do tada umro, prosile, da neka ih spoznaju za ilirske siromahe, pak da kako drugim takovim siromahom daju na mjesec nekoliko milostinje, da neka i njim: oni jim odgovoriše (a to oni isti, i još Pastrić), da Gorica nije u Iliriji, pak ni Goričani da nisu Ilirci¹; a svakoga svoga Dalmatina, umio on ili ne umio po slovjensku, držali su za Ilirca . . .

Kanonik Jamšić, hotec prigovoriti odsudi, izprosi na 3. novembra iste godine u svetojeronimskoga nadpopa svjedočbu za se, da umie slovjenski², pak pokaza tu svjedočbu sudcem. A Dalmatini pak bi bili radi, da rota roče za Kranjce da nisu Ilirci: oni toga ne mogahu dočekati! Pak Marchi, Dumanić i Pastrić (tako oni isti, samo ne Herenda, zašto bijaše otišao u domovinu) na 5. decembra narediše svojemu pravdašu Liberatu, da neka izprosi u pape³ poruku za rotu, da odsudi, koju pokrajinu je Sisto V. mislio (kao da je mislio tu i tu pokrajinu, a ne taj i taj narod!); pak da neka goni napried pravdu proti Jamšiću i proti svakomu suparniku, „et contra quoscumque“, da svatko bude znao, iz kojih krajeva je primati čeljad u kapitul i u gostinjac⁴ (kao da je taj papa i gostinjac zastavio!). A ostali Kranjci, i još Hrvati Križanić i Bianchi, to bijahu njihovi suparnici, ter tim nije spomena u nijednom njihovom vieću od 7. decembra 1653 do 30. marta 1655 godine, samo Stajeru jest u vieću na 4. januara i na 11. marča 1654: ili nisu ih zvali, ili nisu hoćivali priti. No naši pobratimi, odpokle se bijahu svadili, rjedje su viećali nego prije, ter od 30. marta 1655 do 30. aprila 1656 samo jednoč, a to na 18. septembra, ter samo Marchi i Pastrić skupa sa štitnikovim zamjenikom.

Pak piši opet Pastrić i Liberati i Severoli i još Dinko de Dominicis, isto odvjetnik (to bijaše šesti!), proti Kranjcem, a za Kranjce

¹ „Furono licentiati per esser di una città non compresa tra li limiti della Prouincia et Natione Illyrica“. Decreti.

² „Et de peritia Illyricae linguae in interrogatorijs a nobis factis recte respondit“. Informationi, I. 267. No četiri dana prije svetojeronimski kanonici, Juraj Vušković, Fran Banić, Šimun Gaudencio, i Ivan Lupi posvjedočiše za njega, da kada je postao kanonikom, da nije umio slovjenski: . . . „correndo voce che all' hora non era perito nel detto idioma“. Isto tako posvjedoči na 11. avgusta 1655 i pop Ivan Božanović Božanov („quondam Bokan“) iz Splitske biskupije. Isto tu na 319—321.

³ „Nella Segnatura di Giustitia o di Gratia“.

⁴ Decreti.

opet patronov odvjetnik Saracinelli i još Dragutin Coppetti, njihov drugi pravdaš (Urselli valja da je jur bio oboljeo), ter napisashe ti odvjetnici, neki dvie, neki tri, neki četiri obrane; a te su nekoje u prvoj a nekoje u drugoj knjizi „Informationi“. U drugoj toj knjizi je na 29. listu Dalmatinska, tobože bratska, prošnja na papu Lesandra VII., da naredi sudcu Priolu, da za dobra („*omni et quacunque appellatione remota*“) odsudi: da koju je to Ilirsku pokrajinu Sisto V. pravo i baš mislio. I naredi papa na 23. junija 1655 godine to njemu, napisav poda tu prošnju: „*Appellatione remota, placet*“; a njihovi suparnici bi bili radi, ter po pravu, razpravljati još i o tom: koji je to Ilirski narod¹.

Kanoniku Janšiću prigovor nije koristio. Priolo skupa s ostalimi sudeci na 25. junija i na 3. septembra² iste godine potvrdi onu svoju odsudu proti njemu, rekši, da ako on šta umie po slovjensku, da to je naučio pokle je kanonikom³. On opet prigovori. No ni taj prigovor nije mu pomogao. Jer rota druge godine na 5. aprila po svojem najstarijem sudcu Amatu Dunozettiu za posve potvrdi svoju prvu odsudu proti njemu, pokazavši za tu potvrdu, i to jur na 21 februara, mnogi razlog, ter i onaj isti: da on ne umie slovjenski⁴, pak kapitolu i još ovomu i onomu pod globu 500 škudi zapovjedi izpuditi ga iz kanoničije, odsudivši ga, da vrati, koliko mu je ona vrgla. Pak tu kanoničiju patron opat Pavao Peretti Sabelli na 24. maja iste godine dade popu Franu Marchiu, znanomu Pastricevcu⁵. Pokojni patron kardinal Fran Peretti, držim, da je nebi bio dao njemu!

¹ „Et ut mihi supponitur, aduersarij buiusmodi dubio (t. j.: „*Quae provincia Nationis Illyricae intelligatur iuxta Bullam Sixti V!*) non contradicunt, sed petunt *addi, quatenam sit Natio Illyrica*, quod tamen uidetur superfluum“ (?) . . . Dalmatinski pravdaš Liberati na 31. maja 1655. Informationi, I. 287.

² Isto tu na 313 l. — Istromenti I. 96.

³ I u jeseni morali su sudci suditi! Jer i za to nestrpljivi Pastrić pomoli se papi: . . . „*superuenerunt feriae generales de mandato Sanctitatis Vestrae nuper indictae . . . supplicat humiliter S. V. quatenus dignetur committere et mandare eidem Rpd. Priolo, ut in causa et causis huiusmodi procedat procedique mandet et faciat, ferijs predictis non obstantibus*“ . . . ; a papa ga na 4. avgusta usliša. Inform. 315—317.

⁴ „*Iustitia denique redditur indubitata, dum Joannes Baptista caret lingua Illyrica omnino necessaria pro obtinenda ualide praesentatione ad Canonicatum controuersum*“. Isto tote na 394 l.

⁵ Isto tu, 396.

I, ako je istina, da kanonik Jamšić nije umio slovjenski, rota je pravo odsudila. Jer za kapitul Sisto je čisto i bistro zapovjedilo: „personas . . . ejusdem Illyricae linguae et idiomatis“. No najveći krivac bijaše onaj Dubrovčanin, nadpop, koji ga je zakanoničio. No još je bilo, na žalost! onakovih nadpapa.

A tako mi smo 1864 godine po pravu prepričili u kapitul onomu nekomu, a 1869 onomu drugomu. I tu, ako sam ja puno pomogao i Voršak, još više je biskup Strossmayer.

A je li ili nije Kranjska u Dalmatinskoj izmišljenoj Iliriji, toga rota, kako nije hotjela odsuditi ono na 15. maja 1654. tako nije ni na 25. junija ni na 3. septembra 1655 godine, kada je ono potvrdila svoju prvu odsudu proti kanoniku Jamšku; jer o tom je sudac Priolo tu rekao, prvoč isto onako: da bili Kranjci ili ne Ilirci, „quidquid sit quoad primum requisitum“; a drugoč: da što je to Ilirska pokrajina (kako da je jedna!), da i to ima on po papinoj poruci odsuditi, „reservata pariter nobis facultate pronunciandi super Dubio: quae nam intelligatur esse Provincia Nationis Illyricae, iuxta formam commissionis Sanctissimi Domini Nostri“. A po tom je vidjeti, da taj *Benčćanin* nije hotio pristati na onu Križanićevu ili Kranjsku: da valja razpravljati, koji je to Ilirski narod „quaenam sit Natio Illyrica“. No pape Mikula V. i Sisto isto V. nisu ovoga zastavili, ne za te i te kraje, za te i te planine, za te i te rieke, nego za taj i taj narod!

A možda ćemo uganati, zašto nije tada Priolo onoga odsudio. Roberto Papafava, Padovljanin a benetački vlastelin i negdje opat, ter Pastričev, a to sâm odaje, prijatelj¹, istoga mjeseca septembra napisao knjigu, koje je 66 velikih štampanih strana, o tom: gdje je Kranjska, Koruška, Štajerska i Arbanaska²; jer na 30 toga mjeseca, baš na Jerolimovu³, znani pop Fran Marchi posvetio je tu knjigu svetojerolimskomu štitniku kardinalu Juliju Sacchetti, i rekao, da ju je taj Papafava napisao u nedjelju dana⁴, a sâm

¹ „Hieronimus Pa(s)tricius sacerdos Spalatensis Dalmata, amicus noster“ na 63 str.

² „De situ Carniolae, Carinthiae, Stiriae, atque Epeiri, et regionum Illyrico finitimarum Disquisitio Roberti Papafavae Patauini Patritii Veneret, Abbatis commendarii. Romae, apud haeredem Io. Petri Colinij. MDCLV“. Te knjige je jedan iztisak, i to vas, u onoj drugoj „Informationi“, a jedan po sebi, ter razriješ, i ne vas

³ „Romae e Collegio Illyrico die XXX. Septembris MDCLV“.

⁴ „Praesens opusculum una hebdomade tanta foecunditate ab eo (t. j. Roberto Papafava) effusum“.

Papafava veli za se, da ju je morao brže bolje pisati, i da ju je u malo dana napisao¹. A da nije napisao te knjige na sreću, nego da je navlaš za svetojeronimsku parnicu, to je vidjeti u njoj na sto mjesta, ter najočitiije po riečih: *adversa pars, contraria pars, adversarii* = suparnici: Križanić i Kranjci. Pastrić, držim, da se je još bojao (a kako se ne bi?), da će izgubiti parnicu, pak da je toga svojega prijatelja, za koga Marchi isto tote piše, da sve na svijetu zna i umie², nagovorio, da brže bolje obrani benetačke Dalmatine proti carevim Kranjcem, a sudac Benetčanin da je tomu privolio. Pak Papafavu za to djelo do neba pohvališe Dalmatini, ne samo Marki u svojoj posveti, nego i Janko Pastrić Splićanin (otac popa Jerka, ili brat, ili bratučed?), i Dujam Gaudencio isto Splićanin (otac, ili brat, ili bratučed onoga kanonika Šimuna?), i Fran Metaso („Metassus“) Mlječanin („Melitensis“), i još Fran „de Cosmis“, vlastelin iz Rovereda, i neki Josip Valentin, svaki svojom pjesmom po latinsku, ovaj ovakovom, onaj onakovom, što je isto tu na pričelu natiskano; a pop Jerko Pastrić i njegov odvjetnik Severoli, oni to njegovo djelo spominju i hvale, ter Pastrić više-krat, u svojih obranah, koje su malo zatim napisali. Hvale ga zato, zašto da je on najbolje i najbistrije i najočitiije pokazao gdje je i kuda práva Ilirija. A i njegova ujca Konstancija Pisaura tu hvale, zašto da je bio u Dalmaciji vojničkim zapovjednikom, pak da ju je junački branio, i da je njega svjetovao i prosio to napisati. No Marki (ili recimo pravo: Markić), on ovdje zove ovaj zavod Dalmatinskim i Ilirskim³, a ne Dalmatinskim **iliti** Ilirskim, kako je ono rekao skupa sa Herendom i sa Dumanićem, prve go-

¹ „Haec sunt, quae ex ea scriptorum turba in tanta temporis breuitate aduersae parti suggerere nobis licuit“. . . 18. — „Rebus enim plus quam verbis adstricti, tempus, quo maxime egemus, noctesque contractiones, quibus opusculum lucubramus“. . . 65.

² „Viri undique doctissimi lucubratio . . . Qui . . . Latini, Graeci, et Hebraici sermonis peritus, summus Philosophus ac Theologus, consultissimus legum, Matheseos, Geographices, historiarum, politices ad miraculum eruditus: qui cum omnibus Musis, seu mansuetiores, seu velimus seueriores, eam rationem instituit, ut apud illum omnes domicilium fixisse videantur“.

³ „Eminentissimo et Reverendissimo Principi Julio S. R. E. Sacchetto, Signaturae Iustitiae Praefecte, et nationis Dalmatiae ac Illyricae Protectori . . . Et causa haec, nostraeque rationes cum iustissimae(?) essent, penitioris doctrinae sacrario erutae, et quae totius Nationis Dalmaticae, Illyricaeque proprie dictae maxime interessent“.

dine na 23. maja u pismu na Kranjske zastupnike¹. Ako je smio lagati njim, nije onomu, koji bijaše ne samo nad svetojeronimskom, nego nad svega Rima, a možda i nad sve papine države pravicom. A možda se je bio i pokajao, bilo to ili ne drago Pastriću, koji je skupa sa svojim odvjetcima viekom lagao, ter ni Papafavi nije pokazao prave povelje pape Mikule, nego krivu, svoju. A ni onoga mu nije taj šegavac odao, da su gostinjac celihi trideset prvih godina samo slovjeuskim zvali, i držali, da je slovjeuski. Papafava je morao onako pisati, kako je on hotjeo; ter ga je još i pohvalio: „Queis tot scriptorum testimonijs accessere, quae vir apprime probus, ac eruditus inque patriae, ac nationis suae rebus admodum versatus, atque optime de ea meritis *Hieronymus Pasitricius* sacerdos Spalatensis Dalmata, amicus noster“. . . na 63 str. A na svetojeronimski, dašto, trošak dano je to njegovo djelo na vidjelo, kako je i što je Severoli, nekoliko zatim, napisao ili nalagao, i što je, tada negda, Liberati, oba znana Pastrićeva plesaoca².

Kako će rota odsuditi, to su Dalmatini sedamdeset a možda i više dana prije znali! I to je očito. Jer u Papafavinoj knjizi na prvom listu a na četvrtoj (zadnjoj) strani, tu je, i to ne priliepljeno, nego otisnuto iz rezana na mjedi ovo: slika sv. Jeronima a okolo te slike ter u dugoljastu kolu: „† SOCIETAT. (sic) SANCTI. HIERONYMI. NATIONIS. ILLYRICORVM. ALMAE. VRBIS“, a izvan toga kola u četirih kutih grbi, u prvom *Dalmatinski* (tri lavske vjenčane glave), u drugom *Hrvatski* (nekoliko kocaka), u trećem *Slorinski* (= *Slavonski*, tri kune), a u četvrtom *Bosanski* (kruna pak štit, a na njem najprije zvjezda, pak polumjesec, pak ruka sa sabljom); i sve to na 12 centimetara i pol visine, a na 10 širine. I to je na obojem iztisku te knjige otisnuto, ter u razriešenom Pastrić je svojom rukom, a to je poznati po pismu, napisao nada tim: „Regionum proprij (!) Illyrici Insignia, uidelicet“, a „Dalmatiae“ pokraj prvoga grba, a „Crouatiae“ po-

¹ „Hospitalitatis et Canonicatum in dicta Ecclesia pro natione Dalmatica seu Illyrica institutorum“.

² R. P. D. Priolo, Romana Canonicatus, pro vener. Congregatione Illyrica, contra R. D. Joannem Baptistam Jampsi, et DD. Joan. Steir, Joan. Calabassonum, Georgium de Lubiana, Blasium de Blanchis, et alios litis Consortes“ (t. j. Križanić), ovako je na obojem tom spisu, i još: „Romae, ex Typographia Reu. Com. Apost. 1655“, ter na Liberatovu je: „Facti D. Francisci Liberati“ a na Severolovu: „Juris D. Seueroli“. Informationi, II. 59—62, 73—76. — Stajera nije u LXXXVII.

kraj drugoga, a „Slavoniae“ pokraj trećega, a „Bosnae“ pokraj četvrtoga¹. To je, kako rekoh, na četvrtoj strani prvoga lista, a na prvoj je ono nazivalo („De situ“ itd.), a na drugoj, da je slobodno dati na svjetlo („Imprimatur“), a ništa na trećoj². A tako je očito, da su ti grbi od kada je i ta knjiga, a to od mjeseca septembra 1655 godine; a od prije toga nisu, jer Pastrić jih nije nigdje spomenuo, a baš ugodili bi bili njemu, koji je viekom onu pilio, da Ilirci su Dalmatini, Hrvati, Slovenci i Bosanci, tobože stari Dalmatini.

Sudeći dokončaće, da će suditi na 10. decembra, pak Križanić zamoli jih, da to još za te i te razloge otegnu³. No oni nepristaše na njegovu, nego na Pastrićevu⁴, pak u taj dan odsudiše, ter tomu dašto po volji: da je pravo i baš Ilirska pokrajina *Dalmacija, kamo da još Hrvatska spada i Bosna i Slavonija, a da ne nikakor Kranjska, ni Štajerska, ni Koraska*⁵. A Istre ni spomenuli, ni Srbije, ni Bugarske!

¹ No gdje su Svetojeronimski Dalmatini od 1659 do 1663 godine napisali, i to na koži, tobože ilirske pokrajine, tu je drugačiji grb za Bosnu: kruna pak štit, a na njem, i to na križ, kanoti dvie gredice a njim na obojem kraju ter na istoj strani po dva kakonoti zuba, a na razkrižju im manji štit a na tom najprije zvijezda, pak polumjesec. A ni ovaj ni onaj grb nije kakova su dva, koja su zaklesana, i to do 180 godina prije u istu ploču, u koju je ono i Bosanska kraljica Katarina Na desnu kraljičinu podobi ter pokraj glave i obraza ovakov je grb: kruna, pak štit, po dugu i po široku prepolovljen, ter mu je na sriedi, baš na razkrižju, manji štit, a na tom najprije križić (namjesto zvijezde?), pak polumjesec, pak ruka sa sabljom; a u prvoj četvrti veloga štita manja kruna; a tako i u četvrtoj; a u drugoj i u trećoj čovjek mašuć mačem u ruci bježi na konju. A na liavu, ter isto pokraj glave i obraza, ovakov: štit, ter na njem četiri kose pak nejednake pričnice, a nasried njega manji štit, a na tom križ. Sada su ne malo izlizana ta dva grba, no ja sam je vidio i u Ciaconijevoj knjizi („Vitae et res gestae Pontificum Romanorum“, Tom. III. 41), koja je ono 1677 godine ter ovdje dana na svjetlo.

² I u Kasanatovej knjižnici je jedan iztisak te knjige, pak i u tom je isto otisnuto.

³ LXXXV.

⁴ LXXXVI.

⁵ „DD. ponderatis diligenter (??) tam uerbi, quam mente (!) Summi Pontificis, censuerunt, Provinciam Illyricam uere, et proprie intelligi *Dalmatiam, cuius partes sunt, Croatia, Bosna, et Slavonia, penitus exclusis Carinthia, Styria, et Carniola*“ Informationi, II. 85.

Ovako su krivo ti sudci (dvanaest jih bijaše, ili malo manje) od-sudili, zašto su krivo sudili, a to :

1. zašto Ilirija, d' ako je za rimskoga vladanja bila od Gallije i od Rena rieke do Crnoga mora i do Carigrada duga i široka, da nije tolika bila za dobe pape Sista V., nego da je samo to bila: Dalmacija, Hrvatska, Bosna i Slovinija; pak da je i on mi-slio tu Iliriju¹; a Kranjci, Štajerci i Korušci da pripadaju Nje-mačkoj; zato njih da prijmju u Njemački kolegij u Rimu, a u Ilirski u Loretu da ne;

2. zašto da je taj papa ovom svojom novom crkvom hoteo po-častiti sv. Jeronima, a taj svetac da je bio rodom Dalmatin, jer rimski breviar da ovako kaže za njega: „Hieronymus Eusebij fi-lius Stridone in *Dalmatia* . . . natus“ = Jeronim Ev-ebijev rodio se u Stridonu u *Dalmaciji*;

3. zašto Fantin Valle, negda isto sudac na njihovu mjestu, da je bio Dalmatin iz Trogira, a da je on gostinjecu pustio svoga, pak da je tim papa Mikula V. 1453 godine zastavio gostinjac, i to da za Dalmatine, jer rieč „seu“ (Pastričeva!) da ne pridaje, nego da tumači². Pak da je i za crkvu prilika, da ju je Sisto za iste Dal-matine sagradio; jer da nije pomisliti, da je htio prevriediti njego-voj naredbi;

4. zašto da su tri lavske vjenčane glave napisane u crkvi u koru i na bratskoj škrabici za ždricanje³, a na njihovu pečatu zarezano, a to da je Dalmatinski grb; pak po tom da je vidjeti, da je crkvu papa Sisto hoteo darovati samo Dalmatinom;

¹ „Illyricum . . . iuxta modernam et ultimam discussionem fuit restric-tum ad illud terrae spacium, in quo continentur *Dalmatia, Croatia, Bosna, et Slauonia*, et has solas (!) prouincias communis (!) usus pro Illyrico intellexit“ . . . Ut propterea, dum Sixtus V in eius (sic) literis uoluit recipi solos origenas ex Illyrico, fateri oporteat, ipsum sensisse de Illyrico, eo tempore restricto (?) ad *Dalmatiam, Croatiam, Bosnam, et Slauoniam*“ . . . Isto tu.

² „Hospitale erectum anno 1453 a s. m. Nicolao V. ex relicto bon. mem. Fantini de Valle Tragurini ex *Dalmatia* olim huius nostri Ordinis Auditoris, pro *Dalmatis, seu Illyricis*, quae dictio (seu) stat expositiue pro (idest)“ . . . Isto tu na 86 s.

³ Ta škrabica još postoji; drvena je, ter su dva kusa. Gornji je kus koti lievak, a donji obao. Na gornjem ter izvana bijaše naslikan sv. Jerko i tri takove glave; i to oboje dva puta; ter još je to do-nekle poznati. A na donjem, ter isto izvana, bijaše nešto napisano, po prilici: SOCIETAS S. HIERONYMI ILLYRICORVM; no još je samo IERONYMI nekako poznati.

5. najzad, zašto da odpokle je tu kapitul, da u njem su vavick bili samo Dalmatini, i samo njih da su primali u gostinjac na stan; i to da je dokazano; a da što je posvjedočeno za Ljubljanu, da je u Iliriji, to, da ako za nekadanju, da ne valja za onu Iliriju, jer Kranjska vlada i još ti i ti svjedoci da to poriču. A da što su negda u brašćinu primali iz Kranjske i iz drugih Njemačkih(?) pokrajina, da ni to nedodija; jer to tada da nije bilo za-branjeno, pak da su u nju primali ne samo Niemce, nego i Tاليانے(?); i još to: da drugo je primati u kapitul, a drugo u gostinjac, kamo da samo Dalmatini mogu¹.

Ovo je sve ona Pastrićeva sgrada, ter sam ju ja jur ondje raz-vrgao. Pak da su oni „po tanku promislili“ Sistovu? Ako bi to bili, nebi bili mogli ni privoljeti suditi: da što je to Ilirska po-krajina? Jer Sisto ne piše, da zastavlja kapitul za „Ilirsku po-krajinu“: nego ovako: da pokraj crkve je gostinjac *Ilirskoga na-roda*,² pak da on zastavlja kapitul za toliko i toliko takove če-ljadi *istoga Ilirskoga naroda, ili još i toga porekla, ali istoga Ilir-skoga jezika i narječja*³. A tako je zastavio kapitul za Dalmatin-ski i za *slovcjenski narod*, jer, a to sam jur dokazao, tako je za gostinjac papa Mikula rekao u onoj svojoj povelji⁴, i tako u njoj bijaše sve, dokle nije drzoviti Pastrić onako promienio: „Dalmatiae seu Illyricae nationis, Dalmatica seu Illyrica natio“ = Dal-matinski iliti (ili hoćeš) Ilirski narod, pak sudce onako smutio: „da gostinjac je zastavljen samo za Dalmatine“, „da što mu je Fantin Valle Dalmatin ostavio (1475), da su ga tim (1453 godine) sagradili“, „da Hrvatska, Bosna i Slovinija pripadaju Dalmaciji“, „da je svijet („communis usus“) za pape Sista godina te pokrajine zvao Ilirijom“!!! Ni je ne to na čast sudcem, a držim, da još manje Križaniću i njegovoj družini, zašto nisu marili doznati za Pastrićevu prevaru! Istina, papa Sisto k onoj: „Hospitale Nationis Illyricae“ pridodao je: „pro pauperibus peregrinis, et infirmis“ *ex ea*

¹ „Admissio in Congregatione nihil (!) commune habet cum admis-sione (ad) Canonicatus et beneficia, ac receptione in Hospitali solis (sic) Dalmatis debita“. . . Isto tu na 88.

² „Juxta quam (ecclesiam) est Hospitale Nationis Illyricae“.

³ „Personas idoneas dictae Nationis Illyricae, seu alias etiam orige-nas, ejusdem tamen Illyricae linguae et idiomatis“.

⁴ „Dalmatiae et Sclavoniae nationum. Dalmatica . . . et Sclavoniae nationes“.

⁵ Zar će nemoćnik poći u Rim obhadjat?! Papa Mikula ne spo-minje nemoćnika.

provincia ad Sedem Apostolicam, et sacra limina Apostolorum visitanda pro tempore confluentibus recipiendis“; ali onom riečju „ex ea provincia“ nije mislio, nije mogao misliti drugo, nego: iz onih krajeva, ovako: „tu je Ilirskoga naroda gostinjac za stan ubogim hodočastnikom i nemoćnikom, koji iz *onih krajeva* prihadjaju obić stolicu apostolsku i sveta apostolska tjelesa.“ Jer tada nitko na svijetu onih četirih pokrajina, koje bijahu pod pet gospodara oblast, nije zvao „Ilirskom pokrajinom.“ Dapače Jeronim Canal, mletački zapovjednik nad Dalmacijom, 1523 godine a na 18. oktobra „Ilirskom pokrajinom“ zove samo *Sriem*, a Sloviniju Ilirijom¹. No i za medrušku biskupiju papa Paval III. 1547 godine piše da je u Iliriji²; a *isto tako* i kralj Ferdinando, dvie godine zatim, za pićansku u *Istri*³.

A tako prvi i treći razlog: ono je prava bedastoća. A drugi? Je li onaj dobar? Nije ter nije! Jer u rimskom breviaru, ako onda bijaše, kako je i sada: „Hieronymus . . . Stridone in *Dalmatia* . . . natus“ (= Jeronim rodio se u Stridonu u *Dalmaciji*), ne bijaše prije 1564 godine; nego ovako: „Apud bethleē iude depositio sancti hieronymi pbri. Hic natus est in *oppido Stridonis, quod dalmatie quondam panonieque confinium fuit*, patre eusebio“ (= rodio se u Stridonu, negda gradu na *Dalmatinskoj i Panonskoj medji* . . .), kako je, a to sam sâm vidio, u tom breviaru tiskanu osam krat: 1478, i to dvakrat, 1514, 1552, 1555, 1557, 1563 i 1564 godine, i to sve u Benetcih, gdje je bivalo Dalmatinaca i njihovih prijatelja. A nije ni pomisliti da nije ovako bilo u njem i prije 1478 godine. Koji je 1387 g. slovjenski, a po rimskom u Tribihovićih. najbrže u senjskoj biskupiji, napisan. a sada je ovdje u vjeroplodnici⁴, u tom je ovako: „Prečstni oc (= *ol'c*) blaženi Jeronim *ot zemle Štridonie dalmacii bliz panonii i*.⁵ Sija tri mēsta

¹ „Questa Serimia è *proventia in Ylliria* (sic) overo Schiavonia, dalla parte di sopra verso il septentrione è il Danubio, dal occidente la Drava, e da Oriente la Sava. Inde (sic!) Sclavones quasi Savones a Savo fluvio ozi è dicti“ . . . Arkiv za jugoslov. pov. VIII. 167.

² „Ecclesie Modrusiensis, in partibus *Yllirii* (sic) constitute“ . . . Theiner: Mon. Slav. mer. 661.

³ „Quam tenuis quamque exiguus sit Episcopatus Petinensis in *Illirico* ditionis nostrae“ . . . Isto tu ua 662 s.

⁴ V. moje „Dvie razprave“ na 16.

⁵ Držim, da je smučeno, namjesto: ot z. š. bliz Dalmacii i Panonii.

stoet v' edino" . . .¹ Apak jur znamo, da je sâm sv. Jeronim za se ostavio pisano: „natus Stridone oppido, quod . . . *Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit.*“ No u rimskom breviaru, koji je 1574 godine u Parizu tiskan, tu je ovako: „Hieronymus Eusebij filius Stridone in *Dalmatia* . . . natus.“ A tako je očito, da su promienili i prenačinili one rieči nekada od 1564 do 1574 godine; a koje baš godine, tko bi hoteo, držim, da bi i to lako doznao, i još, je li Dalmatin bio, tko je onu *stâru* istinu izopačio, ili Dalmatinski prijatelj, ili pak nezalica². No koji Francuz je breviar dao na svjetlo u Rotomagu (S. Rouen) 1728 godine, taj nije mario ni za Panoniju ni za Dalmaciju, rekši: „Hieronymus . . . Stridone natus.“

Što sam sprieda rekao za Dalmatinski grb u crkvi, ono vriedi i za grb na škrabici i na pečatu. A i peti razlog, držim, da sam jur ondje uništio.

Pak tu takovu odsudu Priola, po svjetu i po volji ostalih sudaca, proglasi na 24. aprila 1656, kako LXXXVII. izprava kaže. Pak Pastrić veseo ovomu ovoliko onomu onoliko, razda više dvie stotine škudi, dašto, svetojeronimskih³. A nebih rekao, da su sudci željeli, da suparnici prigovore, pak da su zato onoliko otegnuli. No suparnici, kako nisu na sudnji dan naputili suda⁴, tako nisu ni potle. Ne imadjahu čim se pravdati. A ni Križanić nije ih baš dobro branio. On je volio, ili morao spravljati svakakovo, ter i najbedastije razkolničko zanovietanje, pak to na latinski obraćati⁵.

¹ Ovo je pridao ili prevodilac ili prepisač, pak bih rekao, da je nešto znao za ta mjesta, sudeć po *sadanjem* času „stojet“. A dalje ovako: „beše dan v Rim učiti knigam ot oca imenom Ejužupija, častna muža i bogata velmi. I všađ v Rim sméreno držati se počé. I učim bē vsēh duhovnih, i prija red sgo. benedikta (ne!). Školi grēskoi i latinskoi i slovēnskoi (ne!) moistar bē . . .“

² Ni Ivan Kapor Dalmatin a Svetojeronimski nadpop, prepiruć se 1831 g. s Istraninom Petrom Stankovićem barbarskim kanonikom za domovinu sv. Jeronima, nije znao, da je ono („in Dalmatia“) izopačeno! „Della patria di San Girolamo“, na 104 s.

³ V. LXXXVIII izpr. Decreti, na 30 aprila.

⁴ „Et ita altera (t. j. parte, a to: Dalmatini) *tantum* etc.“ (= informante). Informationi itd. II. 88.

⁵ „Bibliotheca Schismaticorum universa, omnes Schismaticorum libros, hactenus impressos, duobus tomis comprehendens, primum quidem a duodecim auctoribus, tribus linguis (graece antiquae, graece moderne, et moscovitice) composita, et in pluribus codicibus impressa, a *Georgio Crisanio* confutata (No tu nije njegova prigovaranja). Romae, 1656“,

No što vriedi odsuda naslonjena na izopačene izprave i na krive razloge? Držim, da će svaki pravnik odgovoriti: da ništa.

Dalmatinci, kako su po prvoj odsudi izagnali mladoga Jamšeka iz kanoničije, tako su po drugoj iz bratovštine njega, njegova oca, i drugoga Ljubljanca Kolenca, i Goričanina Kalabasona, i Tršćanina Pellegrina (a Štajer bijaše umro); a tako, podlažući stara djela mladim zakonom, mogahu izagnati iz kanoničije i Vuškovića, Baranina, ako je on umio i slovjski. Jer njegova domovina ne bijaše u Dalmaciji ni 1453, kada je kapitul zastavljen. No njemu se Pastrić smilova, pak, a to je vidjeti po LXXXIX. izpravi, na 10. julija 1657, ili nekoliko prije, pomoli se kardinalom nad vjeroplodnicom, da imenuje nadbiskupa (jer ga ne bijaše) za Bar, neka ne reku za taj grad, da je u Arbaniji, nego, da je u Dalmaciji: kako da u Arbaniji ne može biti Sloviena onako, kako n. pr. u Dalmaciji Talijanâ! Ter jim za to pokaza i razlôga; ne *najzad* to, što samo bi bilo dosta: da Barani govore po slovjsku. I oni tada Pastrića donekle uslišaše, odlučivši: da ne valja spomenuti ni ove ni one pokrajine¹. No itako Dalmatini protegnuše svoju pokrajinu do Bojane rieke, kako kaže njihova Ilirija, „*Confini delle provincie Illyriche*“, na koji veliki m. 1'60×1'00, šta je po njihovoj naredbi slikar Petar Andrija Buffalini od 6 oktobra 1659 do 2 septembra 1663 godine za 36 škudi napisao, a putio ga je njihov predsjednik opat Stjepan Gradić, Dubrovčanin, ter prvi nad Vatikanskom knjižnicom, i akademik švedske kraljice Kristine². No na tom zemljokazu, kako je Dalmacija onako produljena, tako je Bosna sužena. Jest Crna Gora unutra, ter i grad Podgorica, i neka Morača, i još nekoliko toga, što je njoj na lievoj strani: ali Piva, Tara, i Lim, te rieke su izvana, ter daleko, kako je i Drina sve do Dolnje Soli („*Sale Inferiore*“)! A ni Hrvatim nisu tu ostavili njihova Medjumurja! Valja da su se bojali grada Strigova,

rukopis ovdje u Kasanatovoj knjižnici; ima 781 stranu, ter je tu na 318. ovako: „Anno 1656, aug. 15. Interpreto *Georgio Crisunio*, Romae“, a na zadnjoj: „Julii 31, 1656, *Georgio Crisunio*, interprete“.

¹ „*Decretum: Non indigent declarare, tamen Secretarius abstineat exprimere Pronunciam*“, izvana na LXXXIX izpr., i „*Decreti*“, 18. jul.

² „*Die 6 mensis Octobris 1659. . . Fu ordinato (A to su jur na 15. marča bili dokončali.) si faccia il quadro delle provincie . . . con inserire tutti quelli lochi delle medeme provincie conforme al parere del Sig. Presidente*“. *Decreti*. 1656 g. na 20. avgusta mašio je u našoj crkvi. A bratskim predsjednikom bio je od 21. sept. 1659 do 4. julija 1663; a za njim Ivan Lučić.

gdje ono tvrde, da se je rodio sv. Jeronim¹. A Rieku, nju su im ostavili. A i Istra je tu nacrtana, ter mnogomu gradu joj i selu ime je napisano (a Kranjska nije tako nacrtana, ni Štajerska, ni Ugarska, ni Srbija, ni Arbanija), i još erljena erta, kojom je tu stvorena Ilirija, bi reć da je s početka u nju donekle zasizala, pak da su ju zamrljali, a tomu, ako ne prigovaraju oni sudci (oni nisu ništa rekli za Istru), prigovaraju eno silni svjedoci (LXX. iz-prava).

Pak Svetojeronimci, koji su ovaj zavod, a to smo vidjeli, od početka do 1485 zvali samo slovjenkim, a od tada do 1655 isto tako, ili ilirskim, odpokle su oni sudci onako sudili i odsudili, zovu ga samo ilirskim. No tekar 1851 godine a na 9. marča petorica pobratimâ (i to tri kanonici a dva svjetovnjaka, od kojih četiri znam da nisu umjeli slovjenški!!) dokončāše, da valja zatrti što je napisano gostinju na vratu, zašto da to preveć kaže, pak da valja tu napisati latinjski: „Gostinjac sv. Jeronima za stan hodočastnikom Ilircem“, jer tako da su mislili (nisu!) pape Mikula V., Sisto isto V., i Pij VI.² I tako je tu sada napisano, ili bolje, zaklesano; a ne znam, što je prije bilo. Oda tih pobratima jošte su dva živa, pak sam obojicu za to pitao; ali da oni toga ne pamete!! A širili su se u ovom zavodu prije 1851 ovaj dvadesetak a onaj tridesetak godina!! No po onoj „troppo generica“ = preveć kaže, ja bih rekao, da je bilo napisano: *Hospitale Sclavonorum* = Slovjenški gostinjac, prama poveljama Mikule V. i Pija II., i prama prvim svetojeronimskim izpravam, kojih je, kako smo vidjeli, dosta i predosta.

¹ No Stjepan Mlinarić, ovdje kanonik od 1859 do 1864 (ter nadpop godinu i pol), bijaše iz Medjumurja, iz Preloka.

² „L' iscrizione che esiste *troppo generica* sulla porta dell' Ospedale si dovrà scassare, e invece far scrivere = *Hospitale S. Hieronymi peregrinis Illyr. excipiendis* = secondo la mente di Nicolo V., Sisto V., Pio VI., Sommi Pontefici“. Decreti, 1850—1857.

Ivan, arcidjakon gorički, domaći pisac u XIV. vjeku.

*Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti
i umjetnosti dne 12. srpnja 1884.*

PRAVI ČLAN IVAN TKALČIĆ.

Neima sumnje, da je bilo u biskupiji zagrebačkoj ili u tako zvanj panonskoj Hrvatskoj, odkako je u njoj i za nju utemeljena bila ova biskupija (1093), i pojedinih ljudi i crkvenih sborovah, koji ne samo da su nastojali o prosvjeti, o knjizi, ob umjetnosti, već i bilježili suvremene sgođe.

Ali ovaj duševni napor pojedinacah nije mogao uroditi željnim plodom, njega bo su mnogo priečili i zagušivali što neuredjeni odnošaji o nasljedstvu tada vladajućega kraljevskoga plemena, što opet domaće borbe, koje se tim izazvale. Tužno al istinito slika nam tadanje stanje biskup zagrebački Stjepan Baboneg, kada, utemeljujuć g. 1232. prosvjetni jedan zavod, kaptol naime Čazmanski, veli: „quod dum nos, divina favente gratia, regimen in ecclesia dei recipere meruerimus pastorale, licet inter silvestres et indomitas gentes positi, in primo in introitu nostro salubri meditatione quadam bonae spei principia, deo dante, incepimus inchoare; nec tamen decrevimus terrori supradicti populi cedendum, quos licet per multos labores, Christi fides iam suscepit, diligendos“¹.

Ako li je za ovo Babonegovo prosvjetno revnovanje tatarska provala (1242.) i ubitačnom bila, ali je ipak u toj nesreći toliko sreće bilo, da niti je dugo trajala, niti se je po cijeloj biskupiji razlila, već kao brza bujica njom samo proletila, dapače ju i taj slavni biskup sretno preživio, te je mogao opet posakupiti oko sebe sve umnije sile, kojima je iznova počeo pridizati ono, što je tatarska oluja povalila.

¹ Vidi moja: Monum. histor. episcop. Zagrab. vol. I p. 69.

Neposredni Babonegovi nasljednici, biskupi Filip, a naročito Timotej, nastavili su započeto prosvjetno djelo svoga umnoga predšasnika. Osnutak današnje katedrale i dograđuju njezina svetišta i pobožnih mu kapelah, djelo Timotejevo, o kojem veli suvremenik, sam kralj Stjepan V. (1272.), da je izvedeno „opere mirifico et plurimum sumptuoso“¹, svjedoči nam o kulturnom napredku. A i netom otkriveni fresci u sakristani naše prvostolne crkve, koji svakako padaju u dobu biskupovanja Timotejeva, liepo svjedoče, da je u isto vrijeme, kad je na obalah Arna prvi Cimabue ukočenu bizantinsku umjetnost nadahnuo novim životom, da se istodobno i na dalekoj obali Save ona isto tako njegovala i cijenila; pak ako ju nisu baš izveli domaći umjetnici, to su ih na svaki način pozvali ovamo domaći sinovi, koji su umjetnost cijeniti umjeli.

Uz umjetnost koraca zajedno i znanost. Nije bilo doduše tada u Zagrebu tako zvanih viših školah, ali su ipak postojale katedralne škole, u kojih su domaći sinovi toliko naučili, da su više obrazovanje nastaviti mogli na postojećih tada universitetih u Italiji ili u Francuskoj; odakle vraćajući se kući donasahu sobom umne plodove prosvjetnih narodah.

Ovakovi učenjaci zauzeli bi tada odlična mjesta u kaptolu zagrebačkom ili čazmanskome², a dužnost im bijaše kako s jedne strane bditi nad uzgojem domaće duhovne mladeži, i kao arcidjakonom, nad duhovnom pastvom u svojih arcidjakonatih; tako s druge, pošto su bili članovi onoga tiela, koje je kao veleposjednik, što obzirom na pravne odnose napram svojim kmetom i vazalom, što opet radi posjednih prava dolazio često u sukob sa domaćom vlastel, to bijahu i ovi isti prinuždeni baviti se i pravnom znanosti i proučavanjem prošlih vremena.

Bez dvojbe, da je prema tomu i u kaptolu zagrebačkom bilo pojedinacah, koji su se bavili il njegovom prošlošću, t. j. *chroniste*, il proučavali njegovo pravo i bilježili tadanje feudalne odnose, t. j. *juriste*; ali sve te njihove bilješke u toliko su za nas propale, u koliko ih nije u svoja djela uvrstio rečeni arcidjakon Ivan, čiji životopis evo priobćujem.

Da se opiše koj pisac, t. j. da mu se stvori kulturna slika, nije dovoljno, da mu se nacrti samo viekopis, već spomenuti treba i one

¹ Ibid. p. 163.

² O čazmanskome prepozitu Ugrinu veli Toma, arcidj. splitski: „*Studuerat enim apud Parisios annis fere duodecim in theologia facultate*“. *Histor. Salon. c. XLVII.*

okolnosti, u kojih je živio, kako su na njega utjecale i podcicale ga na rad i kakovu je svrhu svojim radom želio postići; prema tomu indi i ja ću se u ovoj razpravi, ako i mimogred, ipak osvrnuti na sve to.

Svi naši stariji historici, u koliko se bave prošlošću ove biskupije, pohvalno spominju arcidjakona Ivana; ali mu ipak o životu nespominju ni riječi. U novije doba bio je prvi Ivan Kukuljević, koj spomenuv u kratko Ivanov rad, veli, da se je rodio u Kosnici preko Save ili u Turovom polju. — Izza njega dr. Franjo Rački, ocjenjujuć njegov književni rad¹, scienu, da se je rodio u Kosni, u župi Gvozdanskoj, u bivšoj drugoj banskoj pukovini. Napokon ja, kad sam g. 1874. u drugom svezku: „Monumenta historica episcopatus zagrabiensis“ prvi put objelodanio njegov književni rad i u predgovoru nacrtao mu viekopis, tvrdio sam, da se je rodio u Stubičkim toplicah.

Ova ako i razna muijenja o rodnom mjestu Ivanovom ipak posvjedočuju, da je u najnovije vrieme Ivan arcidjakon gorički, taj najstariji historičko-juridički pisac panonske Hrvatske, svojim književnim radom povukao na sebe veliku pažnju i zavriedio, da mu se viekopis što vjernije i tačnije napiše. Prema tomu indi uložih svoj trud u to, da pretražim sve naše arkive, da posaberem u njih što više podataka o tom znamenitom mužu, a rezultat mojih istraživanjah ova je razpravica.

Ako se iz listinah i nemože tačno upravo doznati mjesto, gdje se arcidjakon Ivan rodio, ali pošto sve suglasno pripoviedaju, da su mu baštinski, što otčinski što materinski, posjedi ležali oko potoka Toplice, koj protičuće mimo Daruvara izljeva se u Ilavu, to je nedvojbeno u tom okolišu ugledao svjetlo.

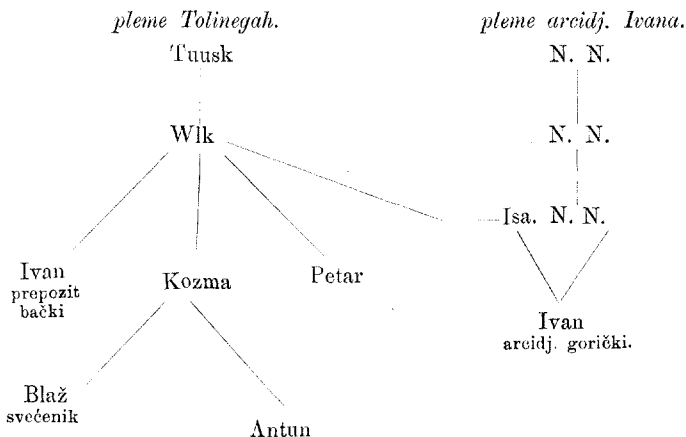
Oko potoka Toplice jedino pleme Tolinegah, kako se spominje u listinah XIV. vieka, uživalo je ne samo vrlo izdašne posjede, da ono si sagradilo i crkvu sv. Gjurgja i osnovalo posebnu župu, koja se prema tomu, i to u najstarijem popisu župah ove biskupije učinjenom polovinom XIV. vieka, spominje u arcidjakonatu siškom (de Zinche) kao „ecclesia s. Georgii de generatione Tolinegh“. U drugom pako popisu od g. 1501. spominje se ista župa, ali ne već po plemenskom imenu Tolinegah, koje je, kako ćemo tečajem ove razprave doznati, tada izumrlo, već po mjestopisnom i to: „s. Georgii de Thopoleza“.

¹ Književnik, god. I. str. 548—557.

Kao medjašnici posjeda Tolinegah spominju se početkom XIV. vieka: Petar, prozvan Kastelan; Ladislav, sin Jakobov; pleme Gjuladovo; te posjednici: Abraham; Stjepko²; i Andrija, a bez dvojbe i sam otac našega arcidjakona.

Sa plemenom Tolinegah došao je u rod arcidjakon Ivan po svojoj materi Isi. Ovo rodbinstvo crta nam listina od g. 1343., po kojoj doznajemo, da je Tusko Tolineg rodio Vuka, a Vuk troje mužke djece i to: Ivana, koj se posvetio svećeničkom staležu, i koj već g. 1333. bijaše prepozitom bačkim; Kozmu, koj je kao svjetovnjak ostao na djedovini, i Petra; te kćer Isu, koja se udala za oca našega arcidjakona. — Rečeni pako Kozma imao je dva sina: Blaža, koj se također posvetio svećeničkomu staležu, i Antuna, koj je ostao svjetovnjakom.

Prema tomu rodbinski odnošaj Tolinegah napram arcidjaku Ivanu ovakov je:¹

Uzmemo li na um, da se arcidjakon Ivan spominje u kaptolu zagrebačkom kao kanonik magister g. 1319., a za deset već

¹ Ovo rodoslovje sastavismo iz dvih listinah, i to prvo iz one od g. 1343, koju ćemo na drugom mjestu navesti, kojom imenuju pred kaptolom čazmanskim arcidjakona Ivana svojim skrbnikom: „Blasius sacerdos et Anthonius“, filii Cosme. I iz druge također listine, niže navedene, od g. 1333, kojom prepozit bački Ivan, po smrti svoga brata Petra, postavlja malodobnikom umrloga brata Kozme, za skrbnika arcidjakona Ivana.

godinah kasnije ili g. 1329. dolazi podpisan na izpravi biskupa zagrebačkoga, Ladislava de Kobol, kao biskupov kancelar i arcidjakon gorički, te pošto je arcidjakon gorički zauzimao četvrto mjesto među arcidjakoni, a iza njega sjedilo jošte šest arcidjakonah: to je on već g. 1319. morao biti najstarijim kanonikom magistrom. Reknelo li prema tomu, da je g. 1319. brojio naš Ivan četrdeset godinah, to se je prema tomu rodio nekako oko g. 1280.

Niti ob njegovom uzgoju nezna se ništa izviestna, no mislimo, da je prvo obrazovanje erpio u nedalekom benediktinskom samostanu u Bielojstieni, višu pako nastavu erpio je bez dvojbe u Italiji, ili bar pravne nauke, kojimi se za ciloga života bavio, slušao je na Bolonjskoj universi¹.

Po svršenih naucih povrativ se u domovinu našao ju je poslie one žestoke priestolne borbe, koja je nastala smrću Ladislava III. († 1290) proti Andriji III. Mljetčaninu za anžovinsku kuću, ako i prilično umirenom, (jer je Karlo Roberto priznat bio zakonitim kraljem), ali ipak neuredjenom.

Kakovo je bilo nutrnje stanje Hrvatske, kada se Ivan vratio kući, crta nam papa Ivan XXII. u pismu pisanu u Avignonu na 1. listopada 1319., gdje veli, da mu se pritužio zagrebački biskup Augustin Kazoti i njegov kaptol: da su ne samo neki svećenici i redovnici, već i plemići, vlastela, gradjani i neki svjetovnjaci posvojili crkve, gradove, zemljišta, zaselke, mline, kmetove, desetinu i dohodke crkve zagrebačke, i da progone vazale i kmete, koji su na kaptolskih i biskupskih posjedih, da ih tamniče i ubijaju; da zaprečuju obradljivati crkvena zemljišta, a kad pozove biskup takove otimače na odgovor, da niti nedolaze, već da mu prkose, gdje samo mogu².

I drugo takodjer pismo istoga pape od 6. studenoga g. 1321., pisano takodjer na podlozi Kazotijeve pritužbe, spominje, da se u zagrebačkoj biskupiji često oskvrnjuju crkve, samostani, grobja i ostala bogu posvećena mjesta bud prolićem krvi, bud bludom³.

Poremećeni politički i socijalni odnošaji stavljahu priepone i kulturnomu razvitku. Jedini za tada javni učevni domaći zavod,

¹ U Bologni postojala je već g. 1200 za pravoslovne nauke universitas doctorum et scholarium, a kaptolu bijaše ona dobro znana, te je u XVI vijeku imao ondje i posebnu sgradu, u kojoj se odhranjivali klerici zagrebačke diocceze, koji su onamo polazili na više nauke.

² Izvor u kapt. zagreb. Act. Cap. ant. fasc. 1. nr. 42.

³ Theiner. Mon. Hungar. tom. I. pag. 473 doc. DCCXIX.

katedralne škole, slabo su se posjećivale, ali ne toliko s nemara za nauku, koliko što sami učitelji, koji bijahu inače dovoljno oskrbljeni, da badava poučavaju, tražijahu silomice od djakah prekomjernu školarinu, i tim ih odbijahu od polazka škole¹.

Tadanji učeni i revni zagrebački biskup Augustin Kazoti (1303 do 1322), kako je uredio katedralne škole i označio im pravac, po kojem da se postupno razvijaju, težio je isto tako, da se urede i zapleteni feudalni odnošaji toli vlastelinstva biskupskoga koli kaptolskoga. Za jedno i za drugo trebao on obrazovanih ljudi, a naročito za ovo potonje, izvrstnih pravnikah, pa toga radi imenova i našega Ivana, kao vješta juristu, kanonikom zagrebačkim.

Koje upravo godine postao je Ivan kanonikom, nije točno poznato; ali to stoji, da je već godine 1319. bio kao najstariji kanonik magister u ovom velečastnom sboru.

Ovim imenovanjem počima Ivanov javni i to pravoslavni rad. Prva poznata o tom viest potiče od 7. svibnja g. 1319., gdje on pred gradskim zagrebačkim magistratom zastupa ovaj kaptol u feudalnom poslu. Da nam bude cieli ovaj čin jasniji, primietiti valja ovo. Nekako pod svršetak predposljednjega desetka XIII. vieka podielili su sinovi Mladučevčevi, na ime Vuk i Stjepan, svoju baštinsku djedovinu, koju su imali u Kašini. Poslie te diobe umro je na brzo Vuk neoporučiv nikomu svoga diela; a pošto nije ostavio zakonitoga nasljednika, to je njegova baština pripala kruni. Tadanji kralj Andrija III., da u onoj borbi, koju je vodio za priestol proti pretendentu Karlu Robertu, privuče za sebe kaptol zagrebački, (koj je već u XII. vieku uživao darom nekoga Vute i njegove braće izdašne posjede u Kašini,) darovao mu je i taj Vukov baštinski diel.

Medjutim oboli g. 1294. i Vukov brat Stjepan, te liečenja radi ode u Zagreb i nastani se u gradskoj občini. Buduć da mu bolesti nije bilo lieka, to zaprosi gradsko poglavarstvo, da izašalje punomoćnike, pred kojima oporuči ovako: da svoj baštinski diel, što ga ima u Kašini, i svoga malodobnoga sina izruča kaptolu pod uvjet, da on dohodkom toga posjeda uzgaja mu sina, dok nedoraste do muževne dobe, a tada neka mu ga uruči, i to samo kao

¹ Vidi: Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pag. 77 „Verum quoniam per tempora ipsi magistri interdum . . . in extorquendo, non petendo a suis scholaribus aliqua sunt inventi“.

vazalu ili predijalisti; umrie li mu pako diete prije, nego li bi moglo nastupiti upravu ove baštine, to da je kaptol jedini i zakoniti vlasnik svega kolikoga ovoga posjeda. Ovu oporuku, koju je i gradska občina u njezinoj pravoti i potvrdila, odobrio je i sam kralj Andrija III.¹

Kada smo spomenuli, da je Stjepan Mladučevac i svoj posjed i svoga sina namienio kaptolu u feud, to nemožemo da nespomenemo i kakove su tada dužnosti bile jednoga vazala ili feudaliste spram svojemu gospodaru.

Obveze, pod kojima je tada davao vlastel svoj predij u feud, bijahu ove: vazal morao je davati svake godine od svoga feuda podpunu žitnu i vinsku desetinu i plaćati obični činž; zatim od svakoga kmetskoga selišta, ako bi koje bilo na feudu, davati kunu ili mjesto nje osamnaest dinarah; ako mu na prediju bilo šest il više kmetskih selištah, to su tada dvie trećine kunovine bile kaptolske a treća njegova. Imao li više kmetskih selištah, to bijaše vlastan postaviti im vesnika ili seoskoga sudca, koj bi u manjih stvarih sudio kmetovom; dočim veće razpravljao je sam, ali ne kod kuće već pred stolnom crkvom u Zagrebu; o zločinih pako, kao što je: umorstvo, krađa, razbojničtvo i palež sudio je sam kaptol. Od sudbenih globah, i to u onih osudah, koje je odsudio vesnik ili vazal, sav iznos pripao je vazalu. Vazalu bijahu dužni kmeti naseljeni na njegovom feudu obradljivati zemlje i trsja i donošati ugovorene darove. Progonio li vazal kmete ili im nanosio štetu, sudio mu kaptol. Posjedi davali su se vazalu pod prisegom, da se neće iznevjeriti kaptolu, niti prijanjati bilo riečju bilo činom uz one, koji bi progonili kaptol; zatim da neće zapustiti obradljivati zemlje i trsja, da će podmirivati podpunu desetinu i ugovoreni census; toga radi i svaki vazal, koj bi počinio ili vjerolomstvo, ili tečajem dvih godinah neplatio censusa ni desetine ili pet godinah neobradljivao zemaljah i trsjah, izgubio bi feud, te je njim po volji opet razpolagati mogao kaptol².

Ali sin Stjepana Mladučevca umro je prije, nego li je mogao primiti od kaptola svoju baštinu u feud: toga radi kaptol, jedno da zadovolji oporuci Stjepanovoj, a drugo, jer je i onako obilovao posjedi, koje je što zajednički što obaške obradljivao i uživao, odlučio ovaj posjed dati u feud, i to Ivanu nećaku Gardunovom.

¹ Mon. histor. episc. Zagrab vol. I. pag. 236.

² Mon. episc. Zagrab. vol. II. pars I. cap. LXVI.

Doznasmo malo prije, i to iz pisma pape Ivana XXII., o poremećenih feudalnih odnošajih vlastelinstva toli biskupskoga koli kaptolskoga, kako su nastali početkom XIV. vieka, a naročito da se ugovori nesklapaju pred zakonitom vlasti, pa s toga ni dotičnici ne drže do njihove svetinje; toga radi i kaptol zagrebački, ako je bio i sam vjerodostojno mjesto, ipak je nastojao da sklopljene s njim bar feudalne ugovore, radi obvezne moći potvrdi i svjetovna vlast. Primjera radi spominjem ovdje, da je na staru g. 1315. potvrdio ban Stjepan onaj ugovor, kojim Petar, sin Nepretov, podanik županije zagrebačke, preuzeo u feud posjed Siget ili Kojenik, kod rieke Save, s obvezom, da će nositi sve terete, koji mu kao predijalisti pripadaju, ili ako bi počinio kakovu nevjeru spram vlastelu, da odmah gubi svoj feud¹.

Ivan Gardunović bio je građanin zagrebački, pa toga radi i ugovor utanačen među njim i kaptolom, radi veće sigurnosti imao se sklopiti pred gradskim zastupstvom, a to tim većma, što je i u prisuću toga magistrata i Stjepan Mladučevac oporučio kaptolu taj posjed. Onodobni magistrat sastojao je iz sudca ili načelnika Kaćerina i osmorice prisjednikah ili savjetnikah, i to: Pehmana, Marka, Lambstana, Pavlete, Martina, Hertviga i jošte dvojice, kojih je imena nestalo u izvornoj povelji. Pred ovo indi zastupstvo odasla kaptol dva svoja člana i to našega Ivana sa dekanom Stjepanom, u kojih prisuća i to u ponedjeljak poslie Križeva ili 7. svibnja 1319. izjavi Ivan Gardunović, da prima od kaptola u feud bivši Mladučevčev posjed u Kašini sa svimi užitei i obvezami, kako ih naime spomenusmo².

Ovo, u koliko nam je poznato, bio je prvi rad Ivanov, al i tada već postojali su a i tečajem vremena nadošli novi priepori i pravde i drugi poslovi pravne naravi, u kojih je on što osobno što savjetom sudjelovao.

Ponajprije upleo se kaptol u to doba u veliku parnicu sa obćinom gradsko-zagrebačkom o pravu pobiranja mitnice i pijačevine. — Zagreb, koj je svršetkom XI. vieka na lievoj obali Medveščaka sastojao od kaptolske te gornje i dolnje vlaške ulice, počeo se početkom XIII. vieka širiti i na desnoj mu obali. Na jednoj i drugoj ovoj strani pobirao je kaptol zagrebački dva diela od uplaćene

¹ Act. Cap. ant. fasc. 23. nr. 46.

² Izvor dosta oštećen među neregistriranimi spisi u arhivu kaptola zagrebačkoga.

pijačevine i mitnice, dočim treći pripadao je kruni. Ovo pravo, koje je dostao kaptol od kraljevah ugarskih u stara vremena, nije se ni najmanje okrnjilo tim, što je g. 1242. kralj Bela IV. proglasio naseljenu desnu obalu potoka Medveščaka slobodnim kraljevskim gradom, dapače ono se pojačalo, kad mu Andrija III. g. 1292. pokloni i krunsku trećinu, t. j. podpuni prihod svekolike zagrebačke pijačevine i mitnice, izuzam jedino tridesetnicu, koja se pobirala za kraljicu¹.

Slobodnu občinu zagrebačkoga Gradea ovaj kraljev dar je vrlo ozlovoljio, nepravedno bo činilo joj se, da na njezinom tlu, koje je obzidala ogromnim troškom i sama uzdržavala gradske zidine i podmirivala troškove uprave i sjegurnosti, da druga vlast pobira mitnicu i pijačevinu od svakdanjega trga, te od manjih sajmovah, koji su se držali svakoga ponedjeljka i četvrtka, i od velikih kao što bijahu markovski i margaretski, koji su trajali četrnaest dana; s toga da namakne gradskoj blagajni vrelo dohodakah, udari daću na uvozninu morske soli, koju prozva „solmierom“ ili „starom“², kao i daću na živež, kojoj nadjenu ime „filarščina“³, a ove daće moradijahu plaćati ne samo inostranci, već i žitelji kaptolske jurisdikcije, ako su dovezli svoju robu na gradski trg.

Protiva ovoj novotariji ustade kaptol zagrebački, te odašalje nekako mjeseca lipnja god. 1318. svoje izaslanike, da nlože protiva tomu pred kraljem Karlom Robertom svoj prosvjed. Pak je i uspjeao, jer na njihovu pritužbu izda kralj na 28. lipnja kaptolu novu povelju, kojom mu priznaje pravo pobiranja pijačevine i mitnice u gradskoj zagrebačkoj obćini, izuzam tridesetnicu, koja se plaćala kruni, prepovjeditiv ujedno, da se pod nikakovom izlikom nesmije uvoditi kakova nova pijačevina ili mitnica⁴.

Ali gradska zagrebačka obćina kraj svega toga nije odustati htjela od onoga, što je jur uvela bila, pa iz toga porodile se medju

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. I. p. 228.

² **Старъ**, sextarius, mjera za žito i sol.

³ Filarščina, prema filarka, dolazi bezdvojbeno od latinske rieči „filare“, presti. Da su sredovječne prodavalice živeža kod trgovine prele, posvjedočuje nam statut grada Zagreba od g. 1425, koj prepovieda, da nijedna hljebarica ili solarica, koja stojeć il sjedeć prodaje svoju robu, nesmije kraj nje ni presti ni tkati, jer pozderje laneno il konopljeno, može natruniti robu i učiniti ju škodljivom. Arkiv za pov. jugosl. knj. I. str. 200.

⁴ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. p. 134.

njom i kaptolom silne pritužbe i osvade, upravljene kralju, dok on napokon, da se cijelo to prieporno pitanje uredi, naloži, da se povede o tom iztraga; i toga radi uzpisà na 2. veljače godine 1321. iz Temešvara banu Ivanu Babonegu, te mu veli, da kako mu se gorko tuži kaptol zagrebački na občinu gradsku, koja da ga na lukavi način iztisnu od pobiranja pijačevine i mitnice, što je on od vajkada uživao, te da je uvela nove tržne daće, koje prozva filjarščinom i drugim imeni. S toga neka iztraži što je u stvari, pa pronadje li, da je solmiera i filjarščina potrebna i shodna, neka ju pridrži i pripoji kraljevskoj daći, i tim da ju dopita kaptolu; obrete li pako, da je taj novi namet štetan po stanovništvo ove kraljevine, koje u veliko rabi morsku sol, da ga jednostavno dokine, jer da nove daće, bilo na živež bilo na sol, nije osim krune nikomu drugomu stvarati dozvoljeno; pa ako i pojedine gradske občine mogu medjusobno i za sebe uzakonjivati kazni i globe, to opet neimaju vlasti da ih nametnu i crkvenoj oblasti ili njezinim podanikom, kao takodjer niti onim ne, koji nespadaju u njihovo područje¹.

Prema tomu nalogu sazove ban oko polovine mjeseca kolovoza ili oko svetka Stjepana kralja, sabor u Zagreb, na kojem, da se medju ostalimi predmeti pretresa i ovo prieporno pitanje o solmieri i filjarščini.

Na taj indi sabor poslale su obje pruće se stranke svoje punomoćnike, i to kaptol zagrebački svoja dva člana: Martina, arcidjaka vaškanskoga i kanonika Gjuru; dočim gradsku občinu zastupao je njezin bilježnik Toma. — Prvi ustadoše kaptolski izaslanici te objediše gradsku občinu, da je bezpravno nametnula novu daću na sol i na živež, i da ju protuzakonito i pobira, pošto na temelju raznih povlasticah, koje su udielili ugarski kraljevi ovomu kaptolu, on je jedini vlastan pobirati takove daće, a ne občina, s toga mole sabor, da mu tu daću dopita.

Na ovu izjavu odvrati bilježnik Toma, da sabor nije vlastan o tom odlučivati, pošto na temelju kraljevske zlatne bulle nemora ova občina za svoj postupak nikomu odgovarati, osim samomu kralju.

Nazore Tomine o neodvisnosti gradske občine od zemaljskoga sabora pobio je sam ban, odgovoriv mu, da ako bi ova občina i imala kakovo kraljevo pismo, koje bi govorilo njoj u prilog tim,

¹ Act. Cap. ant. fasc. 10. nr. 47.

što bi se u njem mimoišlo spomenuti bansku vlast, to da neodlučuje ništa, jer „da u zemljah ugarske krune najuzvišenije je dostojanstvo bansko“; pa da i onako ban zastupa u saboru samoga kralja: s toga zahtjeva od bilježnika Tome, da navede drugi razlog, kojim bi taj postupak gradska občina opravdati mogla.

Na ovo odvrati banu bilježnik Toma, da ova gradska občina ima kraljev privilegij, usljed kojega vlastna da je uvoditi u svojem području nove daće i namete, i taj privilegij da može saboru podastrijeti u svako doba; pa prema toj izjavi naznači sabor novi rok, kada se ima pokazati taj kraljev privilegij.

Ali kad je na urečeni dan gradski bilježnik Toma podastro saboru kraljevska privilegija, a to se u njih, ako i spominjale neke slobostine podijeljene gradjanom, ali se među njimi nije nalazilo, da imaju pravo stvarati nove daće na sol i na živež, pa toga radi ban suglasno sa saborom odsudi občinu na gubitak parnice i da svu do tada pobranu daću povrati kaptolu; a pronášav, da je solmiera i filjarščina doisto shodna, to ju pridrži i nadalje, uvrstiv ju u kraljevsku daću, koju, kao takovu, na temelju pomenutoga kraljevoga pisma, doznači kaptolu.

Da ova nova stečevina bude i zakonito provedena, to odmah isti dan uvedoše kaptol u njezino uživanje u ime kraljevo knez Nikola Stjepanov Čupor, plemić moslavinski. i Stjepan, knez vinkovski¹.

Naš Ivan nespominje se doduše, da je sudjelovao u toj parnici na saboru kao kaptolski izaslanik, ali bez dvojbe je on kao pravnik izradio naputak za kaptolske zastupnike. A da se upravo on tom parnicom bavio, može nam jamčiti to, što ga odmah poslije razpuštena sabora i to već na 1. rujna i. g. nalazimo sa Gjurom, kaptolskim dekanom, u Čazmi, gdje moli tamošnji kaptol, da mu učini vjerodostojni priepis pomenute saborske odluke i da ga svojom pečati ovjero².

Težak li udarac stigao je gradsku občinu ovom saborskom osudom, koj je postao i tim teži, što je morala ista povratiti kaptolu sav onaj novac, koj je ubrala do tada od solmiera i filjarščine. A je li ona ovoj dužnosti zadovoljila, na to mogli bismo reći, da nije. Ovako bar nagadjamo iz pisma pape Ivana XXII. od 28. svibnja g. 1322., kojim imenuje, i to, biskupa pečujskoga, te pre-

¹ Act. Cap. Ant. fasc. 10. nr. 47.

² Ibid.

pozita zagrebačkoga i Ivana de Reate, kanonika zagrebačkoga, skrbnici dohodakah zagrebačkoga biskupa Augustina Kazota, koj boraveć tada u Avignonu, pritužio mu se, da neki gradjani zagrebački i drugi biskupljani, dok on boravi izvan biskupije, neplaćaju mu što duguju, pa toga radi nalaže papa ovoj trojici, da izćeraju taj dug i da one, koji bi se izplatiti protivili, izobće iz crkve¹. — Prema tomu teško da je i kaptol zagrebački bolje prošao.

Iste ove se godine, ali drugom sgodom, spominje naš Ivan, gdje kao pravnik zastupa kaptol u parbi medju remetskim Pavlini, te magistrum Renoldom kastelanom medvedgradskim i stanovnici Bliznanskimi, i to radi medjašah posjeda Blizne.

Kralj Bela IV. poklonio je samostanu zagrebačkih Dominikanah kao nagradu za zasluge, koje je stekao, propoviedajuć krstonosni rat na Tatare, posjed Bliznu ležeći do posjeda remetskih Pavlinah, te jedan dio zagrebačke gore i zemljišta prozvana: Kratki dol i Luka².

Posjed Bliznu i pomenuta zemljišta uživali su Dominikani sve do 21. svibnja g. 1315., ali tada, budući da ih snašla velika nužda „pro quibusdam ipsorum necessitatibus ipsos permaxime ad presens urgentibus evitandis“, odlučise založiti ga. Prema tomu sklope pred kaptolom zagrebačkim, i to provincijal njihov Ivan i prior Benedikt, ugovor sa Renoldom Novogradskim (de Ujwar), za tada kastelanom medvedgradskim, uz taj uvjet, da mu za 276 zlatnih forintih zalažu i to samo na jednu godinu posjed Bliznu i pripadajuća joj zemljišta, a neizkupe li ju u tom roku, to da mu ista pripadnu kao zakonita svojina³.

Ali Dominikani tečajem jedne godine nisu mogli, kako se obvezali, izplatiti Renolda, te je s toga oko polovine g. 1316. prošla Blizna i pripadajuća joj zemljišta u njegovo vlasništvo. Pošto bijaše Blizna kraljevski dar, to ga novi dostatnik mogao zakonito posjedovati samo privoljom krune, i toga radi zamolio je Renoldo kraljevu privolju.

¹ Theiner. Mon. Hung. I. p. 479.

² Act. mon. Remet. fasc. I. nr. 3. „Possessionem Blizna vocatam cum montibus Warheg vocatis in tenutis castri Medwe sitam et existentem, ac quibusdam prediis sive terris arabilibus, videlicet Crathki-dol et Lonca vocatis in territorio eiusdem possessionis Blizna habitis et existentibus“.

³ Ibid.

Na izmaku studena g. 1317. naloži Karlo Roberto zagrebačkomu kaptolu, da uvede Renolda u zakonito uživanje posjeda Blizne; ali u to zimsko doba ovaj se čin provesti nije mogao. U proljeće istom g. 1318., i to u prisuću kraljeva povjerenika Martina iz Rakovca (de Rakonok), uvedu izaslanici kaptolski Renolda u pravno uživanje¹.

Posjed indi Blizna promienio je svoga vlasnika, te je mjesto crkvenoga reda zagospodario njom svjetovnjak, kastelan medvedgradski Renoldo. — Kastelani medvedgradski bijahu od vajkada silnici, pa se u brzo posvadio i Renoldo sa svojimi medjašnici i to glede medjašah.

Ovaj priepor sveden bje na onaj sud, koj je u kraljevo ime uveo Renolda u uživanje Blizne i označio joj medjaše, a to je bio kaptol zagrebački. On indi početkom lipnja godine 1322. odašalje onamo u to ime: lektora Jakova, custosa Dominika, arcidjakona kalničkoga Bonoru, arcidjakona vaškanskoga Martina i našega Ivana, koji su i pruce stranke pomirili i novi razvod učinili².

U drugoj polovini pomenute godine dvie se važnije sgode bilježe za Zagreb. Prva ta, da se je stolica ove biskupije izpraznila. Tadanji biskup Augustin Kazoti, koga je ugarsko-hrvatski episkopat iz sastanka, držana u Kaloči g. 1317., kao umnoga i najodvažnijega pobornika za slobodu crkve, odaslao u Avignon do pape, da mu prituži razkalašan kraljev život i njegovo nehajstvo za obranu crkvene imovine, i da zatraži željeni lick; pošto je tim pao u nemilost kraljevu, te nije mogao onako, kako mu saviest nalagala, upravljati ovom biskupijom, bijaše prisiljen zamoliti papu Ivana XXII. da ga rieši zakletve, kojom se vezao spram ove biskupije. Papa mu uslišao molbu, te ga mjeseca kolovoza imenovao biskupom Nucerijskim u Napuljskom, dočim na upražnjenu stolicu biskupije zagrebačke posadi Jakova de Corvo, fratra reda Dominikova, te njegovo imenovanje naviesti bullom od 21. kolovoza kaptolu, svećenstvu, gradjanstvu, vazalom i kmetom biskupije zagrebačke³.

Nije ovo bilo sa strane papine prvo naimenovanje biskupa zagrebačkoga. Rimska bo stolica postavila je ovdje biskupom i njegova predšastnika Augustina Kazotija, da i u XIII. vieku biskup

¹ Ibid.

² Act. mon. Remet. fasc. I, nr. 14.

³ Theiner. l. c. I. p. 478.

Timotej bijaše po njoj imenovan. Akoprem su prošlih vjekovah postavljali biskupe zagrebačke što kraljevi ugarski, što ih birao kaptol zagrebački; to je sada papa hotio to pravo stegnuti samo na osobu najvećega pontifika, a uza to jošte protegnuti svoju vlast i na osoblje kaptolsko, te je prema tomu u brzo za tim (13. rujna) postavio i u ovom kaptolu nove kanonike, a neke opet povisio na viši stupanj; tako Nikolu Kemina imenova kanonikom magistrom, dočim ostrogonskomu kanoniku cantoru Jakovu podieli zagrebačku prepozituru, a za bačkoga lektora Tomu odredi, da mu se dade prvi upražnjeni arcidjkonat u ovoj biskupiji, te napokon Ivana Pavlova, bivšega arcidjakona varaždinskoga podignu na cantorat crkve zagrebačke¹.

Druga važnija sgoda po Zagreb bio je posjet kraljev. Sredinom mjeseca listopada (1322.) bavio se ovdje Karlo Roberto, vraćajući se sa vojne, koju je imao sa Mladenom, velikim banom bosanskim i hrvatskim, koj je kod Bliske izgubio bitku, i kralj ga zaslužjena kod Klisa poveo preko Zagreba u Ugarsku².

O kraljevom boravku u Zagrebu dvie su nam poznate viesti, a obje potiču od 14. listopada r. g. Prva je, kojom je, na pritužbu zagrebačkih Cistercital, da im se naime redovito neplaća godišnji najam od kraljevskoga grada Susjeda, koj je sagrađen kao tridesetnička postaja na njihovom zemljištu, naložio Susjednim kastelanom tadanjim i budućim, da uplaćuju redovito svake godine u osmini Miholja rečenomu samostanu u ime censusa pet marakah³. — Druga pako viest pripovieda, da je obćini gradsko-zagrebačkoj potvrdio drugotnu bullu svoga predšastnika Bele IV. od g. 1266., kojom se ovoj obćini podjeljuju razne slobosti⁴.

Niti kako je dugo kralj boravio u Zagrebu, niti što je drugoga, osim što napomenusmo, uradio, nije nam poznato. Ako bismo nagadjati smjeli, to bi morali reći, da je kraljev boravak bio u Zagrebu vrlo kratak, jer ga je i nastajuća zima silila, da se što prije povrati kući, a neprijazni odnošaji, koji su nastali medju kaptolskom i gradsko-zagrebačkom jurisdikcijom, pospješili su što skoriji odlazak. Neznamo ni toga, koliko je kralj uplivao u to, da se obje jurisdikcije izmire; ali po svoj prilici da je prigodom homagijalnih poklonah i jednoj i drugoj to na dušu stavljao.

¹ Theiner. l. c. p. 483.

² Mich. Madii, histor. c. XVIII, XIX.

³ Izvor u ark. kaptola zagreb. neregistr. spisi.

⁴ Izvor u arhivu grada Zagreba.

Prigodom boravka kraljeva u Zagrebu, ako je baš i imenovan bio novi bisku zagrebački Jakov de Corvo, njega ipak ovdje bilo nije, dà, čuvši on u kako neuredjenom stanju nalazi se ova biskupija, a navlaš biskupski dohodci, to kao tujin nije imao ni volje da i zasjedne ovu stolicu i da uloži naporan trud, kojim bi se svemu tomu spasenosno doskočiti moglo, on ho, ma silio ga na to i sam papa¹, prepustio je, da u njegovo ime upravlja ovom biskupijom kao generalni vikar Petar de Intristellis².

Kraj svega toga, što novoimenovani biskup, kao tujinae, nije voljan bio zasjesti ovu stolicu i što se kaptol zagrebački popunjavao članovi nehrvatskoga naroda, opaža se ipak, da je u ovom častnom sboru bilo ljudih, koji su ozbiljno težili za tim, da se neuredjeni odnošaji u zemlji svedu na pravu kolotečinu.

Kaptol zagrebački bio je već u prvom svojem osnutku vjerodostojno mjesto ili „locus credibilis“³. ili da ga označimo po današnjici, on bijaše za posavsku Hrvatsku i grumotnica i javni bilježnik. Sve izprave, koje je kao takov izdavao javno, podkrepljivao je za veće vjerovanje i svojom pečati, pečat bo u ono doba vriedio je mjesto podpisa. Ali imamo dokazah, da se je našlo vrlo rano i to u XIII. već vieku pojedinih krivotvornikah pisamah kraljevskih⁴, da, bilo je i kapitulah, koji su probitka radi zlorabili tečajem vremena ovo svoje uzvišeno zvanje⁵; dapače za zagrebačkoga kanonika lektora Gogana tvrdi se, da je zlorabio kaptolsku pečat⁶; pa toga radi, da si u ovo nepouzđano doba sačuva ovaj kaptol ugled vjerodostojnosti, dao je urezati u to ime novu pečat, koju je kao jedinu vjerodostojnom proglasio na 7. srpnja g. 1323. i odredio, da se čuva u posebnoj škatulji pod pečati sedmorice starijih i razboritijih kanonikah, koji da budu vaviek kod pečatanja javnih izpravah prisutni, i da opet taj pečat poslie porabe sahrane u škatulju, koju će opet vlastitimi svojimi pečati zapečatiti⁶.

Osim toga nastojao je kaptol i o tom, da nekoja prieporna pitanja, koja su mu mnogo potežkoćah zadavala, ukloni, t. j. da se sa protivnici pomiri. Glavni priepor u to doba, kako čusmo, bio je sa obćinom gradsko-zagrebačkom o pravu pobiranja mitnice i

¹ Theiner. Mon. Hung. I. p. 494.

² Ibid.

³ Mon. epis. zagr. I. p. 122—123.

⁴ Fejer. Cod. dipl. IX. 3. p. 443.

⁵ Krčelić. Histor. eccl. zagr. p. 96.

⁶ Mon. episc. zagr. vol. II. p. 14.

pijacovine; pak se i taj priepor revnim nastojanjem pojedinih članovah, a bez dvojbe i našega Ivana, u brzo i odklonio. Na 18. listopada g. 1324. sklopilo je gradsko-zagrebačko zastupstvo, i to sudac Pechman, te prisjednici Nikola, Franko, Peterlin, File, Gjuro i Nikola sa kaptolom sljedeću nagodu, u kojoj izpovijedaju: da promišljavajuć kako su nekoč njihovi predji, živući u slozi sa kaptolom, napredovali sa dobra na bolje, to da i oni, želeć ugledati se u njihov primjer, utanačuju sa kaptolom slogu i prijateljstvo pod ovimi uvjeti: Gradska obćina obriće kaptolu, da neće nikada više stvarati ikakov novi namet, koj bi bio na uštrb kaptolskomu prihodu, a kaptol da dosadanji prihod gradskoga trga i nadalje bere, a obćina neće ga priečiti niti ikoga, koj bi se ustručavao platiti ga, uzimati u zaštitu, već predati će ga kaptolskomu sudu, da mu on sudi. Jedino što si pridržaje ova gradska obćina jest njom jurve ustanovljeni prihod od solmiere i filjarščine. Gradska obćina dozvoljuje kaptolu i njegovim ljudem, da svoju zalihu, t. j. vino, žito i druge stvari, kojimi se trguje, mogu smjestiti i prodavati bilo u gradskoj obćini, bilo u njezinom podgradju, a obćina da od njihove zalihe neće tražiti nikakove pristojbe, razvje, što će plaćati u ime najma pojedinim posjednikom kućah, u kojih će ovu svoju zalihu smjestiti i prodavati. Obćina pristaje i na to, da kaptol ili njegovi podanici mogu u njezinoj sredini otvoriti dućane i krčme. Napokon zajamčuje obćina, da neće kaptolske podanike na svom zemljištu, a niti tada ne, ako budu dugovali ili obćini ili kojemu obćinaru, niti svojevoljno hvatati niti na svoj sud goniti, niti bez privolje kaptolske zatvarati, već osudu prepustiti kaptolu; da ona će kaptol u svemu podpomagati proti svakomu, koj bi drznuo vriedjati ga. Radi većega vjerovanja priseglo je gradsko poglavarstvo na tu nagodu u župnoj crkvi sv. Marka na oltaru sv. križa, na svetak sv. Luke evanĝeliste¹.

Osim ovoga priepora postojao je jošte jedan, koj je takodjer zadavao kaptolu dosta jada, a to je bila parba o desetini sa redom Hospitalacah. Ukinućem templarskoga reda (1312) dostao se je ovaj red, koj je takodjer u ovoj biskupiji dosta razgranjen bio, njihovih posjedah, a naročito spominje se, da je posjedovao devet samostanah, od kojih je morao plaćati kaptolu vinsku desetinu. Buduć da po crkvenom pravu mogle su crkvene korporacije ono, što bi morale davati u naravi, odplatiti novcem, to se davno jur nagodio s njimi

¹ Mon episc. zagrab. vol. II. p. 135.

kaptol, da mu mjesto desetine plaćaju svake godine na 26. rujna devet fertonah, računajući fertu na šesdeset banskih dinarah, a taj da novac mora podmiriti njihov preceptor u samostanu sv. Martina na Božjakovini, pod taj uvjet, da ako li za vremena neplati u novcu, da je kaptol vlastan tražiti takovu neuplaćenu desetinu u naravi. Sve do g. 1318. plaćali su Hospitalci redovito desetinu; ali tada su ju i oni zaniijekali poput drugih odornikah i neplatili je sve do g. 1324. Kaptol napokon na temelju sklopljenoga s njimi ugovora zahtijevao je pomenutu desetinu u naravi, pa je toga radi nastao velik priepor među njimi i kaptolom.

Da se ova razmirica izravna, zaputio se u Hrvatsku ugarski hospitalski prior Filip de Granana, kojemu je napokon pošlo za rukom, da je na 29. svibnja g. 1324. pristao kaptol na to, da mu se dužna šestgodišnja desetina izplati u novcu, a buduća desetina da mu se redovito plaća po prvanjem ugovoru; a propuste li plaćanje desetine opet, kaptol će biti vlastan zahtijevati ju u naravi¹.

Ove, ako su i dvie samo viesti, ipak dokazuju, da je u tadašnjem kaptolu bilo ljudih, koji, uvidiv kako su ovakove razmirice štetne i po narodni i po njihov kulturni i materijalni razvitak, to su, ako i popustiv što od vlasti a prava, nastojali se izmiriti sa protivnikom.

¹ „Cum igitur a solutione huiusmodi census vel pensionis a dictis fratribus vel eorum nomine facienda, fere per sex annos preteritos cessatum omnino extitisset, novoque vigore pactorum initorum repetere ab eisdem fratribus omnes decimas illius temporis in specie et de cetero nos (i. e. capitulum) ad perceptionem decimarum omnium, de quibus predicatur, procurari cepissemus; tandem vir religiosus . . . frater Philippus de Granana, sancte domus Hospitalis s. Johannis Jerosolimitani prioratum alme urbis et Hungarie prior humilis, ad nostram accedens presentiam supplicavit: ut rigore huiusmodi temperato, habita solutione facilius census pro preterito tempore per negligentiam suorum fratrum, omissis eisdem pactis olim factis . . . contenti esse dignaremur. Nos igitur . . . ob persone eiusdem reverenciam et sui ordinis, ad quem specialiter afficimur, recepto censu totali pro tempore in solutione omisso, pacta olim inita revocare volumus et valida reputari. Ad maiorem certitudinem ea iterum exprimentes, ut videlicet nobis annuatim sexto kal. octobris novem fertones per LX. denarios fertonem quodlibet computando in bonis denariis banalibus, pro duodecim parvulis banali denario computato, per preceptorem de s. Martino solvere teneantur fratres domorum superius expressarum. Quod si observando premissa in aliquo negligentes extiterint, eo ipso rupta pacta intelligantur et nos ex tunc libere percipiendi decimas in specie antedictas habebimus facultatem“. — Lib. privil. episc. zagrab. fol. 22. U ark. nadbiskupskom.

Ovaj primjer djelovao bi bez dvojbe iz Zagreba po cijeloj domovini, da nije opet druga vlast podjarila novi odpor.

Augustinov nasljednik, biskup zagrebački Jakov de Corvo, ustručavao se na svaki način zasjesti stolac ove biskupije, te je papa Ivan XXII. napokon prisiljen bio riješiti ga ove obveze, imenovav na 13. ožujka 1326. biskupom zagrebačkim Ladislava de Kobal, bivšega za tada titeljskoga prepozita¹.

Novi ovaj biskup nije uživao u ovoj biskupiji nikakovih simpatijah², da, onim strogim nalogom, koj je u njegovo ime odaslao kralj u Hrvatsku, da se naime urede poremećeni teritorijalni odnošaji biskupskih posjedah, i učera, makar i vojnom silom zaostala desetina, probudio se je nov odpor, koj se, kad je i biskup udario odpornike crkvenim prokletstvom, izvrgao u očitu pobunu³.

Da indi uzmogne u ovo burno doba upravljati kormilom biskupije, to je trebao uza se ne samo mudra savjetnika, već i čovjeka potpuno vješta pravu. U kaptolu zagrebačkom bio je jedini naš Ivan, koj je toj zadaći dorasao, a i bez dvojbe mnogo doprinesao svojim savjetom, da se kaptol sa svojim protivnici izmirio; pa toga radi imenova ga Ladislav de Kobol arcidjonom goričkim i ujedno svojim kancelarom.

Kao takov dolazi u javnosti Ivan prvi put označen u izpravi pisanoj u Zagrebu na 11. srpnja g. 1329. Ovo pismo, akoprem se u XIV. vijeku, pojedine zadruge jur dieliti počele, sjeća nas ipak da je u tom vijeku živa jošte bila ona temeljna misao „o svojoj krvi“; pripovieda bo, da su podanici biskupski u Vugrovcu i to sinovi neke Jelene, udove Petra Niemca, bivšega nekoč predijaliste u Vugrovcu, i to: Pavao, koga je rodila sa rečenim Petrom, te Nikola, koga je imala sa prvim svojim mužem Morčem, sklopili g. 1327. pred kaptolom zagrebačkim jednu zadrugu, izjaviv, da pošto su njihovi baštinski posjedi tako porazdieljeni, da nemože jedan brat naslijediti posjed drugoga, a pošto ih veže i krv i bratska ljubav, to stupaju u jednu zadrugu tako, da svi njihovi toli nasljedni koli kupljeni posjedi od sada sačinjavaju jednu nerazrješivu zajednicu i da ju jednakim pravom uživaju djeca i unuci jednoga i drugoga brata⁴.

¹ Theiner l. c. p. 504.

² O tom biskupu pisah u Radu knj. XLIX.

³ Bunu ovu opisah obširno u Radu knj. XLIX.

⁴ „Quod cum possessiones et bona paterna eorumdem, scilicet Petri, filii Petri (Theotonici) et Nicolai, filii Moreh sint distincta ita, quod

Budno da je Vugrovac spadao u biskupske posjede, to da ta zadruga postane pravovaljanom, potvrdio ju i biskup Ladislav de Kobol na 11. srpnja g. 1329., a tu izpravu pisao je, kao njegov kancelar, Ivan, arcidjakon gorički.

Arcidjakonat gorički ili pokvareno „de Gverche“ prozvan, bio je u biskupiji zagrebačkoj jedan od najstarijih i najrazgranjenijih; a ime mu poteklo od gorab, kojimi je posut, ili kako sam arcidjakon veli: „Goriche vocantur in wlgari sclavico, montes“; a navelaš spominje, da mu taj naziv pripada radi one velike gore, koja je preko Kupe, i na kojoj postoji župna crkva svetoga Martina¹.

U XII. i XIII. jošte vjeku spominje se kotar gorički kao posebna županija, tako g. 1209. u listini, kojom kralj Andrija II., uzimajuć u svoju zaštitu hrvatske Templare i nabrajajuć im posjede, veli, da je „comes Burili de Gorice“, za kraljevanja Stjepana III. (1161.—1173.), kada je Vitimir, župan gorski, poklonio ovomu redu posjed Hako, prisustvovao razvodu kao kraljev pristav².

I u listini Bele IV. od 24. prosinca g. 1224., kojom podjeljuje Klokočanom nove slobode, spominje se među svjedoci: „Bonclaus, comes goricensis“³.

I s crkvenoga gledišta bijaše u ovoj biskupiji arcidjakonat gorički vrlo poštivan, prestari bo crkveni obred, koj je postojao u njem, po svoj prilici jošte od propale sisačke biskupije, usvojila je stolna crkva zagrebačka, u kojoj potrajao je on malom promjenom sve do izmaka XVIII. vjeka, a zvao se naročito „goričkim obredom“⁴, te je osim njega, strogo bilo zabranjeno rabiti rubrike i običaje drugih crkavah i biskupijah kao inostrane i neobične.

alter in alterius possessionibus vel bonis non posset succedere tamquam heres, fraterno tamen amore et affectu ducti voluerunt et pari consensu ordinauerunt, quod possessiones eorum tam hereditarie, quam empticie aut quovis titulo acquisite eis ambobus et eorum heredibus ex nunc fuissent communes. tamquam fratrum ex uno patre procreatorum“. Liber privil. episc. zagrab. fol. 60 u nadbiskup. arhivu.

¹ „Est autem mons quidam magnus in archidiaconatu goricensi, ultra fluvium Culpæ, super quo est ecclesia beatissimi confessoris Martini, de quo monte et aliis ibidem vicinis denominatur decimacio de Guerche“. Mon. episc. zagrab. II. p. 48. — Ova crkva, koju spominje arcidjakon, jest danas sv. Martin, na brdu Martinščaku, blizu Velemerića.

² Mon. episc. zagrab. I. p. 21.

³ Krčelić. Histor. pisc. zagrab. p. 326.

⁴ Stari zagrebački misali i brevijari taj obred izrično spominju riečmi: „Liber iste Missalis secundum ritum et communem observantiam almae ecclesiae zagrabiensis *Goricensis vulgariter nuncupatus*“; — a u bre-

A on je takodjer radi svoje razgranjenosti zauzimao vrlo odlično mjesto, dielio se bo na tri kotara i to: u gorički, u kojem bijaše 31 župa; u podgorski ili medjuriečki sa 21 župom; napokon u metlički i žumberački sa 7 župah, protezao se pako od Jastrebarskoga na zapad preko Okića i Žumberka u Kranjsku, od koje mu je pripadala pokrajina metlička; sterao se za tim preko Kupe na Bosiljevo u bivšu slunjsku regimentu k Cetinu, gdje je graničio sa biskupijom krbavskom, napokon zategnuo u tako zvanu tursku Hrvatsku, te je zauzimao oveći diel današnje Bosne.

U kaptolskom senioratu zauzimao je arcidjakon gorički osmo mjesto, a medju arcidjakoni četvrto; u choru sjedio je na lievoj strani četvrti i to medju arcidjakonom dubičkim i vaškanskim, u sbornih sjednicah pako glasovao je za arcidjakonom komarničkim. Prema uredbi biskupa Kazotija glede razredbe bogoslužja u stolnoj crkvi, ubrajaao se arcidjakon gorički medju tako zvane „archidiaconos minores“, te mu kao takovu bila dužnost, da bude djakonom, kada biskup misi¹.

Kako se od svakoga arcidjakona zahtievalo, da je savršen u svećeničkom činu, tako mu i dužnost bila da bdije, je li podčinjeno mu svećenstvo živi pristojno svomu zvanju i crkvenim propisom, da nebude možda kojoj opaćini podvrženo; čita li mise? drži li bdenja mrtvačka? kakovo je u izpovjedaonici? jesu li mu poznati crkveni zakoni ženitbeni? je li pokorno svojim poglavarom? riečju, sve izpitati o podčinjenom si svećenstvu i doglasiti biskupu. — I parnice, ako su bile crkvene naravi, koje bi nastale u arcidjakonatu, razpravljao je sam arcidjakon, a od njegove osude jedino se moglo prizvati samo na biskupa.

Ali za ovu svoju službu pobirao je arcidjakon od župnikah svoga arcidjakonata i bir, prozvan cathedraicum, i to o Martinju

vijaru: „Finis rubricae generalis secundum observantiam Chori zagrabiensis, quae vocatur *Goricensis*; te pridodaje: „In hac tamen alma et celeberrima ecclesia zagrabiensi, quae rubricas regulatissimas, modumque singularem approbatissimum, *qui Goricensis nuncupatur*, et habet et secundum eundem gubernatur“. Dapače, kao norma agendorum izrikom spominje se i vrelo „liber Goricensis“, za crkvene obrede i to za brevijar, gdje se veli medju ostalimi: „Quia historia de viduis hic praetermissa est, tum quia in **originali libro Goricensi**, etiam praetermissa est“. . . U arcidjakonatu goričkom župna crkva „s. Kirini de Smerchkovich“, svakako sjeća nas na biskupiju sisačku, gdje je početkom IV. vieka biskupovao sv. Kvirin.

¹ Mon. histor. episcop. zgrab. vol. II. p. 65.

50 dinarah, a o uzkrstu davao mu svaki župnik janje, koje je najmanje vriedilo 12 dinarah; jedino siromašni župnici bijahu oprošteni od toga davanja. I četvrtina svekolike crkvene desetine, ako ju je u dotičnom arcidjakonatu pobirao kaptol, išla je nadlježnoga arcidjakona¹.

Povrh toga u goričkom arcidjakonatu bijaše od vajkada uvedeno, da se ni jedan pokojnik, koj se prije smrti nebi izpovjedio i pričestio, ili bi umro kao poznati tat, il razbojnik, il javni griješnik, da se nije smio, pokopati na groblju „sed in campo jaceat bestia cum bestiis“; ali ako bi takov zaželio na samrtnom času, da se izpovjedi i pričesti, a svećenik nije mogao stići do nj radi daljine mjesta, to je takovomu dozvoljen bio pokop na groblju, i za nj čitati se mogle i mise; a koj bi odgadjao za vremena pozvati svećenika, pa u tom i umro, to se samo tada mogao sahraniti u groblju, ako bi se iz njegove ostavštine platilo arcidjakuonu 40 dobrih banskih dinarah. Ova se odredba nije dakako protezala na one kriepostne župljane, koji bi na naglom umrli. Izobčeuici pako pod nikakov način nisu smjeli biti pokopani u groblju².

Kako se je arcidjakonot gorički dielio u tri kotara, tako je imao i tri vikara, u svakom kotaru po jednoga, i vikaru su od svakoga župnika dotičnoga kotara pripadala dva dinara, koje je pobirao u isto vrijeme, kada i kathedratik za arcidjakona; jošte u ime uzkrsnoga janjca, koj se davao arcidjakuonu, dobivao je vikar od arcidjakona dva dinara³.

Da je doista arcidjakonot gorički, što se dotiče arcidjakonskih dohodakah, bio jedan od najuharnijih, razabire se odatle, što se od njega najveća pristojba papinskoga poreza davati morala, i to, kako je ubilježeno za godinu 1332., platilo se 16 marakah manje tri dinara⁴.

Spomenusmo da naš Ivan, ako ne prije, a to svakako u polovini g. 1329., dolazi upisan ne samo kao arcidjakon gorički, već i kao kancelar biskupa Ladislava de Kobol, a po tom kao njegov prvi i umni savjetnik, pa je toga radi utjecao on i mnogo u odredbe, koje je proglašivao taj biskup.

Dub onoga vremena, kako je razvratno uplivao u socijalne odnošaje, isto tako je ubitačno djelovao i na vjersko čuvstvo, pa i u

¹ Ibid. p. 85—88.

² Ibid. p. 92.

³ Ibid. p. 92.

⁴ Theimer, l. c. p. 574.

samom kaptolu ulvatio je jaki korien, te se i ovdje više išlo za udobnim životom nego li za svećeničkom savršenosti. Ovu ranu otkrivaju nam dvie odredbe biskupa Ladislava, izdane početkom g. 1329., koje idu za tim, da se uzpostavi stega u ovom sboru i uskori što tačnije izvršivanje bogoslužnih činah.

Znati valja, da je već biskup Augustin Kazoti odredio, da od prirasta onih trsjah, koja kanonici zajednički obradjuju, imadu i zajednički podrum, t. j. da iz njega dobivaju potrebitu vinsku zalihu. Prema tomu morao je kaptol početkom svake godine odrediti za potrošak onoliko vina, koliko može dovoljno biti za cielu godinu, da svakomu njegovomu članu zapadne na dan jedna miera „una mensura“ ili prema današnjici 2—3 litra. Ovaj zajednički podrum ili zalihu vinsku nadgledavao je i dielio svaki dan kaptolski pivničar, koga je naročito za to birao sam kaptol i to svake godine, i kojemu pod prietnjom prokletstva bijaše zabranjeno podati pojedincu kanoniku više od propisane mjere; pa su ga zato i nadzirala tri kanonika, kojim bijaše dužnost svakoga mjeseca jedanput bar pregledati zajedničku pivnicu, pa pronadjoše li, da je pivničar izdao vina preko računa, to je takov manjak podmiriti morao iz svoga. Pravo na zajedničko vino imali su samo oni kanonici, koji su u veće svetkovine (festa duplicia) osobno prisustvovali jutarnjoj, misi i večernjoj, a u manje (festa semiduplicia, simplicia) poslali mjesto sebe u kor svećenika zamjenika; zatim svi oni, koji bolešću prepriečeni nisu mogli dolaziti u kor; oni pako, koji su u crkvenom il kaptolskom poslu zakonito odsutni bili, mogahu naknadno zahtievati pripadajuće si mjerice vina za dane svoga odsuća; dočim oni, koji su radi nemara izostali iz crkve, nisu dobili nikakova diela za propuštene dane.

Ovu Kazotijevu odredbu pooštrio je biskup Ladislav de Kobol tim, što je na 1. siječnja g. 1329. izdao novi nalog, kojim se strogo nalaže kanonikom, da tačno ovršuju službu božju u stolnoj crkvi, kako će im propisati kanonik cantor ili njegov succentor, t. j. onim redom, kako budu i za koj bogoslužni čin upisani na ploči izvješenoj u sakristiji; propusti li pako koj kapitularec svoju službu, to za svaki nemar platiti će ili kabal vina u naravi, ili toliko u novcu; bude li prkosio, to ga cantor mora dojaviti generalnomu vikaru, koj će ga na to jur prisiliti; a ove globe da se porazdiele medju one siromašne svećenike, koji u crkvi nadoknađuju takov propust¹.

¹ Mon. histor. episcop. zagrab. vol. II. p. 68.

Drugom pako odredbom, izdanom na 16. siečnja g. 1329., ustanovljuje isti biskup, da kaptol zagrebački sastojati mora od trideset i dva člana, kako je to od starine i bilo, zatim, da samo lektor, osim njegova predija, u svih zajedničkih kanoničkih diobah ima jedini dvostruki diel; dočim cantoru, custosu i kaptolskomu dekanu pripada u zajedničkoj diobi jednostavan samo diel, kako i svakomu drugomu kanoniku¹.

Da je arcidjakon Ivan kao biskupov kancelar uplivao u ove dvie odredbe, koje su išle za tim, da se nehaјstvo u službi božjoj odkloni i uvede stega u kaptolu, neima sumnje; jer kako ćemo tečajem ove razprave doznati, on je mnogo nastojao i to kao generalni biskupijski vikar o tom, da kaptol zagrebački uzornim životom prednjači cijeloј diecezi.

Ali u to doba bio je već arcidjakon Ivan i poznat i cijenjen i od same rimske stolice. Kad je ono u sredini siečnja god. 1331. papa Ivan XXII. udielio bivšemu prepozitu „s. Laurentii de Hay“ u koločkoј biskupiji Jakovu de Placentia novu prepozituru sv. Martina u Požunu, a tim upražnjenu Hlajsku prepozituru namienio Hrvatu Grgi, sinu Gjure Koprivničanina, kanoniku zagrebačkomu a arcidjakuu bečkihskomu, to kraj drugih ličnosti, koje imaju rečenoga Grgu uvesti u uživanje novo stečene prepoziture, spominje i našega arcidjakona Ivana², a to nam je opet dokazom, u koliko bijaše arcidjakon Ivan uvažen i u domovini svoјoj i izvan nje.

Arcidjakon Ivan, kao vješt pravnik, slovio je doista u to doba u Hrvatskoј, i ne samo da je uživao povjerenje svoga biskupa i sbora kanoničkoga, kojemu bijaše članom, već i svjetovnjaci tražili su u pravnih poslovih u njega i savjeta i pomoći.

Početkom nekako g. 1288. poklonio je ban Stjepan zapuštenu svoju palaču u obćini gradsko-zagrebačkoј knezu i gradjaninu zagrebačkomu Gilionu, da nagradi vjerne njegove usluge, koje mu u razno doba učinio; te ga po nalogu kralja Ladislava Kumanca uvela ova obćina u zakonito uživanje ove palače.

Isti Gilion, koj je kasnije bio i sudcem u pomenutoј obćini, dobio je od Pavla, sina rečenoga bana Stjepana, i drugu palaču, i to opet za velike tjelesne i novčane žrtve, koje je doprinesao za rečenoga Pavla i brata mu, tada već bana Stjepana, ili kako se

¹ Ibid. pag. 79.

² Theiner, l. c. l. p. 533.

to u listini spominje „pro quadam captivitate pro eisdem perpressa et recompensatione rerum suarum sibi et Stephano bano, fratri suo, in necessitate eorum per ipsum Gilionem datarum et expositarum“. Ovu drugu palaču posjedovao je nekoč, i to opet darom Stjepana bana, oca pomenutoga Pavla, zagrebački župan Hoduš, od kojega su ju odkupili opet Pavao i Stjepan ban pomenuti, davši mu u zamjenu četiri posjeda; a obje ove palače stajahu u gradskoj zagrebačkoj občini i to među kućom Stjepana, sina Ivanova, uz gradski zid do sgrade fratarah Dominikanah.

Po Gilionovoj smrti prodala je njegova udova Neda suglasno sa svojim sinovi Nikolom i Franjom, obje ove palače za 60 marakah gradjanom zagrebačkim Endreolu i Nikoli sinovom sir-Gerina. Endreol živio je jošte g. 1328., jer se tada spominje, da je kao predijalista uživao, uz godišnji census sedam i pol dinarab, kaptolski posjed gornju i donju Luku kod Zagreba¹.

Endreol umro je nekako oko g. 1331., a iza smrti ostao mu punoljetan sin gradjanin zagrebački Mihaljo, sa malodobnom braćom. Za ove malodobnike ili je sam Endreol na smrtnom času postavio skrbnike, ili ih suglasno sa sinom mu Mihaljem imenovala gradska občina, i to: našega arcidjakona Ivana, te gradjanina i zlatara Konstantina.

Protiva Endreolovim nasljednikom ustao je tadanji ban Mikić Prodanić, zahtievajuć od njih onu palaču, koju je nekoč Stjepan stariji, ban, poklonio Gilionu; jer ta palača da nije bila banovo vlasništvo, nego bansko; a ovaj svoj zahtjev dojavio je i kruni, označiv ujedno i Endreolovom sinu Mihalju sudbeno ročište, t. j. osminu pepelnice ili 18. ožujak g. 1332., na kojem će se i to u Višegradu pred kraljevskim sudom razpravljati ovaj priepor.

Ivan arcidjakon gorički, kao savjestni skrbnik malodobnikab, uložio je sav trud, da im se baština spasi. Prema tomu bila mu najpreća zadaća, da posakupi u jedno sve i najstarije izprave, koje se odnose na tu palaču. A to mu pošlo i za rukom. Na 9. već ožujka (1332.) nalazimo ga sa suskrbnikom zlatarom Konstantinom pred kaptolom zagrebačkim, kojemu podastrievši sve izprave o priepornoj palači, zamolio ga kao „locus credibilis“, da ih u jednu izpravu prepíše i svojom pečati ovjerovi.

Ovaj ovjerovljen prepis ponesao je sobom Mihajlo, Endreolov sin, pred kralja u Višegrad, a uza to upućen jošte po samom ar-

¹ Mon. histor. episc. zagrab. vol. II. p. 119.

cidjaku, kako tu zakonitu djedovinu pred krunom braniti ima, uspio je, te na sudu, priznav kralj pravo vlasništva rečene palače sinovom i unukom Endreolovim, dopitao ju istim „ipsi bano et eius successoribus racione dicti palatii perpetue taciturnitatis silencium imponentes“¹.

U plemenu Tolinegah, s kojim je bio arcidjakon Ivan po svojoj materi u rodu, sbile se tečajem vremena velike promjene, i to smrću dvojice njegovih članah imenito najprije Kozme, koj je ostavio nakon sebe dva malodobna sina Blaža i Antuna; a zatim Petra, koj je umro neostaviv nasljednika, dočim je preostao jedini jošte i to prepozit bački Ivan, na koga je spalo skrbništvo pomenutih malodobnikah. Al i taj prepozit, buduće da bijaše visoko već u godinah i izvan kraljevine, nije mogao preuzeti taj teret na sebe, pa ga povjerio svomu rodjaku arcidjaku Ivanu. Došav indi g. 1333. u Zagreb, izjavio se na 21. ožujka pred kaptolom zagrebačkim ovako, da pošto mu je umro i brat Petar, to da je od njegova plemena malo ih preostalo, koji bi mogli valjano upravljati baštinu i njegovu i njegovih sinovacah, a naročito posjed Toplicu kod sv. Gjurja: toga radi, da se predusretne djedovinskomu razsulu, to on i svoj baštinski diel i baštinu svojih sinovacah proglašuje jednom zajednicom, a njezinu upravu izručuje arcidjaku Ivanu, koj je jedini sposoban i upravljati njom i braniti njezina prava².

¹ Izprave o Gilionovoj palači i o parbi Endreolovih nasljednikah čuvaju se u sbirci jugoslav. akademije.

² „Quod honorabilis vir, dominus Johannes bachiensis ecclesie prepositus pro se et pro suis ex fratre suo nepotibus procreatis et aliis coram nobis (i. e. capitulo zagrabiensi) personaliter constitutus asseruit, quod, cum Petro, fratre suo, de hac luce subtracto, pauci iam remansissent de sua generatione, qui gubernare valerent sua et suorum nepotum predictorum iura, specialiter in possessione Thoplicza apud s. Georgium; ideo volens sibi et eisdem suis nepotibus futuro tempore utiliter providere, omnes possessiones et iura quecumque alia ac bona tam in Thoplicza, quam alias, ipsum et prefatos suos nepotes contingentes, suo et eorundem suorum nepotum nomine communicavit ad plenum et ex nunc communes esse voluit, prehabita deliberatione sufficienti cum honorabili viro domino Johanne, archidiacono de Guerehe, suo consanguineo et proximo, per cuius industriam sperabat firmiter posse se et sepedictos nepotes suos proficere tam in conservandis illis possessionibus quam etiam aliis quibuscumque; salvis semper porcionibus et iuribus, quas ipse Johannes archidiaconus et sui nepotes

Polovinom mjeseca lipnja (1333.) putujući u Napulj, bavio se Karlo Roberto u Zagrebu, kakovih sedam ili više danah; listine bar ovdje izdane datiraju se od 11. do 17. lipnja. Kako se ovdje jedna i druga jurisdikcija uprla, da izkaže kralju što veću počast, tako se opet i on jednoj i drugoj blagodaran izkazao. Što se dotiče biskupa i kaptola zagrebačkoga, to im je na njihovu prošnju potvrdio onaj razvod svihkolikih njihovih posjedah, koj su mjeseca svibnja i lipnja g. 1328. učinili i to podčubar stolnobiogradskega kaptola Blaž i kraljev povjerenik Ivahen, sin Tomin, a unuk Berivojev; al i tu potvrdu izdao je istom tada, pošto bi ju ban Mikić prije doslovce razpitao i na nju pristao. Veli se bo naročito u njoj: „magnifico tamen viro Mykelh bano tocius Sclauonie... premissa omnia articulatim diligenter examinante, annuente et ad ea consensum prebente et assensum“¹.

Druge dvie izprave, izdane takodjer u Zagrebu, tiču se obćine gradske zagrebačke, kojoj se izkazao kralj blagonaklonijim, i to s razloga, što je ista obćina prigodom prošlih kraljevih vojnicah, ukonačivanjem vojske mnogo stradala, „specialiter advertentes dampna“, veli on, „que ipsis per gentem nostram, scilicet per continuos exercitus super eodem descendentes sunt illata“, pa joj toga radi, a i u ime utvrda gradskih, „ut predictam civitatem nostram firmare valeant et in bono statu conservare“, dozvolio, da od vina, žita i soli, koje će ne samo inostranci, već tko mu drago u ovoj obćini prodavati, mogu i smiju zahtievati tržnu pristojbu, kako ju obćina sa prodavaoci uglavi; da ovoj kraljevoj odredbi, nitko prkositi nesmije².

Drugom pako poveljom potvrdio im onu povlasticu, koju je ovoj obćini podao njegov predšastnik Bela IV., a glasi, da su gradjani zagrebački oprošteni od plaćanja svih mitničkih pristojbah toli u Hrvatskoj koli u Ugarskoj³.

Jedva što je kralj ostavio Zagreb, već se gradsko-zagrebačka obćina počela služiti njegovom odredbom, t. j. počela pobirati tržnu

iuxta assertionem eciam dicti prepositi in predicta possessione Thoplicza iure hereditario et alio quocumque noscuntur habere“. — Act. conv. Lepoglav. fase. I. nr. 1. do nedavno u hrvatskom zemaljskom arhivu, a sada u Budim-peštanskom

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pars IV. cap. IV.

² Izvor u gradskom arhivu.

³ Izvor u gradskom arhivu.

pristojbu od vina, živeža i soli, koju je, jer ju postavio sam kralj, prozvala „postavom“.

Ali da se povratimo k arcidjakuonu Ivanu. Odkako je bio uvršten u ovo velečastno tielo, kaptol naime zagrebački, i od kako je postao biskupovim kancelarom, uložio je, kraj drugih posalah, svu svoju pravničku vještinu u to, da se urede zemljištni odnošaji, da se prema tomu stvore i shodni zakoni o dužnosti vlastelja i kmeta, ob upravi posjedah, o stegi svećeničkoj itd. Već na 1. siečnja g. 1334. stvorí kaptol, bez dvojbe ponukom Ivanovom, zakon ob uređjivanju kaptolskih trsjah, koja su pojedinci držali u feud, odrediv, da tko tečajem pet godina ne obradjuje vinograde, da ih odmah izgubi i da se dadu onomu, koj ih je voljan valjano obradjevati¹.

Do god. 1334, nije kaptol zagrebački imao podpuno izradjena sbornika zakonah, po kojem bi se upravljao, do tada mu služio u svjetovnih stvarih „corpus iuris canonici“ i pojedine ustanove, koje je ili sam prema potrebi stvarao ili mu ih biskupi ili svjetovna vlast naložila; u službi pako crkvenoj zakonom mu bio tako zvani „capitularium ili collectuarium“. Svu ovu gradju, kojekuda raztrkanu, valjalo je sabrati i dovesti u red stvarni i urediti ju prema postojećemu od vjekovah usus; taj posao nije nitko drugi izvesti mogao nego čovjek, koj je i sam članom kaptola bio, a ujedno vješt crkvenomu i svjetovnomu pravu, a to bijaše doista arcidjakon Ivan, koj je, kako jur čusmo, u mnogih parnicah zastupao i kaptol i svjetovnjake. S ovim sbornikom bio je arcidjakon Ivan gotov jur g. 1334, te ga i kaptol prigodom obnove svoga činovništva t. j. „in vigilia beati Laurentii“, proglasio javno svojim zakonikom². Dakako da se u tom sborniku nespominje izrično, tko ga je uredio, a to za to ne, što taj zakonik proglašuje kaptolski sbor u svoje ime, a u takovom slučaju obično se zašuti ime sabiratelja i sastavitelja.

Ove se godine spominje jošte dva puta arcidjakonov rad u poslu što kaptolskom što biskupskom. Spomenusmo netom, da je gradsko zagrebačka obćina dozvoljom kraljevom počela pobirati tržnu pristojbu pod imenom „postave“, da što više, ona se počela uvlačiti u kaptolski posjed, koj je ležao na sjevernoj strani iste obćine, koj je nekoč darovao kaptolu Bela IV, i na kojem si sagradio čvrstu

¹ Mon. episc. zagrab. vol. II. pars. IV. cap. XIX

² Ibid. p. 1

kulu, prozvanu „Popov turen“. Uvedenjem postave našao se kaptol povriedjen u svojem pravu, te odluči podići parnicu protivu ovoj občini. Glavna poluga, na koju se oslanjao bila je spomenuta jur saborska odluka od g. 1321., kojom ban Ivan sa saborom u parbi glede pobiranja pijacovine i mitnice istu dopitao kaptolu. Ovu saborsku odluku posjedovao je kaptol u jednom samo izvorniku, kojeg „propter casus formidabiles“, t. j. da se ili nezametne ili ne-izgubi nije mogao iznositi pred razne sudove: toga radi trebalo ju imati u ovjerovljenom priepisu, zato je pomenute godine poslao našega Ivana pred ostrogonski kaptol, da ju prepíše i svojom pečati ovjerovi¹.

Osim ove parnice, koju je spremao uzkrisiti kaptol proti občini gradsko-zagrebačkoj, imao je velike priepore radi ućerivanja zaostale desetine, koj je odpor jaćao neumjestnom strogosti biskupovom. Toli sam biskup, koli i ovaj kaptol imao je odluku bana Mikea, kojom na 25. oktobra g. 1328 odredio, da i kako se desetina davati mora. I ovu odluku bojao se i kaptol i biskup uručivati svojim desetićarom, pa je i za nju potrebit bio ovjerovljen priepis. Za ovu odredbu, kada ju proglasila svjetovna vlast, hotio je i biskup i kaptol, da ju ista u ovjerovljenom prepisu po drugi put i proglasi, toga radi na 21. kolovoza (1334) izhodiše u bana Mikea izaslanici Ivan, arcidjakon gorički, u biskupsko ime, a Grga, arcidjakon čazmanski, u ime kaptola, da im je pomenutu odredbu iznove i prepisati i svojom pečati podkriepiti dao².

Koliko se arcidjakon Ivan doista trudio o boljku ovoga kaptola, a osobito u to vrijeme, kada je u najvećem vrenju bio odpor proti desetini, koje ućerivanje postalo je svakim danom tegotnije, posvjedočuje nam ona odredba, koju je sam izradio i kaptolu prigodom miene njegovih činovnika ili „in vigilia festi beati Laurentii“ predložio, a kaptol ju je jednoglasno primio kao „formam constitucionum per venerabiles viros capitulum nostre ecclesie memorate editarum, manu, ut apparebat, discreti viri domini Johannis, archidiaconi de Guerche, conscriptam“, kojom se prihvatilo, da se vinska, žitna, mitnička i brodarska desetina iznajmi najpovoljnijemu nudiocu.

Ovaj novi statut (koj je potvrdio i biskup zagrebački Ladislav de Kobol g. 1337), određuje: da se u iznajmljenju kaptolskih de-

¹ Act. Cap. ant. fasc. 10. nr. 47.

² Liber privileg. episc. zagrab. fol. 16. 19. U nadbiskup. arkvu.

setinah dade prednost onomu od nudilacah, koj će u izdašnjoj svoti bar dvie marke više obećati nego ostali natjecatelji; za neznatnije svote dosta je, ako i četvrt marke viška obreće. Zatim, da se nikomu neima iznajmiti desetinski prihod buduće godine, ako li nije podmirio zaostatak od prošle godine, a najmovina da se ovako plaća: prva četvrt o božiću, druga o vazmu, a ostalo, kad iztiče najamni rok. Ako li se najamniku u ono vrijeme, dok drži najam, nanese kakova šteta bilo to ljudskom silom bilo prirodnom, to nije dužan platiti podpun najam, već od onoga samo što je pobrao; nije li se obvezao, da će i u tih slučajevih izplatiti podpuni najam. Buduć, da je u prvanja vremena bilo mnogo svadje i neugodnostih sa najamnici, pošto najamna ročišta nebijahu tačno označena, to se ovim određuje: da se desetina vinska, i to kotara zagrebačkoga, goričkoga, bekušinskoga i zagorskoga, te prihod županije sisačke i topličke iznajmljuje od dana pred Jakobovom do Lovrinja ili od 24. srpnja do 10. kolovoza, i to samo u sakristiji stolne crkve ili pred crkvom do večeruje i povećernje. Zatim da se pijacovina i mitnica zagrebačka i kašinska daje u najam samo od Lovrinja do Stjepanja ili od 10. do 19. kolovoza, napokon, da se vinska zagrebačka desetina može iznajmiti i do osmine Stjepanja ili do 27. kolovoza, bude li pako dozrelo groždje pred Stjepanjem, to će najamnini biti posljednji rok predvečerje ove svetkovine. Razumieva se pako, da je najamnik dužan najmovinu tačno plaćati, i da pojedine kotare može dobiti u najam samo jedan a najviše dvojica, a tim da se prepreči, da najamnici kaptolskoga prihoda nebi ustupili svoj najam podnajamnikom¹.

Ali je bilo i drugih jošte oekonomskih zapriekah, koje su mnogo priećile materijalni razvitak ovoga sbora, a to bijaše nemar pojedinacah u obradjivanju svojih predijah i svojih trsjah. Doduše, da su kmetovi, koje je kanonik ili dobio sa svojim predijom ili ih ondje naselio, dužni bili svomu gospodinu obradjivati zemlje i trsja i to u proljeće morao je svaki kmet orati dva dana, zasijati zob, oplieviti ju, dva dana žeti ju i spremiti u štagalj, a kada ju na trošak gospodarov izmlatio, morao ju na svoj trošak dopremiti u Zagreb ili onamo, kamo je gospodar zapovjedio; na jesen opet morao je dva dana orati za pšenicu i drugi usjev, a kada je dozrio, pokupiti ga i dopremiti svomu gospodaru. Istim načinom morao je kinet svomu gospodaru obraditi i vinograde t. j. dva

¹ Mon. epise zagrab. vol. II. pag. 31.

dana rezati, dva dana okapati, dva dana koliti, dva dana prekapati, dva dana čistiti rozgve i privezavati ih, i dva dana kopati ga po treći put; povrh toga morao je jošte svaki kmet postaviti u trsje gospodarevo sto kolacah. Kmetovi bijahu dužni pobrati groždje, izprešati ga što bolje mogu i širu dopremiti u Zagreb ili kamo im je gospodar naložio. Kmetovi bijahu takodjer obvezani dva dana kositi travu, posušiti ju i sieno dovesti, kamo im je zapovjedio gospodar. S druge opet strane bijaše dužan gospodar hraniti kmeta u one dane, kada je zanj radio, a hranio li se sam, bijaše mu dužan platiti na dan pol dinara; za vrijeme berbe obično dobivali su kmetovi od svoga gospodara govedinu, a oni, koji su vozili širu, bijahu podvoreni kruhom i mesom, no za to morali su kmetovi prehraniti gospodareva špana, koj je nadzirao berbu. Od kmetskoga prirasta žitnoga ili vinskoga mogao je zahtijevati gospodar ako mu bilo nužno, jedan dio, nu taj dio morao je biti manji od desetine¹.

Dakako da se mnogi kanonici strogo držali obvezah, koje su im kmeti bili dužni, ali zanemarivali su onih, koje su imali oni opet spram kmetovom, da što više opterećivahu ih prekorednima radnjama i nameti, pa su tako prisiljeni bili kmetovi bježati od svoje zemaljske gospode, i tim su opušćavala predija; toga indi naloži mjeseca rujna g. 1336 biskup Ladislav de Kobol, da kanonici neka uznastoje, da im se predija pomnožaju kmetovi, da ih obradjuju i štede tako, da oni, koji ih iza njih nasliede, budu se veselili a ne tužili na svoje predšastnike; toga radi umrie li koj kanonik, koj je svoje predijalno trsje il zapustio il odtudjio: to da mu se iz ostavštine kupi za nasljednika novo valjano obradjeno trsje, ili ako bi pokojnik imao vlastito trsje, da se ovo preuzme za njegova nasljednika. Svakoga pako kanonika, koj bi na prediju tlačio il globio svoga kmeta, kada se to dozna, dužan je generalni vikar prisiliti, da povrati, što je kmetu nepravedno oteo².

Bez dvojbe, da je i u ovaj nalog uticao arcidjakon Ivan, pa po svoj prilici, kad nije sam osobno prodrieti mogao š njim u kaptolskom vieću, da se je utekao samomu glavaru, da ga on provede.

U koliko se arcidjakon Ivan trudio u novoj parnici, koja je nastala medju kaptolom i obćinom gradsko-zagrebačkom radi „postave“, u toliko je on kao pravnik na sudovih zastupao i stranke,

¹ Mon. episc. zagrab. vol. II. pag. 23.

² Ibid. p. 68.

kad su ga za to zamolile. God. 1336. koncem travnja nalazimo ga u Višegradu, gdje na sudu pred stolnobiograđskim prepozitom i delegiranim sudcem od apostolske stolice, Totimirom, zastupa pečujskoga biskupa Ladislava u parbi, koja se porodila među njim i pavlinskim redom njegove dieceze poradi vinske i žitne desetine, koju je taj biskup zahtijevao „de eorum terris et vineis tam acquisitis quam quas propriis eorum laboribus et sumptibus excolunt“; dok se nije napokon ta parba odustajom biskupovom i smirila¹.

Sljedeće godine spominje se opet arcidjakon Ivan, gdje zastupa pred kaptolom zagrebačkim domaću plemenitu obitelj Bekinu. U XIV. vijeku obitelj Beke ili Benka, koja se pisala „de Gorbouok“ i koja je imala svoje posjede na Grabrovnici u županiji križevačkoj, bila je na glasu; dapače jedan njezin član bijaše u to doba kraljevim tovarnikom, kojemu je za vrijeme desetinijske bune namienila kruna vrlo tešku zadaću uzpostaviti naime crkvu zagrebačku u njezino pravo. I drugi njezin član na ime Toma, sin Bekin, bijaše kastelanom u Stjeničnjaku, gradu tadanjega bana Mikea. Ovomu Tomi i njegovoj braći Andriji i Ivanu poklonio taj ban mjeseca ožujka g. 1337 za vjerne njihove službe posjed na potoku Radčici u županiji križevačkoj, zamoliv ujedno časmanski kaptol, da učini razvod medjah, pa kad nitko tomu daru protuslovio nije, to je na temelju banove darovnice uveo taj kaptol rečene dostaoce u zakoniti posjed.

Na istoj Radčici bili su posjednici druge polovine njezine i to: Ivan, Nikola i Drat sinovi Samsonovi, te Stjepan, Mihalj i Korrardo sinovi nekoga Tome. Da Bekini sinovi svoj posjed zaokruže i predusretnu svakomu sukobu, koj bi u buduća vremena nastati mogao između medjašnjakih, to su od rečenih sauživateljah odkupili ovu polovinu izplativ im za nju pred časmanskim kaptolom dvadeset i dvie marke. Cijeli ovaj postupak i sve izprave, koje se na nj protezale, povjere obje stranke arcidjaku Ivanu, da im pred kaptolom zagrebačkim kao vjerodostojnim mjestom priskrbi i pravnu vrijednost².

Medjutim tekla je parnica među kaptolom i obćinom gradsko-zagrebačkom o pravu na „postavu“, skopčana s velikim troškom i

¹ Nagy Imre. Cod. dipl. Hung. Audegavens. v. III. p. 306.

² N. R. A. fasc. 1508, nr. 10 i 11 nedavno u našem zemalj suda u budimpeštanskom arhivu.

tegobami. U toj parbi oslanjao se kaptol na staro pravo podijeljeno mu od pokojnih ugarskih kraljevah i na odluku domaćega sabora, dočim se grad upirao na pravo, koje mu podao živući kralj, i to onaj kralj, koj mu zahvalno priznao velike žrtve, koje je podnio češćim ukonačivanjem njegove vojske; koj je ne samo odredio odlukom od mjeseca novembra g. 1335, da mu se gradi u njegovoj sredini kraljevski dvor, za onaj slučaj, kad će se baviti u ovih kraljevinah, dapače pristao i na njihovu želju, da se ulaz u gradsku utvrdu do te palače onako gradi, kako su sami građani protiva odredbi banovoj to zahtievali¹. Isti kralj ih je i drugom odredbom, izdanom istoga dana i godine, oslobodio od davanja viuskih čabarah od pojedinih gradskih trsjah, koju daću nametnuo im ban Mikić u ime uzdržavanja gradske posade². U odluci glede ove parnice bilo je vrhovno sudište u velikoj neprilici, pa je pručim strankam svjetovalo, da se nagode, a taj čin izvedoše na 28. travnja g. 1339., te se občina odrekla pobiranja „filjarščinu“; občina prepušta ujedno da kaptol pobira i na dalje tribut u gradskih selih, izuzam od onih gradjanah, koji bi se ondje naselili. Isto tako srušiti će ova občina i onu sgradu, koju je stavila na kaptolskom dielu do „Popovoga turna“, dočim je opet obrekao kaptol, da građani mogu i na dalje uživati trsja u

¹ Dotična listina veli ovako: Karolus . . . dilecto sibi . . . Mikeh bano tocius Sclauoniae salutem . . . Noveritis, quod quamquam nos in civitate nostra castri montis Grecensis de Zagrabia iuxta murum domum regalem per vos fieri et preparari iussissemus, quam omnino fieri volumus in eadem, tamen magne porte preparationem, quam dicti cives nostri vos velle facere prope ipsam nostram domum, dicunt nobis per eorum nuncios humiliter nuntiantes: nollumus magnam portam sed portellam, per quam unus equus exire vel intrare valeat sine lesione, preparari. Quare precipimus vobis firmiter per presentes, quatenus magnam portam in ipso loco parare nullatenus faciatis, sed parvam portam, prout diximus, inibi fieri facientes; custodientes per omnia et caventes, quod nec per vos nec vestros officiales hospites nostros de eadem in ipsorum iuribus perturbetis eorum libertates infringendo. Arkiv za pov. jugosl. knj. I. str. 201.

² Karolus . . . Mykeh bano . . . Noveritis, quod Franciscus iudex et Lambinus quondam iudex civitatis nostre castri montis Grecensis de Zagrabia . . . nobis proposuerunt conquerentes, quod vos super ipsos et de eorum vineis pro usu castri singulas mensuras vini, que cybrion vocantur, exigere voluissetis et adhuc peteretis: quare fidelitati vestre firmiter precipientes mandamus, quatenus ipsos cybriones vini super eos, si ipsi prius non solverunt nec dederunt, recipere seu exigere nullatenus presumptis. . . Izvor u ark. sl. kr. grada Zagreba.

njihovom Bukovcu, ali da moraju od kaptola zamoliti nove izprave ili gorne liste; napokon, da neće niti jedni ni drugi uvadjeti u buduće nikakvih novotarijah, već se međusobno ljubiti¹.

Medjutim arcidjakon Ivan podigao novu i dugotrajnu parnicu, koju je vodio u obrani kaptolskih i svojih pravah. U početku ove razprave spomenusmo, da je arcidjakonat gorički graničio s jedne strane sa krbavskom g. 1185 utemeljenom biskupijom, a s druge strane ili u kotaru metličko-žumberačkom sa pokrajinom Kranjskom. U jednom i drugom kotaru ovoga arcidjakonata, za ono doba, kada je Karlo Roberto vojevao da skrši moć hrvatskoga plemstva; ili kako se u spomenicili naprosto veli: „tempore manifestarum guerarum in regno Hungarie“, osvojio je i pobirao za sebe krbavski biskup Franjo podpunu desetinu pripadajuću kaptolu i arcidjakonu goričkomu od župne crkve sv. Gjure, te njezinih selah: Hebečke i Mostićah, koja su bila s onkraj Mriežnice; zatim u Cesti, Premišlju i Mostih s ovkraj Mriežnice, te od župljanah župne crkve sv. Marije u Gradcu preko potoka Dobre, i desetinu župnih crkva sv. Kriza u Gaju i sv. Martina u Kladuši. Na drugoj opet strani ili u kotaru metličko-žumberačkom posvojiše takodjer desetinu Črnomaljski križari.

Protiva ovoj nepravdi, kojom se vriedjalo ne samo kaptolsko pradaavno pravo, već i išlo za tim, da se ova potonja sa Kranjskom pogranična mjesta s vremenom otmu i izpod hrvatske krune, to je u ovom pitanju, koje u koliko je bilo političke naravi, nije se od nosioca državne vlasti za to mnogo hajalo, da se obrani: to u koliko je bilo ono crkvene naravi, kad nije kaptol mogao uspješno djelovati, obratio se na najviši crkveni sud, na samoga papu.

U drugoj nekako polovini g. 1338 odasla u to ime kaptol u Avignon svoja dva člana, i to biskupova glavnoga vikara Jakova i našega arcidjakona Ivana, da se tadanjemu papi Benediktu XII prituže na ovih povredah i da mu se izruče u zaštitu.

Na pritužbu kaptolskih izaslanikah naloži papa pismom od 4. marta g. 1339, topuskomu opatu Ivanu, da povede iztragu u ime rimske stolice, a pronadje li, da je što odtudjeno od crkve zagrebačke, da istoj povrati; a svakoga, koj bi se protivio povratiti, što je oteo, da izobči².

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pag. 136. 137.

² „Quatenus ea, que de bonis ipsius ecclesie alienata inveneris illicita vel distracta, ad ius et proprietatem eiusdem ecclesie legitime revocare procures. Contradictores per censuram ecclesiasticam appellatione postposita compescendo“. Act. Cap. Ant. fasc. 13. nr. 103.

Ovaj papin nalog na topuskoga opata Ivana stignuo je iz Rima u Zagreb, i bio uručen kaptolu, koj ga opet dostavio opatu u Topuskom po svojem članu, kanoniku lektoru i biskupovom generalnom vikaru Jakobu, koj je zamolio opata, da odmah povede iztragu.

Prema tomu indi pozove opat ručnim pismom i to posebice Krbavskoga biskupa Franju, a posebice praeceptora crnomaljskih Križarah, Hinka, te kaptol zagrebački preda se u topuski samostan označiv im ročište osminu svetka Male gospoje ili 15. septembar.

Kaptol zagrebački odazvao se ovomu pozivu, te poslao u Topusko dva svoja člana, i to: prepozita Jakova, da ga zastupa proti krbavskomu biskupu, i arcidjakona našega Ivana, da ga brani proti nasilju crnomaljskih križarah. Ali kad obtuženici niti osobno nisu došli na uručeno ročište, niti poslali svoje zamjenike: to jedan i drugi punomoćnik zahtievao je u opata Ivana, da odredi za jednoga i drugoga krivca posljednje ili odrješito ročište, i to osminu svih svetih ili 8. novembar, pak nedodju li ni na ovo, da postupa proti jednomu i drugomu „*tanquam contumacem*“.

Prema tomu zahtjevu ustanovi opat Ivan peremptorno ročište, koje se ima držati u Zagrebu u osmini svih svetih ili 8. novembra, i to, krbavskomu biskupu odredi da se ima ročiti u slobodnoj kr. obćini gornjega grada „*propter copiam peritorum*“, a preceptoru crnomaljskih križarah samostan zagrebačkih Cistercitah.

Topuski opat je u obrećeni rok stignuo doista u Zagreb i odsio u klostru ovdješnjih Cistercitah; ali krbavski biskup, badava očekivan, ipak došao nije. Toga radi već prvi dan ročišta ili 8. novembra uloži pred topuskim opatom, koj bijaše u tom priporu „*index unicus a sede apostolica delegatus*“, arcidjakon Ivan ovakov prosvjed: da pošto desetina goričkoga arcidjakonata ili desetinjski njegov prihod od prastarih vremenah i po arcidjakonskom pravu pripada meni u ime crkve zagrebačke, ali pošto krbavski biskup pobira sada taj desetinjski prihod i to od župljanah župne crkve sv. Gjurjga i od njezinih selah Hebečke i Mostićah, koja se nalaze s one strane Mriežnice, kao takodjer od selah: Ceste, Premisla i Mostah koja su s ove strane toga potoka, te u župljanah župne crkve bl. d. Marije u Gradeu, preko potoka Dobre, kao takodjer od župljanah bivše nekoć župne crkve sv. Križa u Gaju, a danas župe sv. Martina u Kladuši, koja sva mjesta u obsegu su biskupije zagrebačke i u goričkom arcidjakonatu, a krbavski si ju biskup svojata od najnovijega vremena i to od kako je ugarski kralj ugušio odpor u ovih krajevih; dapače proti bogu i svakom pravu i na

uštrb crkve i kaptola zagrebačkoga prisvaja si on u ovom arcidjakonatu i duhovnu vlast, premda su dotični župnici svećenici samo zagrebačke dieceze, te oni, i to samo kao takovi imaju ovdje duhovnu pastvu: s toga u ime crkve i kaptola zagrebačkoga i u svoje moli opata Ivana, da krbavskomu biskupu zabrani, ne samo izvršivanje svake duhovne vlasti u ovom kotaru, već i svako pobiranje crkvene desetine, te jedno i drugo da povрати crkvi, kaptolu i njemu¹.

Poslje ovoga prosvjeda, očekivao je papinski delegat opat Ivan, jošte tri dana krbavskoga biskupa, pa kada došao nije, to na 11. novembra „de peritorum et proborum consilio“, dosudio i duhovno pravo i desetinu u ovom priepornom dielu arcidjakonata goričkoga crkvi i kaptolu zagrebačkomu, a po tom arcidjakonu Ivanu.

Što se dotiče drugoga okrivljenika, praeceptora naime črnomaljskih križarah Hinka, on je doista došao osobno na 8. novembra na ročište u Zagreb, u samostan cistercijski. I proti ovomu podnesao zastupnik kaptolski naš arcidjakon Ivan pismenu pritužbu, u kojoj veli: da pošto desetina metlička poput ostale desetine arcidjakonata goričkoga pripada od prastarih vremenah „ex institutione et ordinatione antiqua“ kaptolu zagrebačkomu, s razloga, što biskup zagrebački bere ondje desetinjsku četvrtinu, jer tamošnje crkve

¹ „Quod cum decimacio dicta de Goricha seu redditus decimales de eadem ad ipsum capitulum et me ex ordinatione antiqua, cuius non exstat memoria, et iurisdiclio archidiaconalis ad me pertineat, nomine ecclesiae zagrabiensis, dominus Franciscus episcopus Corbaviensis a parochianis ecclesie s. Georgii de villis et earum pertinentiis, scilicet: Ebethca et Mostiche vocatis, ultra fluvium Mreznicha constitutis; item similiter de villis Chozcha, Premisel et Moodsth nuncupatis ex ista parte eiusdem fluvii existentibus. Item, a parochianis ecclesiae b. virginis de Gradech ultra fluvium Dobra constitutis; item a parochianis ecclesie s. Crucis de Gay olim, nunc autem ecclesie s. Martini in Cladussa existentibus pure infra terminos dyoecesis ecclesie zagrabiensis in archidiaconatu de Goricha constitutis percipit decimas ab aliquibus suis temporibus, tempore manifestarum guerarum, que novissimis temporibus quantum ad dominum regem Ungarie in illis partibus sopite sint, usurpatas et iurisdictione spiritali archidiaconali similiter usurpate utitur, contra deum et iusticiam et in grave preiudicium zagrabiensis ecclesie et capituli eiusdem ecclesie et meo, ratione premissorum, quamvis adhuc parochiani ecclesiarum earumdem supradicti sepeliantur in eorum cimiteriis sicut prius et a curatis dietarum ecclesiarum omnia percipiant ecclesiastica sacramenta, ratione quorum et decime persolvuntur et spiritalis iurisdiclio retinetur“. Act. Cap. Ant. fase. 13 nr. 103.

spadaju pod biskupiju zagrebačku, a to da praeceptor črnomaljskih križarah i njegova subrača „tempore manifestarum guerarum in regno Hungarie“ posvojiše, da ju beru proti bogu i svakomu pravu, a na veliku štetu crkve i kaptola zagrebačkoga. S toga on ulaže protiva tomu prosvjed, i moli opata, da zabrani križarom pobiranje desetine u onom kotaru sve do župne crkve sv. Stjepana kralja u Seniču (de Zemeh), a oдавде, kako ide ravno gorska granica prema sjeveru do župnih crkva u Sihenštajnu, Žumberku i Gračanih¹, koje sve podpadaju pod biskupiju zagrebačku.

Protiva ovomu arcidjakonovu prosvjedu, kad črnomaljski preceptor prigovoriti nije mogao, niti ga pobiti, da ipak parbu otegne to zamoli papinskoga delegata opata Ivana, da neizreče osude, već da mu dozvoli, jošte jedno i to odrješito ročište, na kojem da će odgovoriti na pritužbu arcidjakonovu, pak mu i to privoljom samoga arcidjakona ustanovljeno bilo posljednje ročište, naime osmina sv. Ivana ili 1. srpanj g. 1340.

Ali preceptor Hinko niti je na novo ovo peremptorno ročište osobno došao, niti je po punomoćniku poslao kakov protuodgovor, Toga radi topuski opat Ivan u samostanu zagrebačkih Cistercitah „de consilio peritorum et proborum“, osudio je na 5. srpnja 1340 črnomaljske križare, dopitav pravo desetkovanja u kotaru metličko-žumberačkom kaptolu zagrebačkomu².

Medjutim umro je krbavski biskup Franjo, a nasliedio ga Radoslav. Novomu ovomu biskupu bijaše bez dvojbe poznat cيلي razvoj parnice o kladuškoj desetini, ali on učinio se prema tomu sasma neviešt, te ju pobirao, kao i njegov predšastnik.

Osudom papinoga delegata topuskoga opata Ivana, bilo je, kako čusmo, krbavskomu biskupu prepovjedjeno desetkovanje jednoga diela goričkoga arcidjakonata, pak sada, kad se biskup Radoslav na to ni najmanje osvrtao nije, bijaše prinužden arcidjakon Ivan, obratiti se opet molbom na opata Ivana, da njegovoj osudi bude i udovo-

¹ Kotar Gračani (po svoj prilici današnji sv. Križ kod Kostanjevice i priedjel oko Mokricah prema Čadežu sjeverno-istočno od Žumberka) nije tada faktično već podpadao pod biskupiju zagrebačku i arcidjkonat gorički, jer se odružio od nje za banovanja Stjepana Babonega oko g. 1313, kako je to našem arcidjakonu Ivanu pripoviedao arcidjakon bekišinski Dimitrija, bivši nekoč kao svjetovnjak kancelar banov. — Mon. hist. episc. zagr. vol. II. p. 93.

² Mon. episc. zagr. vol. II. p. 48—50.

ljeno. Prema tomu odpisa opat na 6. listopada g. 1341 biskupu Radoslavu ovako: Poznato će biti vašemu otčinstvu, da smo od netom, naime za dobe velečasnoga oca gospodina Franje, vašega predšastnika, uveli mi ili bolje rekuć uvela je u našoj osobi rimska stolica kaptol zagrebački u uživanje desetinskoga prihoda od župljanah župne crkve sv. Martina u Kladuši, te od njezinih seljanah u selih: Hebetskoj, Mostićih, Cesti, Premislu i Mostecu, kao takodjer od župne crkve sv. Gjurgja u Hutini (de Chunaneh) i da je častnomu gospodinu Ivanu arcidjaku goričkomu pravno dopitan bio taj posjed i duhovna arcidjakerska vlast u tih župah, kako se to obširno nalazi u naših sudbenih spisih. Sada pako otče! kako doznadosmo iz pritužbe rečene gospode kaptola i goričkoga arcidjakerskoga, da vi, znajući za sve to ipak ste ove godine ućerivali desetinu od župljanah bl. Marije i sv. Gjurgja, na veliku štetu i kaptola i dotičnoga arcidjakerskoga, prezrievši u tom i vlast papinsku i sv. rimske crkve, u čem vas vrlo sažaljujemo. Toga radi nalažemo vam apostolskom vlasti, koja je nam povjerena, da u roku od trideset danah, kad primite ovo pismo i to računajući 10 danah za prvo ročište, a 10 za drugo, a napokon 10 za treće ili za odrješito, opominjemo vas, da nepriećite ni župljane pomenute župe ni njezine seljane kod plaćanja dužnosti toli kaptolu koli dotičnomu arcidjaku. pa da se ni vi niti tko drugi u imenu vašem nepodstupi ondje pobirati ikakove desetine. A onu, koju ste jur uzeli, da kaptolu i goričkomu arcidjaku podpunce povratite u roku, kako vam ga označismo; učinite li protiv tomu, to znajte, da kako žudimo s vami blago postupati, to vas sada već bratski opominjemo, da, uzprkosite li, ovim vam pismom uskraćujemo svako izvršivanje biskupske službe (usum pontificalis ministerii), pak ako li se i uslied toga nepokorite u roku od trideset danah, to vam u ime apostolske stolice prepoviedamo i ulaz u crkvu; a neodazovete se ni tada, to vas za trideset opet danah po podieljenoj nam vlasti i izobćiti ćemo¹.

Uz ovo pismo, koje je napisao topuski opat krbavskomu biskupu, kao opunovlašteni od rimske stolice sudac u ovom prieporu, priklopio je i drugi list doslovce jednakoga sadržaja, ali s tom samo razlikom, što se pod ovo drugo pismo podpisao Gjuro, kanonik vacki i podarcidjakon, sa primjetbom, da je i on bio prisutan, da se sve tako sbilo, kako pomenuti opat piše: „Ego Georgius cano-

¹ Act. Cap. Ant. fasc. 13. nr. 103.

nicius waciensis et vicearchidiaconus, . . . omnia premissa affirmo illo modo pertecisse“¹.

Ovaj ultimatum nosio je biskupu Radoslavu Gjuro podarcidjakon podgorski i medjuriečki, i predao ga, kako sam svjedoči, u vlastite ruke na dan 8. novembra, ili u četvrtak pred Martinjem, boravećemu tada u Modrušah u gradu kneza Dujma Frankapana, u prisuću Tome, Vida i Ladislava, kapelanah biskupovih. te kneza Dujma Frankapana i njegova sudca Nikole².

Ni ova, ako i stroga, opomena nije se ni malo kosnula krbavskoga biskupa, on bo ostao je kod svoga, pa toga radi morao se napokon poslužiti topuski opat danom si vlasti od apostolske stolice, te je izbacio biskupa Radoslava. Ovo izbaccenje proglasi on na 1. ožujka god. 1342. sljedećim pismom: „Ivan, opat topuski i delegirani sudac apostolske stolice. Predragim u Hristu svim i pojedinim svećenikom i duhovnim pastirom biskupije zagrebačke i ostalim crkvenim osobam pozdrav, i da ovaj naš i bolje rekuć apostolski nalog posluhnu. Pošto gospodin Radoslav, biskup krbavski, ondježnju i okolišnu desetinu, kako se to nalazi u naših iztražnih spisih, koja pripada kaptolu zagrebačkomu, nepravduo pobira, te ga uslied toga i ne davuo izbaccismo; ali pošto on to naše izbaccenje na prezir sv. matere crkve tvrdovrato odbija, to Vam kriepošću sv. pokornosti i pod kaznu izbaccenja apostolskom udieljenom nam vlasti strogo nalažemo, da rećenoga g. biskupa Radoslava u Vaših crkvah prigodom sv. mise pred sakupljenim narodom svake nedjelje i svetka javno proglašete izbaccenim, dotle, dok se istinito nepokaje i odredbi našoj nepokori te nezamoli u nas odricccenje. Većega pako jamstva radi prepis ove naše odredbe pribijte i na crkvena vaša vrata“.

Ako, kako ćemo doznati, biskupa Radoslava nije ni to pokorilo; to je arcidjakon Ivan prinužden bio nastaviti ovu parnicu.

U ime priznanja njegovih zaslugah u ovoj parnici, gdje je odlučno vojevao, da se crkvi zagrebačkoj oteto vrati, imenova ga biskup Ladislav de Kobol, po smrti Jakova, generalnoga mu nekoć vikara, na mjesto njegovo g. 1343. svojim generalnim vikarom „in spiritualibus et temporalibus“.

Osim parnice, koju je vodio arcidjakon Ivan za desetinu goričkoga kotara, utekoše se u njegovu obranu i zaštitu njegovi nećaci

¹ Ibid.

² Ibid.

t. j. svećenik Blaž i svjetovnjak Antun, sinovi Kozmini, bivšega ujaka samoga našega arcidjakona. Spomenusmo jurve, da je god. 1333. postavio prepozit bački Ivan našega arcidjakona skrbnikom malodobnih za tada rečenih nećakah, izručivši mu u upravu njihovu baštinu ili djedovinu plemena Tolinegah na potoku Toplici, kod crkve sv. Gjurgja. Od ove djedovine imala bi pripasti jedna četvrtina našem arcidjaku i to kao materinstvo, Isa bo, sestra Kozmina, bila je mati arcidjakonova; no on, da neošteti nećake, poklonio im taj njemu pripadajući diel. Spomenusmo takodjer, da je na potoku Toplici uz Tolinege bilo više suposjednikah, a ti se u ovo najnovije doba dieliti počeli. Jedna bar izprava i to od g. 1344. spominje takovu diobu te veli, da je čazmanski kaptol na poziv križevačkoga župana Pavla, „castellani de Meren“, odaslao sa županijskim povjerenikom Ivanom, sinom Fabijanovim, svoga sučlana kanonika Ivana, koji da su prisustvovali kod diobe posjeda na potoku Toplici, koj posjed dielili su Pavao i Gjuro, sinovi Abrahamovi, i Petar, sin Stjepkov, pa da je u toj diobi iztočna polovina toga posjeda sa polovinom crkve sv. Jurja dopala Pavlu i Gjuri; zapadnu pako takodjer sa polovinom crkve i cimitera da je dostao Petar, sin Stjepkov¹. U takovih diobah mogli su nastradati obično sumedjašnici, nije li bio prisutan čovjek i vješt pravu i poznavajući medjaše, pa upravo toga radi pomenuta dva nećaka arcidjakonova svećenik Blaž i Antun, da si za svaki slučaj obezbiede djedovinu, to na 23. julija g. 1343. pred čazmanskim kaptolom svoj cjelokupni posjed, sastojeći od trih četvrtinah otčinstva i poklonjene im po arcidjaku Ivanu pripadajuće mu u ime materinstva četvrte četvrtine, povjeriše i izručise na ruke našega arcidjakona, da ga upravlja i brani pred svakim sudom, a naročito banskim, a oni da u napried pristaju na sve, što će učiniti il arcidjakon Ivan ili njegov zamjenik².

¹ Izvor u jugosl. akad. Spisi arkiva Keglevićkoga.

² „Quod Blasius sacerdos et Anthonius, filii Cosme, filii Wlk, filii Tuusk, de genere Tholineg, nepotes domini Johannis, archidiaconi de Gnerche, venerabilis in Christo patris, domini Jacobi, dei et apostolice sedis gracia episcopi zagrabiensis in spiritualibus et temporalibus vicarii generalis, ad nostram (i. e. capituli chasmensis) personaliter accedentes presenciam, sunt confessi: quod dominus Johannes archidiaconus ratione quarte filialis domine Yse, filie predicti Wlk, matris sue, (quam) optinebat in possessione Toplichia ad s. Georgium, ipsum hereditarie contingentem, suam porcionem plenariam cum suis utilitatibus et pertinenciis universis (eisdem condonasset), et ideo iidem Blasius et Anthonius eciam

Ne dugo za tim nalazimo našega Ivana sa dekanom Dimizijem kao kaptolske zastupnike na saboru, koj je na 8. kolovoza (1343.) sazvao u Križevce ban Nikola. Već početkom ove godine t. j. na 13. siečnja stvorio je kaptol sa obćinom gradsko-zagrebačkom cjenik, po kojem se u Zagrebu pobirala pijacovina, mitnica i obrtna daća¹; ali je jošte preostalo urediti u kraljevini, kako i gdje se tridesetnica za kraljicu pobirati mora, pa se toga radi na tom saboru razpravljalo o tom. Od obćinarah naime zagrebačkih počela se u najnovije vrijeme zahtievati tridesetnica i to od voska, kožah, svinjah, životinje i druge robe, koja se iz Zagreba ili iz kraljevine uvozila u Mljetačku, u Njemačku ili u druge pokrajine. Gradjani zagrebački, povriedjeni tim u svojem prastarom pravu, pritužili se kraljici po svojem sudcu Nikoletu. Da se ovo pitanje rieši, naložila je kraljica banu Nikoli, da on tu stvar sa saborom razpravi. Prema tomu uzpisa ban iz Modrušah na 2. srpnja modruškomu knezu Dujmu Frankapanu (jer se tridesetnica pobirala i u Modrušah) i kaptolu zagrebačkomu, da ga izvieste, kako se i od kojih stvari tridesetnica plaća. Iz izvještajah jednoga i drugoga doznao je ban, da se tridesetnica pobira od sukna, robe i životinjah, što dolazi iz Mljetakah, Njemačke i drugih pokrajinah u Zagreb ili u Hrvatsku, ne pako od onih, koja se iz Zagreba ili iz ove kraljevine izvoze. Zatim, da se tridesetnica plaća samo u zlatu i u srebru, i da je domaće svećenstvo oprošteno od tridesetnice, osim ako koj svećenik poteže robu izvan kraljevine, da ovdje njom trguje. Ova obadva suglasna izvješća odobrio je i pomenuti sabor².

Osim toga razpravljalo se u tom saboru i pitanje o posjedu Vorboni, u koju razpravu utjecao je i naš arcidjakon Ivan. Porodila se naime parnica medju Stjepanom, sinom Ivanovim i Ivanom sinom Markovim, a unukom Pužinim s jedne, a s druge strane

ipsum in eorum porcionibus possessionum recuperandis, manutenendis, gubernandis et conservandis constituerunt et fecerunt procuratorem eoram quovis iudice et specialiter in presencia domini Nicolay bani tocius Sclanonie, dantes eciam et concedentes eidem domino Johanni archidiacono potestatem alium vel alios loco sui substituendi, revocandi quociescumque videbitur sibi expedire; volentes presens procuratorium durare, quamdiu placuerit domino archidiacono supradicto ratum et firmum habituri, quidquid idem archidiaconus vel suus substitutus vel substituti fecerint vel procuraverint in premissis“. . Izvor u jugosl. akad. Kegljevićeva sbirka.

¹ Mon. histor. episcop. zagrab. vol. II. pag. 20—21.

² Izvor u arhivu grada Zagreba.

Stjepanom i Akušem, sinovi bana Mikea, glede posjeda Vorbone, na kojem stojaše kapela sv. Tome. Sakupljeno plemstvo na tom saboru izjavilo je, da su ban Mikić i njegovi sinovi silovito posvojili Vorbonu. Ovu izjavu plemstva potvrdio je i arcidjakon Ivan, veleć da je doista Vorbona silovito posvojena, i da ju osvajači ni na samu kraljevu zapovjed nehtjedoše povratiti, primietiv, da ipak nezna za stalno, imadu li Mikićevi sinovi glede Vorbane vjerodostojna pisma, pa s toga zahtieva od njih, imadu li izprave, da ih iznesu pred ovaj sabor. Na to ustade Stjepan, sin Mikčev, i odgovori, da je Vorbona doisto zakonito im poklonjen posjed, te predoči i razne izprave, a naročito pokaza darovnicu fratra Bernarda, prepozita bl. d. Marije u Glogovnici od g. 1343., kojom isti prepozit suglasno sa svojom braćom poklanja banu Mikeu i njegovim sinovom: Stjepanu, Akušu, Lorandu, Ladislavu i Nikoli za vjerne njihove službe posjed Vorbonu sa svimi pripadci onako, kako ju uživao glogovnički samostan; ali da će morati plaćati od nje obični census. Iz ove i drugih takodjer podastrih izpravah uvjerio se napokon sabor, da su sinovi Mikčevi doisto zakoniti posjednici Vorbone, te im ju i dopitao¹.

Kada se u jednom i drugom kotaru arcidjakonata goričkoga uzvitlao velik odpor o davanju desetine kaptolu zagrebačkomu, a dotično arcidjakonu goričkomu, to se i u trećem mu, u Podgorju naime, počeo malo po malo pojavljati sličan odpor, a to s toga, jer se i ovdje desetina plaćala u naravi a ne u novcu. Za desetinu, koju je ovaj kotar morao dostavljati u prirodnih plodinah, mnogo su više dobivali Podgorčani, ako su ju prodali bilo u Kranjsku ili preko Kapele, pa toga radi zahtievahu, da ju odplaćuju novcem. U to doba, kad je u biskupiji zagrebačkoj odpor proti davanju desetine najvećma se razplamtio, nije drugo preostalo kaptolu, nego da od svoga prava popusti. Toga radi g. 1343. i to bezdvojbeno nagovorom samoga goričkoga arcidjakona Ivana, kaptol sa Podgorjani „verum quoniam vos ex huiusmodi decimarum solucione in specie reputatis agravari ex causis pluribus, ideo nos volentes vobis in hac parte in quantum possumus de allevatione aliqua et nobis de quieciori ipsarum decimarum perceptione providere“, ovako uglavi: da svaki plemić t. j. koj je odgovoran samo vojvodi ili banu i pred županom zagrebačkim slobodno razpravlja svoje parnice, da plaća desetinu onako, kao i drugi plemići zagrebačke žu-

¹ Vrlo loš priepis ove odluke nalazi se u g. Iv. Kukuljevića.

panije. Ostali pako svi gospodari zadrugah u arcidjkonatu goričkom s ove strane Kupe odplaćivati će desetinu novcem i to: svaki koj imade bar jednoga vola ili drugu težatnu životinju, kojom obradjuje svoja ili najamna zemljišta, to od ljetnoga i jesenskoga prirasta desetiiti će se za kupić, koj će sa šest dinara banskih odplatiti. Dobi li više od deset kupićah¹, to za svakih pet viška da plati tri dinara, a za manje platiti će prema cieni. Tko se prehranjuje svojom umjećom ili zanatom, da se desetići na pet kupićah ili na tri dinara i to od ljetnoga i jesenskoga priroda, a steće li više od pet, da plati po odmjerenom cieni. Tko od žetve nedobije ništa, da plati tri dinara glavarine; ima li drugih stvari, koje se desetiće, da dade deseto. Svaki posjednik trsja davati će od njega kabal vina ili šest dinarah, ako mu trsje i nenosi deset kabalah; a nosi li mu više, za svakih pet kabalah plaća tri dinara ili prema tomu. Sva desetina da se izplati do Martinja, a tko je nepodmiri, za svaki deseti kupić žita ili kabal vina nadodati će dva zatezna dinara. Vno, koje bi se prije Martinja izvozilo u Jastrebarsku ili drugamo kamo, desetiiti će se u naravi. Svaka svinja odkupit će se do Martinja sa dva dinara, a poslie sa tri; od one pako svinje, koju siromak hrani za božične svetke, neplaća se ništo. Od odojčadi, koja sisa, istom buduće godine plaćati će se desetina. Od svake košnice pčelah i od svake ovce po dinar, a od jarca pol dinara, ili ako ima više od deset. to se deseto uzima u naravi. Zataji li tko desetinu, izgubi sav onogodišnji desetinski prirast, koj će se posvojiti za kaptol, te od njega da kaptolski desetićar dade krivcu deseti diel, a devet dielah da se podieli na 2 pole, i to jedna polovina da je desetićareva, a drugu da pokloni sudbenomu prisežniku ili onomu čovjeku, koga gospoštija, u čijoj se desetići, odašalje sa kaptolskim desetićarom desetinjati. Napokon, nebudu li tim zadovoljni i budu li se toj odredbi opirali, davati će desetinu u naravi².

Odlikovan crkvenim odlikovanjem od svoga glavara za stečene zasluge, poštivan od sučlanovah, kojim je sastavio zakonik, i od suvremenikah visoko uvažavan, stavio si naš arcidjkon u samom Zagrebu liep spomenik, a to je zasnutak Nove vesi i njezine župe.

Zemljište današnje Nove vesi pripadalo je kaptolu od pantivieka, ali ono bijaše za njega bezkorisno, te su ga i sami nazvali „terram nostram nunc pro nobis inutilem“; kroz ovo zemljište, većim

¹ Kupić (capoccia) sadržavao je 60 snopa.

² Mon. list. episc. zagr. vol. II. p. 147.

dielom zarašteno grmljem, vodio je samo glavni drum na Medvedgrad i u Remete, i postranični putevi, kojima se vozilo žito u kaptolske mlinove, stojeće na tada jur izkopanom rukavu potoka Cirkvenice ili Medveščaka. Kaptolski mlinovi, koji su u to doba ovdje postojali, spominju se ovako: mlin pod Popovim turnom, mlin prozvan Mačka, mlin Izakov, mlin prozvan mali, mlin u vrbiku (de salicibus) i napokon mlin prozvan Črešnjevec. Ukupni dohodeci ovih, t. j. ujam mlinski, bijahu podijeljeni na 27 dielovah ili porcijah, t. j. u svakom mlinu prema njegovoj kakvoći imali su po tri ili više kanonikah prihod mlinarskoga žitnoga ujma; a kad je vakantnom postala koja takova porcija smrću kojega kanonika ili nepodpunim brojem članovah toga sbora, to je onda te nepopunjene porcije izprva pobirao kaptolski dekan za skupnu diobu; dočim je kasnije za taj preostatak odredio kaptol, da si ga diele zvonari stolne crkve¹.

Kako je gradsko-zagrebačka občina nastojala, da u svojem području naseli što više ljudi i da se tim ojači, te da joj se pruži izdašnije vrelo dohodakah: to je kaptol na predlog našega arcidjakona odlučio naseliti i ovo zemljište, na kojem obrekao mu isti arcidjakon, da će na svoj trošak sagraditi za nove naseljenike i župnu crkvu i župnika posjedom obskrbiti. Prema tomu indi na 9. rujna g. 1344. odredio je kaptol, da u novoj občini, koja će se naseliti i „Liepom vesi“ prozvati, svi obćinari imaju jednaka kućna zemljišta s jedne i druge strane drumu, i to u širini trideset i dva lakta šumske mjere, a u duljini, da im se gruntovi sa zapadne strane protegnu do naravnoga korita potoka Medveščaka, a s istočne do potočića, koj samo protječe onom dolinom u kišovito vrijeme. Gledom na ogrjev i na što udobniji život, prepušta im jedan diel od svoga zajedničkoga Bukovačkoga posjeda², na kojem, ako ga izkrče, mogu nasaditi i traja, za koja će im opet kaptol, kada nasadjena budu, izdati posebne gorne listove. Novi ovi obćinari pako imaju svake godine na 1. svibnja, i to u jutro na tašte, po četvorici svojih odabranih zastupnicah izabrati si sudca, koj će im suditi u manjih stvarih; dočim zločine, kao što su: ubojstvo, razbojstvo i palež razpravljati će njihov sudac sa sudcem kaptolskim. Tko od obćinarah ili od njihovih stanarah nebi zado-

¹ Mon. episc. zagrab. von II. pag. 71 cap. XII.

² Danas centralno groblje u Mirogoju, i njemu na iztoku ležeće šume do Bukovca.

voljan bio osudom svoga sudca, može prizvati kaptol, ali prije nego li prizove, da plati domaćemu sudcu dvanaest dinarah. Mimosidje li tko, i to iz prkosa, občinski sud, pak se ravno obrati na kaptolski, neka znade, da će mu kaptol odbiti priziv i odputiti ga na občinskoga sudca, ali ipak i za taj prkos morati će platiti dvanaest dinarah občinskomu sudcu. Od sudbenih globah pripadaju občinskomu sudcu dvie trećine, a prisežnikom treća; u kaznenih pako osudah pripada polovina globe kaptolskomu sudcu a polovina občinskomu sudcu i prisjednikom. Imovinom svojom mogu obćinari i stanari na smrtnom času oporučiti komu im volja. Umrie li koj, nenačiniv oporuke, da ga baštine rodjaci jednoga i drugoga spola do trećega koljena; nije li imao pokojnik nikakove rodbine, to mu se ostavština ima podieliti u troje, i to jedan diel da mu se za dušu namieni, drugim razpolagati će kaptol, a treći neka se dade onogodišnjemu občinskomu sudcu i prisjednikom. Počini li tko zločin, pa bude il smaknut ili uteče, to da mu imovinu zaplieni kaptolski i občinski sudac, a kaptol će glede nje odrediti po savjesti. Rani li koj obćinar u prisueu sudčevom drugoga obćinara, ili mu odsječe koje udo, da plati ranjeniku dvanaest marakah, a toliko i sudcu; neplati li globe odmah, to se dotle mora u zatvoru držati, dok je nepodmiri ili nedade jamstvo, da će ju za petnaest danah izplatiti. Sluči li se to, kada nije sudac prisutan, a zločin se dokaže svjedoci, da plati isto toliko. Čusne li tko na sudu svoga parca ili počini sličan izgred, to, ako je čusnut poštena glasa, da mu plati pet marakah, a isto toliko i sudcu, u protivnom slučaju platiti će samo jednu marku uvriedjenomu i jednu sudcu; sbudne li se što takova izvan suda, da plati, prema spomenutom uvjetu, samo polovinu. Za psovke i pogrde sudac sa prisjednici, uzevši u obzir čast uvriedjene osobe, suditi će prema tomu. Bude li tko pozvan na sud, a nedodje na prvi poziv, da plati osam dinarah globe; nedodje li na drugi, da plati dvanaest dinarah, a neodazove li se trećemu pozivu, da se globi sa dvadeset dinarah, osim ako svoje odsuee valjano opravdati uzmogne. Ove globe, koje se za osam danah, računajuć od dana poziva, uplatiti moraju, pripast će sudcu. Bude li tko zvan na sud jednim al odrješitim pozivom, a nedodje, kaznit će se, kao da je bio tri puta pozivan. U ime pako priznanja patronatskoga prava plaćati će pojedinci od svoga kućnoga posjeda, i to na Martinje, četrdeset dinarah, (pa su toga radi taj porez prozvali „Martinščinom“); a povrhu toga davati će jošte tri puta na godinu i darove, i to o božiću

svaki kuće gospodar jednoga ugojenoga kopuna, četiri hljeba i deset jajah; o vazmu četiri hljeba, jedan sir i petnaest jajah; a na Stjepanje dvie kokoši ili dva veća pileta, četiri hljeba i deset jajah. Napokon morati će Novoveški obćinari sa svojimi ukućani, kada ih uztreba kaptol, svojom vjernosti priskočiti mu u pomoć¹.

Dok se tako malo po malo naseljivala nova ova obćina, da se podpuno naseljenoj providi i duševnom obskrbom, to je arcidjakon Ivan na 9. kolovoza god. 1347. zamolio kaptol, da mu odluči jedno zemljište na zgodnom mjestu u toj obćini, na kojem da svojim troškom podigne i crkvu na čast svomu imenjaku sv. Ivanu krstitelju. „Honorabilis vir“, veli glede ove prošnje kaptol, „dominus Johannes, archidiaconus de Guerche, noster concanonicus, ad ampliandam gloriam eiusdem Domini precursoris in terris et profectum salutis Christi fidelium, supra vicum nostrum versus montes, in territorio nove ville nostre ibidem decrevit et voluit in honore eiusdem beatissimi Johannis hedificare et consummare ecclesiam propriis sumptibus et expensis“; to se kaptol ovomu plemenitomu zahtjevu ne samo odazvao, već mu uz mjesto, na kojem se crkva graditi ima, odpustio jošte za župničku dotaciju ne samo podpunu žitnu desetinu nove ove vesi, već poklonio i zemljište, na kojem da se podigne župni stan, a preostatak da župnik obrađuje.

Ovo novoveškomu župnomu beneficiju poklonjeno zemljište, koje je u duljini imalo dvie sto lakatab ili refah „ducenta brachia ad mensuram pannorum“, protezalo se sa zapada od naravnoga korita potoka Medveščaka do glavnoga drumu, a preko njega uzporodo na iztok, do biskupskih zemaljah vlaško-uličkih „usque ad terras domini nostri episcopi ad vicum Latinorum pertinentes“ ili do do-line, kojom u kišovito samo vrijeme protječe potočić².

Prema ovoj odluci pobrinuo se arcidjakon Ivan za potrebitu gradjevinu, toli za samu crkvu, koli i za župni stan, pa naslućujemo, da se i tečajem ove godine već nješto gradilo, jer je na 6. prosinca r. g. već zaprosio arcidjakon Ivan svoga biskupa Dukova, da ovoj novoj crkvi, koju će sagrađiti, dotično njezinu duhovniku udieli i naslov i prava župnička. Što je biskup i učinio³.

Sliedeće po svoj prilici godine bila je dograđjena troškom arcidjakonovim nova ali drvena župna crkva, posvećena sv. Ivanu, a

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pars IV. cap. XXVII.

² Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pars IV. cap. XXIV.

³ Mon. hist. l. c. pars IV. cap. XXIII.

naprama njoj, također troškom istoga arcidjaka, drvena kapelica sv. Zakarije; a za prvoga župnika imenovan bje nećak arcidjaka, sin Kozmin, poznati nam Blaž.

Za bolju jošte dotaciju novoveške župe poklonio joj arcidjakon Ivan svoj vlastiti posjed kod Bukovca, prozvan dolnja Blizna, izposlovavši u kaptolu, da toli od toga posjeda, koli i od trsja, koje je sam arcidjakon s nova zasadio u Bukovcu „super montem magnum prope Heremitas“, a poklonio novoj župi, odrieši župnike od davanja svake desetine, bilo žitne bilo vinske¹.

U ime nagrade za ovo arcidjakonovo dielo odlikovao je na 17. svibnja g. 1351. biskup zagrebački Nikola prvoga novoveškoga župnika, nećaka arcidjakonova, i njegove nasljednike naslovom dvorskih biskupskih kapelanah, te im bila dužnost pjevati u stolnoj crkvi mise u manje svečane ili ferijalne dane, u onih tjednih, u kojih je red došao na biskupa, kao na hebdomadara².

Kraj svega toga borio se jošte neumorno naš arcidjakon Ivan, da se urede poremećeni posjedni kaptolski odnošaji. Početkom nekako XIII. vieka, poklonio je neki Egidij zagrebačkomu kaptolu svoj prekosavski posjed Prevlaku, ležeć kod savskoga prevoza prozvanoga „leprosorum transitus“ i prostirući se medju potoci Mrtvicom, Oboninom, Kostnicom, Mlakom i Strugom. U ovom posjedu bio je kaptol zagrebački vlastnik nekako sve do prvoga desetka XIV. vieka, a tada mu je otet bio, ali nemožemo doznati, tko ga je posvojio. Arcidjakon Ivan, kao vješt pravnik, stavio se i na to, da Prevlaku izvojšti opet za kaptol, pa mu napokon i to velikim trudom i troškom „suis laboribus et expensis“ pošlo za rukom, da se kaptol nekako oko g. 1344. dostao Prevlake. Da mu se ovo požrtvovanje iole bar nagradi, to mu ju ustupi kaptol u doživotno uživanje sa svimi užiteci i dohodci, pridržav si jedino, da u ime priznanja vlastništva daje svake godine u zajedničku kaptolsku zalihu deset kabalah pšenice i toliko kabalah prosa, a povrhu toga jošte jednu marku u novcu; po smrti pako njegovoj da Prevlaka spadne u kaptolsku vlast³.

Da se ovaj iznovice stečeni posjed obkotari, i da se preprieće za sva buduća vremena medjašne razmirice, zamoljen bude požeški kaptol, komu je takova služba spram kaptolu zagrebačkomu

¹ Ibid. pag. 142.

² Ibid. pag. 65 cap. II, pag. 143 c. XXV i c.

³ Mon. episc. zagrab. vol. II. p. 41.

po kruni povjerena bila, koj odaslavši ovamo svoga čovjeka sucen-tora Ivana sa kraljevim povjerenikom Korardom, učiniše medjašni razvod Prevlake, koj, na prošnju samoga arcidjaka Ivana, potvr-dio i kralj Ljudevit na 24. lipnja, boraveći tada u Zagrebu¹.

Kaptol se, kako spomenusmo, izmirio sa občinom gradsko-zagre-bačkom; ali to primirje nije dugo potrajalo. Već početkom godine 1343. nalazimo pred tovarnikom Lovrom kaptolske izaslanike, gdje teže gradsko zastupstvo i cijelu občinu, da mu je otela neko zem-ljište u Kašini, zatim da si je posvojila posjed Kobiljak, prozvan i Kraljevec, pak i drugi prozvan Sviblje ili Nart; te da je proko-pala novo korito potoku Medveščaku, koj sada odadire njihova zemljišta. Znameniti ovaj priepor, u koj je uticao svojim pravnim znanjem i naš arcidjakon Ivan, odgadjao se od ročišta do ročišta sve do mjeseca travnja god. 1346. kada na posljednjem ročištu kraljevski tovarnik uz sabrane sudce, na temelju kraljevskih iz-prava, koje mu podastrieše gradski izaslanici: sudac Nikolet i zlatar Jakša, iz kojih se doznalo, da kaptol nije u svojem pravu povriedjen, dosudio pravo obćini, odsudiv kaptol radi zastarjelosti „velut rei consense et admissae et propter taciturnitatem et tempo-ris diuturnitatem“ na gubitak parnice, da što više proglasio ga i klevetnikom „susceitaterem in facto calumpnie“².

Kaptol bi ovu osudu mirnom svjesti pretrpio, samo da nije u nju stavljena bila kleveta, veoma ružan žig za toli uzvišenu kor-poraciju: toga radi odasla on iste godine početkom listopada i to Jakova, prepozita zagrebačkoga, Ladislava prepozita čazmanskoga i našega arcidjaka Ivana u Ugarsku, koji su na 11. i. m. pred vesprimskim biskupom Ivanom, za tada kraljičinim kancelarom, proti toj kleveti uložili svečani prosvjed, posvjedočiv, da su puno-moćnici gradsko-zagrebačke obćine podkupili tovarnikova notara Petra, koj je toj osudi svojevoljno pripisao i „factum calumniae“³; pa je napokon i sam kralj, osvjedočiv se o tom, naložio posebnim pismom, da se ova kleveta, spomenuta u osudi, uništjuje.

Spomenusmo, da je kaptol zagrebački poklonio arcidjaku Ivanu, za vrle njegove zasluge o revindiciranju posjeda Prevlake, isti posjed doživotno, ali uz neke samo neznatne obveze. Sa Prevlakom medjašio je posjed Obrezina, „infra metas possessionis

¹ Ibid. pag. 128.

² Izvor u gradskom arhivu.

³ Marcellović regist. an. 1346.

Prevlaka“, koj je tada uživao kao kaptolski predijalista neki Ugrin Mihalj, sin Herbertov u zajednici sa Petrom, sinom Ivanovim iz Glavnice. Arcidjakon Ivan, kako znamo, imao je dva nećaka, i to: Blaža, koga je postavio prvim župnikom u Novoj vesi, i Antuna. — Mihalj Herbertov, kako bijaše i loš platac, tako i nemiran susjed, pa da ga se arcidjakon rieši, nagovorio ga, te je Obrezinu dragovoljno ustupio nećaku mu Antunu, koj ju primio od kaptola na 12. marta 1347. uz obveze, da će od nje o Martinju u ime censusa davati kaptolu šestdeset dinarah, tri kabla pšenice, tri zobi i dva diela kunovine te podpunu desetinu svega prirasta, a povrhl toga polovinu ribolova u Mrtvici ili Savišću da daje župniku sv. Martina u Ščitarjevom. Pošto posjed Obrezina do tada nikada nije bio valjano obkotaren, to je ovom sгодom izručio kaptol našem arcidjaku, da mu on označi medjaše, kako znade da je pravo, a kaptol će na to pristati¹.

Ove se godine (1347.) spominje arcidjakon Ivan više putah, što u poslovi, koji zasiecahu u kaptol zagrebački, što u svojih privatnih. Tako je na 23. lipnja u društvu sa Nikolom, arcidjakonom komarničkim, te Antunom, arcidjakonom vrbovačkim, Ivanom custosom i kanonici Gjurom i Bartolom obkotario neka trsja, gajeve i šume, što ih je poklonio kaptol Remetskim Pavlinom, pod taj uvjet, da mu od njih plaćaju desetinu, osim od onoga ne, što vlastitom snagom pridjelaju, i da ih počituju kao svoje zaštitnike i utemeljitelje².

Tečajem ove razprave dočusmo, da je rod našega arcidjakona postavio skrbnikom i upraviteljem svoje baštine na potoku Toplici. Djedovina nećakah arcidjakonovih povjerena glavnomu njegovomu nadzoru, pomnožala se i uredila. Neznatna jedna viest pripovieda nam, da je g. 1346. kupio arcidjakon od Stjepka, sina Petrova, a svoga susjeda, njegov posjed gornju Toplicu³; druga nam opet veli, da kada se porodila razpra medju arcidjakonom Ivanom i susjedom mu na Toplici Petrom prozvanim Kastelanom, koju je isti Petar vodio u ime svoga sina Ladislava, i to glede medjašah jednoga i drugoga posjeda, to se napokon pred kaptolom zagrebačkim u prisuću njegova prepozita Jakoba, svršetkom mjeseca

¹ Act. Cap. Ant. neregestrirani spisi.

² Mon. episc. grab. vol. II. pars. II. c. XXII.

³ „Stepk Petri de Toplika, fassio perennalis super possessione superior Toplicha prope ecclesiam b. Georgii, archidiacono de Guerche celebrata“. Repertorium archivi Patačie fasc. 167 nr. 8.

rujna 1347. obje stranke tako sporazumjele, da im medjaši budu oni isti, kako ih je god. 1329. označio čazmanski kaptol¹.

Poradi uprave ovoga djedovinskoga posjeda tegotno bijaše po arcidjakona, koj je već dobrano i ovetšao, upravljati doživotno poklonjenom mu Prevlakom, koja, kad bi se povjerila drugim rukam, bila bi za kaptol uharinja, pa toga radi privoljom ovoga sbora ustupio ju knezu Ivanu, sinu Ivanovu a unuku Jaroslavovu (koja obojica stekoše velikih zasluga obdariv u prošlom vieku raznimi posjedi samostan zagrebačkih Cistercitah), uz godišnji census od trideset marakah banskoga novca, „monete domini Nycholai boni nunc currentis“, a uz uvjet, da bude kaptolu vazda vjeran i da će svake godine plaćati Martinšćine dvie pense novih dinarah banskih, te četiri kabla dobre pšenice i toliko zobi, napokon i dvie trećine kunovine i običnu desetinu, dočim si kaptol pri-država sav prihod savskoga prevoza prozvanoga Jelenbrod².

Kako takodjer čusmo, bio je naš arcidjakon Ivan već g. 1343 imenovan po biskupu Jakubu († u Budimu 16. oktobra 1348) generalnim vikarom ove dieceze „in spiritualibus et temporalibus“, pa kao takov bio je on i za biskupa Dioniza, sina Lackova, koj je nakon dvomjesečnoga jedva biskupovanja postao nadbiskupom koločkim; a dok se opet nepopuni stolica ove biskupije, povjerio mu kaptol zagrebački podpunu upravu ciele ove dieceze „iuris beneficio per nos (i. e. capitulum) deputatus“. Kao generalnu vikaru (a bio je skoro podpunu godinu) prvi i jedini poznati nam čin bio je, da u svećenstvu, a naročito u kaptolu zagrebačkom i čazmanskom, zavlada međjusobna ljubav i štovanje, što je najjača podloga prave i trajne uljudbe. Prema tomu indi dao je na 9. srpnja 1349 iznovice glede toga proglasiti naredbu, da i odredio, da se izvjesi u sakristanah jednoga i drugoga kaptola ona odredba nedavno preminuloga biskupa Jakoba, izdana 13. ožujka g. 1348, u kojoj se veli: Pošto je na žalost opaženo, da se među kanonici zagrebačkoga i čazmanskoga kaptola pojavljuju od dana do dana težke psovke i preziri, pa da se to preprieči, to se ovim odredjuje: uvriedi li koj kanonik svoga sudruga hotice izpsovav ga ružno, a uvriedjeni mirnom dušom podnese uvredu, to uvrieditelj da plati pet maraka globe u biskupsku blagajnu, a isto toliko onomu, koga je uvriedio; odvratiti li pako uvriedjeni uvrieditelju rug za rug, uvrieditelj da

¹ Izvor u arhivu jugosl. akad. u sbirki Keglevićevoj.

² Act. Cap. ant. fasc. 23. nr. 8.

se globi za biskupsku blagajnu samo polovinom rečene svote. Uvriedi li svećenik kanonika, kaznit će se takodjer sa pet maraka; nebude li radi siromaštva mogao platiti, kaznit će se prema osobi i časti uvriedjenoga. Opsuje li svećenik svećenika, a uvriedjeni ne odvrati mu psovkom, globit će se jednom markom za biskupsku blagajnu, a drugom za opsovanoga; a uzvratiti li uvredu uvredom, platit će samo pol marke blagajni, a protivniku ništa. Ovakove globe učerivati će kanonici kustosi jednoga i drugoga kaptola, a obratiti u biskupsko ime za vezanje crkvenih knjigah ili u drugu koju crkvenu potrebu; neuzmogne li za dvadeset danah učerati custos globe, neka takove odpornike prijavi generalnomu vikaru, koj će ih danom si vlasti prisiliti na to¹.

Tečajem ove razprave spomenusmo i one velike i teške parnice, koje je započeo arcidjakon Ivan proti krbavskim biskupom i črnomaljskim križarom glede desetine goričkoga arcidjakonata, koju su ovi pobirali za sebe, i to prvanji u kotaru goričkom, a ovi u kotaru metličkom, pak da uz sav napor i najstrože mjere, ovo se prieporno pitanje ipak nije poda sve riešilo, jer odpornici nehtjedoše nimalo popustiti.

I u trećem dielu ovoga arcidjakonata, u kotaru naime podgorskom, nastao je uslied rečene otimačine takodjer neki odpor o davanju desetine, no pošto je kaptol g. 1343 odredio blaži postupak u desetkovanju, to se je u ovo najnovije vrijeme napokon i slegnuo, jer kako se čini oko g. 1348 izjaviše pred banom Nikolom izaslanici stanovništva ovoga kotara, i to plemić Lenkuš, kastelan banov u Lipovcu, te Dragan sin Gemzinov; Boško, sin Grdanov; Ivan, sin Stjepanov; Vitimir, sin Ivanov; Marko, sin Dobroslovov; Škvorec, sin Martinov i Videk, sin Markovičev, ovi svi izjaviše u ime celoga podgorskoga kotara, da se sasvim pokoravaju glede davanja desetine, i da će ju onako namiriti, kako ju ustanovljuje ova nova kaptolska odredba².

Uz savkoliki odpor krbavskoga biskupa Radoslava pokušao je ipak arcidjakon Ivan na temelju osude papinskoga delegata topuskoga opata Ivana učerivati desetinu i u tom kotaru. Ali biskup se tomu, podupiran i modruškim knezom Bartolom Frankapanom, snažno opro, dà zatužio i našega arcidjakona tadanjemu banu Nikoli, obiediv ga, da proti svakomu zakonu i pravu svojata dese-

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pars IV. cap. XXVI.

² Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pars. IV. c. XXVIII.

tinu, koja ga neide, jer da je ona krbavskih biskupah, te moli ujedno bana, da im ju svojom vlasti i povrati.

Ban Nikola scienjaše, da, dok se neizvidi čije je pravo desetinjania, naloži, da jedna druga stranka obustavi u goričkom kotaru desetkovanje dotle, dok sud neodsudi; a taj ureče u osminu Stjepanja 1348 u Zagreb.

Na urečeni rok poslao je kaptol našega arcidjakona i s njim još kojega svoga člana, providjena izpravami tieućimi se goričke desetine, na banov sud, gdje je prisutan bio i delegat papin topuski opat Ivan; ali biskup Radoslav niti je došao osobno, niti poslao zamjenika niti kakova pisma, te pošto je sud šest danah zasebice badava ga očekivao, to ban na temelju prvanje presude delegata papina u ime krune, koju ovdje zastupa, dosudi desetinu u župah: Kladuši, sv. Martina na Goričah, crkve sv. Marije u Gradeu, te u selih: Cesti, Premisli, Mostih, Hebečkoj i Mostičih, kaptolu zagrebačkomu, odnosno arcidjakonu goričkomu¹.

Ovoj banovoj odsudi udovoljilo se samo djelomice, t. j. u jedinoj Kladuši pobirao je arcidjakon Ivan desetinu, dočim ostale župe i sela desetinjao i nadalje krbavski biskup, poduprt silnim modruškim knezom Bartolom Frankapanom „de quibus Johannes archidiaconus recuperavit tantum Cladusam cum effectu, alie ville adhuc detinentur per episcopum Corbaviensem cum potencia temporali comitis Bartholomei de Modrusya².

Kada se ni svjetovnoj vlasti nije voljan bio pokoriti krbavski biskup, to ga papin delegat topuski opat i po drugi put izobćio naloživ svemu kolikomu svećenstvu i redovničtvu, da ga po nedjeljah i sveteih tako dugo izobćenim proglasuju, dok se nepokori.

Kad ni ovo izobćenje nije koristilo, to se kaptol zagrebački utekao Guidonu, kardinalu sv. Cecilije, a apostolskomu legatu za kraljevine ugarske krune. Kardinal Guido, uvjeriv se o pravednom zahtjevu zagrebačkoga kaptola, odobri ne samo pomenuto Radoslavovo izobćenje, već i pismom, izdanim u gradu Tarvižu na 10. novembra g. 1349., naloži svim prepozitom, arhijerejem, dekanom, arcidjakonom, župnikom, samostanskim opatom i priorom pod krunom ugarskom, da krbavskoga biskupa, koj prkosi i crkvenoj i svjetovnoj odredbi, te priče kaptolu desetinjati Cestu i ostala sela go-

¹ Mon. episc. zagrab. vol. II. p. 56.

² Ibid.

ričkoga kotara, u podređenih sebi crkvah, župah i samostanah tako dugo izobčuju, dok neodustane¹.

Biskup Radoslav nije se dao ni tim smesti, jer kako svjedoči poslanica svećenikah arcidjakonata goričkoga, koju odaslaše sredinom mjeseca svibnja g. 1350 rečenomu kardinalu, i to: cetinjski župnik svih svetih Gjurio, te Andrija, župnik bl. d. Marije na Dobri, podarcidjakoni gorički, međjuriečki ili podgorski, riečju svekoliko svećenstvo ovih dvaju kotarah, u kojoj mu doglasuju, da prema njegovoj odredbi oni već počam od prvoga siečnja neprestano izobčuju u svojih župah po nedjeljah i svetkovinah biskupa Radoslava, ali da on za ovo izopćivanje ni malo nehaje, dapače, da je pritvorio (captivavit) i skradskoga župnika Marka, koj mu donesao i pismen kardinalov nalog i odluku topuskoga opata Ivana, te ga tako zatvorena i zlostavlja „afficiendo ipsum diversis injuriis“, te ga prepokorno mole, da se ovakov drzoviti prkos jednom dokraji².

Istodobno kada je arcidjakon Ivan podrugačio parnicu proti nasilju krbavskoga biskupa, uzkrisio je i drugu proti otimačini čnomaljskih križara. Na posljednjem peremptornom ročištu držanom u Zagrebu 1. srpnja g. 1340 kako je pomenuto, bio se obvezao preceptor križarski Hinko, da će obraniti svoj postupak, pa kad niti je osobno došao, niti podastro ikakove izprave za svoju obranu, dosudjena bje metlička desetina kaptolu zagrebačkomu, a odnosno arcidjakuonu goričkomu. Ovoj se osudi nije nimalo pokorio preceptor Hinko, već je i na dalje desetinjao metlički kotar kao i prije: toga radi delegirani sudac od apostolske stolice i izobčio ga. Ali on je prezrio i to, usljed toga se je kaptol g. 1348 obratio na papu Clementa VI. moleći ga, da i on tu excommunicaciju prizna i potvrdi. I doisto na 1. prosinca g. 1348 naloži papa opatu zagrebačkih Cistercitah, te prioru Dominikanah zagrebačkih i biskupijskomu odvjetniku „officiali zagrebiensi“, razloživ im potanko cijeli postupak parnice, da u njegovo ime ovo izopćenje proglase.

Da se ova naročita papina zapovied tačno izvrši, to su delegirani sudci, i to opat zagrebačkih Cistercitah i prior Dominikanah zagrebačkih, dočim mjesto biskupijskoga odvjetnika nije popunjeno bilo, odaslali na 7. februara u sva tri kotara goričkoga arcidjakonata t. j. u podgorski ili Međjuriečki, Ozaljski i Metlički, nekoga (valjda svećenika) Egidija, sina Andrijina „de genere Gerech“ uručiv mu

¹ Act. Cap. ant. fasc. 13. nr. 103.

² Ibid.

u izvoru rečeni papin nalog, neka ga priobći ondješnjim župnikom, da ga savjestno provedu.

Medju župnici, na koje odaslaše delegirani sudci ovaj nalog vrhovnoga pontifika spominje se osobito: Andrija, župnik sv. Nikole u Jastrebarskoj; Luka, sv. Petra u Volavju; Leonardo, svih svetih i Ivan, sv. Vida, župnici na Ozlju; Matija, sv. Ilije u Ribniku, i Jakov, sv. Martina u Podzemlju; naročito pako provedbu ovoga izobćenja staviše na dušu: Jakovu, župniku sv. Marije u Metlici; Stjepanu, župniku sv. Petra u Črnomlju; Radoslavu, župniku sv. Križa na Vinici; Marku, župniku sv. Nikole u Žumberku i Lipoldu, župniku sv. Gjurja u Vivodini.

Na 16. već istoga mjeseca nalazimo u Zagrebu oba ozaljska župnika Leonarda i Ivana, gdje javljaju pred ovim sudištem, da su i oni i svikolici župnici arcidjakonata goričkoga doslovce izvršili prvanju zapovjed, te u svojih crkvah izobćili preceptora Hinka i Črnomaljske Križare, i da će to izobćenje proglasivati svake nedjelje i blagdana „*campanis pulsatis, candelis accensis et postea extinctis et in terram projectis et pedibus conculeatis*“ dotle, dok se odpornici nepokore. Rekoše jošte isti Leonardo i Ivan, da su pomenuti papin nalog u vjerodostojnom pripisu osobno ponesli u Metliku, i da ga u prisuću Marka župnika u Semiću i mnogobrojnoga naroda ondje i proglasili, te naložili tamošnjemu svećenstvu, da i ono ovo izobćenje nastavlja.

Ali svećenstvo kotara Metličkoga, Sihenštanjskoga i Žumberačkoga u svojoj opornosti prezrelo je ovaj nalog, te se žudjeni uspjeh postignut nije mogao, „*tanta fuit duricia (zabilježio o tom arcidjakon Ivan), cleri et populi in Methlica in contempnendo claves sancte matris ecclesie, quod processus . . nichil potuit operari*“. Kako su arcidjakona Ivana izviestili ozaljski župnici Leonard i Ivan, to nehtjedoše proglasiti izobćenje proceptora Hinka i Črnomaljskih križarah ovi župnici: Lipold, vivodinski; Hinko, Ortalf i Jakov metlički; Gonslav, tržki (de foro); Tomo, črnomaljski; Marko i Toma u Semiću; Detrik, sihenštanjski; Andrea i Korardo župnici sv. Martina i Radoslav vinički.

Proti takovu preziru crkvene vlasti uložio je arcidjakon Ivan pred delegiranimi sudci, t. j. pred opatom zagrebačkih Cistercitah i priorom Dominikanah zagrebačkih, prosvjed radi neposlušah rečenih župnikah, a ovi su ih, kad im jošte i svaku blagu opomenu tvrdokorno odbili, napokon i izobćili. Prema crkvenim propisom prestalo im je ovom excommunicacijom izvršivanje svake crkvene

službe, no oni nimalo hajće za to ipak službovalu na dalje. Ovakov prkos dakako da se nije smio propustiti, toga radi pomenuta dva sudea u tom priporu utekoše se još jednom kardinalu Guidonu, apostolskomu legatu za kraljevine krune Ugarske, i obrazloživ mu potanku ciclu stvar, uprosiše ga, da i on njihov postupak potvrdi, a tim pribavi ugled sudu delegiranomu od apostolske stolice.

Kardinal Guido proučiv pravedni ovaj zahtjev, naloži najprije svim onim opatom, priorom, prepozitom, arcidjonom, dekanom, protorejijom i župnikom pod ugarskom krunom, kojim će se ovo pismo priposlati, da pozovu odporne župnike, da osobno dodju ili pred njega ili pred Bartola de Bostario, prepozita Caslacenskoga „sacri palatii apostolice et nostro generali auditore“, i tu osobno obrazlože svoj jeretičan postupak i zamole odričšenje. No kada ni to pomoglo nije, te je arcidjkon Ivan opeta dojavio kardinalu Guidonu, da se pomenuti župnici niti ovoj njegovoj zapoviedi pokoriti neće: to ih kardinal drugim pismom, pisanim u Rimu na 25. ožujka 1350 proglasio iznovice izobćenimi i naložio svemu hrvatskomu svećenstvu, kojemu se njegov nalog odaslao bude, da ih izobćenimi proglasi.

Prvo ovakovo svečano izobćenje učinjeno na prošnju arcidjkona Ivana, kako o njem pismeno obavijestiše kardinala Guidona i to: Ivan, opat zagrebačkih Cistercitah, Blaž, novoveški župnik, te Radčec župnik sv. Marka u obćini gradsko-zagrebačkoj i Jakov, podarcidjkon zagorski, bilo je u Zagrebu u župnoj crkvi sv. Marka u nedjelju pred svetkom sv. Mandaljene ili 22. srpnja god. 1350 „presente populo in magna copia parcium diversarum“¹.

Ali ni tim nije se postigla žudjena svrha!

Pokraj ove teške parnice skopčane s velikim troškom i naporom nije propustio arcidjkon Ivan obavljati i druge pravne poslove na korist kaptola. Do posjeda Prevlake, koj je nekoč u ime nagrade ustupio kaptol našem arcidjkonu Ivanu na doživotno uživanje, a on ga opet, da veću probit ima kaptol, ustupio u feud Ivanu Jaroslaviću, uživao je neki Mikić, sin Kelemešev zemlju prozvanu Hrićen, pa je obiedio kaptol, da je prigodom predaje posjeda Prevlake i njegova zemlja Hrićen, jer da je bio odsutan, predana bila arcidjkonu Ivanu, kao sustavni diel Prevlakin. Za ovu zemlju tekla je duga parnica medju kaptolom i sinom Kelemeševim, i to pod bani: Nikolom, sinom Stjepanovim, i Nikolom de Zech, dok najposlje ban Pavao „de Wgal“ neodredi strankam odrješito ročište na dan 4.

¹ Mon. hist. epis. zagrab. vol. II. pag. 54—56.

travnja g. 1350. I na tom sudu zastupao je arcidjakon Ivan kaptol zagrebački, te je na podlozi razvodna pisma kralja Andrije II. dokazao, da se zemlja Hrićen od vijkada ubrajala u kaptolska zemljišta, pa ju i punim pravom posjeduje kaptol. Prema toj izjavi, koju protivnik pobit nije mogao, dosudi ban kaptolu parnicu¹.

U proljeću g. 1353 slavilo se u Hrvatskoj a osobito u Zagrebu veliko slavlje, jer je nakon protekla poldrugoga vieka dolazio ovamo opet nov vojvoda Stjepan, koj se pisao „dux tocius Sclauonie, Croacie et Dalmacie“ a tim se iztakla opet jasno autonomija ovih kraljevinah, a Zagreb, u kojem se nastanio, i to u kraljevskoj palači kod Dveracah, stekao je tim prvenstvo nad domaćimi gradovi.

Sjajnoj povorci velikašah, plemićah i gradjanstva, koja je dočekala novoga vojvodu, pridružio se i kaptol u svečanom ruhu pod erkvenimi barjaci i pojuć mu bogoduhe pjesme i noseć moći svetacah „sacris expansis reliquiis . . in obviam occurrendo sollempniter consveverunt ymnizare“, da poklonio mu i razne darove i obskrbljivao ga hranom. U ime toga priznanja potvrdio mu svojom vojvodskom vlasti i sve povlastice udijeljene mu od ugarskih kraljeva, kad su ga za to na samo tielovo i to u stolnoj erkvi, kamo je sašao da prisustvuje svečanomu provodu, zamolili bili kanonici zagrebački „genuorum flexibus se in terram prostratis“². Po svoj prilici oslovio je tom sgodom vojvodu sam naš arcidjakon Ivan, jer je to i dolikovalo njemu, koj nebijaše samo generalni diecezanski vikar, već i najrevniji branič kaptolskih prava.

Rečene godine (1353) nalazimo arcidjakona Ivana posljednji krat upisana na javnih izpravah bana Nikole i to na dvih, izdanih na 18. listopada. U jednoj spominje ban, kako ga je u ime kaptola zagrebačkoga zamolio arcidjakon Ivan, da mu pod svojom novom pečati poda ovjerovljen priepis privilegija kralja Andrije II. od g. 1217, kojim oslobodiv nekoga Egidija „a iobagionatu castris zagrabiensis“, dozvoljuje, da prekosavska zemljišta i to: Otok, Hrastenicu, Prevlaku, Želin, Ornilug, Ruču i Kojenik, koj je isti Egidij kašnje poklonio kaptolu, da ih i isti slobodno uživa³. Ovaj ovjerovljen priepis trebao je kaptol, jer je naslućivao, da će se poroditi opet nova parnica sa obćinom gradsko-zagrebačkom, koja je s ovimi posjedi na nekih mjestih graničila; a bojao se nositi na sudove iz-

¹ Act. Cap. ant. fasc. 23 nr. 7. Marcelović. Regesta ad ann. 1350.

² Act. Cap. ant. fasc. 13. nr. 96.

³ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pars IV. c. VII. VIII.

vornu povelju, jer mu nedavno u Višegradu u kući kraljevoga kancelara stolnobiogradskoga preposita Totimira izgorio izvornik zlatne bulle Andrije II., koj je onamo poslao, kada se prepirao sa gradsko-zagrebačkom občinom o posjedih Kraljevcu i Sviblju¹.

U drugoj pako, kojom istomu arcidjaku Ivanu predaje ovjerovljeni priepis međjašnoga razvoda posjeda Prevlake, kako ga učinio g. 1345 kaptol požežki².

O kašnjem djelovanju arcidjakona Ivana nenalazimo više traga u listinah. Po svoj prilici posljednje dane svoga zaslužnoga vieka posvetio je novoj redakciji kaptolskoga sbornika.

Mi smo jurve spomenuli, da je g. 1334 arcidjakon Ivan bio sastavio nov sbornik zakona i odredaba, po kojem da se u buduće upravlja ovaj častni sbor, i da je kaptol u sjednici držanoj na 9. kolovoza iste godine ovaj sbornik i proglasio svojim zakonom; ali tečajem vremena, kako smo i iz ove razprave doznali, što biskupi zagrebački za ovu korporaciju, što opet kaptol prema tadanjim okolnostim ili je stvarao nove zaključke ili je postojeće prisiljen bio mienjati, ili kako se to na čelu sbornika spominje u kratko u ove rieči: „quamvis post hec t. j. poslje prve publikacije, sint quedam addita et de novo conscripta“, te je tako nastala nužda, da se sastavi nov sbornik.

A tko je i kada sastavio ovaj drugotni sbornik? U samom se sborniku nespominje ime njegova sastavljača, a to ga niti netreba, jer nije potekao od jedne osobe nego od cieloga ovoga sбора, a u takovih slučajevih obično se zašuti ili predje preko imena sastavljačeva ili sabiračeva. Ali uzmemo li na um to, što je arcidjakon Ivan bio jedan od najumnijih članovah tadanje dobe u kaptolu zagrebačkom; jer njemu su kao vječtomu pravniku povjeravali obranu u juridičnih poslovih i biskup domaći i pečujski, te kaptol zagrebački, onodobni plemići i gradjani i njegov vlastiti rod; zatim i one dvie velike parnice, koje je vodio proti krbavskim biskupom i črnomaljskim križarom, za što sve morao je proučiti silesiju po-

¹ Ibid. pars IV. cap. IX.

² Ibid. pars IV. c. III. pag. 115. Sciendum autem est, quod magnum privilegium domini Andree regis . . . fuit portatum in Vyssegrad per dominum Demetrium, archidiaconum ecclesie nostre, ad exhibendum in lite, quam habebamus in curia domini nostri Lodovici regis Hungarie cum civibus Grechensibus super possessionibus Craleuch et Zuibla, fuit combustum in domo domini Thathamarii prepositi albensis (1343 do 1351) cum pluribus aliis privilegiis ecclesie nostre“.

veljah, koje su izdali i Arpadovci i Anžovinci, toli biskupom i kaptolu zagrebačkom koli pojedincem, te si tim pribavio i osobitu jurističnu vještinu: to je samo on a nitko drugi mogao se latiti takova posla i valjano ga i dovršiti.

I po samom ovom sborniku dade se riješiti ovo pitanje. Imenom Ivanovim prepleten je skroz ovaj sbornik, kako niti jednim drugim, ta tuj se osobito iztiče njegov rad, kako je „suis laboribus et expensis“ odbranio posjed Prevlaku za kaptol, tuj se na obširno opisuje njegova borba za desetinu tadanjega njegova t. j. goričkoga arcidijakonata, a napokon, tuj se spominje i više listinah o novo utemeljenoj i datiranoj župi novoveškoj i o sagrađenoj novoj župnoj crkvi, da kako trudom i troškom samoga arcidijakona Ivana; koje sve, ako strogo nebi baš spadalo u taj sbornik, ipak je naš arcidijakon Ivan uvrstio u nj, da si ovjekoveći svoj zaslužni rad.

A drugo, i tradicija u kaptolu zagrebačkom pripisuje mu ovo djelo, a to ustmeno predavanje spominje historik i kanonik Krčelić ovim riječmi: „(Ladislavus II. de Kobol) litterarum, litteratorumque fuit amantissimus. Joannes archidiaconus de Guerece consilio Ladislai scribere et notare annorum praecedentium facta incepit; Capitula quoque statuta sua et privilegia auctore Ladislao collegerunt et in libros redegerunt 1334“¹. Ovdje Krčelić doisto misli naš sbornik; dapače na drugom mjestu izričito pripisuje mu ga².

I prvobitni sbornik od g. 1334, kog danas neimamo, jer ga je zamienio izpravljeni i popunjeni ovaj drugotni, kao i ovaj potonji sastavljeni su u doba, kad je arcidijakon Ivan živio. U listinah, kako spomenusmo, spominje se posljednji krat Ivan arcidijakon 18. listopada g. 1353; ali odatle nesliedi, da je on ili tečajem ove ili slijedeće već godine umro. A da je redakcija samoga ovoga sbornika počela svakako g. 1352, svjedoči nam bulla o indulgencijah za svetkovine sv. Stjepana, Ladislava i Emerika³, koju izdao g. 1344 papa Klement VI., pa sastavljač toga sbornika navodeći tu bullu govori o papi Klementu VI. († 1. decembra 1352) kao živom „moderni domini pape“; dovršen je pako bio svakako prije kolovoza 1354, u njegovom bo uvodu spominje se slavonski vojvoda Stjepan († 9. kolovoza g. 1354) kao živ, „Stephano, Dalmacie, Sclavoniae et Croacie duce, qui nunc in ipso suo ducatu existit, scilicet anno

¹ Hist. eccl. zagrab. p. 124

² Engel Geschichte von Dalm. Croat. und Slav. Halle 1798 p 146.

³ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. pas. IV. cap. II.

domini MCCCCLII¹. Drugotni dakle ovaj kaptolski sbornik sastavljan bijaše medju g. 1352—1354.

Ovaj sbornik, čuva se i dan danas u izvoru prozvan „Album capitulare“ u kaptolskom arhivu², pisan je na kvieru te obziže 96 listovah u četvrtini; podpun je, samo mu manjka posljednji list, na kojem nije bilo ništa drugo zabilježeno, nego godina i dan, pod kojim je ban Nikola (1344—1348) izdao plemićem u Podgorju u ovjerovljenom priepisu odluku kaptola zagrebačkoga o pobiranju tamošnje desetine. Do druge polovine XVI. vjeka bijaše uvezan u bijelu kožu, pa moguće, da i toga radi prozvan bje „album capitulare“ da tim se nazivom luči od drugoga kaptolskoga sbornika, pisana u XV. vijeku i prozvana „rubrum capitulare“ ili „liber rubeus“. Ovaj „album capitulare“, pošto bijaše nekoč prikovan sa dva lanca u sakristiji prvostolne crkve „duabus catenis in interiori sacrario acclavatus“, prozvaše takodjer i „liber acclavatus“, to bijaše u tolikoj cieni u ovom kaptolu, da su se novo imenovani kanonici prigodom ustoličavanja zaklinjali na nj, da će savjestno izvršit sve, kako on propisuje. „Super quo libro Statutorum omnes et singuli canonici tempore institutionis ipsorum in beneficiis canonicalibus tactis sacrosanctis evangeliiis dei ad observandum et promovendum pro posse ea, que in ipso continentur, corporale iuramentum prestare consueverunt“.

Ovih željeznih sponah bijaše riečen god. 1663, kada ga na 4. veljače prevezao kanonik Ivan Mavorčić u crnu kožu, kako to pripovieda vlastoručna bilježka upisana na koricaht mu unutra: „1663. 4. februarii. Statuta de novo ligata et compacta per Joannem Mauorechich C. et succentorem E. Z. etc., antea canonicum et cantorem Chasmensem“.

Ovaj „album capitulare“ bijaše u XIV. vijeku došao na veliki glas i izvan Hrvatske, i to u Ugarskoj. Kad je ono g. 1374 povjerio kaptol Varadinski svojemu kanoniku lektoru Emeriku, da za nj sastavi sličan sbornik, to je on svoju radnju osnovao na podlozi ovoga zagrebačkoga sbornika, jer je iz njega doslovce izcripio chronologični red ugarskih kraljevah i sav njegov uvod (dakako sa preinaci s pram varadinske biskupske stolice)³.

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. II. p. 4.

² Album, u prvobitnom smislu znači bijelu posadrenu dasku, na koju se je za rimsko doba pisalo, što se hotjelo, da se javnosti predade. Kasnije rabio je taj naziv i za sbirku odredabah. Ja ga objelodanih god. 1874 pod „Monumenta historica episcopatus zagrabiensis — volumen secundum“.

³ M. Florianus. Hist. Hung. fontes domestici vol. III.

Spomenuv tako „album capitulare“, to djelo našega arcidjakona Ivana, u kratko bar nacrtati mu treba i njegov sadržaj, da se uzmogne prosuditi, koliko li važan je i u privatno-pravnih odnošajih za našu domovinu za XIV. i za prijašnje viekove, i u koliko po njezinu topografiju.

Sazivom imena božjega počima ovaj sbornik, te odmah pripominuje, i to u nekoliko riečih, da mu prva redakcija pada u god. 1334., a potonja u kasnije doba, kojoj ipak pisac izrično neoznačuje godine, već njezino iztraživanje prepušta čitatelju, „sicut plurimum ex datis singulorum plenius apparebit“; a ta doba, kako rekosmo, bila je medju g. 1352.—1354.

Poslie ovoga kratkoga uvoda priča najprije ob utemeljenju biskupije zagrebačke po kralju sv. Ladislavu, i da je za njegovo doba „notabilius in aliqua parte Sclauonie et in aliqua totaliter cepit vigere nomen Christi“, koju viest erpio je iz listine Felicijanove (1134.)¹, te spominje i one nezgode, koje su u vrieme tatarske provale stigle pismohranu ove biskupije, jer da su njezina privilegija prenešena bila tada na otok Rab, odakle sva da nebijahu povraćena, a po tom „non in paucis suis iuribus dampnificata fuerit ecclesia supradicta (i e. zagrabiensis)“.

Da nadoveže rodbinsku svezu utemeljitelja biskupije zagrebačke sa prvimi knezovi (duces) magjarskimi: Almom, Arpadom i Toxonom, to kronologičkim redom navodi najprije sve ote knezove; a za njimi počam od prvoga ugarskoga kralja sv. Stjepana nabraja u kratko, prema tadanjim chronistom, (izuzev nekoliko pogrešakah u godinah nastupa vlade i smrti), sve ugarske kraljeve Arpadova koljena do Ladislava Kumanca († 1290); a prešutivši Andriju III. (za koga je ipak morao doznati iz one bar povelje, kojom je dopitao kaptolu svukoliku zagrebačku pijačevinu i mitnicu), prelazi odmah na Anžovince, koji su po tankoj krvi došli u rodbinstvo s Arpadovci, te od ove druge kraljevske loze spominje Karla Roberta, koj „multas adversitates fuit perpressus a principio sui regiminis per annos quam plures a tyrannis sui regni infidelibus“, a završuje ga sa sinom mu Ljudevitom I.

Za ovaj chronologijski kostur rabila su arcidjaku Ivanu samo nekritična tadanja ugarska vrela, kao Anonim notar Belin, čiji spis spominje pod imenom: „Relacio Hungarorum in scriptis ab olim redacta“, zatim magjister Simun de Keza, čije dielo navodi: „cronica

¹ Mon. hist. episc. zagrab. vol. I. p. 1.

Hungarorum“, te legende sv. Stjepana i Ladislava, koje se i danas jošte čuvaju u nadbiskupskoj knjižnici u velikom legendaru, pisanom prvoga desetka XIII. vieka; s toga i kreće se samo u okviru ovih chronistah, te pripovieda samo o dolazku Magjarah i kako su osvojili „cielu Panoniju“, dočim o domaćoj hrvatskoj prošlosti nespominje ni rječee, za pozniju pako dobu rabi kratke bilješke domaćih chronistah.

Iza toga sliedi red biskupah zagrebačkih počam od Duha (1093) do Nikole, koj potonji zasjeo je ovu stolicu god. 1350. „feria quarta infra octavas epiphanie domini“. I za ovaj red upotrebio je arcidjakon što domaće bilješke XIII. vieka, što grobne spomenike, što opet stare povelje crkve zagrebačke¹.

To je historijski uvod, poslie koga počima odmah sam sbornik. Cijeli sbornik podijeljen je u četiri diela „partes“, a svaki diel opet u poglavlja „capitula“. Za gradju ovoga sbornika upotrebio je arcidjakon Ivan, osim crkvenoga sbornika pravah „corpus iuris canonici“, te postojećih običajah u kaptolu, i tako zvana „capitularia ili collectuaria“, koja su se tada čuvala u stolnoj crkvi u tri exemplara, a danas su sva tri izginula, pa govorila su o crkvenoj službi u našoj katedrali; zatim djelo prozvano „arcidjakon“, koje se bavilo „de cura et officio archidiaconi“, te izprave biskupske pisare, kada naime pobraja župe pojedinih arcidjakonatah, a napokon razne ustanove i listine, i to od papah: Grgura IX., Innocenea IV., Aleksandra IV. i Klementa VI.; zatim od biskupah zagrebačkih i to: Stjepana II., Timoteja, Antuna, bl. Augustina Kazotija, Ladislava de Kobol, Jakoba de Placentia i Nikole; te odluke apostolskih legatah, kao: kardinala Gentila, kardinala Gvida, Ivana opata topuskoga i Ivana opata zagrebačkih Cistercitah; spominje takodjer i razne ustanove kaptola zagrebačkoga, kao i listine ugarsko-hrvatskih kraljevah: Emerika, Andrije II., Bele IV., Karla Ro-

¹ Da je za ovaj red, koj je malom iznimkom tačan i podpun, upotrebio arcidjakon starije bilješke, svjedoči sâm, gdje o Gothardu (1209—1214) veli: „sed adhuc non reperitur vivens, qui recordaretur de ipso“, a o Filipu (1251—1262) „de quo plures iam recordantur“; koje rieči mogao je napisati samo pisac iz XIII. ili početkom XIV. vieka, a ni pošto ne pisac, iz druge istom polovine XIV. vieka. Za tri biskupa zagrebačka: Dominika, Prodana i Gotharda, spominje naročito njihove grobne ploče; a da je i sam pisac upotrebio u to ime i izprave, svjedoči sam, kada o pojedincu veli „cuius nomen bene in privilegiis ecclesie reperitur“, ili „cuius iam littere apparent, ili „cuius nomen bene invenitur in privilegiis ecclesie“.

berta i Ludovika I., a od banovah Mikića i Nikole; napokon odredbe občine gradsko-zagrebačke i jedno pismo remetskoga pavlinskoga priora Petra.

Po sadržini podijeljen je sbornik ovako: Prvi dio sadržaje prava, dohodke i odredbe celoga kaptola kao tiela, te službe i dužnosti sudacah i podanikah kaptolskih, a broji 66 poglavljah, u kojih se govori: o kanoničkom sboru i kaptolskih dostojanstvenicah, o sjednicah, o čuvanju pečata i njegovoj porabi, o zakladah i privriedah kaptolskih, o kanoničkih kućah, o kaptolskih sudovih, vlasti i kaznah, o kaptolskih posjedih u občini gradsko-zagrebačkoj i drugdje, o kunovini, o obradjivanju trsjah i zemaljah, o daćah i darovih podaničkih, te o njihovih oporukah ili odseljenju, o kaptolskih nekadanjih robovih i njihovoj dužnosti, ob izboru, službi i plaći kaptolskoga dekana, desetćarah, računara, sudca i vesnika, o desetinjaju, o prebendarskom sboru i njegovom uređenju, o predijalistih i njihovih pravih i dužnostih, o najmu predijah i trsjah, govori zatim o desetini i kako se podmiruje u obće, a napose pripovieda o desetini velikoga i maloga rovaša, o desetini goričkoj, bekšinskoj, zagorskoj i kalničkoj, te o dohodecih španijah: sisačke i topličke; i tim se svršuje prvi diel.

U drugom dielu, koj broji 13 poglavljah, govori se o pravih i dohodecih, kako ih pojedinae kanonik uživa, i to najprije, kako je potrebno svakomu da pobožno živi, zatim, kojim redom mora svaki obavljati službu božju, onda o svakdanjih diobah, o dohodecih predijalnih, o zaštiti kmetah, te nabraja kanonička predija i određuje, kako se dostaju za užitak, o međjusobnoj slozi, o obradjivanju allodialnih trsjah, o razdieljenih novih predijih sv. šimunskih i o dužnostih ondješnjih podanikah, o zemljah tlačnih i kako se diele, o prihodu kaptolskih mlinah, a napokon o dužnostih kmetovah spram svomu gospodaru.

Treći diel navodi opet u 17 poglavljih osobna prava i dohodke kaptolskih dostojanstvenikah, kao: prepozita a ujedno i arcidjakona gorskoga i zagorskoga, lektora, a pošto je taj bio ravnateljem katedralne škole, govori i o nastavi; o kanoniku cantoru i njegovom succentoru; spominje zatim prava i dohodke prepozita čazmanskoga kao arcidjakona govešćega i šićkoga te pobraja ovim redom tadanje arcidjkonate biskupije zagrebačke, a ti bijahu, osim jur rečenih: zagrebački, dubički, komarnički, gorički, kalnički, vaškanski, čazmanski, bekšinski, varaždinski i vrbovački. Nabrajajuć arcidjkonate i prava pojedinih arcidjkonah glede desetine

i cathedralika ili novčanoga prinosa onomjestnih župnikah za svoga arcidjaka, spominje poimence sve župne crkve i njihove kapele. Ovaj najstariji popis župah biskupije zagrebačke vrlo je važan za sredovječnu topografiju posavske Hrvatske, jer iz njega doznajemo, kako je sredinom XIV. vieka ova biskupija ne samo na daleko bila razgranjena, već upravo obilovala župami, u kojih je duhovništvo brinulo se i o kršćanskoj uljudbi. Ovaj bi popis bio jošte važniji za nas, da je kod pojedinih župah naveo kada su utemeljene i imena dotičnih župnikah i kojim jezikom liturgišu, latinskim ili slovjenskim; pa da je jošte spomenuo i postojeće ili postojavše samostane i kojemu redu pripadaju. — Poslie pobrojanih arcidjakonatih govori u tom odsjeku o kanoniku čuvaru i njegovoj službi, o kanonicih meštrih, a napokon i o zvonarih, kao službenicah crkvenih. Za ovo potonje rabila su mu tako zvana „capitularia et collectuaria“, te se i poziva na nje; ali žalimo, što nije i pojedine ulomke iz njih uvrstio u svoj sbornik, tim bo sačuvao bi nam ih bio od propasti.

Četvrti odsjek broji 28 poglavljah, a sadržaje privilegija o kapolskih pravih i to: posjedne darovnice kraljevah, biskupah i banah, te izprave, tičuće se pobiranja desetine, mitnice i pijačevine.

Kratki ovaj sadržaj ipak nam dosta jasno razgaljuje, kako je taj sbornik od prevelike važnosti za historijsku, geografsku, kulturnu, a osobito jurističnu struku za proučavanje sredovječnoga stanja naše domovine, da on tumači i razbistruje i starije i suvremene listine.

Kako nas uvjerava domaći historik, kanonik Krčelić, napisao je arcidjakon Ivan jošte jedno povjestno djelo, koje on prozva „chronicon“, i koje mu je, kako se po njegovih citatih razabire, dielomice i rabilo¹, te je i jedan njegov odlomak doslovce tiskom priobćio. Ovoga djela dan danas neima, izgubilo se; ali po ulomcih, koje je priobćio Krčelić, koj ipak toliko zaslužuje, da mu se vjerovati mora, arcidjakon Ivan napisao je nekakovu kratku historiju svoje domovine ili obširniju kroniku, u kojoj u uvodu razpravlja o Slavoniji i njezinom historičnom razvoju, t. j. on je pokušao riješiti pitanje, kako je Slavonija došla pod Ugrina, te veli: „da ugarski kralj sv. Stjepan odstupio ju (god. 1031.) hrvatskomu kralju Krešimiru za uzdarje, jer ga pomagаше svojom vojskom proti caru Kon-

¹ Krčelić. Hist. episc. zagr. p. 3. 20. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 74. 75. 77. 79. 84. 87. 93. 96. 101. 105. 122. 125. 128. 132. 134. Od istoga „Not. Praelim“, p. 101. 413.

radu II., pa da tomu odstupu sa ugarske strane nebude prigovora i da se preprieče nemiri, bude kći Krešimirova zaručena za Emerika, sina sv. Stjepana, pa na taj način protekla se i vlast hrvatskoga kninskoga biskupa ča do Drave. Ali kad je godinu danah iza toga umro vojvoda Emerik, i tim se ženitba razvrgla, zahtievao je Petar (sin sestre Stjepanove i Otona Urseola, dužda mletačkoga), koj je mjesto Emerika zadobio naslov vojvode slavonskoga, taj zaručni miraz, t. j. Slavoniju, natrag; no „sv. kralj“, ljubeći pokoj i mir, smatraše, da bi nepravo bilo, da zaručnicu liši njezina prava, te je i Petar odustao od toga. Kad je ono godine 1035. hrvatski kralj Zean (t. j. Stjepan, otac Petra Krešimira) uznemirivao Ugarsku, zahtievahu Ugri od svoga kralja sv. Stjepana, da Slavoniju natrag uzme; ali on im na to odvrati, da nedolikuje kralju uzimati, što je jednom poklonio, a i onako da Hrvati nisu ni pokrenuli javnoga rata. Pripovieda zatim, kako je po smrti sv. Stjepana nastala razmirica i to za pomenutoga Petra, koj je neko vrijeme uz kraljevu udovicu vladao, a kasnije, odstraniv ju, posvojio si podpunu vlast. Proti ovoj prevladi da su uz plemstvo ustali i biskupi, te kraljem proglasili vojvodu Samuila ili Obu, pravu korjeniku Arpadovu, dočim je Petar utekao (1041.) k caru Hinku, i toga radi da je Samuil plienjao Kranjsku i Bavarsku; pa dok je car Hinko ratovao s Ugri, da uzpostavi Petra, hrvatski kralj Stjepan ili Vojslav da se poslužio tom sgodom, te provalio u Srbiju do Drine i postavio ondje banom Prasku. Medjutim proglasiše Ugri Petru protukralja u osobi Andrije I., koj je svoga takmaca protjerao u Austriju (1046.), gdje je, osliepiv, za godinu danah i umro. Učvrstiv se tako kralj Andrija na prijestolju, pobrinuo se, da se i prava kraljevstva (gledom na Slavoniju) obnove, te je proglasio za to i brata si Adalberta ili Belu vojvodom Slavonije, a Rada palatinom ugarskim, pa ovi napokon svladaše hrvatskoga kralja, te svedoše Slavoniju na starodavne granice do rieke Cetine.

Nastavlja zatim, kako se zavadio vojvoda Bela sa kraljem Andrijom I., u kojem je ratu umro Andrija, a na njegovo mjesto zakraljevao Bela. Usled toga nastala je opet nova borba medju Belom i Salomonom, kojemu, objednutu u Ostrogou, pohrli u pomoć njegov tast Hinko, a pošto je medjutim umro i Bela, to da je Ugarskom zakraljevao Salamon, pa toga radi i Belini sinovi vojvode Gejza i Ladislav, moradijahu pobjeć u Poljsku; ali da se povrati mir u kraljevinu, izposlovahu biskupi i plemići u kralja,

da je pristao na nagodbu, kojom bi zapala kralju dva diela Ugarske, a vojvodam treći, te je i usljed toga god. 1064. Salamon okrunjen bio u Pečuhu. Tom sgodom odlučise, da se hrvatskomu banu Svinimiru dade za ženu sestra rečenih vojvoda, a s njom i onaj diel Slavonije, što ga je nekoč u ime miraza poklonio sv. Stjepan kćeri Krešimirovoj, a zaručnici Emerikovej; ostali pako diel sa nekom česti Ugarske do Tise i Rabe, dopao je Ladislava. Rodbinstvom ovim osiljen postà ban Svinimir kraljem hrvatskim⁴.

Ovako želi razbistriti arcidjakon Ivan odnošaj Slavonije nakon provale Magjarah u Panoniju spram narodnoj hrvatskoj dinastiji; ali cielo ovo umovanje kaže, da akoprem se iz njega razabire, da je donekle poznavao i strane historijske pisce, to da ipak gledom na Slavoniju nije mogao erpiti izričnih vjerodostojnih viestih, pa tako osnovao sve na pukoj kombinaciji, s toga nam i nepruža nikakov baš historijski podatak za razjašnjenje odnošajah medju Arpadovci i Držislavovići¹.

Ostali diel ove „kronike“ nije nam tačno poznat, no prema neznatnim Krčelićevim viestima doznajemo, da se u njem govorilo ob utemeljenju biskupije zagrebačke i njezinih biskupih, o kraljevih ugarskih i vojvoda slavonskih i o borbah medju njimi, o provali tatarskoj, a naročito opisana bila borba posljednjega Arpadovca Andrije III., kao i ona medju Vaclavom, Otonom i Karlom Robertom za ugarski i hrvatski prijestol, koju borbu opisa arcidjakon što obširnije.

Vrlo žalimo, da upravo ove viesti o činjenicah, kojim je bio arcidjakon Ivan i suvremenik i očevidan svjedok, ili ih dočuo od starijih, kanonik Krčelić doslovce nije naveo, njimi bo razbistrilo bi se mnogo do danas neriešeno historijsko pitanje.

Naertav tako po izvornih vrelih (koliko su nam do danas poznata) viekopis goričkoga arcidjakona Ivana, i spomenuvši njegov rad, a osobito književni, koj nam se sačuvao u kaptolskom sborniku, ostaje on, kao najstariji (izuzam nekoliko govorah i jednu theologijsku razpravu biskupa Augustina Kazota) i svake hvale vrijedni pisac posavske Hrvatske, te mu i punim pravom dolikuje, što je Krčelić o njem rekao: „vir perenni dignus memoria“.

¹ Ob ovom ulomku razpravljao je prof. V. Klaić u „izvjestju o kr. vel. gimnaziji u Zagrebu 1873/4 pod naslovom: Ocjena odlomka iz kronologije ili ljetopisa Ivana arcidjakona. — Dr. Rački Mon. Slavor. meridional. vol. VII. pag. 471—484.

Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća.

*Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti
i umjetnosti dne 12. veljače 1885.*

PRAVI ČLAN I PREDSEDNIK DR. FR. RAČKI.

II.

Crkva hrvatska.

U predjašnjem članku (Rad LXX., 153. - 190.) izpitah društvene odnošaje podpuno samostalne Hrvatske. Ovi se odnošaji opiru o narodu, o stanovništvu zemlje, stvoriv u njem stališe. Prelazim sada na izpitivanje odnošaja medju dva društva, koja su vladala narodom i na cijeli razvoj njegov odlučno utjecala. Ta dva društva jesu crkva i država. Ali prije nego li se može govoriti o uzajamnih odnošajih crkve i države u Hrvatskoj, valja ustanoviti: što se pod crkvom, što li pod državom u Hrvatskoj ima razumievati. Valja dakle najprije razbistriti pojam crkve i države hrvatske u ono doba.

Samo se kaže, da govoreći o crkvi imamo pred očima Hrvatsku kršćansku, za koju samu sačuvali su nam se spomenici, dočim se o Hrvatskoj poganskoj ništa izviestna ne zna. Na dalje se ovdje pod crkvom razumieva glavno onaj stališ, koji je u kršćanskoj crkvi vršio vlast, predanu mu po utemeljitelju njezinu, a koja se je sastojala u naučanju, u dieljenju sredstava za spasenje i u pravu zakonotvorne i izvršujuće moći. U kratko: ovdje se ima na umu crkvena vlast, hierarchia; te se uslied toga namiće pitanje: što se pod hrvatskom hierarhijom za ono doba imade razumievati?

U hierarhiji katoličke crkve imade, kano što je poznato, više stupnjeva: na čelu joj stoji papa, sliede patriarhe, exarhe i primati, onda arcibiskupi, napokon biskupi i podčinjeni njim svećenici. Nu pošto je papa glavom ciele a napose zapadne crkve, nas pako ovdje ponajprije zanima hrvatska crkvena oblast: progovorit ćemo kašnje o odnošaju hrvatske crkve i države u obće naprama papi.

Kano što su Hrvati zaposjedši Dalmaciju našli u preostalim rimskih gradovih mnoge stare rimske društvene i državne, tako su oni našli ondje i crkvene uredbe. Ne treba ovdje obširno razlagati, dosta je samo spomenuti, da početci kršćanstva u Dalmaciji dopiru čak do apostolskih vremena, da se je ono do skora po cijeloj zemlji razširilo i kano što u prekomorskoj Italiji stariju pogansku vjeru po svema iztislulo, pak i posebnu upravu crkvenu zadobilo. Sielo crkvene vlasti dalmatinske postade glavni grad Solin (Salona), položen, kako pjeva rimski pjesnik (Lucanus), „qua maris Adriaci longas ferit undas Salonas et tepidum in molles zephyros excurrit Jader“. U toj dakle rimskoj koloniji („Martia Julia“) udari svoje sielo prvi glavar kršćanske obćine, apostolskoga poglavice sv. Petra učenik, sv. Dujam. Odavle, kano iz središta, širila se je kršćanska nauka na sve strane rimske Dalmacije; te su za to sve nastale obćine smatrale solinsku svojom maticom. Solinski biskup bijaše ujedno crkvenom glavom sve Dalmacije, te se je u VI. stoljeću pisao „archiepiscopus sanctae ecclesiae salonitanae“. Prema polovici toga vieka bijaše solinski arcibiskup crkvenom glavom biskupâ u Rabu, Zadru, Skradinu, Makarskoj (Maccurum), Naroni, Epidauru (stari Dubrovnik), za tim u Ludro, Sarsentero, Sarni, Bestue i Siscii. Siela ovih biskupija ležala su unutar granica rimske Dalmacije, izuzam Siscie, grada Panonije¹; a pošto je tada u susjednoj Panoniji sriemskoj bila biskupska stolica u Sirmiumu (Mitrovica)², imala je sisačka biskupija obuhvaćati posavsku Panoniju (Savia)³, te se je s toga ovamo protezala i vrhovna vlast solinskoga arcibiskupa.

Posljednji iz nesumnjivih spomenika poznati nam solinski biskup bijaše Maksim, na kojega je papa Grgur I. u studenom godine 602. upravio pismo⁴. Malo za tim bješe Solin do kraja razoren a Dalmacija trajno hrvatskim narodom zaposjednuta. Sa Solinom gradom propade i biskupska stolica. Ali kano što solinsko građanstvo nadje dielomice utočište u bližnjem Spljetu, tako je ovamo do skora prenesena i biskupska stolica; njezin uskrisitelj bijaše

¹ Ove se biskupije spominju u spisih solinskoga sabora god. 530, 532. O mjestih progovorih u Radu LVII, 119—120.

² Još 595 god. navodi se ondje biskup Documenta, p. 237, 246.

³ Medja izmedju savske i sriemske Panonije tekla je negdje crtom od Save kod ušća Vrbasa k Dravi.

⁴ V. Documenta p. 262. Poslije Maxima navodi se u imenicih spljetske biskupije Teodor kano posljednji solinski biskup. Ibid. p. 287.

papin poslanik Ivan iz Ravene. Mauzolej ili hram veličanstvenoga Dioklecijanova dvora postade novom prvostolnom crkvom, u koju su iz solinske razorene bazilike prenesene moći sv. Dujma i Anastasia. Na biskupa u Spljetu prenesena su sva ona prava i sve one nadbiskupske počasti, kojih bijaše solinski nadbiskup dionikom, te je dugo nosio takodjer stari naslov „*archiepiscopus s. salonitanae ecclesiae*“, kano što i nova prvostolna crkva naslov: „*ecclesia s. Domnii et Anastasii*“ ili „*ecclesia s. Domnii*“. Ivan i njegovi nasljednici smatrani su za prave nasljednike sv. Dujma, upravo kano Maksim i njegovi predčastnici. U obsegu njihove nadpastirske vlasti nije bilo nikakove promjene.

Ali ni glede zemljišnoga područja, na koje se je nadpastirska vlast spljetskoga nadbiskupa protezala, nije se skoro uz četiri stoljeća dogodila kakova promjena. U trećem desetku X. stoljeća spadale su pod „primat crkve sv. Dujma“ biskupije osorska, krčka, rabska, zadarska, skradinska, stonska, dubrovačka, kotorska, dlmnanska (Delminium) i sisačka, od kojih tri, na ime skradinska, dlmnanska i sisačka, bile su izpražnjene¹. I tada je indi crkvena pokrajina spljetska obuhvaćala rimsku Dalmaciju i bližnju posavsku Panoniju.

Hrvatska državna vlast priznala je za svoje područje ovu stariju od nje crkvenu uredbu solinske nadbiskupije. Knez Trpimir priznaje u najstarijoj sačuvanoj domaćoj listini² od godine 852., da je solinska crkva „matica crkva, koja je metropolis do dunavske obale i skroz po cijeloj državi (regnum) hrvatskoj“. Priznao je dakle, da je za sve podanike hrvatske zemlje nadpastirom solinski ili spljetski nadbiskup, da je *spljetski nadbiskup metropolitom hrvatskoj zemlji*, da je njegova stolna crkva. crkva sv. Dujma, „maticom crkvom“ svim hrvatskim crkvam.

Obzirom na tiesnu svezu izmedju crkve i države u srednjem vieku i obzirom na položaj Spljeta mogla je ova stara crkvena uredba biti neprilična hrvatskoj državnoj vlasti. Spljet je na ime ležao u obsegu rimsko-bizantinske Dalmacije, na koju su spadali od stare Liburnije otoci Cres, Krk i Rab i na kopnu Zadar, od stare Dalmacije, Trogir, Spljet, Dubrovnik, a koje je građansku i vojničku upravu vodio bizantinski carski namjesnik, strateg, sa sielom u Zadru, bez sumnje podvržen italskomu exarhi u Raveni,

¹ V. spise spljetskoga sabora od god. 926 (Documenta p. 195).

² Documenta p. 1.

dok nije ovaj diel Italije prešao u vlast Langobarda i Franaka. U toj Dalmaciji, kano što sam drugdje obširnije razpravio¹, sačuvalo se je romansko pučanstvo, jako ne toliko brojem koliko starodavnimi predajami, dobro uredjenimi uredbami i naobrazbom, erpeće snagu odavle i od svojega odnošaja s Carigradom. Rimsko-bizantinskoj vlasti u tom ostanku stare Dalmacije zadali su najprije udarac Franki (805.—12.) pod Karlom velikim: od tada je nastojala Hrvatska protegnuti onamo svoju vlast, te u tom nastojanju naišla od druge polovine X. stoljeća na veći odpor u pridružujuć se mletačkoj obćini nego li u carigradskom dvoru, dok napokon ne zavlada Dalmacijom pod Petrom Kresimirom².

Na taj je način metropolita hrvatski, prije nego li Hrvatska zavlada Spljetom, imao svoju stolicu izvan zemljišnoga obsega Hrvatske, te je ovom upravljala crkvena vlast, koja je stajala izvan dosega hrvatske državne vlasti. Uza to sielo one vrhovne crkvene vlasti ne bijaše po narodnosti istovjetno sa zemljom, koja bijaše joj podčinjena; a šta je ta razlikost značila, pokazalo se je osobito u borbi za slovjensko bogoslužje. Pak ne samo to, nego i siela biskupija, kano što osorske, krčke, rabske, zadarske, dubrovačke, ležala su u području rimsko-bizantinske Dalmacije (Θέζυξ Δελαρινίτζ), dočim je njihova vlast odanle presizala na hrvatsko zemljište i na hrvatsko pučanstvo.

Odavle postaje nam jasno, za što je Hrvatska, dok si nije posvema utjelovila Dalmacije, priemoć spljetske metropolije, ne hoteći joj uzkratiti svojega priznanja, nastojala glede svojega zemljišta tim na pravu mjeru svesti, da si stvori biskupiju u dosegu svoje državne vlasti. Ovakovo nastojanje dobi jasno lice početkom druge polovine IX. stoljeća. Tada je na ime, kako se iz pisma pape Nikole I. (858.—67.) razabire³, u Nimu osnovana stolica biskupska i to bez dozvole svete stolice; za što se ova obišla, vidjeti ćemo niže. A da ta nova biskupska stolica nije podignuta s privoljom, kamo li sudjelovanjem spljetskoga nadbiskupa, sliedi odatle, što je novoimenovani ninski biskup, predjašnji djakon Teodozij, izhodio u Rimu, da bude za biskupa posvećen po papi⁴, dočim je posvećenje područnih biskupa bilo neposredno pravo njihovih metropolita. Ovako je s jedne strane postignuta dozvolja rimske stolice za novu

¹ Rad LVII, 106 slj.

² Obširnije u Radu LVI, 89 sled.

³ Documenta p. 185.

⁴ Ibid. p. 12.

biskupsku stolicu, s druge pako strane ova uzeta u zaštitu naprama metropolitskoj vlasti. Da je usljed toga nastala opreka između ninskoga biskupa i spljetskoga nadbiskupa, o tom ne može se sumnjati a imade i dosta jasnih znakova. Ali oštrinu toj opreci oduzeo je uz ostalo ugled rimske stolice, pak i sretan slučaj, koji se do skora dogodi. Do skora na ime preminu (oko godine 886.) spljetski nadbiskup Marin. Znamenito je, da tada preuze upravu izpražnjene nadbiskupije ninski biskup Teodosij, tako da je ovaj upravljao i ninskom biskupijom i spljetskom nadbiskupijom¹. Nije li se to dogodilo poticajem hrvatske državne vlasti, koja je htjela doći tim putem do upliva u području nadbiskupije? Zamršaj, koji bi se odanle mogao bio poroditi, bude tim odklonjen, što je Teodozij iz biskupske na nadbiskupsku stolicu prešao. Tada se uzpostavi mir i red, nadbiskupska vlast osta netaknuta, al i biskupska stolica ninska. kano što nam potvrđuje listina kneza Mutimira od godine 892., poravnajuća posjedovnu razmiricu između Petra, spljetskoga nadbiskupa i Aldefreda ninskoga biskupa².

Grad Nin ležao je na zemljištu čisto hrvatskom, te bijaše tada po svoj prilici prijestolnicom Hrvatske, dočim je ondje još u XI. stoljeću bio kraljevski dvorac³. Ako je u IX. vijeku crkvena glava hrvatskoga žiteljstva stanovala izvan neposrednoga zemljišta hrvatskoga: našla je hrvatska državna vlast u hrvatskom biskupu ninskom njeku protutežu naprama metropolitu. Ali u tom se je u službenih krugovih dalmatinskih nazrijevala opasnost i razklimanje davnih crkvenih odnošaja. S toga se nije oklievalo osujetiti za buduće svaki takav pokus. Pokrajinski crkveni sabor držan god. 924. u Spljetu u prisutnosti papiinih poslanika jakinskoga biskupa Ivana i palestrinskoga Lava imao je glavno tu zadaću, da uzpostavi i učvrsti metropolitsku vlast spljetskoga biskupa i da zaprieči prisizanje biskupske vlasti preko njezina zakonom ograničenoga područja⁴. Ovamo smjeraju osobito 1., 2., 3., 8., 9. i 11. zaključak. Prvim se prvenstvo spljetske crkve postavlja izvan svake dvojbe, a glasi: „Pošto je u staro vrijeme sv. Dujam poslan bio od apostola Petra u Solin propovijedati: ustanovljuje se, da ona crkva i grad, gdje svete moći njegove počivaju, imade prvenstvo

¹ Doznaje se iz novoodkritoga pisma pape Stjepana VI. Starine, XII, 219.

² Documenta p. 14—16.

³ Ibid. p. 72.

⁴ Spisi saborski ondje str. 187—192.

(primatum) među svimi crkvami ove pokrajine i da joj zakonito pripada ime metropolitanske nad svimi biskupijama, tako da samo po njezinu nalogu mogu se biskupi posvetiti, koji božjom milošću stolicu zadobiju, i sabori držati i biskupi posvećivati“. U drugom se zaključku određuje, da biskupske stolice mogu biti samo u onih gradovih, u kojih su nekada bile, ako su oveći; a da se na izpražnjenju biskupsku stolicu može tko posaditi samo s privoljom nadbiskupa i biskupa pokrajine. U trećem se zaključku zabranjuje biskupu izvan granica biskupije vršiti biskupsku vlast. Znamenita je ustanova 11. članka, gdje se određuje ovo: „Neka znade biskup Hrvata, da je i on, kano što smo mi svikolici, podčinjen našoj metropolitanskoj crkvi“. Ova je ustanova naperena proti onakovu pokusu, koji je s ninskim biskupom učinjen bio. A ta ustanova bijaše neposredno izazvana držanjem tadašnjega ninskoga biskupa Grgura, koji „si je htjeo prisvojiti prvenstvo među dalmatinskim biskupima“¹. Razpra, koja je odanle potekla, dala je povod, da je u sljedećem saboru spljetskom, držanom poslije dvie godine (926./7.), ustanova o primatu crkve sv. Dujma ponovljena i proti ninskomu biskupu strože postupano. Ondje je na ime opet ustanovljeno, da „crkvi sv. Dujma, kano što od početka, pripada prvenstvo“ (primatum). Priznane su na dalje one biskupije u Dalmaciji, koje su nekada postojale, među koje su ubrojene zadarska, rabska, krčka i osorska u zapadnom, a stonska, dubrovačka i kotorska u istočnom dielu. O ninskoj se crkvi kaže: „dokazano je, da ninska crkva nekada nije imala biskupa nego arcipopa (archipresbyter) pod oblasti biskupa“. A pošto je tada imala biskupa, ovomu je dano na izbor, da predje na jednu od nekadanjih biskupija za onda izpražnjenih, na ime ili na skradinsku ili na sisačku ili na dlmnansku². Dočim se je dakle prije dvie godine priznavala biskupska stolica u Ninu, te se je samo zahtjevalo, da ninski biskup bude podčinjen spljetskomu metropoliti i da svoju vlast ograniči na obseg biskupije, sada, pošto se razmirica nije mogla izravnati, zaniijekalo se pače pravo na obstanak biskupije u Ninu. Bitnost pako ove razmirice sastojala se je u tom, što si je ninski biskup, kano biskup Hrvata, usvajao vlast nad svimi podanici hrvatskimi u Dalmaciji, t j. nad celim obsegom hrvatske države; uslied česa bili bi biskupi bizantinsko-rimske Dalmacije, pak i sam spljetski,

¹ Ibid. p. 193.

² Ibid. p. 195.

ostali stegnuti na zemljište gradsko i na nj spadajuću okolinu¹. Odkle se vidi, da se je s Hrvatske strane htjelo, da se biskupije zemljišno omedjaše polag državne vlasti; pak da usljed toga hrvatski biskup postane pastikom svih Hrvata u granicah hrvatske države. Tim bi da kako poremećene bile granice nekadanjih biskupija. A ova razmirica između ninskoga biskupa i spljetskoga nadbiskupa rodila je i tom posljedicom, da se je našlo drugih također biskupa, koji su rado oslabljivali vez s metropolitom², među kojimi se navodi i zadarski biskup Formin.

I tako je davni ustroj dalmatinske crkve s nadbiskupom spljetskim na čelu nadvladao proti pokusu svake preinake. Vlast spljetske metropolije uzpostavljena je za savkoliki teritorij od kotorskoga zalieva, odnosno od Bojana, do Istre i Drave bez obzira na državno zemljište. Poslije godine 927. ne nalazimo skoro uz pol-drugo stoljeće traga ninskomu biskupu, kojemu bijaše namienjena zadaća, da zastupa Hrvatstvo u dalmatinskoj hierarhiji.

Početkom druge polovine XI. vieka nastale su u spljetskoj metropoliji dvie zamašne promjene. Prva je u tom sastojala, što je vlast metropolite ograničena na područje hrvatske države, a druga, što su na užem hrvatskom zemljištu podignute nove biskupije. Prvoj promjeni, odciepljenju na ime goruje Dalmacije³, bila bi dala povod nesreća, koja da je njezine biskupe, ploveće na crkveni sabor u Spljet, stigla na moru blizu otoka Hvara (la Punta dei vescovi); usljed česa da je njezino žiteljstvo zatražilo i zadobilo posebnu metropoliju sa sielom u Baru⁴. Ni dublji uzrok ovomu odciepljenju ležao je u državnih tvorbah, koje su upravo tada postajale u neposrednom susjedstvu Hrvatske i koje su za sobom povukle također promjene u crkvenom smjeru. Mudrom i odlučnom politikom dvaju knezova Stjepana Vojslava i sina mu Mihalja podiže se Zeta sa središtem na Morači i Bojani, sakupiv oko sebe davne županije Travuniju (Trebinje) i Zahumje (Hum) pak i Rašu.

¹ Razabire se iz rieči: „spalatensem etiam archiepiscopum in Chroatorum terra volumus ut propriam suam parochiam retineat, quemadmodum antiquitus salonitana ecclesia retinebat; quia non potest parochia intra muros civitatis terminari“. Ibid. p. 196.

² „Cur vos Dalmatarum episcopi contemptores estis vestri metropolitani?“ Ibid.

³ Razumieva se zemlja izpod rieke Neretve.

⁴ Thoma archidiacon. splat. Historia salonit. c. XV, p. 321. Documenta p. 199, 200.

Tiem je ova država graničila s Hrvatskom na Neretvi¹. Državna samostalnost ovih zemalja nije mogla na dugo podnositi crkvene ovisnosti od vlasti izvan granica države. I tako bješe za ove zemlje osnovana metropolija dukljanska ili barska sa stolicom u Baru, potvrđena svetom stolicom godine 1069.² Novoj metropoliji bješe podčinjene biskupije kotorska, palačka, svačka, drinatska, pulatska, srbska, bosanska i trebinjska. Od ovih biskupija ležale su barska, svačka, drinatska, palačka, pulatska i kotorska u Zeti, trebinjska u Travunji, bosanska u Bosni, a srbska u Raši. Još sto godina kasnije priznao je barski nadbiskup, da „je solinska crkva imala nekada vlast i prvenstvo nad celom Dalmacijom, i da je dukljanska crkva, koje je mjesto barska crkva na se prenesla ravnim načinom, privoljom solinske crkve podignuta uz priuzdržaj štovanja matici crkvi“³. Među biskupijama, koje su od spljetske metropolije odcijepljene i barskoj pridieljene, spominje se kotorska, ali ne dubrovačka. Nego pošto su upravo tada slabile sveze između dubrovačke obćine i Carigrada, pak se je i ondje javljala težnja za samostalnijim položajem, osjećala se takodjer potreba za samostalnjim položaj crkve dubrovačke. S toga je nastala razmirica između spljetskoga nadbiskupa, koji je branio svoje davno pravo, i između dubrovačkoga biskupa, kojega je težnje podupirao takodjer zetski knez Mihalja. Ovu razmiricu poravnati preuze (1078.) sama rimska stolica⁴, a završi napokon tim, da je dubrovački biskup postao nadbiskupom u području one obćine.

Tim je načinom metropolija spljetska izgubila dio Dalmacije izpod Neretve i Bosnu u tadanjih granicah⁵, u kojih je bosanska biskupija obuhvaćala nekadašnju biskupiju u Bistue; a pridržala Dalmaciju i Hrvatsku od Neretve i jadranskoga mora do Istre i Drave.

¹ O tom sam obširno razpravio u Radu XXV, 233 slied. XXVII, 116 slied.

² Documenta p. 201.

³ Pismo barskoga nadbiskupa Grgura spljetskomu Raineru god. 1178 kod Farlatia: *Illyr. sacr. II*, 200. Ovu diobu odnosi pop dukljanski (*Hist. Slavor. c. IX* ed. Črnućić p. 17) na sabor pod Svetoplkom. Hrvatski ljetopis (*ibid.*) govori o toj diobi; ali ne navodi imena biskupija, kano što pop dukljanski.

⁴ Farlati: *Illyr. sacr. VI*, 57. Već god. 998 spominje se biskup dubrovački kano „*ragusiensis archiepiscopus*“. Documenta p. 428.

⁵ V. Rad LVI, 94 slied. gdje su granice Bosne za X—XI stoljeće opisane.

Tada je Dalmacija, t. j. bivša pokrajina toga imena, jur utjevljena bila Hrvatskoj¹, pak je s toga i sielo metropolije ležalo u području hrvatske države. Tiem je vrhovna crkvena vlast i nad hrvatskom zemljom prestala biti politički odgovorna od strane državne vlasti; pak je tim i hrvatska državna vlast zadobila jamstvo za suglasje između nje i crkvene vrhovne vlasti. Ovo jamstvo bi utvrđeno osnutkom novih biskupija na čisto-hrvatskom zemljištu. Biskupska na ime stolica bješe u Ninu prije 1060 uzpostavljena, a nove podignute u Beogradu kod mora i u Kninu². Biskupiji ninskoj bješe pridijeljeno nešto zemljišta od rabske i zadarske a od ove i begradskoj. Prava se svrha ovim biskupijam iztiče osobito u kninskoj, jer ne samo što joj bi sva zemlja prema sjeveru do Drave podčinjena, gdje je u Posavini zamijenila nekadanju sisačku biskupiju, nego bješe njezinu biskupu nadijeljeno i ime hrvatskoga biskupa (*chroatisis*, *Chroacie episcopus*), te povjerena mu odlična služba dvorskoga kancelara. Taj kninski ili hrvatski biskup bijaše dvorski ili kraljevski, pak je svuda sledio vladaoca³.

Sada je dakle metropolija spljetska obuhvaćala od starih biskupija: osorsku, krčku, rabsku, zadarsku, trogirsku i spljetsku, kojih su siela bila u romanskoj Dalmaciji, zatim hrvatske biskupije: kninsku, ninsku i begradsku. Ovi su biskupi s nadbiskupom spljetskim na čelu sastavljali dalmatinsko-hrvatsku hierarhiju. U sklop ove hierarhije nije unišao biskup zagrebački, kada je kralj Ladislav, upotrebivši nemire u Hrvatskoj za izpražnjenja poslije smrti kralja Stjepana II prijestolja, zaposleo bio posavski dio njezin i ondje oko god. 1093 zasnovao novu biskupiju, odciepiivši tim načinom onaj dio od kninske biskupije. Zagrebački biskup bijaše uvršćen u hierarhiju ugarsku, imenito u kaločku metropoliju. A kako je Ladislav naumio bio ovamo tjesnije privezati novu biskupiju, vidi se već odatle, što je za prvoga biskupa zagrebačkoga postavio svoga pouzdanika („*venerabilis vite vir idoneus*“) rodom Čeha (ili Slovaka) imenom Duha, što ga je dao na stolicu uvesti po svojem dvorskom kapelanu Fanci, a po drugom kapelanu imenom Kupanu dao mu predati darovano imanje Dubravu, i što su prvi častnici (oficinarij) crkvi odredjeni iz pripadnika šimeške i zaladske

¹ Ibid. p. 89 ss

² Biskup ninski Reinerius pominje se god. 1060 (*Documenta* p. 59), begradski Teodosij 1059 (ib. 51, 52, 54) a kninski Marko 1042 (47).

³ *Documenta* p. 200. V. moju razpravu: Hrvatska dvorska kancelarija. Rad XXXV, 4—5.

županije itd.¹ Tako je na koncu podpune državne samostalnosti hrvatske njezino zemljište u crkvenom pogledu razdvojeno, te je dan dio odciepljen od stare hrvatske hierarhije. A i taj crkveni dualizam podupirao je onaj geografski i administrativni dualizam, koj je u slijedećih stoljećih za ime „Slavonije (Sclavonia)“ s jedne i za ime Hrvatske s druge strane prikopčan².

Pošto smo ovako označili *članove hrvatske hierarhije*, možemo prići na pitanje: *tko je i kako je netko mogao postati članom njezinim?* Obćeniti odgovor na ovo pitanje daju ustanove katoličke crkve, po kojih do učešća u crkvenoj vlasti vode „ordinatio“ i „legitima missio“ tako, da prva uvodi u hierarhiju „ordinis (et magisterii)“ a druga u hierarhiju „iurisdictionis“; prvom se osoba čini sposobnom za vlast u crkvi, drugom se ova vlast vanjskim načinom predaje i dobiva pravo na nju. Ali „ordinatio“ i „legitima missio“ predpostavljaju jedan čin, kojim se označuje osoba za „redjenje“ i za „odaslanstvo zakonito“. Taj je čin izbor ili imenovanje sposobne osobe; s toga nam je najprije progovoriti o tom činu glede osoba, koje su postajale članovi hrvatske hierarhije.

Po ustanovali katoličke crkve nije način izbora osobe za biskupa bitna stvar, jer tim ona izborom ne stupa u hierarhiju, nego bitna je „ordinatio“ i „legitima missio“, po kojih se ona osoba tek prima u hierarhiju. S toga i ne ima u crkvi obćenita načela o načinu primanja u episkopat. U prvo doba crkve birali su si nadpastira mjestno svećenstvo i obćina uz učešće susjednih biskupa³. U III i IV stoljeću i u slijedeće doba zavlada običaj, da si samo svećenstvo izabra biskupa, a puk ili njegovi zastupnici samo su uz taj izbor pristajali. Izabranik bježe na to po metropolitu i pokrajinskih biskupih izpitan i potvrđen, i od svih pokrajinskih biskupa ili po metropolitu, sa najmanje dvojicom pokrajinskih biskupa u roku od tri mjeseca posvećen. Ovaj stari način izbora stade se mienjati najprije

¹ Vidi listinu ostrogonskoga nadbiskupa Felicijana od god. 1134 kod Tkalčića: Monumenta histor. episcopatus Zagr. I, 1.

² Kada je u XII vijeku uzkrisena biskupija senjska i nova krbavska ntemeljena, obje su podčinjene bile spljetskoj metropoliji. Pod senjskoga je biskupa spadala senjska okolica (podgorje), župa vinodolska, gatska i bužska; pod krbavskoga: polovica ličke župe (druga je polovica spadala pod ninskoga), i župe krbavska, novigradska, drežnička, plaška i modruška. Do ovih župa dopirala je zagrebačka biskupija, osobito sa svojim goričkim kotarom. Ondje su se međjašile metropolija spljetska i kaločka.

³ Cyprianus: Epist. 67 (ed. Goldhoru) in c. 5. C. VII, g. l. a. 252.

u germanskih državah. U Španjolskoj podijeljeno bi pravo imenovanja biskupa gotskim vladaozem, pokle su se iz arijevstva u katoličku crkvu povratili, te samo pravo posvetbe pridržano toledskim nadbiskupom. U Francezkoj priznan bi u VI. vijeku stari običaj izbora; ali već merovinški kraljevi usvajali su si upliv na popunjavanje biskupskih stolica, budući da su biskupi učestvovali u državnih poslovih, imali velika državna dobra itd. Ovaj upliv predje i na Karolinge, od kojih je car Ljudevit pobožni badava kušao crkvi povratiti pravo slobodnoga izbora; dok si napokon njemački vladaozi ne prisvojiše pravo imenovanja biskupa. A pošto su s biskupijama u Njemačkoj bila spojena „beneficia“, kašuje „lena“, zavladao je srodan državnim odnošajem običaj, da je i biskupom, kada su svoju stolicu zauzimali, vladalac predavao beneficia simboličnim načinom, i to mjesto predajom mača i zastave investiturom s prstenom i štapom. Od sada su prvobitni slobodni izbori postajali riedki i to obično uslied izrične povlastice¹.

Prema ovim starim crkvenim ustanovam u *Solinu* je još pri koncu njegova obstanka *biran biskup* po gradskom svećenstvu i puku. Kada je negdje početkom god. 593 umro biskup Natalis, pozvan bi solinski „clerus et populus“, da bira novoga biskupa². Ali kano da su za puk glasovali samo „nobiles“ i kano da se zahtjevala ili bar željela jednoglasnost izbora³, kako bi se tim strančarstvu na put stalo. Bilo, da je kod izbora svećenstvo inalo prvu rieč⁴, ali ne ima sumnja, da je i gradjanstvo sudjelovalo, pa bud i tim, što je uz izbor svećenstva pristajalo svojim glasom. Ne ima dakle sumnje, da je u *Solinu* još koncem VI. stoljeća glede izbora biskupa ili nadbiskupa vladao stari crkveni običaj. Svećenstvo i puk bijaše kod izbora glede osobe vezan na obće crkvene propise,

¹ I. Schulte: System des allgem. kathol. Kirchenrechtes. Giessen 1856 S. 222—4.

² „Quodsi verum est (ako je na ime Natalis umro), experientia tua omni iustitia omnique sollicitudine *clerum et populum* eius civitatis admonere festinet, quatenus uno consensu ordinandum sibi debeant eligere sacerdotem“. Ovako papa Grgur I „Antonino subdiacono, rectori patrimoni in Dalmacia“. Mansi: Collectio concil. IX 1125.

³ Drugo bar pismo pape Grgura I. o izboru upravljeno je „clero et *nobilibus* Salonae consistentibus“. Ibid. X, 18. Oni, „qui a lectionis unitate discordant“, nagovarani su, da se ostalim pridruže

⁴ Sliedilo bi iz pisma (ibid. IX, 1139) „clero ecclesiae salonitanae“, o kojem veli: „quod olim expertum virum et gravem moribus ad *episcopatus ordinem elegistis*“.

a sam izbor imao biti izljev slobodne volje birača. S toga je izbor Maxima, premda ga je i državna vlast štitila, dokinut, jer se je dokazalo, da je njeke birače podmitio bio¹, čim je postao bio „irregularis ex delicto“.

Kakav je običaj kod popunjenja nadbiskupske i biskupske stolice u hrvatskoj državi vladao, imamo svjedočanstva za IX i XI vjek. U pismu, koje je papa Ivan VIII dne 10. lipnja god. 879 iz Rima upravio „dalmatinskim biskupom i spljetskomu nadpopu Ivanu, svemu svećenstvu i starješinama puka, gradjanom spljetskim i ostalim dalmatinskim“, pošto je nadbiskupska stolica tada izpražnjena bila, određuje se uz ostalo: „ut electus a vobis canonice archiepiscopus una cum vestro omnium consensu et voluntate ad nos veniens . . .“² Odavle se vidi, da je spljetski nadbiskup bio u IX stoljeću biran. One rieči u pismu pape Ivana VIII. razjasnjuje i popunjuje nam sliedeći zaključak spljetskoga crkvenoga sabora od god. 1059, držanoga uz prisutnost papiuskoga poslanika biskupa Mainarda: „Si quis in spalatina sede a modo nisi precedente omnium suffraganeorum suorum episcoporum cum ipsius urbis, cleri et populi concordia electione . . . fuerit ordinatus, ipse usurpator . . .“³ Ovo se potvrđuje podpisom na listini⁴ od god. 1060: „Hoc actum est in presentia Laurentii apsarensis episcopi, a spalatinis et a cuncto conc(s)ilio archiepiscopus electus“. Ako ova tri svjedočanstva saberemo u jedno, biva nam jasno, da je spljetski nadbiskup, taj nasljednik soliuskih nadbiskupa, biran bivao a ne imenovan, i to biran u sboru, u kojem su učestvovali svećenstvo i gradjanstvo spljetsko te biskupi dalmatinsko-hrvatske crkvene pokrajine ili sufragani spljetskoga nadbiskupa, pak da je taj izbor imao biti jednoglasan t. j. da su se rečeni birači imali složiti u jednoj osobi⁵. Zaključak spljetskoga sabora kaže razgovjetnije ono isto, što i pismo Ivana VIII, te je onaj imao biti stvoren proti nješkoj zlorabi; a odavle se razabire, da se je izbor spljetskoga nadbiskupa obavljao u XI vjeku jednakim načinom kako i u IX vjeku; pošto

¹ Ibid. X, 3. 22.

² Documenta p. 11.

³ Starine XII, 221.

⁴ Documenta p. 59.

⁵ S toga, kada se birači kod popunjenja nadbiskupske stolice poslije smrti Lovre ne mogahu složiti u osobi nasljednika mu, složilo se u tom, da papa imenuje nadbiskupa, što i učini poslav jim Crescentia, rodom Rimljanina. Ibid. p. 448.

pako taj način odgovara crkvenim propisom, to je on imao i u prediduće doba vladati u Hrvatskoj i Dalmaciji. Razlika u izboru, kakav nalazimo u Spljetu i Solinu, sastoji se samo u tom, što su u Solinu birali si biskupa samo svećenstvo i puk, dočim su jim se u Spljetu pridružili još i područni biskupi, koji su glede osobe svojega starješine imali takodjer interes. Tim nam biva jasna izreka nadbiskupa Lovre, da je izabran „od Splićana“ t. j. od svećenstva i građanstva spljetskoga, i „od svega sabora“ t. j. od biskupa crkvene pokrajine dalmatinsko-hrvatske. Po istom načelu biran je u hrvatskoj državi takodjer biskup, za što imademo primjer iz XI stoljeća o izboru biskupa u Trogiru. Kada je na ime ovdje okó god. 1063 stolica biskupska izpražnjena bila, „sastade se svećenstvo i sav puk“ trogirski, te si jednoglasno izabra svećenika Ivana, bivšega u pratnji papinskoga poslanika stožernika Ivana¹, za trogirskoga biskupa. Kod izbora biskupa sudjelovaše dakle mjestno svećenstvo i puk, dočim susjedni biskupi nisu sudjelovali. Izbor se dakle biskupa u XI stoljeću obavljao po starodavnom crkvenom običaju. Taj je običaj u Dalmaciji i Hrvatskoj tako ukorienjen bio, da su građani učesće kod izbora biskupa smatrali svojim pravom, do kojega su toliko koliko i do drugih prava držali, te su si ga dali od kraljeva arpadovaca napose priznati i potvrditi², budući da je u Ugarskoj zavladao bilo kod popunjenja biskupskih stolica pravo vladalačkoga imenovanja.

Prema tomu bješe u hrvatskoj državi slobodnim izborom naznačena osoba, koja je imala stupiti u hrvatsko-dalmatinsku hierarhiju. Poslije samog izbora biskup se je pisao „electus episcopus“, tako „Adam, Chroacie electus episcopus“³. Sada da vidimo, kako je toj osobi podijeljena „ordinatio“ i „legitima missio“. Ovdje valja nam, što u samoj stvari leži, razlikovati taj čin glede izabranoga nadbiskupa i glede izabranoga biskupa.

Već u Solinu bješe „ordinatio“ izabranoga svećenstvom i pukom biskupa pridržana samomu papi. O izboru imala se sastaviti izprava

¹ Ibid. p. 449.

² Tako se Koloman u povelji od 25. svibnja 1108 izdanoj Trogiranom obvezuje: „*Episcopum vero aut comitem, quem clerus et populus elegerit, ordinabo*“ (Kukuljević: Codex diplom. II. 14), a šta znači posljednja riječ, vidi se iz jednake povelje kr. Gejze II. od god. 1151 (ibid. p. 44), gdje se riječ „ordinabo“ zamjenjuje riječju: „confirmabo“.

³ Documenta p. 63.

(decretum), takova poslati u Rim svetoj stolici, koja je onda odredila, da izabranik dodje glavom onamo na redjenje te ovo primi od samoga Petrova nasljednika, ili da ovaj odredi za taj čin drugu osobu¹. Ovoga se je sebi od davnine pripadajućega prava rimska stolica tako držala, da je, kada se je god. 593 poslije smrti Natala radilo o izboru novoga nadbiskupa, dalmatinskim biskupom izrično zabranila bez njezine dozvole izabranika rediti, dozvolivši jim ipak, izključiv Maxima, rediti u Solinu onoga za biskupa, koji bi takovim jednoglasno izabran bio. U protivnom slučaju takovo se „redjenje“ unapried proglašuje ništetnim². Odakle se podjedno vidi, da su u slučaju, ako nije sam papa redio izabranika, u njegovu ime redili ga sufragani dalmatinski, ali uz izričnu dozvolu njegovu. Takav slučaj, obzirom na okoluosti vremena i na dalek put, nije imao riedak biti.

Ovo je pravo ostalo rimskoj stolici netaknuto i naprama spljetskim nadbiskupom, kano zakonitim nasljednikom solinskih nadbiskupa. Osobe na ime, izabrane svećenstvom i gradjanstvom, ili svećenstvom i gradjanstvom spljetskim i crkvenim saborom dalmatinskim, za spljetskoga biskupa bile su redjene ili papom ili njegovom dozvolom od drugih, imenito od dalmatinsko-hrvatskih sufragana. Papa Ivan VIII u listu navedenom poziva biskupe, svećenstvo i puk, da izaberu nadbiskupa, pak neka ga onda u Rim šalju, „ut electus a vobis canonice archiepiscopus . . . ad nos veniens gratiam episcopalis consecrationis . . . a nobis more pristino incunctanter percipiat“; a malo niže: „et inde (sc. a sede apostolica romanae ecclesiae) secundum antiquam normam consecrationem episcopalem . . . recipere“³. Ovdje se dakle poziva papa na stari običaj i stari zakon, koji je još u Solinu glede redjenja nadbiskupa

¹ Papa Grgur I. piše o tom starom običaju ovako: „Factoque in personam, quae fuerit (per clerum et populum) electa, decreto ad nos transmittere studebis, ut *cum nostro consensu*, sicut praeceps fuit temporibus, *ordinetur*“. Mansi op. cit. IX, 1125.

² Ibid. p. 1166. „Ut nulli penitus extra consensum permissionemque nostram, quantum ad episcopatus ordinationem pertinet in saloniitana civitate manus praesumatis imponere, nec quemquam in civitate ipsa aliter, quam dicimus, ordinare . . . Sin vero in qualibet persona ita voluntarius omnium consensus accesserit, ut auctore deo digna sit, et non sit, qui ab eius ordinatione dissentiat, hanc a vobis in eadem saloniitana ecclesia ex praesentis epistolae nostrae concessa licentia volumus consecrari . . .“

³ Documenta p. 11.

vladao. A kako je rimska stolica ovo svoje pravo naprama solinskomu tako ga je sada i naprama spljetskomu izabraniku branila. S toga, kada je papa Stjepan VI. dočuo bio, da se je izabrani poslije Marina spljetski nadbiskup Teodosij dao posvetiti po oglajskom patrijarhu Valbertu, pisao je Teodosiju uz ostalo: „Cum pie memorie decessor tuus hominem decessisse dicitur, ad aquilegenssem diceris convolasse ecclesiam, et exinde *consecrationem* suscepisse, quam in sede beati Petri ab apostolicis debueras manibus petere, in quo et te deviasse et eum excessisse, luce patet clarius¹“. Po-
djedno je papa ukorio oglajskoga patrijarha: „qui transgressis terminis tibi commissis in ecclesia salonensi episcopum ordinare ad indecentiam sedis apostolicae praesumpsisti, quod quantae praevaricationis sit, ipse perpende“². Ali pošto je običaj učestao, da imenovani za nadbiskupa bude uz dozvolu pape posvećen po sufraganih biskupih, bude taj običaj, zaključkom rečenoga spljetskoga sabora podkriepljen, i rimskom stolicom potvrđen. Sada je u smislu toga zaključka izabranik odmah poslije izbora u prisutnosti svih biraca „canonico ritu celebri consecratione“ redjen bio³. Ovaj je zakon, budi uzgredice spomenuto, ostao u krieposti i za doba, kada su Arpadovci hrvatski prijestol zasjeli: s toga je papa Inocencio II. u listu od 24. svibnja 1138 god. ukorio novoizabranoga spljetskoga nadbiskupa Gaudia, što se je „proti starom običaju usudio posvećenje primiti od ostrogonskoga nadbiskupa“⁴; u čem imademo takodjer dokaz, kako se je nastojalo hrvatsku hierarhiju ugarskoj podrediti.

Glede redjenja biskupa nalazimo u spomenicih dvie ustanove. Zaključkom spljetskoga sabora od god. 924 određuje se, da se samo uz zapoviest nadbiskupa i privolju sufragana smije biskup posvetiti⁵. Drugi zaključak spljetskoga sabora od god. 1059 ustanovljuje, da nitko ne smije biskupa rediti bez dozvolje ili naredbe nadbiskupa i bez privolje svih sufragana, koja se očituje ili prisutnosti kod redjenja ili pismeno⁶. Pravo indi rediti biskupa pripada nadbiskupu, koji ga ili osobno vrši ili ga prenosi na drugoga; a pošto su kašnje kod izbora sudjelovali i pokrajinski biskupi, pri-

¹ Starine XII, 219.

² Documenta p. 187.

³ Starine XII, 222.

⁴ Codex diplom. II, 32.

⁵ Documenta p. 191.

⁶ Starine XII, 222.

znano jim je sudjelovanje i kod redjenja. S toga su, kako se odavle vidi, obćeniti glede redjenja biskupa crkveni propisi bili i u Hrvatskoj i Dalmaciji u X. i XI. stoljeću, a jamačno i prije, u kriptosti. Ovoga pravila ne obara slučaj glede redjenja Teodozija, ninskoga djakona a izabranoga biskupa rimskoga. Ovaj je tražio da bude drugdje redjen, pošto je spljetska nadbiskupska stolica izpražnjena bila. Od toga odvraća ga papa Ivan VIII. nagovarajući ga ljubeznim pismom od 17. lipnja 879 godine: „*quatenus et ipse ab apostolica sede, quae caput et magistra est omnium ecclesiarum dei, episcopalem consecrationem per nostrae manus impositionem, Christo annuente, percipias*“¹. Ovdje si dakle papa usvaja pravo metropolitite, kojega tada nije ni bilo, kano glavar crkve rimske, „koja je glava i učiteljica svih božjih crkava“, koji dakle kano takav smije prava metropolitiska vršiti nad svimi biskupi.

Još je jedno, što nam valja ovdje glede nadbiskupa spljetskoga pripomenuti, a što je sa „zakonitim poslanstvom“ skopčano — to je „*pláš*“ nadbiskupski. Već solinskim nadbiskupom pošiljao je papa „*pallium*“, pošto je izbor njihov potvrđen i redjenje ili posvećenje obavljeno bilo². To je isto bivalo kod nasljednika njihovih u Spljetu. Kada je papa Ivan VIII. pozivao dalmatinske biskupe itd. da izaberu nadbiskupa, te jim naložio, da izabranika pošalju u Rim, navede svrhu: „*ut . . . ad nos veniens gratiam episcopalis consecrationis sanctumque pallium a nobis, more pristino, percipiat*“³. Kako se iz pisma pape Stjepana VI, koje je upravljeno godine 887/8 na novo izabranoga nadbiskupa spljetskoga često imenovana Teodozija, razabire, ovaj je molio papu, da mu pošalje plašt; a papa mu odgovori: „*Pallium et eius usum, quem rogitas, cum dei misericordia cooperante ipse ad apostolorum limina veneris, consultius dabitur, ut multiplici benedictione locupletatus letior ad propria redeas; quia ipsius usus non ad pompe fastus sed ad religionis attinet misterium*“⁴. Ovdje je dakle papa htjeo, da sam Teodozij dodje po plašt u Rim. Naprotiv papa Lav VI., kako piše u listu od god. 928, posla plašt novo izabranomu i posvećenomu spljetskomu nadbiskupu Ivanu: „*Pallium vero et usum pallii Johanni, sanctae spalatensis ecclesiae archiepiscopo, sicut antiqua consuetudo fuit, concessimus*“⁵. Ovdje se papa poziva na stari

¹ Documenta p. 12.

² P. Grgur I. pisma kod Mansia op. cit. IX, 1090, 1. X, 82.

³ Documenta p. 11. To isto niže.

⁴ Starine XII, 219.

⁵ Documenta p. 196.

običaj, koji dopire čak u starodavni Solin. Poznato je, što taj „plašt“ znači. Plašt, što ga je visoki, prvi svećenik staroga zavjeta na svojih plećih nosio, predje na rimskoga biskupa, kano na prvoga svećenika novoga zavjeta. Kada akle papa daje nadbiskupom i patriarhom plašt, čini jih tim dionike svojih nadpastirskih prava u ravnanju crkve, te se ujedno u plaštu tom izrazuje zajedništvo njihovo. Nadbiskup biva tim u vršenju nekijh primatijalnih prava nad biskupi pokrajine zastupnikom i namjestnikom glave crkve. Koliko spomenici dopiru, pape su već početkom IV. stoljeća dielili plašt patrijarhom i nadbiskupom. Što je plašt značio za druge nadbiskupije, to je značio i za spljetskoga nadbiskupa, imenito vlast nad biskupi Dalmacije i Hrvatske, što se u rečenoj poslanici pape Lava VI odmah dodaje riečmi upravljenimi na biskupe: „cui volumus ut tota mente obediat, eumque ut vestrum patrem ametis, quia tunc dei gratia subditis illucescit, cum suis praepositis eorum obedientiae exhibere delectantur“¹.

Ovim smo načinom razjasnili u kratko pitanje: tko je i kako je mogao njetko postati članom hrvatsko-dalmatinske hierarhije. Put, koji je onamo vodio, na ime slobodan izbor, redjenje i poslanstvo, bijaše posvema suglasan s najstarijimi obćenitimi ustanovami katoličke crkve, a bješe već na kršćanskom zemljištu rimske Dalmacije utrt, te u hrvatsku državu samo prenesen.

Sada da vidimo, kakav je položaj dalmatinsko-hrvatska hierarhija zauzimala i kakav bijaše njezinih članova uzajamni odnošaj.

Jur je spomenuto, da je na čelu ove hierarhije stajao „solinski“ ili „spljetski“ nadbiskup, koji se jednom piše takodjer „totius Dalmatic et Croatiae archiepiscopus“², čim se označuje zemljištni obseg njegove crkvene vlasti. Ovaj položaj solinskoga ili spljetskoga biskupa imade svoj korien u apostolskom sljedstvu solinske crkve, kano što potvrđuju i ove rieči spljetskoga sabora od god. 924: „Quum antiquitus beatus Domnius ab apostolo Petro praedicare Salonam missus est, constituitur, ut ipsa ecclesia et civitas, ubi sancta eius membra requiescunt, inter omnes ecclesias provinciae huius primatum habeat et metropolis nomen super omnes episcopatus legitime sortiatur“³. Solin bijaše inače „metropolis Dalmatiae“,

¹ Sr. pismo pape Inocencija II. na spljetskoga nadbiskupa od 24. svibnja 1138. Cod. dipl. II, 32.

² Documenta p. 108. To priznaje i Trpimirova listina god. 852. Ibid. p. 2.

³ Ibid. p. 190—1, 195. „Ut ecclesia s. Domnii, sicut ab initio, primatum obtineat“.

u taj glavni grad ove rimske pokrajine bijaše najprije poslan po samom apostolskom poglavici učenik njegov, da ondje kršćanstvo uvede i utvrdi, ovdje bijaše prva biskupska stolica pokrajine, ovdje matica crkva, odakle se nova vjera razširi. A sve ove priednosti prešle su s moći prvoga solinskoga biskupa u Spljet. Odavle spljetskoj crkvi pade u dio „prvenstvo“ i „matice“ ime. Odavle se ona u rečenih spisih zove „metropolitana ecclesia“ a biskup njezin „metropolita, metropolitanus“, biskupi pako pokrajine naprama njemu „suffraganei“¹.

Nadbiskup je među biskupi pokrajine „prvi“ (primas), te ga kano takova odlikuje „plašt“, kano znak neposrednoga obćenja sa sv. stolicom, i križ, koji se pred njim nosi. Ali osim ove počastne prednosti vršio je nadbiskup spljetski njeka prava u dalmatinsko-hrvatskoj crkvenoj pokrajini. On je na ime biskupe ove pokrajine, kano što je već spomenuto, ili sam redio ili samo njegovom dozvolom mogli su biti redjeni. U rečenom spljetskom saboru ustanovljuje se, da „ad eius iussuionem episcoporum, qui per divinam gratiam cathedram ipsam obtinuerint, consecratio fiat“². To se opetuje i zaključkom spljetskoga sabora god. 1059 tako, da se inaka posveta ništetnom proglašuje³. Prigodom posvete primao je nadbiskup od biskupâ prisegu poslušnosti, koje nam se je formula za novo posvećene biskupe u Zadru, Krku i Rabu sačuvala, i glasi: „Ego . . . futurus episcopus (iadrensis, veclensis, arbensis) ecclesie promitto ecclesie spalatine et tibi domino Laurentio archiepiscopo et tuis successoribus canonice intransibus fidem et obedientiam secundum ordinem meum. Sic me deus adiuvet et hec sancta quatuor evangelia“⁴. Odavle su „suffraganei“ obvezani bili, da nadbiskupa, kano svojega starješinu, štuju i da mu prema crkvenim zakonom pokorni budu. „Ut vestro metropolitano — piše jim papa Lav VI — sanctae spalatensis ecclesiae archiepiscopo summam reverentiam exhibere delectemini . . . cui volumus ut tota mente obediat, eumque ut vestrum patrem ametis“. S toga biskup, gdje je po zakonu vezan na privolju ili dozvolju nadbiskupa, ne smije bez znanja njegova ništa činiti⁵. A ovu svoju prama nadbiskupu spljetskomu pokornost priznali su izriekom sami biskupi u onom prvom crkve-

¹ Ibid. 188, 189 192.

² Ibid. p. 191.

³ Starine XII, 222.

⁴ Documenta p. 214.

⁵ Ibid. p. 196.

nom saboru¹. Drugo od glavnih prava nadbiskupa bijaše sazivati pokrajinske crkvene sabore, predsjedati jim, predlagati jim pitanja za viećanje i stvorene zaključke proglasiti. Ovo se pravo spljetskomu nadbiskupu izrično priznaje u prvoj glavi često spomenutoga spljetskoga sabora god. 924 riečmi: „dumtaxat ut ad eius inssionem . . . synodus celebretur“². A to je pravo on i vršio.

U *saborih crkvenih*, i to sveobćih, narodnih, pokrajinskih i biskupijskih, nalazio je u predjašnje doba život crkveni svoj osobiti izražaj. U tih se je skupštinah navlastito očitovao položaj hierarhije i članova njezinih međusobni odnošaj. Pokrajinski su sabori bili znameniti i za to, što su se u njih obći zakoni udešavali prema posebnim potrebam zemlje, i što su njihove posebne odredbe često dale podlogu i vrelo obćemu pravu. Po zaključku I. nikejskoga sveobćega sabora (can. V) pokrajinski sabori imali bi se bili držati svake godine dva puta, što je ipak II. nikejski sabor (787) stegnuo bio na jednogodišnje zasjedanje.

Da su se i u Hrvatskoj sabori češće držali, sliedi odatle, što su jih poslovi, koji su se u njih obavljati imali, kano sudjelovanje kod izbora nadbiskupa, posvete biskupa itd. češće izazivali, premda su se samo o nekolicini njih spisi, podatci ili viesti sačuvali. Mjesto sabora bijaše redovito, kano i drugdje, sjedište nadbiskupijske stolice, grad Spljet; ali držan je po jedan takodjer u Zadru i, čini se, u Ninu. U Spljetu držani su sabori, kojih se je trag sačuvao, god. 924, 926/7, okó god. 1045, 1050, 1059—1060, 1063, god. 1075 i 1088/9, u Zadru god. 1095, u Ninu izmedju 1077—87. Prema obćim ustanovam crkvenim članovi su sabora osim biskupa pokrajine, koji su obvezani bili doći, bili takodjer opati njezinih samostana. Tako se u zadarskoj listini³ god. 1095 kano članovi sabora poslije biskupa imenice navode opati samostana sv. Krizogona u Zadru, sv. Stjepana u Spljetu, sv. Nikole u Solinu i sv. Petra u Rabu ili Selu. U istoj listini spominju se takodjer „clerici atque laici iadertine ecclesie“; ali šta se drugih tiče, nisu mogli po obćih ustanovah sudjelovati kod razprava kano članovi sabora, mogli su ipak pozvani biti za ubaviest u pitanju, o kojem se viećalo, ili kano svjedoci ili mogli su kano tužitelji pristupiti. U našem slučaju radilo se je o slobostini, koju je grad Zadar dao svomu samostanu sv. Marije; pak su za to i „laici“ saslušani.

¹ Ibid. p. 192, cap. XI.

² Ibid. p. 191.

³ Ibid. p. 159.

Sabor se je držao u crkvi, u Spljetu u prvostolnoj sv. Dujma. Predsjedao mu, kako spomenusmo, uvijek nadbiskup, i u onom zadarskom navodi se na prvom mjesu „Laurentius dei gratia spalatensis sedis archiepiscopus“. Spomenuti sabori držani su pod nadbiskupi: Ivanom, Dabralom, Ivanom drugim i Lovrom. Da su poslije nadbiskupa slijedili biskupi po dobi reda i opati, samo se razumieva, a rečena izprava to potvrđuje. Predmetom viećanja bijahu pitanja, tičuća se nauke, čudoredja i stege svećenstva i puka, te je valjalo ondje shoduimi zaključci, kako se kaže, „perpera extirpare et deo placita canonice sancire“¹. Ako su povrijeđeni bili „stari običaji pokrajine, povlastice biskupa“ itd., valjalo je liek donesti i zakonito stanje „prema starim uredbam (secundum veterum statuta)“ uzpostaviti².

Pošto su za poznavanje javnoga stanja Hrvatske one dobe vele znameniti oni predmeti, koji su u crkvenih saborih razpravljani bili, jer jih je život uvijek na površinu potisnuo: to ću se ovdje na nje u kratko ali u sustavu posebice osvrnuti.

Predmeti, koji su po sačuvanih nam podateih u dalmatinsko-hrvatskih saborih razpravljani bili, ticali su se toli javnoga koli privatnoga prava crkve. Predmeti *javnoga prava* jesu slijedeći: a) Ustanova glede hierarhije, i to o učesću u hierarhiji, imenito o redjenju ili ordinaciji. Ovamo spadaju jur navedene ustanove o redjenju biskupa. Osim toga imademo ustanovu sabora od god. 1059 glede nadležnosti za podielbu redova, dočim se ondje ustanovljuje, da biskup može samo u svojoj biskupiji rediti, pak se zabranjuje rediti svećenike druge biskupije bez dozvolje njegova ordinaria³. To se isto odredjuje u saboru god. 924 glede drugih takodjer biskupskih čina, kano što su posveta crkve, krizmanje, koje, spadajuće na vlast „ordinis“, da smije biskup vršiti samo u svojoj biskupiji, a kada bi jih biskup u stranoj diecezi obavljao, da bi prekoračio „granice starinom (a patribus) ustanovljene“⁴. Ovdje je dakle vršenju vlasti ustanovljena nalježnost i zemljišna i osobna. Glede redjenja imade još jedna ustanova rečenoga sabora godine 1059 odnoseća se na vrieme i mjesto kod podielbe sv. redova, gdje se na ime ponavlja davna odredba, da se rediti smije samo u crkvi za sv. mise i na četiri dobe godišta („in temporibus quatuor“).

¹ Ibid. p. 188.

² Ibid. p. 195.

³ Starine XII, 222.

⁴ Documenta p. 191.

Na dalje b) ustanove glede prava i dužnosti svećenstva. Zaključkom spomenutoga sabora zabranjeno je svjetskoj vlasti bez razlike biskupa, svećenika ili klerika slobode lišiti, udariti ili skinuti¹ t. j. povriediti privilegia canonis et fori, koja su u sredovječnim državah svećenstvu obzirom na uzvišeno zvanje njegovo priznana. Samo se ondje dopušta ograničenje: „nisi forte iudicatum canonice“ t. j. ako bi bio po crkvenih zakonih i vlastih osudjen, pak valjda priesuda svjetovnoj vlasti na izvršenje povjerena. U tom saboru je takodjer zabranjeno „clericum, cuiuscunque gradus sit, laicali servituti vel mundiali fisco a modo subiugari“. Tim je u zaštitu uzet treći „privilegium immunitatis“, kojim se ne smiju nalagati crkvenim službenikom ni dužnosti, koje se s njihovim zvanjem ne slažu, ni tereti, koje ostali podanici nositi imadu. Glede dužnosti svećenstva u saborih god. 924 i 1059 nalaže se ona o bezženstvu. „Si quis a modo — ovdje se odredjuje — episcopus, presbyter aut diaconus feminam acceperit vel acceptam retinuerit, proprio gradu decidat usque dum ad satisfactionem veniat, nec in choro psallentium maneat, nec aliquam portionem de rebus ecclesiasticis habeat“². U onoj prvoj ustanovi odredjuje se, da se svećenik, koji bi se oženio bio, imade oddružiti od žene³. Povod toj ustanovi dao je sam predjašnji nadbiskup Dabral, koji je oženjen bio i imao djece, pak se na saboru stao izpričavati pozivajući se na običaj istočne crkve, u kojoj je svećenstvo oženjeno. Osim ove na duševno savršenstvo svećenstva odnoseće se ustanove imade druga, koja se tiče spoljašnosti svećenika, te se po nazoru dobe osvrće na vanjsko dostojanstvo njegovo. Zaključkom na ime sabora god. 1059 zabranjeno bi kleriku nositi bradu ili dugu kosu⁴. Za tim c) ustanove glede položaja nadbiskupa i biskupa, kano i glede popunjenja biskupskih stolica, o čem smo nešto više obširnije razpravljali, a što je saborskim zaključci uredjeno i utvrđeno. Na dalje d) ustanove glede beneficija crkvenih, bila ona t. zv. veća (maiora), u koje se biskupije broje, ili manja (minora); radilo se o podizanju novih, uzdržanju ili promjeni starih beneficija. Tako je u saboru godine 924 ustanovljeno načelo, da je biskupska stolica ondje opravdana, gdje je od vjkada bila i gdje imade dosta svećenstva i puka. Po ovom načelu sliedeći se je sabor od god. 926 opro podizanju bi-

¹ Starine XII, 222.

² Ibid. Vidi Documenta p. 205.

³ Documenta p. 192.

⁴ Starine loc. cit.

skupske stolice u Ninu, jer da ninska crkva nije u starini imala biskupa nego samo nadpopa, koji je biskupu podčinjen bio¹. Jednako su sabori pazili, da se biskupije samovoljno ne trgaju i ne mienjaju; te sebi usvajali pravo ustanoviti promjenu „per unionem“, kano što bi ona bila, da se biskupija skradinska, dumnanska i sisačka sdruže u jednu². Ovamo spadaju takodjer ustanove, kojima se odnošaj beneficiata naprama beneficiju uređjuje. Tako se u saboru god. 924 određjuje, da biskup imade ostati kod biskupije, za koju je redjen; a da svećenik ne smije svoje crkve (nadarbine) bez razloga ostaviti³. Ovamo napokon spadaju i ustanove, kojima se uređjuje odnošaj članova hierarhije među sobom, kano što su n. pr. one „de obedientia canonica“, o kojoj smo, koliko se tiče biskupa naprama metropoliti, gore razpravljali. Za tim e) ustanove o bogoštovju, kamo spadaju odredbe glede liturgičkoga jezika, za koji je zaključci sabora god. 924 i god. 1059 latinski jezik ustanovljen a slovenski izključen⁴. Konačno f) ustanove o sredstvih okô uprave crkvene, kano što su sinode, nadzor oblasti i uzpostava povriedjenoga pravnoga poredka. Glede obdržavanja sinoda bile su u krieposti obće crkvene ustanove, koje su se vršile, kada god je to uztrebalo. A da se crkvena uprava kreće na temelju zakona, imali su nad tim bditi nadbiskup za cijelu pokrajinu, svaki pako biskup za svoju biskupiju; a jedan od načina, da se o tom osvje-doče, bijaše t. zv. „visitatio“. Da je „visitatio“ tada i u Hrvatskoj bila u običaju, potvrđjuje nam ova viest iz života glasovitoga nadbiskupa Lovre: „Cepit ergo sua vigilantia industria ecclesiam in temporalibus et spiritualibus sublevare, et *per totam provinciam* praedicando discurrere; et sicut bonus pastor super gregis sui custodia tota solitudine insistere“⁵. Jamačno su glede „kanoničke visitacie“ za nadbiskupa vriedili obćeniti crkveni propisi, po kojih je smio drugu biskupiju pohoditi radi nadzora samo uz razlog i uz privolju sabora. — Za uzpostavu povriedjenoga pravnoga poredka i naši su se sabori poslužili crkvi priznanom kaznenom vlašću, te su za pojedine slučajeve i kažnjivi čin i kaznu označili. Kažnjivi čini, koji se u spisih naših sabora spominju, ili polaze od svećenika, kano što je držanje službe božje u neposvećenj crkvi

¹ Documenta p. 191, 195.

² Ibid. p. 195.

³ Ibid. p. 191—2.

⁴ Ibid. p. 192, 204; 206. Cf. Starine XII, 222.

⁵ Ibid. p. 446.

razsipanje crkvenoga dobra, povreda celibata, učešće u protuzakonitu izboru ili redjenju itd., ili od kojegod osobe bez razlike stališa, kano što ubojstvo, nasilje proti svećeniku itd. Kazni pako, koje se na ove kažnjive čine udaraju, jesu ili poenae communes, i zatvor (incarceratio), ili svećeničke, kano suspensio, depositio i degradatio, ili censure, kano excommunicatio i glede svećenika: poena interdicti ingressus ecclesiae¹. Predmeti *privatnoga prava* razpravljani u naših saborih jesu: α) pitanja o crkvenih dobrih. U saboru god. 924 imade ustanova, po kojih se crkvena dobra rješavaju državnih tereta; za tim ustanova, po kojoj se zadušbine, prikazane rimskoj stolici, ne smjedu ovoj uzkratiti; napokon ustanova, po kojoj je svećenik beneficiat dužan beneficalnu imovinu čuvati, te povratiti joj svaku štetu, koju bi počinio². Sabor god. 1095 potvrdio je samostanu sv. Marije u Zadru podijeljen mu po obćini gradskoj „privilegium immunitatis“ i stavio ga pod zaštitu crkvene vlasti³. Za tim β) pitanja tičuća se ženitbenoga prava. U saboru god. 1059 bila je zapreka srodstva (impedimentum consanguinitatis), četvrtim koljenom ustanovljena. U istom je saboru priznan takodjer „impedimentum ordinis“⁴. U saboru godine 924 dozvoljava se razstava samo radi preljuba; priznaje se ženitba, koju je svećenik prije redjenja sklopio bio, te se od njega samo razstava zahtijeva⁵.

Evo to su navedeni u kratko predmeti, koji su u crkvenih pokrajinskih saborih Hrvatske i Dalmacije u X. i XI. vijeku razpravljani bili. Premda su sačuvane bilješke o tih saborih dosta oskudne, to se ipak odanle vidi, da su najbitnija pitanja javnoga i privatnoga crkvenoga prava bila predmetom saborskih razprava i zaključaka.

Saborske zaključke imala je potvrditi sveta rimska stolica, u koju su svrhu saborski spisi pošiljani u Rim, kadšto po posebnom izaslaniku saborskom; tako je saborske spise godine 924. nosio spljetski nadpop Petar. U Rimu su saborski zaključci potanko izpitani; oni sabora 1059. godine bijahu u rimskoj sinodi redom čitani i izpitivani. Zaključci potvrđeni su ili bez ili s promjenom. Za ovo drugo imademo primjer u jednom slučaju kod zaključka

¹ Documenta p. 191, 192, 204, 211. Starine XII, 222.

² Documenta p. 191—2.

³ Ibid. p. 159.

⁴ Starine XII, 222.

⁵ Documenta p. 192.

sabora god. 1059., koji je, kako je malo više opaženo, ustanovio bio ženitbenu zabranu srodstva s četvrtim koljenom; a rimska je stolica, do ustiv blagodat oprosta za postojeće ženitbe, zapreku protegnula još na peto koljeno¹.

Pokle smo tim načinom označili hrvatsko-dalmatinsku hierarhiju i njezino područje u skupnih sastancih, dakle vlast njezinu oko uprave hrvatsko-dalmatinske crkve u zajednici, valja nam ovo pitanje popuniti iztraživanjem o *pomoćnicih ove hierarhije*, t. j. o podređenih joj organih.

U naših se izpravah spominju kod crkve spljetske, zadarske, rabske, trogirске i beigradske „*archipresbyteri*“ i „*archidiaconi*“, za tim kod crkve spljetske „*primicerius*“ i „*decanus*“, napokon „*cancellarius ecclesiae s. Domni*“ i „*capellanus archiepiscopi*“². Rieči „*archipresbyter*“, „*archidiaconus*“, „*primicerius*“, „*decanus*“ sjećaju nas, da je tada i u Hrvatskoj uz stolne crkve postojala uredba, koja je u crkvi na zapadu od davnine u životu bila, a kojoj nalazi se na dalmatinskom zemljištu trag već u starom Solinu, kano što nam ime „*archidiacona*“ u osobi glasovitoga Honorata potvrđuje³.

Od davnine na ime sastavljali su presbiteri i diaconi grada s biskupskom stolicom „*presbyterium*“, vieće, senat biskupa, i nazvani su „*membra corporis episcopi*“. Sastavljajući jedno tielo bili su biskupu pomoćnici u upravi crkve, biskupije. Imena njihova bješe unešena u matrikulu, u „*canon*“, pravilo, stolne crkve, pak su odavle prozvani „*clerici canonici*“ ili kraće „*canonici*“. Prije su ovi klerici živili svaki za se; ali već u IV. i V. vieku nastojali su pojedini biskupi o tom, da žive u zadrugi, ili poput redovnika, kano što je Eusebij odredio bio, ili samo u zajedničkoj kući uz posebno pravilo (regula), kano što je sv. Augustin kod svoje stolne crkve uveo bio. U Franczkoj i u susjednoj Njemačkoj prevladala je „*regula canonica*“, koju je Chrodegang biskup u Metzu (oko 700. god.) prema reguli benediktinskoga reda, i učenik njegov Amalarius, za svećenstvo stolne crkve sastavio bio, a koje je bitnost sastojala u zajedničkoj molitvi. Ali pokle je ovo svećenstvo pod uplivom germanskih feudalnih oduošaja steklo poseban imetak, te su ondje polovinom IX. stoljeća razlučena „*bona capituli*“

¹ Starine loc cit.

² Dokaze vidi u „*Documenta*“ pod dotičnim riečmi.

³ Vidi pisma pape Grgura od god. 590—599. Mansi: Cone. coll. IX, 1039, 1090—2, 1106, 1131, 1166, X, 17, 118, 165, 205.

od „bona mensae episcopalis“, razklimao se je i zajednički život takodjer ondje, gdje je prije uveden bio. Samo su „canonici“ stanujući svaki u posebnoj kući (curia) sastavljali posebnu pod nadzorom biskupa stojeću korporaciju; ali zajednički način življenja nije mogla više uzpostaviti ni rimska sinoda pod Aleksandrom II. od godine 1063., ni ugled pape Grgura VII. Kanonici stali su kano korporacija živiti prema posebnim statutom, upravljajući samostalno svojom imovinom i postavljajući si svoje starješine. Za starješine određeni su regulom Chrodeganga i Amalaria: „archidiaconus“ obično kano „praepositus“, „archipresbyter“ obično kano „decanus“, za tim „scholasticus“, „cantor“ ili „primicerius“, custos, thesaurarius ili sacrista, cellerarius, portarius. Ali kod svakoga kapitula nisu bile sve ove službe, te je broj njihov i ime visio o ustanovi dotičnih statuta. Praepositura i dekanat obično su bile „dignitates“ u kapitolu.

Navedena dakle „officia“ kod stolnih crkava u Dalmaciji i Hrvatskoj pokazuju, da je i ondje takova uredba uvedena bila, t. j. da su i ondje presbiteri i diaconi u gradovih biskupskih uvršćeni bili u „canon“ stolne crkve, te sačinjavali jedno tielo, kolegij, kapitul, kano viće biskupu. Imena „decanus“ i „primicerius“, koja su nosili Grubona i Petar, te drugi Petar, pokazuju, da su kod prvostolne crkve u Spljetu obstajale takove službe, koje se i drugdje, kako rekosmo, samo u kapitulih nalaze. Pošto je u isto vrijeme arhipresbiterom bio neki Miha, a u jednoj se izpravi¹ razlikuju u dvie akoprem istoimene osobe službe archidiacona i primiceria: smiemo odavle zaključiti, da u Spljetu archipresbyter i archidiaconus nisu obično bili decanus ili primicerius, već da su ondje obnašali ove službe četiri različita člana kapitula, te da je i ondje služba primiceria značila što drugdje služba cantora. Između ovih imao je archipresbyter zauzimati prvo mjesto. Kada je god. 879. stolica nadbiskupska u Spljetu izpražnjena bila, te je papa Ivan VIII. biskupe dalmatinske i svećenstvo i puk u Spljetu za izbor novoga nadpastira pozvao bio, navodi se poslije biskupa i „Johannes archipresbyter sanotae sedis salonitanac“², a to znači, da je i u Spljetu archipresbyter zastupao nadbiskupa, kad je stolica izpražnjena bila ili kad je nadbiskup odsutan bio. A tako je i na zapadu bivalo i kod drugih stolnih crkava; jedan od presbitera

¹ Ibid. p. 79.

² Ibid. p. 10.

bio je archipresbyter, koji je u odsutnosti biskupa upravljao biskupijom. S toga je archipresbyter imao velik ugled i upliv u cijeloj biskupiji. „Archidiaconus“ bio je iza IV. stoljeća toli u zapadnoj koli u istočnoj crkvi glava djakona namještenih kod stolne crkve. — Služba arhidiacona (ἀρχιδιάκονος, τῶν διάκονων ἡγουμενος) ticala se osobito vanjske uprave, rukovodstva gospodarstva, te bi arhidjaku povjereno i sudstvo, s toga je i prozvan „oculus episcopi“, jer je radi službe svoje uvijek uz biskupa bio. Za vrijeme izpraznjene biskupske stolice arcidjakon je upravljao imovinom njezinom i biskupije. Usled toga a i sudstvene mu vlasti arhidjakon je u XI. vjeku zadobio prvenstvo pred arhipresbiterom. — Služba dekana prenesena je iz redovničke uredbe, kad je na svećenstvo stolne crkve prenesena „vita canonica“. Decanus bio je prvak u kapitolu, a otkada je zajednički život razriješen bio, podjedno upravljalac zajedničkoga imutka. — Primicerius¹, po reguli Chrodeganga i Amalaria prvi poslije preposita (archidiacona) i dekana (archipresbyter), imao je dužnost učiti u pjevanju (odavle mu negdje ime cantor) i liturgičkih obredih djakone, poddjakone i klerike stolne crkve, te službu božju rukovoditi, pak je zato obično vršio i karnostnu vlast nad minoristami. Uz ove „officiales“ stolne crkve navode se još presbyteri, diaconi i subdiaconi, kojih diaconi nose na tri mjesta² u listinah takodjer staro ime „levita“. Služba njihova dovoljno je poznata iz historije crkvenoga prava.

Kao što su „clerici canonici“ pomagali biskupu kano vieće njegovo kod uprave biskupije, a od njih imenito archipresbyter i archidiaconus: tako su osobi biskupa stajali u pomoć „cancellarius“ i „capellanus“; prvi za cijelo kano rukovoditelj biskupijske pisare, drugi kano službenik dvorske crkve biskupove. Za ove dvie službe imademo u naših izpravah potvrdu samo glede nadbiskupa spljetskoga.

Izvan stolnih crkava i svećenstva, koje je kod njih bilo u službi i upisano u njihovu maticu, canon, spominju se u naših izpravah takodjer crkve *po selih* i *mjestih*, pak i svećenici ondje namješteni. Tako u Miranih crkve sv. Mihajla i sv. Jurja, u Naklu crkva sv. Marije, u Omišu crkva sv. Petra, u Paganu crkva sv. Aleksandra, u Paludu crkva sv. Marije, u Putalu crkva sv. Jurja, u

¹ Od „*primus in cera*“, *cera tabula creata*, *matricula*. Odaule primicerius notariorum, primicerius diaconorum, fabricensium itd. Primicerius u hrv. glag. listinah obično „primancer“.

² Documenta p. 32, 48.

Sidragi crkva sv. Ivana; svećenici nose ime mjesta: *presbyter* de (in) Asca, Jagadeva, Naseri, Orehova, de vico Tržiči. Ovdje se dakle imadu razumievati sela i manji kotari izvan biskupskih gradova s crkvom i svećenikom, koji je onamo od biskupa poslan, da u ime njegovo i pod njegovim nadzorom obavlja crkvene poslove, t. j. imadu se razumievati župe i župnici. Rieč „*parochia*“ ne dolazi još u spomenicima naših u potonjem smislu ove rieči, već ili znači biskupiju¹ ili veća okružja s jednom ili s više političkih župa²; a rieč „*parochus*“ niti ne dolazi, već ili „*rector, rectores*“ dotične crkve, i to rjeđe³, ili samo „*presbyter*“ uz ime crkve ili sela, i to češće. A tako je bivalo i drugdje. Ali u onoj oznaki naših izprava leže oba zahtjeva za pojam župe, na ime ograničene zemljište dotičnoga sela i „*plebs, populus parochiae assignatus*“, stanovništvo na ime onoga sela oko dotične crkve. Uz ove crkve bilo je i drugih područnih, u kojih se je samo služba božja obavljala, ali nije se smjelo krstiti, a zvale su se *capellae, oratoria*. Pak su bile onim prvim podređene, a svećenik, ako je ondje namješten bio, nosio je uz druga imena (*presbyteri titularum minorum*) i „*capellanus*“. U naših se izpravah pominju *Stephanus „capellanus et presbyter s. Nicolai“*, *capellanus ecclesiae ss. Cosmae et Damiani, Martinus, Michael capellanus etc.*⁴ Ovi primjeri svjedoče dovoljno, da su i hrvatske biskupije podijeljene bile u župe sa župnom crkvom, župnikom i gdješto kapelanom. Odnosaj tih biskupovih pomoćnika naprama biskupu i njihovo pastirsko područje bijaše obćenitimi crkvenimi zakonit ustanovljeno.

Poznato je, da su u staro doba manje seoske crkve visile glede nekih župnih prava i čina, a osobito glede krštenja, o većih, koje su bile u većih mjestih, te su se naprama onim manjim dotičnoga kotara obično toga radi zvale „*ecclesiae baptismales*“. Svećenik predstojnik takovoj crkvi zvao se „*archipresbyter*“ (naprama stolnomu „*ruralis*“) naprama ostalim, koji su se samo „*presbyteri*“ zvali, a kotar s manjim crkvama bijaše podijeljen u manje obćine zvane „*decaniae*“, odavle i *archipresbyteru* takodjer ime „*decanus (ruralis)*“. Za takovu diobu u Hrvatskoj nalazimo jedan primjer, na ime u spisu spljetskoga sabora god. 926/7., gdje se čita: „No-

¹ Ibid. p. 188, 196.

² Ibid. p. 88, 199. U spisu sabora god. 1185 (Kukuljević: *cod. dipl. II*, 191) rieč „*parochia*“ znači župu t. j. županiju.

³ Ibid. p. 142, 148.

⁴ Ibid. ad v. *capellanus*.

nensis vero ecclesia non episcopum antiquitus sed archipresbyterum sub iurisdictione episcopi habuisse dignoscitur¹. Prema tomu „rektor“ crkve ninske bio je „archipresbyter“, decanus ruralis, koje rieči smisao može biti samo taj, da su svećenici ninskoga kotara stajali u nekom odnošaju naprama ninskomu dekanu.

Tako smo redom pronašli sve članove hrvatsko-dalmatinske hierarhije i pomoćnike njihove. Ali ta slika o svećenstvu bila bi nepotpuna, kad se ne bismo osvrnuli na *redovničko svećenstvo u Dalmaciji i Hrvatskoj*. Redovi crkveni nisu članovi hierarhije, pravna sgrada crkve ne počiva na njih, pak i nijedan član reda ne ima kano takav pravo na ulaz u hierarhiju. Ali redovi su odlično za crkvu sredstvo u promicanju njezine zadaće: s toga postanak redova dopire čak u prvo doba crkve.

U doba, koje je predmetom našega iztraživanja, postojao je na zapadu samo jedan red, koji je sv. Benedikto od Nursie (480 † 543) na temelju po njem propisane regule osnovao, i komu je matica bila samostan na dražestnom Monte Cassino (529) u beneventanskoj vojvodovini. Taj se je red, kano što je poznato, skoro razširio po celom zapadu na temelju što nepromienjene što okolnostim zemlje prilagodjene regule utemeljitelja; pak su tim načinom nastale u različitim zemljah opatije i sborovi (congregationes) benediktinskoga reda, kano što u Francezkoj početkom X. vieka u Clugny, u Italiji na Apeninu u Camaldoli (1018), u Njemačkoj, poslije glasovite u Fuldi, znamenita u Hiršavi (1069) itd.

Imade traga veoma ranu redovničkomu životu u Dalmaciji. U pismu pape Zosima na solinskoga biskupa Hesychia od 418. god. spominju se „coetus monachorum, quorum solitudo frequentior est in Dalmatia“². Isto potvrđuje suvremenik sv. Jerolim govoreći o pustinjacih na dalmatinskih otocih. Kako se odavle vidi, ovi pobožnjaci bili su zbilja pravi „monasi“, kakovi su davno prije u iztoku živili u posebnih stanicah, a koje su nastojali u zajednicu dovesti Pahomij (340), Amonij, Hilarion, Eustatij i Vasilij u iztoku; Ambrosij pako, Jerolim, Augustin, Martin i Kasian na zapadu. Ovi dakle „monasi“ nisu mogli živiti po „reguli“ sv. Benedikta.

Ovomu redu imao pripadati samostan, koji je u Zadru sagrađen bio uz crkvu sv. Krisogona, u koju je prekrštena bila starija sv.

¹ Ibid p. 195.

² Pismo kod Mansia: Conc. coll. IV, 347.

Antuna, kad su moći onoga mučenika god. 649. iz otoka Grada kod Oglaja onamo prenesene bile Još god. 918. navodi se i crkva sv. Krizogona i „Odolbertus abbas“¹; nù kada je taj samostan sagradjen bio, nije nam zabilježeno; samo se iz druge izprave² doznaje, da je negdje početkom X. vieka stara crkva novom zamienjena bila, koju su sagradili Fuscilo i prior Andrija, i da je ta crkva sa samostanom malo kašnje zapuštena bila, tako da je samostan izpražnjen ostao, dok nije gradjanstvo zadarsko crkvu i samostan sv. Krizogona obnovilo, pak za prvoga opata pozvalo iz Monte Cassina redovnika Madia, predavši mu uz listinu od 19. prosinca 986. godine crkvu i samostan sa svimi na nju spadajućimi nekretninami, kano što kućami, vinogradi i zemljami³.

Uz onaj prvi zadarski samostan bio je u Hrvatskoj najstariji onaj, što ga je knez Trpimir prema polovici IX. vieka zasnovao, kano što veli u svojoj listini⁴ od 4. ožujka 852. godine: „construxi monasterium, ibique catervas fratrum adhibui, quorum sedulis votis et frequens oratio nos immunes redderet de peccatis“. Nedvojeći, da je taj samostan pripadao jedinomu za onda na zapadu redu benediktinskomu, ne znamo jedne važne okolnosti, gdje je taj Trpimirov samostan sagradjen bio. U Mutimirovoj listini od 28. rujna god. 892. navodi se među svjedoci uz župane zemaljske i dvorske takodjer „Zitalius (Žitalj) superpositus monasteriis“⁵, odkle bi se dalo izvoditi, da je tada u obsegu hrvatske kneževine bilo više samostana, koji su možebit kakav sbor sastavljali. Prema tomu može se o mjestu Trpimirova samostana samo nagovieštati, pak ču i ja svoje nagovieštanje nadovezati.

Odmah ćemo vidjeti, da se iz sačuvanih izprava znade za postanak više hrvatsko-dalmatinskih samostana benediktinskih. Ali se ne znade za postanak samostana sv. Stjepana prvoga mučenika blizu Spljeta. Prva izprava, u kojoj se taj samostan navodi, jest iz početka XI. stoljeća, pak su mu iz toga vieka poznati opati:

¹ Documenta p. 18—19.

² Ibid. p. 21.

³ Spomenuti prior Andrija ostavio je bio oporukom od 918 god. crkvi sv. Krizogona vinograd i zemlje u Diklu, dva kmeta i 100 glava marve.

⁴ Documenta p. 1. „Deo peccatis“ bit će pogrješka prepisačeva mjesto „de peccatis“.

⁵ Ibid. p. 16.

⁶ Ibid. p. 36. Postavljam ju na god. 1020. Spominje se u njoj Martin biskup, koji se, ako je spljetski, navodi u listini god. 1000. Ibid. 28.

Ursus, Dabro, Izak, Gisilberto, Dominik i Teodor. U tom samostanu živio je jedno vrijeme sinovac Petra Kresimira, hrvatski vojvoda Stjepan, gdje si bio odabrao i grob¹. Početkom sljedećega vieka nosi ovaj samostan i naziv „s. Stephani de pinis“², valjda od šume omorikove, koja je na onom morskom jezičcu na zapadnoj strani grada Spljeta rasla. Na listini vojvode Stjepana od 1078. god. navodi se među svjedoci „Urso abbas s. Moysis“, koji je podpisan i na drugoj iste godine listini, koju izda Dabro opat sv. Stjepana³. Iz ovih izprava samih ne vidi se, gdje je bio taj samostan Mojsijev, kojega je opatom „Ursus“ bio. Ali iz nješto kasnijih spomenika XII. vieka razabiremo, da je crkva sv. Mojsije bila u Solinu, blizu potoka toga imena. S toga ne dvojimo, da je uz ovu crkvu god. 1078. bio samostan benediktinski, kojega je opatom rečeni „Ursus“ bio. Ali u rečenih listinah počam od god. 1103. spominje se samo „ecclesia“, pače u jednoj od god. 1199. samo „capella s. Moysis“; te se osim toga odanle vidi, da je ta crkva spadala na vlastništvo spljetskoga nadbiskupa; nigdje pako ne govori se više o samostanu⁴. Odkle se punim pravom zaključuje, da već početkom XII. vieka nije bilo u Solinu samostana sv. Mojsije⁵; a kada je sagrađen bio, o tom se ne zna. Kasniji pisac⁶ dodaje i crkvu sv. Stjepana i sv. Marije u Solinu, koje da je kralj Svinimir na saboru u Ninu (1077—87) povratio nadbiskupskoj crkvi spljetskoj⁷, samostane uz tu viest, da je te crkve sagrađila bila kraljica Jelena pokloniv jih za uvijek rečenoj crkvi, pak da su u pridvorju (atrium) crkve sv. Stjepana zakopani kralj Kresimir i više kraljeva i kraljica. Iz sačuvanih izprava daje se samo to za izviestno izvesti, da su obje one crkve bile kod Solina, ona sv. Marije uz potok, i to na otoku, koji ondje čini, s toga i dolazi kašnje pod imenom „s. Maria de Otoch“; da su spadale na vlastništvo spljetskih nadbiskupa uz pripadajuće jim zemlje; ali već od početka XII. vieka, dočim se u XI ni ne spominju, ne

¹ Ibid. p. 119.

² Cod. dipl. II, 16.

³ Documenta p. 119, 121.

⁴ Cod. dipl. II, 8, 12, 13, 60, 131, 162, 199.

⁵ Na listinu Svinimirovu od god. 1078 (Doc. p. 114) ne možemo se osvrnuti, jer je podmetnuta.

⁶ Thomas archid. Histor. salon. c. XVI. Ibid. p. 486.

⁷ Ibid. p. 213.

ima nikakova traga samostana¹. Ako je dakle i bio kada samostan uz crkve solinske sv. Stjepana i sv. Marije, moralo ga dosta rano, svakako prije XII. vieka nestati. Ove tri spomenute crkve sv. Mojsije, sv. Stjepana i sv. Marije bile su u solinskom okolišu, te su i zemlje njihove medjašile; ali samo za prvu je izviestno, da je uz nju u XI. vieku bio samostan. — Medju opati, koji su nazočni bili zadarskomu saboru god. 1095., navodi se takodjer „Petrus (abbas monasterii) s. Nicolai“². To je jedina viest o samostanu sv. Nikole, o kojega se postanku i mjestu inače ne zna ništa. Glede mjesta svraćam pažnju na izpravu³ o vlastničtvu spljetske „mensae archiepiscopalis“ od god. 1397., u kojoj se uz ostalo piše: item supra agros archiepiscopales est terra ecclesiae s. Theodori seu s. Nicolai de portu . . . ab aquilone similiter subiacet via publica, quae tendit de Spaletto versus Sa(lonam)“. Ovoj crkvi sv. Nikole, koja je takodjer u solinskoj okolini bila blizu mora, ja bi pripisao onoga opata Petra. Napokon još je jedan samostan u onom susjedstvu, kojemu se postanak takodjer ne zna, a to je samostan sv. Petra „de Clobuco, Clobucez“. Ovomu se samostanu nije našao trag prije do pod kraj XII. stoljeća⁴. Crkva sv. Petra „de Clobuco“ dosudjena je⁵ saborom god. 1185. crkvi spljetskoj. Samostan „s. Petri de Clobucez“ po opisu⁶ posjeda god. 1189. ležao je izmedju Spljeta i Trogira, u Podmorju⁷. Ne smiemo ovdje minoići još jedan samostan, kojega je mjesto poznato, ali je postanak neizviestan; taj je samostan sv. Grgura u Vrani, koji je kralj Svinimir god. 1076. prigodom krunitbe rimskoj stolici poklonio bio⁸, kojemu je u prvoj desetini sliedećega vieka opatom bio Desa⁹, i koji je u sedmoj desetini toga vieka bio prieporan izmedju skradinskoga biskupa i reda božjaka ili templara¹⁰.

¹ Cod. dipl. II, 8, 22, 31, 35, 131, 162, 188, 199. Farlati: Illyr. sacr. III, 156, 340, 345. U listini od god. 1142 piše se o crkvi sv. Marije, „quae iuxta vicum salonitanae civitatis est sita“.

² Documenta p. 159.

³ Kod Farlata III, 345.

⁴ Listina god. 1078, u kojoj se navodi „ecclesia s. Petri de Clobuco“, jest podmetnuta.

⁵ Cod. dipl. II, 131.

⁶ Ib. p. 154.

⁷ Lucio: Mem. di Traù p. 496. Bijaše god. 1420 razoren.

⁸ Documenta p. 105.

⁹ Cod. dipl. II, 16.

¹⁰ Ibid. p. 86.

Ali kada se pita, koji od ovih samostana nepoznata postanka mogao je biti djelo bogoljubnosti hrvatskoga kneza Trpimira, može se, uzev sve okolnosti u obzir, misliti samo na dva: sv. Stjepana kod Spljeta i sv. Petra u Klobuku. Što Trpimir traži od spljetskoga nadbiskupa zajam za obskrbu nove crkve, te mu u zamjenu priznaje i potvrđuje posjed u spljetskoj okolini i podjeljuje desetinu klišku, što izdaje u to ime listinu u Bijaču između Spljeta i Trogira, sve nas to upućuje, da je kneževa zadušbina ležala u području vlasti crkve spljetske. Solinski samostani sv. Mojsije i Nikole bijahu toli neznatni, tako su brzo iznikli sa pozorišta, da ne mogu po našem sudu doći u račun. Glede crkve pako sv. Stjepana u Solinu ne ima historijskoga dokaza, osim potonje predaje, da je uz nju ikada samostan bio. Za samostan sv. Stjepana kod Spljeta, osim navedene okolnosti, kano da bi govorilo i to, što si ga je član vladalačke obitelji odabrao bio za vremenito zaklonište i za vječiti počinak, pak ga i obilno obdario, kano da je u tom već imao primjer u svojih po vlasti i krvi predšastnika. A za samostan sv. Petra u Klobuku vojevala bi blizina Bijaču, gdje su izdane listine knezova Trpimira i Mutimira (892.), i odakle je ovaj drugi dan prešao u bliži Spljet u crkvu sv. Dujma, gdje su inače prvi hrvatski knezovi, kako se čini, rado boravili¹.

Ali okanimo se ovih nagadjanja o samostanu Trpimirovu; toliko je ipak izviestno, da je prema polovici IX. stoljeća u Hrvatskoj prvi izpravom utvrđeni samostan za sielo benediktinskoga reda zasnovan bio. Uza nj bijaše najstariji onaj sv. Krizogona u Zadru, koji bivši još početkom sljedećega vieka u životu malo kašnje izčeznu, da se godine 986., kako vidismo, opet povraća.

Poslije toga zadarskoga zasnovano je više samostana u Dalmaciji i Hrvatskoj. Viek XI. bijaše ondje osobito prijazan obitelji sv. Benedikta; oko umnožanja njezine obćine natjecahu se vladaoći i imućnici. U Zadru sagradi polovinom toga stoljeća za žensku

¹ Farlati (Illyr. sacr. III, 50) misli, da je Trpimirov samostan bio uz crkvu sv. Petra kod Solina, te da je od njega „vetus aedificium... quamvis vetustate semirutum inter Clissam et Salonam“; ali nigdje ne ima traga, da bi uz onu crkvu sv. Petra (Docum. p. 79) ikada i samostan bio. Milinović (Viestnik hrv. arkeol. društva VI, 44) čini se „najpriličnije, da je Trpimirov hram i samostan sv. Petra od Klobučca pod Bjačem“. Po Eitelbergeru (Die mittelalt. Kunstdenkmale Dalmatiens. Wien 1884. S. 206) imade predaja, da su dva stupića, koja su sada na portalu crkve stolne u Trogiru, nekada bila na kneževskom dvoru u Bijaču.

čeljad samostan bogoljubna Čika, udova Andrije Papina, kćer Dujma i Većenêge, unuka priora Madija, „sestra“ kralja Kresimira, kako ju ovaj u svojoj listini nazivlje; pak izpros'v za samostan od Petra opata sv. Krizogona crkvicu sv. Marije pred vratima „Bellata“ zvanina, sama unidje sa svojom starijom kćerju Domnanom (t. j. domna Ana) u tu redovničku obitelj, te joj bude prvom opaticom¹. Ovo bijaše drugi u Zadru samostan jednoga reda. U isto po prilici vrijeme, a malo prije god. 1059., sagradjen je pod okriljem samoga hrvatskoga kralja P. Kresimira *samostan sv. Ivana tik Belgrada*, a prvi mu opat bješe Andrija, „duhovnik — kako kasnija bilježka veli — bogu i ljudem mio“. Ta se benediktinska opatija proslavi pod imenom rogovske od dvorca „Rogovo“, koji mu bijaše s cilim imanjem u osnutku darovan², a ležao je tik Belgrada iza humca na liepom polju prama vranskom jezeru, koje polje i danas imenom „opatija“ sjeća na ovu staru hrvatsku zadušbinu³. Osim ovoga rogovskoga samostana sv. Ivana spominju se već god. 1069. u Belgradu i okolini još druga dva samostana, jedan mužki sv. Bartola s opatom Adamom, drugi ženski sv. Tome apostola s opaticom Dabricom⁴. Ali postanak tina opatijama nije izviestan. U to su doba zasnovana dva ženska samostana: jedan u *Trogiru*, drugi u *Spljetu*. Jedan i drugi postao je uplivom dvaju velikih biskupa: Ivana trogirskoga i Lovre spljetskoga; za prvi, trogirski samostan sv. Dujma, izdana je zakladnica god. 1064., za drugi pako, spljetski sv. Benedikta, pet godina (1069.) kašnje⁴. Trogirskomu bijaše prva opatica Eufemija, spljetskomu Katena. U oba stupi odmah više sestara, u spljetski Katene sestra Stana, zatim Ana, Agapis, Vera,

¹ Izprava Čikina god. 1066. Documenta p. 65. Samostan bješe one godine već gotov, ali se ondje veli o njem, „quod *noviter* fabricatum est Jadere“. S. Ljubavac našao je bio u starom dielu samostana ploču s nadpisom, po kojem bi bio uz crkvu sv. Marije samostan jur god. 920 za priora Nikifora a opatica samostanu Lampredia. Ali nadpis i tumačenje jest sumnjivo, Čikina pako izprava o tom šuti, Bianchi op. cit. I, 321.

² Documenta p. 51.

³ Kad je bio god. 1126 Belgrad i rogovski samostan razoren, preseli se redovnička obitelj iz Rogova na suprotni otok Pasma, gdje je već od prošloga vieka (Doc. p. 86, 107) imala uz posjed crkvu sv. Kuzma i Damjana kod Tkona, te si sagradi samostan, na što se i opatija uz staro ime rogovske prozva imenom sv. Kuzme i Damjana (monasterium s. Cosmae et Damiani de monte). Cod. dipl. II, 102.

⁴ Documenta p. 63, 75.

sve plemenita roda, i to sudeć po imenih Stana i Vera većinom hrvatskoga. Pomenuti nadbiskup Lovro ne malo je sudjelovao kod osnutka okô god. 1065. *samostana sv. Petra apostola*, koji je kod solinske crkve sv. Stjepana u *mjestu Selu* podigao svojim troškom Petar Črnc s prizivom Gumaj ujedno sa svojom suprugom Anom, kćerju Maja Fave, a rečeni metropolita uz saučešće spljetskoga građanstva i hrvatskoga plemstva posvetio. Opat tomu samostanu bijaše osnovateljev unuk (ili sinovac, nepos) imenom Grgur¹, a u izpravah sljedećega vieka dolazi pod imenom „monasterium s. Petri de Gumai, Gomai“². I na hrvatskih otocih kvarnerskih nalazimo četiri samostana: jedan imenom sv. Petra na *Rabu*, osnovan³ god. 1059., drugi sv. Mihovila na *Šušaku* (Sansicovo, Sansego) kod Osora (Lušinja), treći imenom sv. Petra na ostrovu *Nembu* (Neumi), koji je spadao na pažku obćinu, a ova ga god. 1071. utjelovila sa samostanom šušackim⁴; napokon četvrti na *Krku* kod Baške (imenom sv. Lucije), kojoj je opat Dobrevit poznat iz glasovitoga glagolskoga nadpisa⁵.

Ovako nalazimo u to doba red sv. Benedikta na svih znatnijih tačkah Dalmacije i Hrvatske počam od Istre pak do Cetine. Nalazimo ga na kvarnerskih otocih, nalazimo ga u Zadru, u Belgradu i u župi sidražkoj, u Trogiru, u Spljetu i Solinu i u kotaru ovih gradova. Osim ovih samostana spominju se drugi već u izpravah iz početka XII. vieka, kano što u Trogiru samostan sv. Ivana⁶, te je vjerovatno, da jim postanak dopire do prošloga stoljeća.

Svi ovi samostani biše po „reguli“ sv. Benedikta ustrojeni, te su se i osnivači na nju savjestno obazirali. Kad su Zadrani predavali opatu Madiu samostan s crkvom sv. Krizogona, budući da je ova izvan samostanske ograde ležala, opazuju: „unum tamen nobis reprehensibile esse videtur, quod ecclesia extra antiquam claustram sit posita, quod precepta s. patris Benedicti prohibent fieri, eo quod omnia necessaria monachis intra monasterium debeant haberi, ut nulla necessitas sit eis vagandi“⁷, pak su toga

¹ Zakladnica Docum. p. 127 ss. Cf. p. 65.

² Cod. dipl. II, 16, 96.

³ V. zakladnicu. Docum. p. 56.

⁴ Docum. p. 89.

⁵ Ibid. p. 487—8.

⁶ Cod. dipl. II, 12, 16. U drugoj tek polovici dolaze u Zadru ženski samostani sv. Platona i sv. Dimitrija. Ibid. 74, 151.

⁷ Documenta p. 21.

radi, da bude reguli potpunoma zadovoljeno, dali zatvoriti javnu cestu izmedju one ograde i crkve. Isti Zadrani odredjuju, da samostanu sv. Krizogona imade biti glavnim ravnalom „beati Benedicti regula“¹. Rabljani daju opatu Fulconu vlast dizati samostane „sicut sacra beatissimi Benedicti edocet regula“². Prema ovoj reguli bijaše svagdje ustrojen samostan i njegova redovnička obitelj uredjena. Svaki je samostan imao svoga opata kano predstojnika i starješinu ciele obitelji. Tu obitelj sastavljali su redovnici, od kojih neki bijahu svećenici, drugi svjetovnjaci; jedni i drugi pišu se „monachus“, ali prvi uz to još „presbyter“, dakle „monachus et presbyter“. Tako se za samostan sv. Krizogona u Zadru pišu kano „monachi et presbyteri“: Adam, Benedictus, Dominicus, Gaudius itd., za samostan sv. Ivana u Belgradu ili Rogovu: Ivan, Petar itd. I ženskim samostanom predstojala je „abatissa“, a ostale njoj podčinjene pišu se „monacha, domna“ (odavle „duvna“), „soror“, tako „domna Ana, domna Agapis, domna Vera“, sve pako skupa zovu se obično „moniales, monachae, ancillae dei“³. Ženski samostani imahu osim toga za obavljanje službe božje i rukovođenje bogostovja svoga svećenika, obično „capellanus monasterii“⁴, za gospodarske poslove svoje „provisores“⁵, za pravne odvjetnika, „advocatus“⁶ itd.

Starješina samostana dužan je prema svojem imenu (lat. abbas od kald. abba, žid. ab⁷ = otac) biti za ciele obitelj pravim „otcem“. Kano takav imao je skrbiti za samostan i upravljati obiteljiom u tom duhu. S toga bijaše u svih važnijih poslovih upućen na savjet podredjene si braće, koja su mu s druge strane, kano Hristovu namjestniku, na posluh i pokornost obvezana bila. Koji je želio primljen biti u obitelj, imao se podvrći jednogodišnjemu kušanju, onda je tek mogao stupiti u t. zv. noviciat, koji je na pet godina ustanovljen; a pošto je ovdje zasvjedočio pravo redovničko zvanje,

¹ Ibid. p. 50.

² Ibid. p. 57.

³ Ibid. p. 63, 77, 180.

⁴ Ibid. p. 180.

⁵ Ibid. p. 77.

⁶ Ibid. p. 64.

⁷ Ovo semitsko ime, koje je označivalo na iztoku starješinu redovničke ili pustinjačke obitelji, usvojeno je na zapadu u istom smislu, dočim je na iztoku zavladao grč. ime „κλῆρυς“ od κλῆρυς = claustrum i ἱεροῦ μὲνος, prema tomu i kod istočnih Slavena архимандритъ и прогументъ. V. Miklošić: Lex. paleoslov. a. h. v.

položio je svečani trostruki zavjet, kojim se je obvezao na stalno prebivanje u samostanu (*stabilitas loci*), na siromaštvo, djevičansku čistoću i pokornost. Odielo redovnika moglo se ravnati prema podneblju i okolnostim zemlje, a potanja odredba bi opatu propuštena; ali obće bi određena duga haljina (*habit*) s kukuljicom (*cuculla*) i komad latka, koji je pleća pokrivao a kasnije u dvoje razdijeljen visio sprieda i straga. Braća su živila u zajednici, jela u blagovaoni (*refectorium*), spavala u spavaonah. Zanimanje redovnika ustanovljeno je potanko i podijeljeno između molitve i radnje. Ova druga sastojala se je u ratarstvu, rukotvorstvu, učenju i obučavanju. U svakom samostanu ima se osnovati knjižnica, a rukopisi njezini dijeljeni za posta redovnikom na čitanje i prepisivanje, pak su „graphium“, crtež, i „tabula“ spadali među one sprave, koje je svaki član dobivao. Kano što su utemeljitelju reda davali u Subiaku djecu na odgoj, tako je on ustanovio, da samostan prima djecu na odhranjenje uz malenu nagradu, koja je zajednici pripadala.

Po ovoj dakle reguli, koja je umjela toli mudro u sklad dovesti strogost i blagost, radin i kontemplativan život, a koje su učinci daleko presegli ogradu samostansku, bijahu uređene navedene opatije u Dalmaciji i Hrvatskoj. Kakav su položaj u toj zemlji zauzimali rečeni samostani, i što su za nju privriedili glede duševnoga i materijalnoga razvitka njezina, to ćemo kasnije razjasniti. Na ovom je mjestu dovoljno iztaknuti, da je i hrvatska crkva imala u promicanju svoje zadaće onu polugu, koju joj na zapadu priredi patrijarha zapadnoga redovništva.

Još se ima jedno pitanje razpraviti, na ime *pitanje ob odnošaju hrvatske crkve naprama crkvi zapadnoj i istočnoj*.

Zemljište, na kojem je zasnovana hrvatska država, t. j. kako Dalmacija tako i Panoni'a savska i druga (P. secunda) ili sriemska, bijaše od vjekova u tiesnoj svezi s Rimom. Ova sveza nije prekinuta ni diobom rimske carevine u zapadnu i istočnu sa dvie stolice u starom i novom Rimu, jer je Dalmacija i Panonija s Norikom, kano zapadni Ilirik, ostala uz zapadnu rimsku carevinu. I za vrijeme cara Justiniana I. (527—65.), komu je pošlo bilo za rukom pribрати velikom česti rimske pokrajine, zapadu su pribrojene Dalmacija i oslobođeni dio Panonije, posavska na ime i sriemska. A tako je bilo i u crkvenom pogledu. Kad je zaključkom carigradskoga sabora god. 381. biskupu novoga Rima podijeljeno prvo mjesto poslije biskupa staroga Rima, pak mu tim podijeljena

priednost pred patrijarhom aleksandrijskim i antiohejskim, položaj Dalmacije prama biskupu staroga Rima nije u ničem promijenjen. Ali upravo balkanski poluotok imao je postati onim priepornim zemljištem, koje si je carigradski patrijarha, podupiran ondješnjim dvorom, postupice svojatao; najprije bješe mu kalcedonskim saborom god. 451. uz malu Aziju i Pontus dodieljena Tracija; za tim vrebalo se na istočni Ilirik. Spomenuti car Justinian priznade u novoj crkvenoj diobi carevine istočni Ilirik t. j. Mesiu, Daciju, Dardaniju, Macedoniju, Thessaliu, Achaiu, Epir i Prevalis još zapadnomu patrijarhu. To bijaše u oči novih velikih promjena, koje su upravo u Iliriku zaposjednućem pokrajina njegovih po Slovjjenih do skora nastale. U samom se Carigradu priznavalo i sada pravo na te pokrajine staromu Rimu. Car Heraklij propustio je zapadnomu patrijarhu brigu oko pokršćenja Hrvata¹. Papa Ivan IV. poslâ opata Martina u Dalmaciju². Ovamo bješe iz Rima poslan i Ivan Ravenjanin, prvi nadbiskup spljetski³. Tek sljedećega stoljeća postade Ilirik poprištem borbe izmedju staroga i novoga Rima. Povod su dale razmirice izmedju carigradskoga i rimskoga dvora, nastale prigodom kipoborstva. Tada je car Lav III. oko god. 732. pokrajine istočnoga Ilirika odkinuo od staroga i pridružio jih novomu Rimu⁴. Tiem se je vlast carigradskoga patrijarha na balkanskom poluotoku proširila sve do Dalmacije, onda već hrvatske. Ali ovamo nije ona ni sada dosegla. Prvi je pokus učinjen tek sljedećega IX. vieka.

Taj su pokus podupirali veliki dogodjaji onoga vremena. Uzpostava zapadnoga rimskoga carstva papom Lavom III. u osobi franakoga kralja Karla velikoga (800), njegova osvajanja u Italiji i prodiranje vlasti njegove u zapadni dio balkanskoga poluotoka, sve je to ohladilo i onako napete odnošaje izmedju novoga i staroga Rima. Još nadodje k tomu priepor radi Bugarske. Knez Boris pokrstivši se na ime god. 864/5., najprije pristade uz carigradsku crkvu⁵; ali do skora nadoveza odnošaje s rimskom stolicom poslav u Rim ljeti god. 866. poslanike, kroz koje dobi od pape Nikole I.

¹ Constant. porphyr. Documenta p. 291.

² Ibid. p. 277.

³ Ibid. p. 286.

⁴ Svjedoče listovi Hadriana I. i Nikole I. Pagi ad a. 736, nr. 11—12. Critica histor. chronol. in annal. eccl. Baronii.

⁵ Dade si od patrijarha Fotija protumačiti njeke nauke vjere. Photii epistolae ed. Montacutius p. 47.

poznata glasovita „*Responsa ad consulta Bulgarorum*“¹. I carigradski patrijarha Fotij upravi u to doba slično pismo na Borisa. Odmah bijaše iz Rima poslano u Bugarsku izaslanstvo u osobah biskupa Pavla i Formosa, koje Boris tako usrdno primi, da je grčke svećenike dao iz zemlje odpraviti. Sljedeće godine 867. upravi knez u Rim drugo poslanstvo, koje je imalo uz ostalo izhoditi Formosa za bugarskoga nadbiskupa. Pošto je papa Nikola I. medju tim umro (13 stud. 867), dodje god. 869. u Rim pod vodstvom boljara Petra treće poslanstvo k papi Hadrianu II. moleći za bugarskoga nadbiskupa kardinala djakona Marina, kojega je Boris prolazećega kroz Bugarsku u Carigrad poznavati naučio. Ali dok su se ovakova izaslanstva izmedju bugarskoga i rimskoga dvora izmjenjivala i dok se riešenje pitanja o nadbiskupu bugarskom otezalo, carigradska je sinoda početkom god. 870. u prisutnosti bugarskih i papinih poslanika i uz privolju prvih zaključila, da Bugarska pravom spada ne pod rimskoga nego pod carigradskoga patrijarha. A toga je osvjedočenja bio ne samo žestoki neprijatelj Rima patrijarha Fotij, koji je medju tim novim carem Vasilijem I. dne 25. rujna 867. god. svrgnut bio, nego i nasljednik njegov a prijatelj crkvenoga jedinstva patrijarha Ignatij, koji je, da onaj saborski zaključak provede, posvetio za Bugarsku nadbiskupa, a ovaj namjestio ondje više biskupa i poveo sa sobom množinu grčkih svećenika. Rimskomu svećenstvu sada ne bi više obstanka u Bugarskoj. Ovoga prekreta nije mogao više izpraviti ni nasljednik Hadrianov Ivan VIII. niti svojimi opomenami na patrijarha Ignatija niti svojimi listovi na kneza Boris-Mihajla. Bugarska je za zapadnu crkvu izgubljena bila.

Ovo nam je bilo u krajnjih certah navesti², da se naše pitanje uzmogne laglje razumjeti. Lako se je doviti, da se u Carigradu mrzkim okom gledao upliv, koji je zapad u zapadnoj polovici balkanskoga poluotoka izvojštio. U temi Dalmaciji bijaše do duše mirom uglavljenim izmedju oba carska dvora (812.) uzpostavljena vlast istočno-rimskoga cara, kojega je strateg u Zadru zastupao; ali hrvatski je knez priznavao i na dalje vrhovnu vlast zapadnoga mjesto predjašnje istočnoga cara. Tomu je htjeo na kraj doći spomenuti odlučan i uman car Vasilij I. Čim je na prijestolu zamienio

¹ Kod Mansia: Conc. coll. XV, 401.

² Obširnije razpravljah o tom pitanju na svojem mjestu u djelu: *Viek i djelovanje sv. Cirila i Metoda*. Zagreb 1859.

slabe predšastnike Teofila i Mihajla III. (829—67.), bijaše mu jedna od prvih briga, da ugled potamnjele carske vlasti uzpostavi osobito u južnoj Italiji i među južnimi Slovjeni. U Hrvatskoj, kako se iz preostalih nam oskudnih spomenika razabrati dade, borile su se dvie stranke za priemoć: jedna, kako ju prozvati možemo, zapadna, druga istočna. Kad se je prvih godina carevanja Vasilijeva onaj prekrat u Bugarskoj dogodio, tad je u Hrvatskoj vladao knez Domogoj. Ovaj je pako, kako se iz netom odkritoga pisma Ivana VIII. razabire¹, pristajao uz zapad; jer inače ne bi mu papa bio očito u pismu govorio, tužeći se radi Bugarske, o grčkoj lukavštini („graeca falsitas“). Ali protivna stranka kovala je proti knezu urotu, te se je prinukanim našao ubiti jednoga od urotnika, premda mu bješe prije život obećao². Urota imala biti dosta opasna, kad je knez prisiljen bio upotriebiti, da ju uguši, obsežna najskrajnja sredstva, od kojih ga papa odvraćao preporučujući mu³ blažju kaznu izгона iz zemlje (temporalis exilii religacio). A taj razdor u zemlji dovede do katastrofe, kad poslije naravne ili silovite, to se ne zna, smrti Domagojeve (876.) zasjedoše mu sinovi prijestol hrvatski, jer Sedeslav, potomak Trpimirov, silom iztisnu jih odanle, izagna iz zemlje i sam osvoji kneževski prijestol. A da se na njem učvrsti, odluči prisloniti se na iztok, pak carskom četom praćen uputi se u Carigrad k Vasiliju⁴.

Ovo je onaj čas, kad se po mojem mnijenju Hrvatska prisloni istočnoj crkvi. Sedeslav dodje sam glavom pred cara u novi Rim; ovdje je on za cieto priznao njegovu vrhovnu vlast, koju su mu i predšastnici do Borne priznavali, te se stavio pod okrilje njegovo. Reć bi, da je Sedeslav uvidio, kako se samo uz zaštitu istočnoga cara može uzdržati na hrvatskom kneževskom prijestolu. U Carigradu pako smatralo se tada, uz one ako i na vrijeme poravnane ali još uvijek napete odnošaje s rimskom stolicom, da je za učvršćenje sveze među carstvom i zemljama balkanskoga poluotoka osim državne još i crkvena zajednica potrebna. Ako se ovakova zajednica s potpuno samostalnom i donjekle neprijateljskom Bugarskom ondje visoko cijenila: koliko se nije ona želila s Hrvatskom, koje je knez došao onamo glavom, da se naprama caru povrati u nekadašnji odnošaj? S romanskom Dalmacijom, kano pokrajinom

¹ Starine XII, 212

² Ibid. p. 217.

³ Ibid. p. 218.

⁴ Documenta p. 373.

carevine, splesti takovu zajednicu nije bilo valjda teško, premda su njezino svećenstvo i građanstvo na zapad upućivale stoljetne sveze. I zbilja Dalmaciju, t. j. romanske gradove i otoke, nalazimo na jednom u taboru istočne crkve. A Hrvatsku imao je onamo privesti Sedeslav, štićenik Vasilijev. Pismo pape Ivana VIII. od 2. svibnja 879. god. upravljeno na Sedeslava¹ ne sadržaje doduše ništa takova, odakle bi se dalo izvesti, da su se dobri odnošaji među njim i rimskom stolicom pomutili. Ali druga pisma protivno svjedoče; pak smo uslied toga prisiljeni misliti, da se papa, pred očima imajući glavnu svrhu pisma, preporuku na ime poslanika za Bugarsku, nije htjeo ondje one nepovoljne okolnosti dodirnuti.

Nū kano što je kratka bila vladavina Sedeslava, tako je kratka bila i zajednica Hrvatske s Carigradom. Proti Sedeslavu na ime dignu se buna s Branimirom na čelu, koji ga smakne i sebe popne na mjesto njegovo na kneževski prijestol.² Šada bijaše jedna od prvih briga novoga kneza, da Hrvatsku opet privede u zajednicu s Rimom. Posla dakle k papi popa Ivana s pismom svojim i djakona Teodozija, izabranoga biskupa ninskoga. Odavle se razabire, da je ninski biskup bio zastupnik crkveni Hrvatske i da je i ovdje nastala promjena u glavi uslied ovoga prekreta. Branimir je papi poručio, da želi biti vjeran „sv. Petru i nasljedniku njegovu“, te ga zamoli za blagoslov. Teodozij očitova pismom svoju „odanost i vjernost prama crkvi sv. Petra i papinstvu“. Koliku je radost Ivan VIII. osjetio s povratka Hrvatske, vidi se iz listova njegovih od 7. lipnja 879. na Branimira, Teodozija i svećenstvo i narod hrvatski³. U Rimu, gdje se gubitak Bugarske živo osjećao i o njezinu povratku još uvijek radilo, povratak Hrvatske bi uzhitom pozdravljen. „Pošto ti pomoću božjom — ovako odgovara papa knezu Branimiru — kano ljubljeni sin želiš biti vjeran svetomu Petru i nam, koji smo mu božjom milošću namjestnik, i izpoviedaš mu ponizno pokornost: veoma se tvojoj plemenštini ovim apostolskim pismom zahvaljujemo, te očinskom ljubavi kano predragoga sina, povraćajućega se u krilo svete apostolske stolice, majke tvoje, iz čijega na ime bistroga vrela pili su otcevi tvoji medenu tekućicu svete propoviedi, primamo i duhovnim naručajem grlimo pak apostolskom dobrostivosti hoćemo te gojiti, da se milost i bla-

¹ Ibid. p. 7.

² Ibid. p. 374.

³ Ibid. p. 8—10, 12.

goslov svetih apostola poglavica Petra i Pavla i naša nad tobom izlije, da od tvojih vidljivih i nevidljivih neprijatelja, koji neprestaju zasiedati i priečiti ljudskom spasu, uvijek budeš slobodan i siguran, kako bi željenu nad neprijatelji pobjedu laglje stekao... Tvojoi prošnji, da te svojima apostolskima ustnama blagoslovimo za umnožanje tvojega spasenja, rado zadovoljismo; jer na dan uzašašća gospodnja, kada smo na oltaru sv. Petra apostola služili, za svečanosti mise dignuvši gore ruke blagoslovismo tebe i sav puk tvoj i cielu zemlju tvoju, da ovdje i u vječnosti tielom zajedno i dušom spasen, uzmogneš takodjer zemaljskom kneževinom, koju držiš, vladati sretno i sigurno, te da poslije smrti u nebeskom priedjelu s bogom sretno uživaš i za uvijek vladaš¹. U tom smislu pisao je papa takodjer svećenstvu i narodu brvatskomu², veseleći se, što žele se „povratiti u svetu rimsku crkvu“. U pismu na Teodozija³ opominje ga, da ne traži drugdje posvete, već da će ga sam papa rediti. Ova pisma poslao je papa po rečenom popu Ivanu, kojemu je povjerio takodjer pismo na bugarskoga kneza Borisa-Mihajla, te umolio Branimira, da ga pusti obaviti ovo poslanstvo. Odakle se vidi, da papa nije izgubio nade pridobiti i Bugare kano što je sada pridobio Hrvate, čim bi dva tada najjača balkanska plemena postala rimskoj stolici krepkim oslonom proti napadaju Grka.

Ali s Hrvatskom nije se još povratila bizantinska Dalmacija. Ovdje je upliv istočne carevine odlučan bio. Nego papa Ivan VIII. nije propustio prilike, kad se je pop Ivan vraćao u Hrvatsku, da upravi pismo takodjer na biskupe, svećenstvo i žitelje dalmatinske. U onom pismu⁴ od 10. lipnja 879. god. upravljenom poimence na biskupe Vitala zadarskoga, Dominika osorskoga i, pošto je nadbiskupska stolica spljetska izpražnjena bila, na arcipresbitera Ivana, nagovara jih papa, da se vrate „k stolici sv. Petra, koja je glava i učiteljica svih crkava božjih“; sjeća jih, kolika su dobra uživali predšastnici njihovi, koji su se uticali u Rim, a kolika zla oni trpe, kako su se od njega odmetnuli; poziva jih, da si izaberu nadbiskupa, kojega će po davnom običaju rediti i podieliti mu plašt. Što za tim nadovezuje, veoma je značajno: „Ako li — ovako primjećuje — što glede Grka i Sloviena sumnjate radi toga, što

¹ Ibid. p. 8.

² Ibid. p. 11.

³ Ibid. p. 12.

⁴ Ibid. p. 10.

biste se k nam povratili ili što biste od nas primili posvetu i plašt, znajte za izviestno, da ćemo prema odredbam sv. otaca i predšastnika naših papa vlašću pomagati Vam uznastojati“. Odakle se vidi, da se je u Rimu znalo, da bi povratak bizantinske Dalmacije mogao naći odpora u Carigradu i u onoj stranci hrvatskoj, koja je uz iztok pristajala, jer se rieči „de parte . . . Sclavorum“ samo tako tumačiti mogu. Napokon poslije dojakošnjih milostivih rieči dodaje papa grožnju za slučaj, ako se biskupi, svećenstvo i žiteljstvo Dalmacije ne bi povratilo, te bi drugdje zaiskalo redjenje svoga nadbiskupa i plašt nadbiskupski. U takovom slučaju bili bi izobčeni iz crkve i proglašeni za „prekršitelje“ zakona i za „nepokorne“. Uz ovo pismo dobio je pop Ivan još ustmen naputak.

Odaslanstvo popa Ivana i papina pisma na kneza i hrvatski narod našla su odziva u Hrvatskoj. Ovdje je odlučeno, započeto djelo pomirbe s rimskom stolicom nastaviti i dovršiti. U ovu svrhu poslan je u Rim sam Teodozij, sada već biskup, i za cijelo glava hrvatske crkve, da u ime cijele zemlje očituje „vjernost i odanost prama stolici sv. Petra i papi“. Ivan VIII. primi ovo očitovanje radostno. Sada je samo preostalo, da se toj izmirbi dađe spoljašnji svečani izraz. S toga je papa pismom¹ god. 880 pozvao Branimira, svećenstvo, župane (iudices) i puk hrvatski, da pošalju u Rim svoje zastupnike, koji će za cijelu zemlju povratak k sv. stolici očitovati; a da će onda i ova izaslati u Hrvatsku svojega poslanika, kojemu će „prema običaju i navadi rimske crkve sav narod vjernost obećati“. U Rimu se želilo, kako se i u pismu izjavlja, da se izmirba s Hrvatskom javno i što svečanije obavi, imajući za cijelo pred očima utisak, koji će taj događaj učiniti na Carigrad, Dalmaciju i Bugarsku. Jer je Ivan VIII. punim pravom crkvena pitanja u Hrvatskoj, Bugarskoj i Moravskoj u svezi držao, te jih nije razstavljao. A i u Hrvatskoj znalo se je, kako se misli u Bugarskoj, kano što se vidi i odatle, što je rečeni biskup Teodozij obavijestio papu o nakani Boris-Mihajla upraviti iznova poslanika u Rim².

Kako je djelo pomirbe dalje teklo, ne zna se, jer nas ovdje spomenici u tuini ostavljaju. Ali je ono ipak kraju privedeno, i to u Hrvatskoj s manje zaprieka nego li u Dalmaciji, premda se je sbog crkvenih sveza na obih stranah imao gdje koji greben obaći. Spomenici na ime ne kažu, kakav je odziv našao u bizantinskoj

¹ Ibid. p. 13.

² Ibid. p. 14.

Dalmaciji u prvi čas onaj poziv pape Ivana VIII. Samo to je izvjestno, da je glava dalmatinske crkve izabrana bila u osobi nadbiskupa Marina: ne zna se pako, jeda li je on posvetu i plašt primio od Rima ili od druguda. Izvjestnije je za nasljednika njegova, za kojega izabran bi upravo onaj Teodozij, ninski i ujedno hrvatski biskup. Teodozij pako nije tražio u Rimu, da bude posadjen u Spljetu na nadbiskupsku stolicu nego u Oglaju (Aquileia). Na stolici patrijarha oglajskih sjedio je tada Walberto, u razmirici izmedju novoga i staroga Rima pristaša prvoga. On je umio osigurati si Istru naprama drugu svomu u Gradu¹, a valjda je računao i na crkvu dalmatinsku za svoju privrženost k Carigradu. Još god. 877. Ivan VIII. očekivaše Walberta u Rimu, da se pred crkvenim saborom opravda², a Fotij, stupivši poslije Ignacija na patrijaršku stolicu u listopadu one godine, zametne dopisivanje s oglajskim patrijarhom pozivajući ga, da u vjerovanju zabaci riječ „filioque“. Taj dakle Walberto usudi se usvojiti si u spljetskoj crkvi poslije smrti Marina ono pravo, koje je od davnina rimski patrijarha vršio. Toga radi bješe papom Stjepanom VI., koji je u rujnu 885. godine zasio stolicu sv. Petra, ukoren i Walberto, što se usudio „na sramotu apostolske stolice“ prekoračivši „granice“ svoje vlasti posaditi biskupa u „solinskoj crkvi“, i Teodozij, što se je u tu svrhu obratio bio u Oglaj³.

Iz ovih se podataka zaključuje, da papi Ivanu VIII. nije pošlo za rukom bizantinsku Dalmaciju s rimskom stolicom posvema izmiriti. To djelo dovrši tek spomenuti treći nasljednik njegov, jer kako se iz pisma Stjepana VI. od god. 887/8. razabire, one su opomene kod Teodozija imale taj uspjeh, da je napokon od apostolske stolice zamolio nadbiskupski plašt, koji mu je obećan, kada u Rim glavom dodje. Tim je papa želio Teodozija od Oglaja i Carigrada posvema odvratiti, spomenuv mu: „kako bi mogao primiti blagoslov od onoga, koji sam ne ima blagoslova; kako može njetko podijeliti drugomu ono, česa sam po priznanju ne imade?“⁴

Poslije toga vremena ne nalazimo traga razmirici medju Hrvatskom i Dalmacijom s jedne i rimskom stolicom s druge strane. Po-

¹ Gfrörer: Byzantinische Geschichten, I, 196.

² Mansi op. cit. XVII, 50.

³ Pisma papina u Documenta p. 187 i „Starinah“ XII, 219.

⁴ Pismo u Starinah XII, 219.

ravnanje te crkvene razmirice svakako je doživio knez Branimir, koji se živ još god. 888. napominje¹. Tomu je ne malo pripomoci imalo, što je uzvišenjem Lava VI. (886.) na carski prijestol i izgonom patrijarha Focija utrt put sporazumku između staroga i novoga Rima, prema klica razdora ostala, koja je, kano što je poznato, u XI. vijeku za carigradskoga patrijarha Mihajla Cerularija (1043.) opet probujala (1054.). Ali sada već nisu svi ovi događaji, kojim je pozorište bio Carigrad, djelovali na sveudilj tiesnije odnošaje između Hrvatske i rimske stolice: a to tim manje što su odnošaji, koji je car Vasilij između carigradskoga i hrvatskoga dvora nadovezao bio, postajali sve slabiji, dok nije Hrvatska naprama iztočnoj carevini podpuno samostalna postala i prislonila se sve to više na zapad. A spojitbom Dalmacije s Hrvatskom, koja je pod kraljem Petrom Kresimirom postala podpunom, nestalo je Carigradu na iztočnoj obali jadranskoga mora posljednjega zemljišta, s kojega je dotle na Hrvatsku uplivao.

Ako dakle izuzmemo ono kratko vrijeme od kakovih 15 godina, za kojih je u trećoj i četvrtoj desetini druge polovice IX. vijeka poremećena bila sveza među Hrvatskom - Dalmacijom i Rimom, priznavala je naša domovina za vladavine narodne dinastije neprekidno vlast rimskoga biskupa kano glave ne samo cjelokupne kršćanske nego i zapadne crkve; hrvatsko-dalmatinska crkva bijaše čest zapadnoga rimskoga patrijarhata. Korjen pako ovoj svezi bijaše, kako rekosmo, već u crkvenih odnošajih predhrvatske Dalmacije.

Za cijelo doba, koje je predmetom ovomu iztraživanju, ne nalazi se na dalmatinsko-hrvatskom zemljištu trag vjerskim občinam grčko-iztočnoga obreda. Inače imade se stvar glede zemljišta gornje ili crvene Dalmacije ili Hrvatske, koje je polovinom XI. vijeka od solinsko-spljetske metropolije odkinuto i podvrgnuto dukljanskoj u Baru uskrsnuloj metropoliji. Ova je metropolija obuhvaćala Bosnu, Srbiju, Hum, Trebinje i Zetu, te je u obsegu njezinu, kako se iz jasnih rieči bule pape Aleksandra II. od 18. ožujka 1067. god. vidi, bilo samostana latinskih i grčko-slovenskih t. j. pošto su svi podpadali pod barskoga metropolitu, obreda zapadnoga i iztočnoga².

¹ U nadpisu mučkom. Documenta p. 375.

² Documenta p. 201: „Monasteria quoque — nalaže papa nadbiskupu — tam *Latinorum* quam *Graecorum* sive *Sclavorum* cures, u *scias et haec omnia unam ecclesiam esse* . . .

Ovo pako pretpostavlja, da je u obsegu barske biskupije bilo i vjernika jednoga i drugoga obreda, koji su ipak svi stajali u svezi s rimskom stolicom. Nije u ostalom nevjerovatno, da je u predjelih metropolije, bližih bizatinskoj temi dračkoj, bio i gdjekoji samostan iztočnoga obreda s grčkim jezikom tako, da je bilo samostana iztočnoga obreda sa slovjenским i grčkim jezikom.

Sada možemo preći na pitanje: *koja je prava rimski papa, kano patrijarha zapadne crkve, vršio u Hrvatskoj i Dalmaciji?*

Na pitanje Bugara: koliko imade pravih patrijarha? odgovori papa Nikola I.: „pravi su patrijarhe oni, koji dobivaju apostolske stolice nasljedstvom biskupa (pontificum), na ime rimsku, aleksandrijsku i antiohejsku“¹. Ovakovim se nasljedstvom nije mogla carigradska biskupska stolica ponositi, kojoj je patrijarški sjaj, kako vidismo, sa carske samo stolice u dio pao. Ali iz onih se papinih riječi vidi, da si je rimska stolica prisvajala dvostruko prvenstvo: nad cijelom crkvom i nad cijelim zapadom. Prava pako patrijarhe sastojala su glavno u ordinaciji metropolita patrijarškoga obsega, u presudjivanju nastalih ondje razmirica, u sazivanju sabora cijele patrijaršije ili većih skupina njezinih, i u određivanju svega, što jim se za crkveno jedinstvo i utvrđenje sveze s pojedinimi djelovi činilo potrebno i uspješno. Ali ova patrijarška prava srasla su na zapadu u mnogom pogledu s pravi, koja rimski biskup, bivši ujedno exarhom Italije, kano glava, „primas“, cijele crkve vrši. Ta se pako prava po nauci najuččenijih kanonista svadjaju u kratko na pravo vrhovnoga zakonarstva, na pravo vrhovnoga nadzora i na pravo vrhovne sudbenosti. Stoga obzirom na to, da je hrvatska crkva stajala naprama jednoj te istoj osobi, ili bolje uredbi, u dvojakom odnošaju, te je u rimskom biskupu štovala glavu svekolike crkve i glavu zapadne crkve, papu dakle i patrijarhu, i obzirom na to, da je usljed toga teško razlikovati ovdje prava papinstva od prava patrijarštva: ne dieleći tih prava ovdje ćemo samo vršitbu tih prava razjasniti.

Naprama ukupnoj hrvatskoj crkvi papa se je briuno, da ova ostane u jedinstvu sa stolicom sv. Petra, a napose s Rimom. Kada se je pitanje o povratku Hrvatske i Dalmacije k svetoj stolici razpravljalo za papa Ivana VIII. i Stjepana VI., ne bijaše razkol među zapadnom i iztočnom crkvom još gotov i potpun. A ipak je rimska

¹ Responsa ad Bulgarorum consulta c. 92. Op. cit.

stolica branila svoje pravo na Hrvatsku i Dalmaciju, jer je ovo pravo u davnih crkvenih uredbah, kako smo natuknuli, svoj osnov imalo. S toga gledišta nije se Rim odreći htjeo svoga prava niti na bugarske zemlje, koje su nekada dio istočnoga Ilirika bile. „Vaša zemlja — pisao je Ivan VIII. kralju Boris Mihajlu — leži u našoj diocizi, kano što stara pisma dokazuju“¹. Taj je papa pravo rimske stolice na Hrvatsku i Dalmaciju osnivaio i na onoj okolnosti, što su Hrvati od Rima vjeru kršćansku primili²; s toga apostolska stolica i rimska crkva bijaše jim „majka, iz koje su najbistrijega izvora pili medenu vodu svetoga propovjedanja“.

Kriepošću ove vrhovne vlasti pridržano bi rimskoj stolici pravo ordinacije glave hierarhije hrvatske crkve i podielbe joj zakonite misije, kano što smo već razložili obširnije. Bez ove ordinacije i misije nije mogao hrvatski metropolita vršiti u Hrvatskoj svoje crkvene vlasti. A kako je rimska stolica svoje pravo živo branila, pokazao nam primjer na Teodoziju. A pošto je „ordinatio“ naprama biskupom pokrajinskim spadala u prava metropolitne, ovaj pako primaio takovu od pape: to je ovaj i na prvu posredno utjecao. Kada se radilo, da se metropolitska stolica popuni biskupom pokrajinskim, onda nisu se ovi mogli poslužiti pravom izbora u strogom smislu, jer nitko od njih nije vlastan razriešiti postojalu svezu medju biskupom i njegovom diecezom, dočim ta vlast pripada samo glavi crkve: tada su se pokrajinski biskupi imali obratiti na rimsku stolicu moleći („postulatio“), da dopusti prielaz iz jedne u drugu biskupiju, ovdje iz biskupske na nadbiskupsku stolicu. Za takovu „postulatiu“ imademo primjer, kada su hrvatski biskupi g 1059/60. na izpražnjenu nadbiskupsku stolicu htjeli uzvisiti osorskoga biskupa Lovru; tada „missa relatione ad romanam curiam *postulationem* de ipso factam domino papae praesentaverunt“. Ovdje dakle nije bila „electio“ nego „postulatio“. Papa je predlog potvrdio, prielaz Lovri dozvolio i poslao mu nadbiskupski plašt³.

Rimska je stolica na dalje vršila upliv kod stvaranja i kod mienjanja biskupija u hrvatskoj državi. U iztoku su biskupi metropola, a osobito patrijarhe postavljali u prvih vjekovih kršćanstva biskupe u području svoje pokrajine ili u odaljenih zemljah. Ka-

¹ Starine XII, 211.

² Documenta p. 8—9.

³ Thomae archid. spalat. Historia salon. c. XVI. Docum. 205—6.

kovu uplivu rimske stolice u tom pogledu za šest prvih stoljeća ne ima traga¹. Ali na zapadu vršio je to pravo rimski biskup kano zapadni patrijarha, koji je rukovodio u obće širenje, razvijanje i učvršćenje kršćanstva na zapadu². Ako su ovdje gdješto i vladaoi dizali u svojih zemljah nove biskupije, činili su to obično uz sporazumak i privolju rimske stolice, koja jih je smatrala svojim pomoćnici u tom bogoljubnom djelu. To isto vrijedi i glede stvaranja novih biskupija deobom postojećih u zemljah s uredjenom hierarhijom. I kada je takova deoba u pokrajinskih crkvenih saborih provedena, pridržano je rimskoj stolici pravo potvrde. Ako li bi spor nastao, rješenje upućeno je na rimsku stolicu. Ova načela nalazimo uporabljena i u Hrvatskoj. Papa Nikola I. (850—67.) odlučno je naprama izabranomu biskupu i svećenstvu ninskomu branio, da se nova biskupska stolica bez privolje rimske stolice podići ne smije³. Spor radi te nove biskupije u Ninu i radi odnošaja ninskoga biskupa naprama metropoliti, razpravljan u pokrajinskom saboru hrvatskom god. 924—6. bijaše na priesudu odpravljen u Rim, te je napokon priesudom sv. stolice odredjeno, da u Ninu ne može biti biskupska stolica, pošto je ondje u staro doba nije bilo, već je samo arcipop sjedio; s toga da ostaje biskupu u Ninu postavljenomu slobodno preći u jednu od izpražnjenih a po pravu postojalih biskupija, ili skradinsku ili sisačku ili duvnausku⁴. A ninska biskupija bijaše postala deobom bližih biskupija t. j. starijim je zemljište za nju izsječeno, čemu su se one protivile. Odlukom rimske stolice bijaše takodjer spljetska metropolija razdvojena, te nova metropolija za bivši dio njezin izpod Dubrovnika podignuta u Baru⁵. Kada je tim primjerom potaknut i Dubrovnik tražio posebnoga nadbiskupa, a spljetski se tomu opirao, rješenje spora uze opet rimska stolica u svoje ruke⁶.

Kano vrhovni zakonodavac za cielu, osobito zapadnu crkvu, papa je i u pokrajinah ovo pravo tim takodjer vršio, što si je pridržao pravo izpitati i potvrditi zakone učinjene u pokrajinskih saborih. Ovo je pravo vršio i u Hrvatskoj. Zaključci jur spomenutih sa-

¹ Obširnije kod Phillipsa: *Kirchenrecht* V, 1. S. 313 ff.

² Ondje str. 318 sl.

³ *Documenta* p. 185.

⁴ *Ibid.* p. 190—7.

⁵ *Ibid.* p. 199—202.

⁶ *Ibid.* p. 211.

bora hrvatskih bijahu poslani u Rim za potvrdu. Za one važne god. 924., kaže se izriekom: „cuncta per ordinem sancta synodus romano pontifici confirmanda . nunciare decrevit, quatenus diuinitus antiquae religionis dogma in ecclesiis Dalmatinorum arbitrio summi pontificis universa praelibata sortirentur“¹. Da su oni zaključili u Rimu strogo izpitivani, samo se kaže; ali imamo za to i jasnu potvrdu. Kako je papa Aleksandro II. god. 1061/2 kralju P. Kresiniru i hrvatsko-dalmatinskim biskupom javio, zaključili spljetskoga crkvenoga sabora bijahu pod predšastnikom mu Nikolom II. u rimskom sboru najprije pojedince izpitani, pak onda potvrđeni². Dogodilo se je, da je rimska stolica zatražila, da se o predloženom si predmetu još razpravlja, da se dvojbe razjasne, poteškoće uklone itd.³ Potvrda je uzsljedila posebnim odpisom, u koji su kadšto i važniji članci uvršćeni, kano što n. p. u onaj spomenuti Aleksandra II. na vladara i svećenstvo Hrvatske. Bilo je također slučajeva, da je rimska stolica odobravajući ostale članke jednoga ili drugoga neodobrila ili prema obćenitim zakonom promijenila. Tako bi u spljetskom saboru glede ženitbene zabrane rodstva zaključeno, da rodstvo u četvrtom koljenu ne razriešuje ženitbe, a papa je zaključak taj dokinuo⁴.

Kriepošču prava vrhovnoga nadzora rimska je stolica i u Hrvatskoj riešavala važnija i obćenitoga zamašaja pitanja oduoseća se na vjeru, bogoštovje i crkveni red. Ovamo uz ostala spada pitanje o crkvenom jeziku, koje je u Hrvatskoj, koliko nam sačuvani spomenici svjedoče, potaknuto dva puta i svaki put duhove uzburkalo; prvi put za Tomislava, drugi put za Petra Kresimira. Svaki put je priepor, kojega obje u Hrvatskoj protivne stranke nisu mogle poravnati, donesen pred sud rimske stolice i svaki put ovdje na korist obćega crkvenoga jezika latinskoga riešen⁵. Ovamo spadaju na dalje pitanja tiuća se discipline, osobito biskupa i svećenstva, u kojih je papa stupio kano vrhovni sudija. Tako je (Lav IX.) poveo oko god. 1050. proti nadbiskupu Dabralu okrivljenu radi prekršaja zakona o bezženstvu iztragu, i pošto mu je taj prekršaj dokazan, skinu ga s nadbiskupske stolice⁶.

¹ Ibid. p. 193.

² Ibid. p. 205. Starine XII, 221.

³ Documenta p. 193.

⁴ Starine XII, 222.

⁵ Documenta p. 190, 192, 195, 204, 206—9. Starine XII, 222.

⁶ Documenta p. 203—4.

Ova je prava, ovu vlast, vršio rimski papa ili neposredno ili posredno t. j. ili su hrvatska crkvena pitanja rješavana u Rimu, kako nam pojedini navedeni slučajevi svjedoče, ili je radi njih papa izašiljao u Hrvatsku svoje pouzdanike, širom ili užjom punomoći providjene. Ovo pravo papa slijedi iz njihove vrhovne vlasti nad crkvom, pak su s toga oni od davnih vremena izašiljali svoje punomoćnike i zastupnike u različite zemlje kršćanskoga svijeta. Imali su pače na važnih tačkah i stalnih zastupnika, koji se obično „apocrisiarii, responsales“ zovu, kano što kod carskoga dvora u Carigradu. Prema položaju u hierarhiji i crkvi ovi su zastupnici ili „legati a latere“, ako su kolegiju kardinala pripadali, ili „legati missi, nuncii apostolici“, ako su uzeti iz više hierarhije, iz episkopata, „internuncii“ nižega razreda, prem se ovi nazivi ne upotrebljavaju uvijek tačno. O hierarhijskom položaju tih poslanika odlučivala je važnost misije, koju su imali obaviti a i uzvišenost vladaoca zemlje, kojim bijahu izasalani. Za sve to imademo primjera u hrvatskoj poviesti one dobe, u kojoj se spominju papinski poslanici ponajviše onda, kada ili su se imala važna pitanja rješiti ili je ugled zemlji poskočio. Putem legata obćio je Rim s Hrvatskom u IX. stoljeću za prvoga kralja Tomislava, i u XI. stoljeću za Petra Kresimira i Dimitra Svinimira. Šta se položaja ovih legata tiče, nalazimo među njimi stožernike Ivana (okô 1050, 1063., 1077.) i Petra (1078.), nadbiskupa Gerarda (1075.), biskupe Ivana, Lava i Madalberta (924—926.) i Fulcoina (1076.) opate Mainarda (1059.), Teuzona (1060.) i Gebizona (1076.); bijahu dakle među njimi s čašću legati a latere, nuncii apostolici i internuncii¹. Pišu se pako: apostolice (romane) sedis apocrisarius, missus, legatus domini . . . pape. Njekim od ovih poslanika bijaše povjeren zadatak za stanovito pitanje, drugim bijaše dana neograničena vlast za sve poslove crkvene pridržane rimskoj stolici. Tako je poslanik nadbiskup u Sipontu Gerardo savvao u Spljet pokrajinski sabor, u kojem su se razpravljala sva pitanja crkvena, te je ondje „potvrdio istinita, odsudio nedozvoljena a kriva odbio“. Taj način, t. j. da vrše svoj zadatak putem sabora pokrajinskih, bijaše običan za rimske poslanike. Razumieva se, da je poslanik dužan bio o svem izvješćivati rimsku stolicu; te od nje, gdje je nužno bilo, pobliže naputke i naloge izčekivati. Poslanik je u papinu pismu, koje je upravljeno

¹ Ibid. p. 52, 59, 99, 103, 108, 119, 188, 194, 203, 204, 208, 210.

bilo ili na episkopat hrvatski ili na vladaoca i episkopat i narod, imao ujedno vjerodajnicu za svoje poslanstvo. Takovo je pismo¹ izdao n. p. Ivan X. za rečene poslanike svoje biskupe Ivana i Lava. U pismu su preporučeni, i hrvatski episkopat sa svećenstvom i narodom na nje upućen.

Ovakav ustroj, ovakova uredba, ovakav položaj bijaše crkve hrvatske prije XII. stoljeća.

¹ Ibid. p. 188—9.

Religija Srbâ i Hrvatâ

na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 19. srpnja 1884.

PRAVI ČLAN NADKO NODILO.

(Ostatak iz LXXVII. knjige Rađa.)

Dio II.

Pojezda, Prijezda i Zora.

Sve nebo Vidovo, svu Rajevinu, ne obigrasmo s Gospodom i Gospom. Do Vida, uzorna lovca i jahača, stoje još dva silna jezdioca.

Čitav krug pjesama¹, već od starine, pronosi se po narodu o dva hrla i neutrudna konjika, dva boreca i lovca, sa vrsnim hrtima i zagarima. Ono su dva brata, koja rado ne razdružuje pučko pričanje. Koliko se oni miluju, toliko se i konji pod njima ljube, jedan bijelac, ili dorat, a drugi vranac, ili oba dorata; no se, kašto, dva brata razbliznačila i onebratila. O podne skoro nigdje se ne javljaju, već jutrom na uranku, i pred večer, gdje ih tišti ljuta muka, pa je njima reda tumarati ili vojevati, kakokađ. Brat jedan svagda, ponajviše od same bratove ruke, jal umirc, jal nepravdu trpi, jal noću daleko od njega luta; pa drugome bratu, koji malo,

¹ Vuk. *pjes.*, knj. II, 10, 11, 94—100 — Petranovića *pjes.*, knj. II, 53—6. Tri pjesme 54—6, u zbirci Petranovićevoj, dosta su razvrgnute od prvobitne osnove; a, uticajem muslimanskim, nagrdi ih tvrdoća srca i raspuštenost. U njima je malo šta izvorno. Ali pjesma 6, knj. II, iste zbirke kroja je posve starinskog. Pjesma 7, knj. II, puka je varijacija od Vukove, knj. II, 5; te može ostati pod sumnjom, da je istom docnije ušla u krug pjesama o Jakšićima. Vidi još narodne pjesme u B. M. 52—3, u Davidovića 11, u *Vili Beogr.* (god. 1867, br. 29), u Čojkovića 7 i 95. Za starije vrijeme, savrni bugarštice 41—5 Bogišićeve zbirke.

ili nimalo ne strada, žao je brata svoga. Za njim steže ga sve to veća ljubav, za njim čezne. Umrli je brat kršniji, mlagji, pa i ljupkiji od starijega poluncumrlog; svakako, o smrtniku više se priča.

Za dva brata, ovo je u opće kazivano. A hoćemo li ih gledati iz bližega, te im sliku provesti u tvrgjem orisu, evo što još o njima pričaju epske crte najstarije. Dva brata, „na boju junaci“¹, postavaju u „bijelom gradu Biogradu“², gdje je do grada kula Nebojša³. Kolika im je ljubav prevelika, tolika i sličnost. Kano da su jedno, ta sličnost ide do jednoličnosti: „Od milosti jednu sablju pašu, — od milosti jednog konja jašu, — na njima je ruho jednoliko, — za kalpaci jednoliko perje“⁴ — „Kad su gori putem putovali, — od milosti ruho mijenjali“⁵ — „Oba su mi brata jednolika, — a na njima jedno odijelo, — a oba im konja doratasta, — grive su im uvijate zlatom, — sedamdeset i tri pletenice, — što je njima sestra uvijala, — kad je njima konje podizala; — kudgodj idu, nigje s' ne rastaju, — konje jašu dobre uporedo, — konjima im se grive mijesaju“⁶. Ali je sugjeno, da se oni ipak jednom rastanu. Rastavi povod dvojako se pripovijeda: ili je svagja o imovini, ili bezobzirno dalje putovanje mlagjeg brata, u viteškoj nevolji. Hoće oni da dijele svoju očevinu, te od ovaca, novaca i oružja jedan uze sve što valja, a bratu dade što ne valja⁷: „od svašta mu daje dijo krivi“, veli pjesma. Po drugoj verziji, jednome dopade u dio Srijem, a drugome Karavlaška⁸; pa „o malo se braća zavadiše, — da oko šta, veće ni oko šta, — oko vrana konja i sokola“⁹: svak ište „starješinstvo vrana konja i siva sokola“¹⁰. S te zadjevice, od brata propade brat, da ne bi Angjelije, ljube starijega brata: od mladog djevera ona izmoli konja i sokola, i braću smiri. Prije noćnog pomirenja, pred veće, brat stariji mrćeći na mlagjega, išao loviti, na jezeru, „utvu zlatokrilu“, i pustio na nju sokola. Slomi utva sokolu desno krilo; pa na povratku, Bio-

¹ Vuk. *pjes.*, knj. II, 92, v. 95.

² Id. ib. 98, v. 7.

³ V. 20.

⁴ B. M. *pes.*, 52, v. 4—7.

⁵ *Vila Beog.* g. 1867, br. 29, „Jakšići“, v. 4—5.

⁶ Čojkovića *pjevan.*, 7, v. 81—90.

⁷ Vuk. *pjes.*, knj. II, 99, v. 31—49.

⁸ Id. ib., 98.

⁹ V. 23—5.

¹⁰ V. 26—7.

gradu napomol, tu na mostu, i konjиков „vranae slomi obje noge prve“. Gospodar pita sokola: „Kako ti je bez krila dvojega? — Meni jeste bez krila mojega, — kao bratu jednom bez drugoga“, odgovara ranjeni soko¹. Uzrok rastanku braće rekosmo, da je i nevolja. Zateče ih, jednom, zajednička nesreća. Bila njima uz majku sestra Jelica“, kad eto „vrani konji, a crni junaci“², zaskočili im dvore, poharali, i odveli im sestru. Braća se namah dosjetiše, da su dušmani iz zemlje arapske. Svoju sestru tražiše oni uzalud tri godine dana, te se rastali u četvrtoj; vrnuo se jedan Biogradu, a drugi sam nastavio potragu. On došao na vodu Stupnicu, koja „nije zdrava po junake“³, i na njoj našao četiri robinje, te ga prepustile. Prešavši rijeku, ugleda na lijevo velike dvore age Arapage, „pokrivene limom i gjumišem“, a oko njih „bakrenu avliju“⁴. Zapjeva junak tanko glasovito, i sestra ga već po glasu upozna, žalosna sestra, koja se uželila roda, ali joj rod daleko „koliko je nebo od zemlje“⁵. Brat došao glave Arapu, i još dvojici mladih Arapa; pa onda sa sestrom bjež' natrag na vodu Stupnicu. Sestra imala od Arapa, te i vodila sa sobom dijete jedno svoje; no, na zavičajnoj Stupnici, „procvili Arapinče crno“⁶. Tad i njega posječe ujak, uzviknuvši: „Od zla roda nek nema poroda!“⁷

Ponešto različita verzija, u drugoj pjesmi⁸, ne izvodi Arape, već Turke, koji napadaju na „Stojni Biograd“; a ne čami u dušmanskoj vlasti sestra, već jedan od dvaju braće, dok brat drugi izmače napasti, i „ogrija mu sunce na studenoj vodi Jahoriki“⁹. Junaka osuđenog baciše u „donje saraje“, provedavši ga preko „dvanaest odaia“¹⁰; baciše ga tamo dolje, „da ne gleda sunca ni mjeseca, ni bijela danka ni junakâ“¹¹. On tamnova „po godine dana“¹²; nego, najposlije, spasio se i odveo djevojku odatle. Bila ona kći tamničkome gazdi. Djevojka iz prva pokušala, da prevjeri junaka Tru-

¹ V. 66—83.

² Id. ib, 97, v. 29.

³ V. 58.

⁴ V. 63—4.

⁵ V. 129.

⁶ V. 151.

⁷ V. 168.

⁸ Id. ib. 95.

⁹ V. 49—50.

¹⁰ V. 204—5.

¹¹ V. 208—9.

¹² V. 219.

sovinom, „vodom zaboravnom“: tom vodom „ko s' umije i ko se napije, — svoja će mu vjera omrznuti, — zaboravit' svoju porodicu“¹. Ali od mrazovite vode on ne pi; naprotiv, mladenačka ljepota njegova primami mu djevu. Iz donjih odaja zajedno pobjogoše onda, kad „na nebu mjesec bješe već odskočio“, pa „svalulo im više Biograda“².

Nije nipošto mučno, već prvim pogledom, nazrijeti, da o historijskome kakvu događaju, što bi pjesma bila prihvatila i po narodu raznijela, ovdje ne može da bude govora. Nezdrava voda Stupnica, a zaboravna voda Trusovina, onda lov na utvu zlatokrilu, pa mitični poznati nam Stojni Biograd i kula Nebojša, nisu, u tome povijedanju, lakomišljena igrarija, uzgredni i odloživi nakit, nego je to tvrdi sastavni dio samih pjesama. I svojim uvodom pjesma jedna iz ovoga kruga hoće da nas uputi na legendu božanstvenu, više nego na ljudsku priču: „Mjesec kara zvijezdu Danicu: — Gje si bila, zvijezdo Danice? — Gje si bila, gje si dangubila? — dangubila tri bijela dana?“³

Poregijajem vedičnog, pa i amo odnosnog mita u drugih indoeuropskih naroda, ja ću pokušati, da, konac po konac, ovu našu legendu raspredem. Megju to, budi odmah kazano o čem se radi. Dva brata u Nebojši do Stojnoga Biograda imaju na čelu obilježje onih dvaju božjih bića, koja Arijcima predstavljahu prvi i drugi trak zore koja se bijeli, ili, takogje, prvi trak sunca koje izhodi i zadnji trak sunca koje zalazi, drugom riječju, praskozorje i suton. Kad dva traka zajedno zarude, onda su dva brata jednolika, te je jedan drugome mio; kad se sumrak i noć hvata, pa zadnji drugi trak iščekzava, onda su braća obličjem nejednaka, pa i različita udesa. Oni se svagjaju. Mlagji tone u noć, i gine na ožigled starijega, koji je smatran neumrlim. Pošto je sreća povoljna jednome, a drugome uda, pjesma njih iznosi, gdje dijele očevinu. Pri toj diobi, mlagjemu na dielu doći će Karavlaška, crna država narodnih, te i božjih dušmana, dok brat stariji drži Srijem, što je kod pučkih pjevača svegjer uzor-zemlja. Zemlje ove, dašto, dolaze u sadašnjoj prečinjenoj verziji legende. Negda, jamačno, bilo tu drugih imena, koja jasnije pokazivahu na dan i noć; bilo to onda, kad naši oci, ne samo pričahu o dvojici braće, već se njima

¹ V. 234—7.

² V. 329 i 368.

³ Id. ib. 98, v. 1—4.

i moljahu. Jekavska još živa kletva: „Tako mi one žrake nebeske!“¹ i sada pripominje to davno vjerovanje Srbâ i Hrvatâ u božanstvo pojedinih zraka sunačnih.

U braće konja, i sokola, i utvu, i sestru, i djevojku, nama objašnjuje Rig-Veda, sa svojim himnama, ili molitvama, koje sastaviše stari pjevači u Indiji, prizivljući dva božja konjika, dva *acvina*. Indijski je mit najdavnija religijozna tvorevina arijska o dvojici braće; daj, dakle, da ga pomnijivo proučimo².

Ljepšega zgloba od dvaju *Acvina* nema u svoj punoj katani bogova Indije. Dva boga vječite mladosti, dva zadružna jezdioca i neporediva vozača, dva lovca i strijeljača, kako su jednog porijekla, tako su i jednog postanja. Hrleći, dolaze svakog jutra „sa zrakom Sunca“, dok „za njihovom ljepotom Zora ide nazorice“³. Bahnuće oni na nebo naglošću vjetra, brzinom misli, pa, kao svagda mladi, tako i blagi, dade ljudima zdravlje i žiće, zor mladenački i porod, svake ruke bogatstvo. Kao što nebo obasjavaju, onako, nesustali dobrotvori, pohagjaju domove svojih vjernika, tjeraju iz njih noćne aveti, i ljude oda zla brane. Očinski vid. „nove oči“⁴, daju oni pobožnicima, pa njima još primeću i čudotvornu „konjsku glavuču“⁵. Za to, hvale se kano osobiti vidioci i čistoci. „O vi, vidioci duboka duha!“ vapije im jedna himna⁶. U ovome svojstvu vidilaca i vidara, nisu sami; no je do njih i neki „putnik na nebu, s moću vidioca, a dvaput rođen“⁷. Od dvaju vidnih bogova, od dvaju viteza jutrenjeg sjaja, očekuju, ne će li ugledati bistri dan slobode, i sužnji nevoljni. *Acvini* obilaze svijet, te oblijeću za jedan dan zemlju i nebo; a proviru iz duboke dubine neba i vode strujeće⁸. Noć pritvarala se Arijem kano unaokolo

¹ Vuk. *postl.*

² Ja rabim Rig-Vedu po njemačkom prevodu Grassmannovu: *Rig-Veda, übersetzt und mit kritischen und erläuternden Anmerkungen versehen von Hermann Grassmann*, Leipzig 1876—7.

³ Rig-Veda, I, 47, v. 7 — I, 46, v. 14.

⁴ Ovo na više mjesta.

⁵ Takogje, više nego na jednom mjestu: Rigv. I, 117, v. 23 — I, 119, v. 9.

⁶ Rigv., VIII, 8, v. 2.

⁷ Id I, 112, v. 4.

⁸ O noćnom boravku, i izlasku *Acvinâ*, Rig-Veda govori ovako: „Val vode ide vama moćnima uporedo“ (I, 180, v. 5) — „Šta to vi, o preljubljeni, i pila i bogastva revno iz voda donosite?“ (I, 181, v. 1) — „Vi se preko morske struje prevozite“ (V, 73, v. 8) —

oblivena tama, kano beskrajna površina vodena, ili morska, koja se struji poput rieke. Jezdioci su jednog nagona, jedne čudi, pa, putujući, jašu na kolima, te im bogata kola tjera bik i neki „morski vepar“¹. Ali š njihovim kolima ponajviše jure konji, ili samo konj jedan, jak na udima, visok, krilat, pa bijel, ili zlatan, ili rigj. S tima konjima prelijeću jezdioci „tri daljine, i sve što se na nebu svijetli“; prelijeću i „tri tamne prostorije“². Onda, ispod konjskih kopita izbijaju mlazovi tekućine, „sto bačava slatkog pića“³, veli jedna himna³. Od silnog poleta, prsnuće i kamen⁴, za koji mi već znamo, da simbolizira nebo⁵, a naosob plavetno, i više izrazito, noćno nebo. Prolama se nebo; po zraku stoji praska i uka, kad rupe konji dvaju vozača⁶. U tome, lijeću do *Açvinâ* i tice, neke tice rude, kojima se oličuju rudi brzi zrakovi u dva boga. O ničemu himne ne govore toliko, koliko o njihovim ticama. Ponajviše su pomišljene kao guske, zar stoga, što svijetli *Açvini* izlaze iz vodenih struja noćnih; pa ih pjevač jedan živo opisuje: „Blage su ti guske, što ih vi (Jezdioci) imate! One su medom bogate, sa zlatnim perjem, kriče jasno i rano se bude, pljuskaju vodom, vesele i veseleće“⁷. U himnama, tica *Açvinâ*, češće puta, obrazuje se i prepelicom, to onda, kad dva boga borave u noći: prepelica rado se pritaji, te je zgodno obilježje omrknutih bogova. Himne dovode tada *Açvine* kao spasitelje te pitome tice od noćnog Vuka: „Prepelica vas pozva, o Jezdioci, kadno je vi izbaviste iz čeljusti Vuka!“⁸ Ali su oni štitnici i nečega više, nego li je tica. Mladina i divna ljepota dvaju Jezdilaca primami im djevu uzornu, Ušu (Zoru), ili Surju, čer Sunca, koja se

„Kola... vas voze preko mora i rijeka“ (VII, 70, 2) — „Ma gdje vi bili, o Jezdioci, u valovima neba, u šumi, u kućama!“ (VII, 70, v. 3) — „Bili vi u valu neba, ili u kući pila vi se častili, uslišajte mene, o besmrtnici!“ (VIII, 26. v. 17).

¹ Rigv. I, 116, v. 18.

² Id. VIII, 5, v. 8.

³ Id. I, 117, v. 6.

⁴ Id. VI, 62, v. 7: „Pobjedonosno vi probijate kamen, vi vozači!“ — X, 39, v. 13: „Sa stope, pobjedonosno vi probiste stijenje“.

⁵ Vidi *Dio I*, na str. 48.

⁶ Rigv. I, 181, v. 5 — V, 73, v. 7.

⁷ Id. IV, 45, v. 4. Što su bogate medom, to će reći, da su napojene ambrozijom, nebeskim svijetlom. Ovaj simbolizam arijski, po kome med znači svjetlost, što se njom hrane bogovi, sačuva se u našim božićnim običajima i na mnogom mjestu naših priča.

⁸ Rigv. I, 117, v. 16 — Pa još: I, 118, v. 8 i X, 39, v. 13.

š njima druži, a teško je reći, po Rig-Vedi, da li im je sestra, ili žena, ili obadvoje. Po tu djevojku *Açvini* idu i u prosidbu. Ujela ona na kola njihova, koja kano da taman nju čekaju: u tih kola tri su dijela, tri sjedala i tri krasna hrla kotača. I ovoj djevi, pa i *Açvinima*, prijeti onaj isti noćni Vuk, koji i prepelici¹; prijeti im, dašto, u mraku, što no se hvata iza svakog dana, kad Jezdioci više ne „prebivaju u svjetlosti neba“, niti su „na istoku“, već su „u moru“, negdje „na zapadu“², u „tri tamne prostorije“³. Mjesto Vuka, jedan ulomak himne izvodi nam demona, koji, gdje prasne Zora, „gleda na Jezdioce, kao i čovjek sa bradvom na drvo“⁴. Razbiće demona jedan od *Açvinâ*, „smioni“ *Açvin*, ma i „saletila ga crna četa“⁵. Ovako, u zglobu jednolikih i jednočudnih blizana, koje svegjer zajedno prizivlju molitve u Rig-Vedi, nešto ipak luči jednog od drugoga. „Jedan je knez, pobjednik junakâ, dok je drugi blaženi sin neba“, veli još jedna himna⁶. No, pored svega, oba su ratnika, oba „najbolja pomoćnika u nevolji“⁷; pa će pjesma njima kliknuti: „Bojnim rogom odpuhajući varvare, vi Arijeima posvuda sjaj pribaviste!“⁸. Dva spasa javljaju se triput na dan, ranim jutrom, o podne i na večer; ali je njihova najjasnija epifanija ona u jutru. I večernja je znamenitija, nego li podnevna, ako i nije čestita⁹.

Po ovome kazivanju Rig-Vede očito je, da su dva brata naših pjesama, prvim postanjem svojim, dva *Açvina*. Ne samo da je tu mnogo tačaka dodirnih, već je i život dvaju viteza, amo i tamo, u cjelosti jednak. Između indijskoga i našega mita razlika nije u crtežu; ona je skoro sva u spoljašnjoj oblaci. Nebesna dva brata naša

¹ Id. I, 183, v. 2 i 4: „Vi se družite sa Ušas, čerju neba... tako vas ne ozledili Vuk i Vučica!“

² Id. VIII, 10, v. 1 i v. 5.

³ Id. VIII, 5, v. 8.

⁴ Id. VIII, 62, v. 17.

⁵ Id. ib., v. 18.

⁶ Id. I, 181, v. 4.

⁷ Id. I, 118, v. 3.

⁸ Id. I, 117 v. 21.

⁹ Id. VIII, 22, v. 13 i 14: „Ponizno se molimo vama jutrom, vama večerom, o gospodari sjaja, što se vozite svijetlom stazom“ — X, 40, v. 4: „I jutrom i večerom, mi vas primamljujemo žrtvovnim pilom“ — Ib., v. 1.: „Kud brzaju kola vaša? ... jaka kola, koja jutrom hite od kuće do kuće?“ — V, 77, v. 5: „Rano častite, rano veličajte Jezdioce; s večera ne žrtvujte, to nije prijazno“.

pretrpiše proces malne potpunog počovjećenja, dok dva brata vedična stoje blizu do samog izvora arijskog mita, pa trepte živim sjajem božanstva. S toga, gore izloženim pjevanjem indijskim objašnjava se naše; položena u kristalu Rig-Vede, naša priča biva upravo providna. Do očiglednosti čisto je sada, što je to kula Nebojša i Stojni Biograd, taj stan Vidov i dvaju braće: ono je „prebivalište u svjetlosti neba“. I Vidova konjska glavuča susreta nam ovdje; znamo, ovako, da je to mitična erta, koja, prelazeći davno doba germansko, slavensko i eransko¹, gubi se u arijskom postanju. Bila već riječ o vidovnoj moći Vida, a biti će opet, u trećem dijelu radnje, o novim očima njegovim; „nove oči“ *Açvina*, pa i „putnik na nebu s moću vidioca, a dvaput rođen“, ponavljaju i riječi i nazore iste². Kako su pak *Açvini* uznošeni kao osobiti vidari, moguće je još, da naša riječ *vidati*, liječiti, uze se, negda, taman od vidnih liječećih bogova. A još prije će biti, da ih pomnije izraz: „prasnu, prašte zora“. Kola *Açvina*, koja voze Zoru, praskaju, jureći nebom: a, pošto u misli narodnoj ovome činu božjemu nestade traga, „praskozorje“ bude, evo, smiona gola metafora u pučkom govoru³.

Svrh svega je pak znamenito, da, pomoću Vede, mi čisto uviggjamo, što je u ostavštini, očevitno mitičnoj, naših utava zlatokrilih. Tice *Açvina*, zlatoperne guske, što se plaču u vodi, čite su naše zlatokrile utve, koje, po pričanju pjesama narodnih, plivaju, pred jednim bratom, u čarnim jezerima. Utva, starosl. *utva* (patka neka), jeste, i po vrsti životinjskoj, vedična guska. Ova guska, perzonifikacija ranih *Açvina*, „rano se budi“, po riječi himne; a od ljupke zoreće utve biti će, u našem puku, postalo žensko ime Utvija⁴. Od nekadašnje božje veličine ostade i jedno čudo na utvi: može ona biti šestokrila⁵, taman kano i sveti arangjeo u misli narodnoj. Ali je sada, u pjesmama našim, utva više večernja, nego jutrenja

¹ Vidi *Dio I*, na str. 51.

² Grassmann (II Th., s. 112) opaža, da je to Sunce; ali ovo ne proizlazi iz same himne. Rekao bih, da misao, koja će se ustaliti u slavenskom Svantevidu, već se vlači po Rig-Vedi.

³ „Puca“ zora i dan, i u germanskim jezicima. U talijanskom, takogje, čuti je u rijetko: „rompe l'alba“, premda je to španjolizam (A. A. Meschia, *Spagnolismi e Francesismi*, Bologna 1884, p. 60), koga Latini u Španij zar primiše od Germanâ. Ali nigdje, mislim, nije naći riječi toliko krjepkih, kao što naše „praskati“ i „praskozorje“.

⁴ Vuk. *rječ*.

⁵ Vuk. *prip.*, dodat. 1.

tica, te predskazuje polom junaka i konja mu, t. j. mitični zalazak dana u noćnu pučinu. Pjesme, u opće, rado iznose utvu, gdje ona tone u sinje more¹.

Rig-Veda, kao što vidismo, pridaje *Açvinima*, i zlatne guske, i rude tice u opće. Ovako, vedična alegorija svijetlom bojom svakoje tice izrazuje sjaj hrlećih trakova dnevnih. Za čudo je, da ni ova općenita misao o ticama divnim, o ticama, što nisu prave tice, nije još, u narodu našem, sasvim izumrla. U dvije pjesme Petranovićeve zbirke², ženi se neki zlatni soko, a svatovi su, takogje, drugi pristali sokolovi i golubovi. Vjerenica, vila jedna, nastava „na Zvijezdi, visokoj planini“³, gdje nju „goji u oblaku majka“⁴. Čudni svadbari putuju obnoć, a sve na njima se blista od sama sjaja zlatnog: krstaši im barjaci „sve“ su „od suha ispleteni zlata“. Svatovska kita prolazi, pa „kad bijahu kroz višu planinu, — razasja se gora i planina . . . bi ti rek'o i bi se zakleo, — usred noći da ogrija sunce“⁵. Nego, krasnim ticama i mladoj vili eto opasnosti sa strane otrovnog jezera, od aždaje u prvoj pjesmi, od mrkih junaka, Ibra i Porče, u drugoj. Svadbena jato tica kud kamo razletilo se, pa jednu vilu zarobi nemau, kadno iznenada bahnu zmaj ognjeni-junak, ili sa Zmijanja Rajko, koji pogubi silne otmičare. Soko tica, uz pribrane drugove, što su se bili rasplašili a sad opet posabrali, mogao napokon izvršiti vjenčanje s vilom. Iz arijskog mitičnog govora prevedeno u obični govor, ovo će reći: zlatni trak dana, soko, pomoću ognjevitih sile, isplivao iz noćnog jezera, i milovao te pozlatio jutrenji oblak, vilu. Simbolizam tica, u staroj vjeri naših otaca, razmotavao se, mislim, na široko, koliko i u vedičnoj Indiji, ili u davnom Rimu, na glasu sa njegovih *auguria*. Osim Petranovićevih ovih pjesama, utvrđuje se to i utvom, i alemperkom, i „njemuštim jezikom“ pučkih priča, koji pristaje ticama naosob. Ove razbacane uspomene jesu kano iverje,

¹ Petranovića *pjes.*, knj. II, 31, v 34—5: „Da pobjegneš u morske dubine, — imam ronca utvu zlatnokrilu“ — U *Slovincu* g. 1881, br. 24 (ženska pjesma): „Pale su utve u sinje more“.

² Knj. III, 2 i 3.

³ 2, v. 2.

⁴ 3, v. 9.

⁵ 2, v. 102—10.

otpadnuto od isječene klade srpskog i hrvatskog u davnini obilnoga mita o božjim ticama¹.

Kako je bilo već i dole viditi, kazivanje o dvojici naše braće slikovito je; a to je i naravno. O uskrснуću veseloga dana, nakon noćne sumornosti; o veličanstvu praskozorja, o zori koja se bijeli, pa rudi, pa zlatni se; za tim, o tužnome, no jednako veličajnome sutonu, gdje sunce i dan umiru kao zapaljeni u večernjem požaru, bijaše u naših otaca najživlji govor, jer o svima tima prizorima najživlje im srce osjećalo. I danas, civilizacijom zaglagljeni, izjednačeni, pa u prirodnim osjećajima dosta strošeni i utuljeni, od ciknuća zore i od sutona mi čutimo i slast i sjetu; tim više ih upijaše blagodušni naši djedovi. U cik od zore, pri razljevu svijetlih pramova, u čistom mlijeku i među neba, treperilo im nešto božje. Vid pustio dva traka, jal odapeo dvije strijele, jal izbacio „dvije puške male“, po potonjoj besjedi naših guslača². Ta dva hrla traka dva su hrla jezdioca, dva živa boga. Konjik jedan polatio, na divnom bijelcu, ili na doratu, kako je god uočena bijela, ili rigja, boja neba; a do onog pojezde mahnuo se i prijezda, u svem jednolik njemu. To su dva blizanca, dva čila i mlada viteza, koji „jednog konja jašu“ i „jednu sablju pašu“, kako nam kaza pučka pjesma³, načinom vrlo čudnim za ljude, no vrlo razumljivim za take bogove. Od zlata jutrenjeg sija se sav konj. Grivu mu „uvija zlatom“⁴ sama sestra jezdilaca, od njih nerazdružna Zora. Nego će minuti i veliko slavje dana; te drugog konjika, prijezdu, čeka polom. Plam sutona rigj je, a biva sve to

¹ U narodu našem davnom, koji se za prirodu svima sponama života zakvači, životinjska simbolika bijaše prebujna. Dosad evo opazismo, gdje se slutilo konjem boga Vida, prasicom Vidove žene, i ticama Vidovih dvaju mladenaca. Bez sumnje, slutilo se i veprom ovih istih mladenaca. Rig-Veda nam iznese „morskoga vepra“ dvaju *Açvina* (str. 90); a vepa, ako i rijetko kad, spominju čudesne naše priče. Nego, taman „morski vepar“ vedični ističe se u religiji baltičkih Slavena. Evo što o njemu piše Thietmar biskup, saski hroničar, koji umrije g. 1019: „Testatur idem antiquitas errore delusa vario, si quando his (Sclavis) seva longae rebellionis asperitas immineat, ut e mari predicto aper magnus et candido dente e spumis lucescente exeat, seque in volutabro delectatum terribili quassatione multis ostendat“ (Thietmari *Chronicon*, I. VI, c. 17, Pertz, Mon. Germ. Hist. Script. T. III). I još drugih životinja od zlamenja upoznaćemo, tekom raduje.

² Vidi *Dio I*, na str. 56—7.

³ B. M. *pes.*, 52, v. 4—5.

⁴ Čojkovića *pjevan.*, 7, v. 84—6.

mrklji. Zli su biljezi. Napuštenome sokolu utva polomi krilo; konj slomi obje noge; Vidovo bogatstvo, očevinu, braća dijele, pa se rastaju. Na doratu, ili na vranu, prema boji večernjeg neba, jaše konjik drugi, i po tom, na očigled svijeta, uvaljuje se u puklu noć. Suzne oči ljudske pratiše ovoga drugoga junaka, koga noć osvaja. Prenevoljan i mukotrpan, on ljudima više nalikovaše, nego li prvi bez poraza i bez bijede. Patnik taj bijaše i velikodušan. Kad se noć naklopi, lutaće preko mrke prostrane carevine, da potraži od crnih stvorova ugrabljenu sestru Zoru, sestru „svoje slike i prilike“¹, koja će svijetu, svojim osmjehom, opet iznijeti blagi dan.

Hajde da časom provirimo u to carstvo noći Srbâ i Hrvatâ nezna-božaca. Pojam toga carstva, mrkle nekakove pučine, jamačno je starodrevan, koliko i arijski rod. Rig-Veda već nam napomenu „tri tamne prostorije“, negdje „na zapadu“, uz „struje“ velikih voda, gdje *Açvini* svake večeri zalaze, pa jednome od njih, i njegovoj „prepelici“, prijeti „Vuk“ i „crna četa“². I bez Rig-Vede, mogli bi mi s prve stope, kano *a priori*, predmnijevati u Arijaca, te u sviju od njih potekavših Indo-Europljana, pučkom maštom razvedenu neku prostoriju nevolje, mjesto nevidno i zebno. Tama i studen hijahu, uvijek, dva velika strašila svakog živoga. Od njih zazire i čovjek današnji, pored sve obrane, što ju nalazi pod tvrđim oklopom tvarne civilizacije; zazire tim većma, što mu je čud više meka i pjesnička. Od njih pak upravo zebljahu prvi ljudi, malo čime obranjivani protiv nepovoljnih mijena u prirodi. Ljudska himna klikovaše danu i ljetu, a ljudska kletva huljaše noć i zimu, od kojih sav oštrac osjećao se u natmurenoj duši. Iz ove sumornosti, usred zamašnih ozleda noćne i zimske tame, iskoči nevidna carevina naših otaca arijskih.

Açvin zapao u „crnu četu“, a brat naš sišao megju „crne junake“ uz „vrane konje“³. Vitez zagje u mrklicu, u godini četvrtoj⁴, veli jedna pjesma, dok druga kaže, da je proveden kroz dvanaest odaja, pa da u dvanaestoj, u „sarajima donjim“, tavnova po godine dana; dvanaestora vrata pozatvoraše se za njim⁵. Ove napomene o vremenu, i o odajama, izlaze, valjda, na jedno te isto računanje.

¹ Bogišića *pjes.*, 45, v. 13.

² Vidi gornje navode, na str. 191.

³ Vuk. *pjes.*, knj. II, 97, v. 29.

⁴ V. 35.

⁵ Id. ib 95, v. 214—9.

Sudeći po nekim crtama naših pjesama i priča, ni vrijeme mitično ili božje, ni vrijeme gragjansko, ne bijaše u nas, prije hristijanstva, na tanko utvrgjeno. Ali su, opet, oci naši vrlo rado smatrali mjesec u tri maha, a godinu, dan i noć, kad u tri, kad u četiri; pa njih, po tome i razvrgli, kako kad, u tri, ili u četiri glavna dijela. Četiri dijela za dan i noć čine se nešto novija, no su najobičnija. Ovako, dan i noć, uz svojih dvanaest sati, imaju svoja četiri doba, poput latinskih četirijuh noćnih *vigiliae*¹. Ako je viteški brat zamrknuo u „četvrtoj godini“, time je, valjda, rečeno, da zamrče u četvrtoj česti dana; pa, ako je vogjen preko „dvanaest odaja“, to će biti dvanaest noćnih sati. Nije jednaka, ali je slična vedična misao toga noćnog prelaska. *Açvin*, koga saleti crna četa, prelazi „tri tamne prostorije“, dok se vozi preko zapadnog mora.

Ovaj prvašnji nazor arijski o „tri“ prostorije, i o voženju preko mora, rekao bih, da još ne izčeznu sasvim iz pameti naroda našeg. Rijetka priča jedna iz Bosne² zna pripovijedati evo ovo. Priča je ta o „Mijini ženidbi“. Miji zaručniku red je hodati po donjem kraju, što, za cijelo, nije nipošto hristijanski pakao. Uzevši sala, ode Mijo, te tumarao za nekoliko vremena, dok „spauje na nekakav novi svijet, koga nikada vidio nije“. To bijaše „crni svijet“; pa bijahu i tamošnji ljudi svi crni. Od neobičnoga gosta, od čudotvorne bijele prikaze, crni doljani nagoše bježati. „Zašto si tako bijel?“ svi ga žurno zapitkuju, kad im prva strava popusti, i njemu se prikučiše. Zalutalome vjereniku carske ćeri najpreče je to, da iz onog svijeta ponese veliko blago, pa, da do blaga dogje, stao objeljavati donje ljude, mažući ih svojim salom. Gdje svi pobijeliše, reče mu jedan od njih: „Ti, čudotvorni čovječe! mi imamo cara našega, koji je

¹ Najnoviji su, dakako, sati ili ure, kojima nestaje i naše riječi domaće. Sat, kao dvanaesti tačni dio dana i noći, ili dvaestičetvrti dio dana skupa sa noću, bude prilično kasno u porabi i kod samih Grka i Rimljana. Ipak, u sadanjim pričama indo-europskih naroda, noćno vrijeme mitično broji se i po satima, kao što po tri ili četiri noćna razmaka, *vigiliae*. Što se tiče godišnje diobe na mjesece, kako već i sami Arijei shvaćahu razliku megju godinom sunčanom i mjesječnom, posve je naravno, da indo-europske priče iznose nam mjesec, gdjejad od trideset, a gdjejad opet od dvaestisedam dana, pa i godinu, sad od dvanaest, a sad od trinaest mjeseci. Sedmica u mjesecu nije niti arijska, niti naša, već je postanka semitičnog, a uvuče se u grčko-rimski svijet, te docnije i u svijet okolnih varvara, stopro malo prije Hristova rođenja.

² Bos. nar. pripov., 25.

još žalosniji, crnji od nas, i ako ga obijeliš, kao što nas, znaj, dobićeš koliko se i nadaš“. A zbilja, istim salom oprostio crnoće i cara onamošnjeg, koji netom je pomazan, „u taj čas pobijeli kao snijeg“. Tri lagje, pune blaga, za to djelo nagradiše čudotvorca bijelitelja. Sjedne on na one lagje, i zaveze se uz more, da opet gore dogje do carske vjerenice, koju će sada i vjenčati. — Za svinjsko salo već vidismo, da ono bijaše sakralno u bogoštovju Srbâ i Hrvatâ¹. Tri lagje u priči, na kojima bijelitelj vozi se morem iz crnoga u bijeli svijet, možda pokazuju na tri tamne prostorije, kroz koje Rig-Veda vodi dva *Açvina*, ili, bolje da rečem, jednoga od njih, *Açvina* pobjednika nad demonom².

Baš s nekim troglavim demonom naših pjesama hraste prilika ove trojnosti crnog svijeta, u prvašnjem vjerovanju Hrvatâ i Srbâ. Već spomenusmo, na drugom mjestu³, troglavu grdosiju, Balačka vojvodu, koji čuva Logjan grad. Ime *Bal-ač-ko* spada na nekakav koren *bal*⁴. Je li to leto-slav. *bal*, zvečati, s kojim bi išla uporedo anglosaska riječ *bellan*, lajati, rikati⁵, ja nisam kadar kazati. Da bi ova etimologija nekako stajala, utvrdila bi se i sa slikom Balačka, u narodnoj misli. Tri njegove glave stravične su: „iz jedne modar plamen bije, — iz druge ladan vjetar duva“⁶, a trećom nakaza „progovara“⁷. Tome demonu govor je gromotan; gdje navali, on se razriče: „kako riknu, kô da megjed viknu“, kaže o Troglavu jedna pjesma⁸. Dakle, u pomisli mitičnoj naroda našeg, Troglav smatran

¹ *Dio I*, na str. 78—9.

² Ne smije se premućati, da je ova bosanska priča o donjem carstvu prilijepljena drugoj, koja, u istoj osobi Mije zarnčnika, ponavlja priču iz Vojvodine o Veljku i Darinci (v. *Dio I*, na str. 78). Iz početka, prije silaska u donji svijet, Mijo tjera janjad na pašu, pa mu se careva kći u četiri maha zagrne, kako bi od njega dobila četiri janjca. Pri svakom zagrtanju, on joj ugleda na tijelu po jedno znamenje. Ovo sve spazivši, privjenča je sebi, u prkos smradnome ciganinu. Kad dan osvanu, carevna leži Miji na ruci. Glede hoda u donji svijet, znadu za to i druge pučke naše priče, ali kazivanje prepleću s novijim nazorima. Voženje pak na čudnovatim lagjama, to je jedan od najobičnijih prizora, kako u pričama, tako i u pjesmama gatanja bogovskog.

³ Vidi *Dio I*, na str. 69.

⁴ Miklošić, *Bild. der slav. Personenn.*, s. 15.

⁵ Fick, *Vergl. Wört.*, II B., s. 617.

⁶ Vuk. *pjes.*, knj. II, 29, v. 609—10.

⁷ Petranovića *pjes.*, knj. III, 16, v. 286 — Čojkovića *pjevan.*, 72, v. 262—5.

⁸ Petranovića *pjes.*, knj. III, 30, v. 174.

je kao rikač. Ali, troglava neman, više nego pod imenom Balačka, vrza se, u narodnim pjesmama, pod nadimkom, dašto novijim, „troglava Arapa“, za koga jednom je rečeno, da je iz „Mrakoča, grada arapskoga“¹. Riječ *Mrakoč* vrijedna je, da se zapazi. I po njoj, i po jednakosti svega ertanja, očevidno je, da „troglavi Balačko“ i „troglavi Arap“ drugo nisu, do jedno ciglo tamno biće, koje je iz pustog mraka, iz nevidnih prostorija, izilazilo, da plaši ocele naše². Samo je to različno, što Troglav iz Arabije prikazuje, prema Troglavu iz Legjana, sliku strošeniju. Crni naš Troglav jeste onaj vredični Vuk, koji, u noći, proždire pitomu prepelicu, Zoru, a grozi se *Açvinima*. Toga nesretnog Vuka, ili Vukca, poznaje, eto po istome imenu, naša poslovice: „Razminuše se ka' i Vukac i dobra sreća“³. A poznaje ga, još i bolje, pučko uvijek živo praznovjerje, koje drobnu, te nagloj smrti izloženu djecu, branjaše i brani, dok srdita Vuka blaži i primiruje, djeci nadijevajući taman vučje ime. Taka se obrana dandanas svečano obavlja u području najstarijih naših običaja, i najživlje misli i riječi narodne, u krajevima Crnogore, Boke Kotorske i Hercegovine. Na oborni zid oko kuće uspinje se čeljade jedno, i više: „Čuj, puče i narode! Rodi vučica vuka, svemu svijetu na znanje, a vučiću na zdravlje!“⁴ Toga radi, i u Bosni, pri samom uspavljivanju djece, padaju još, sa nježnih majčinih usana, ove ljute riječi: „Nini, sine, vuče i bauče! — Vučica te u gori rodila, — s vučadima, sine, odhranila!“⁵ Odatle, u narodu, i mnoštvo ličnih imena, uz osnovu *vuk* ili s *vukom* složenih. Sad se, u opće, misli, da ovako imenovanje štiti djecu od vještica, koje hoće da ih jedu, pa ne smiju od vuka⁶. Nego, u davnije doba, jamačno, mnogo više od vještica, strašio oce i majke proždrljivi Vuk, troglava neman, koja u noći boravi, pa i gjipa na plijen iz noći. Uprav za to, malo koji jezik izražava, krepče i plastičnije od našega, izješnost i strahotu tmine: „izio ga mrak“ — „omrkao, a ne osvanuo“ — „zamrkao, a ne osvanuo“.

¹ Id. ib. 41, v. 173.

² Troglavi Arap izbija u Vukovoj zbirci, a još više u Petranovićevoj. Neke od pjesama iz ove druge zbirke, amo odnosnih, potkitio guslač i kazivač, I. Divjanović; no, spomen o troglavu Arapu svakako je općenito narodan. Vidi Stojanovića *pjes.*, knj. I, 5, pa Čojkovića *pjevan.*, 72.

³ Vuk. *posl.*

⁴ Vrčevića *Niz prip.*, str. 73.

⁵ Petranovića *pjes.*, knj. I, 46, v. 1—3.

⁶ Baš za to i Karadžić dobi ime *Vuk*. Vuk. *rječ.*, pod *Vuk*.

Pjesme, a još više priče, svjedoče nam crni svijet, u religiji naših djedova. Pita se: Osim ove općenite oznake po crnoći, nije li ono mrklo carstvo imalo i posebnih drugih imena? Mislim, da ih je imalo. Moguće, da takovo jedno ime bijaše riječ *pakao*. Riječ je starija od hristijanstva, a slavenska izvorna, i, po svoj prilici, značše, iz prva, požar, zapožarena prostorija neba¹. Ta prostorija bijaše nebo večernje, gdje, sunce, koje zalazi, kosim sjajem pali oblake, pa, u velikom plamenu, dan gine, i dva zraka, dva božja konjika, poimence drugi, sumorno zapadaju. O požarnome nebu, na razmaku dana i noći, zna pričati mit skoro sviju Indo-Europljana. Znamenito je pak, da se u Rig-Vedi svi prizori izlaska i zalaska *Accinā* prikazuju u visinama i u dubinama neba, a da se zemlja tu pominje kao uzgredno². Taki pakao tužnog sumračja i sutona zar došao hristjanskim blagovijesnicima u živu zgodu, da od njega naprave plameno mučilište nove vjere³.

Nego je prilika misliti, da nebesni pakao večernji bijahu, već u davna doba, Srbi i Hrvati ponešto pomjerali s onoga mjesta visokog, i dolje na zemlju k sebi privukli. Ili nam je reći, valjda, ovo: Slika pakla nebesnog titrala se, svejednako, u misli njihovoj po-božnoj; ali ta se slika sve to većina udvajala, te im se pakao širio po nizi i po zapadu zemnom, ljudima više na dohvat. To stoji, da se već na drugome stupnju razvitka, glede Ada ili Tartara, nalaze ostali narodi od roda arijskog, osobito Heleni i Latini. Ako se ne varam, taj zemaljski pakao Srbâ i Hrvatâ zvao se Legjan. U skroz legendarnoj pjesmi Vukovoj o ženidbi Dušanovoj⁴, gdje buči, u noćnom boju, sva adska sila, gdje se razmeće Balačko, a onemogla su dva Voinovića, vojna je svijetlih pregalaca na opaki Legjan, iz koga će oni izvesti djevojku. Šta je ta djevojka, a šta je i Legjan, znamo vrlo čisto po jednoj priči⁵. Oturana i omrknuta

¹ Krek, *Einl. zu die slav. Literaturg.*, s. 121. Tu se veli, da u Rumunja riječ pakao, koju njima Slaveni dadoše, još znači magla. U nas, po zapadnim te staro-hrvatskim krajevima naroda, sinonim je za smolu.

² Rigv., *passim*.

³ Budi opaženo, da Miklošić u riječi pakl (Etimologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen, Wien 1886) ne vidi, nego dva značenja, prvašnje *smola*, a onda *pakao*. I ovako, nazor o paklu smolvom Slaveni moguše imati prije hristijanstva, primivši ga od susjeda Eranaca. Kod ovih, opake duše plivaju, eđa bi se od grijeha čistile, po rijeci ognjenoj. Je li talog eranski ono „ognjeno jezero“, gdje takogje, po nekim našim pjesmama, plivaju duše, mučno je kazati.

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 29.

⁵ Vuk. *prip.*, dodat. 8.

djevojka, djevojka pepeljuga, boravi, najprije u Cizmi gradu, onda u Legen-gradu, a potom u Sablji gradu. Pepeljuga, to je opća arijska svojina; pa su mitolozi već složni u mnenju, da ta obljubljena, i svagdje znana priča, skriva noćnu Zoru, i noćne joj mijene. Sa Cizmom gradom Zora pepeljuga nagovješćuje svoj večernji pad i zaturenje u noć, sa Legen-gradom ponoćno svoje doba, a sa Sabljom gradom pobjedonosni osvit u jutru¹. Legen vodi nas, dakle, u najtamniju noć, u ponoć; te će Legen-grad, ili Legjan-grad, biti ono carstvo noći i zime, koje ustrajljivaše sve Arijece, pa i naše oce. Ovo tumačenje biva vjerojatnije time, što i Bugari, u pjesmama kreta mitičnog; poznaju isti Legen, Lean. Pače, u bugarskoj pučkoj pjesmi, koja odgovara Vukovoj čisto mitičnoj: „Sveci blago dijele“, Legen zaprema mjesto naše „Ingijje proklete“. Sve ovo kao da utvrđuje i najpriličniji etim Legjanu. Nije baš nesklapno reći, da je *Legjan* u jezičnoj svezi sa *ledinom*, što je zemlja skoro ne orana, zemlja pusta². U Arijaca, sinja, nemila, bezrodna pustoš najbolje upriličivaše mrsku, tamaneću silu ada. Neugodnim glasom već nam zvučila Suhara-Goleč³. Najskoli na Eranu, otkle na obližje Slavene nagagjasmo neki djelomični vjerski uticaj, pusto-poljina i ledina bijahu trkalištem Ahuramazdinu suprotniku, Angromainju, i svima njegovim Daevama. Sve pusto godi zlovarnim duhovima iz eranskog Legjana, pak i sve gojno njih mrzi⁴. Skoro

¹ Može biti vrijedno pažnje, da i u gore navedenoj pjesmi nigdje se ne kaže, da bi zaprosena djevojka iz Legjana bila kći kralja legjanskoga. Djevojka, pravo rekavši, sužnjuje u Legjanu. Pa i legjanski kralj, po riječi drugih pjesama, jest „gjidija“. Petranovića *pjes.*, knj. II, 4, v. 80—3: „Hoće tvoja da se ženi guja, — da joj prosiš lijepu gjevojku, — u Legjanu gradu bijelome, — u gjidije legjanskoga kralja“, i v. 108: „A gjidijo, od Legjana kralje!“ S druge strane, gjidijom nazivlje se Troglav, kao što, n. p., u Jukića *pjes.*, knj. I, 10, v. 301: „I gjidija troglav Arapine“.

² U staro-polj. *led*, terra inculta, u staro-slov. *olěděti*, desertum fieri. Vidi u W. Nehring-a *Ueber die Namen für Polen und Leichen*, s. 467 (*Archiv*, III).

³ Vidi *Dio I*, na str. 60.

⁴ Vendidad, III, 99—109: „Ko gaji poljske plodove, gaji čistoću, on upreguje mazdejski zakon... Kad ima poljskog ploda, onda pište Daeve; kad ima mladica, onda kašlju Daeve; kad ima strukova, onda plaču Daeve; kad ima jedrog klasja, onda bježe Daeve. Tu su najviše potučene Daeve, u kojoj su kući klasovi“. Na neko svoje čudo evo čitam (*N. List Zad.* g. 1866, br. 20), da u Dalmaciji, u kotaru imotskom, ova mazdejska misao još postoji u svoj čistini.

bih mislio, da našim riječima „pusnik“ za prokletnika, i „pusnica“ za prokletnicu, drukčije ne rastumačismo živu energiju, već ako uzmemo, da im najdublja žila leži u vjerskom nazoru, sličnu maz-dejskome¹.

Blizu je noć, a gos. F. I. T. ne zna puta, te upita čobanicu, koja će njemu: „Tvojom srićom sve su ti usput oranice: ako zagledaš kakvu hudoću, utvoru ili vadinu, bržeboļje prigi na oranicu, da te mine svaka nauda“. Dakle je hudoća na neoranom mjestu, na leđini, a nju otklanja mjesto uzorano. Uz to, čobanica putniku iskaza od noćnog naleta i molitvu, koja vrijedi da se zabilježi: „Oslobodi me, Bože, od zmijskog uđenja i vražjega napastovanja! Bog i sveti križ bio sa mnom! Amen“. Imaćemo prigode kazati, što je to „zmijsko uđenje“.

¹ Dosad tražio se Legjan, kojekuda, na ljudskoj zemlji; no, rek' bih, uzalud. Megju ostalim, pokušalo se odnositi, i Legjan, i kralja od Legjana, na poljske Lehe. Ovo mnenje prihvati, a i vrlo vješto ob-razloži St. Novaković, u raspravi: „*Ueber Legjan-grad der serbischen Volkspoesie (Archiv, III)*“. Evo glavno u razlaganju Novakovićevu. Brankovića hroničar poznaje Legjane, koji su Poljaci, jer kaže: „anno 1440 constitutus est in Hungaria rex Vladislav Ledianin“. Riječ *Legjanin* nam dogje od magjarske *Lengyel*, Poljak, a ova od slavenske *Leh*, takogje Poljak. Preko Magjara Srbi, u burnoj prvoj polovini vijeka XV, upoznaše se s Poljacima, te od istih Magjara primiše i ime za ove, pa od tih Legjana mašta pučka sazda neki „grad Legjan“. Novakovićevoj etimologiji nije, dakako, ništa zabaviti; ali stvar, mislim, ne može da razdriješi poglavito etimologija. Apstrahiranje pučko o „Legjan gradu“ nešto je mučno shvatiti; mučno i radi toga, što ga jednaka imadu i bugarske pjesme epske. Reći, da Bugari u Makedoniji to začuše i prisvojiše od Srbâ ne odmiče nepriliku srpskog nešto bezpovodnog zamišljenja onoga „Legjan-grada“. Nego je poglavita teškoća u tome, da Srbima eda bi Poljake naznačili, ni zašto ne tre-baše zajma riječi magjarske. Od pamtivijeka, koliko možemo suditi, oni imahu, za to, narodne svoje riječi *Leh* i *Poljak*, pa je prilika, da već od davnijih doba znadijahu za znamenite slavenske Lehe ili Poljake. Po teku historije ne bih cijenio, da srpskom narodu glas o Poljacima donese istom vladavina Vladislavljeva i magjarsko poljski polom kod Varne. Gdje je država Nemaniciâ i silni Dušan, uz njegova suvremenika, razglašenog Kazimira Velikoga, u Poljskoj? U ostalom, i naš ep kano da luči Legjan od Leške i Poljske: „Podiže se od Legjana kralje — preko Lječke i preko Poljačke, — preko Turske i preko Kaurse“ (Čojkovića *pjevan.*, 72, v. 8—10). Drugdje, ep pri-kućuje Legjan do arapske, adske zemlje (Petranovića *pjes.*, knj. III, 34). Ono *Legjanin* Brankovićeve hroničara čini mi se, da je u tek prividnom savezu s Legjanom naših pjesama. U XV vijeku, Poljaci i Ugri stajahu na braniku hristjanskog istoka, pa, pišući u ono doba pod ugarskim dojmom, naši ljudi rabiše *Legjanin* i *Lengja* za Leha i Lešku.

Kao što pusto, tako i nevidno bijaše carstvo noći. Danu predsjedja vidovni bog; dan začinju njegova dva traka, dva Vidova mlada viteza. Prema tome, noć jeste nevigjelica, a carstvo noći nevid. „Otišao *nevidom*“, golemom riječju kaže narod za čovjeka koji propade; a ta je punoća uzeta iz hazne negdašnjega vjerovanja. Tako, i izvorna naša izreka: „Bog te ne vidio!“ odnosi se, u isto doba, na Vida i na ovaj nevid. Nego meni se čini, da riječ još postoji i u strogom mjesnom značenju, samo što ona ima drugu negativnu česticu. Udbina, ili, po starijoj formi, Udina¹, bilo bi to mjesto. Udina kano da je skrojena istom mišlju, kojom i Nevid. Kao što od nestatka Boga, stari naši rekoše *ne-bog*, *u-bog*, tako, valjda, od nestatka Vida kazaše *ne-vid*, *u-vid*, što se saže, ili izopaci, u *ud*². Ovako bi Udina značila mjesto bez vida, nevidno, upravo kao što Helenima bijaše njihov Ἄδης, Ἄ-ιδης, Ἀ-ρίδης. Ako ovo stoji, sazdana je Udbina još prije, nego se Slaveni od Italo-Helenâ razigjoše, jer jedni i drugi istim postupkom stvorise svoj ad. Uz Helene, na nešto slično mislili i Itali. Mrtačkome bogu Orcus, koji imaše hram izvan pomerija Rima grada, nadjenuto je čudnovato, obsoletno, ime Viduus, kome nije lako naći jasna etima. Ne bi li ovo *Vi-duus* bilo, što i *Ve-dius*? Svakako, *Ve-dius*, ili *Ve-jovis*, hoće reći *ne-dan*, *ne-vigjelica*, a znače potamnjeloga boga i pakao njegov.

Nije moje riješiti stvar o jezičnom postanku Udbine. Pače, niti ovo ovdje rečeno zahtjeva osobite pažnje. Nego će biti nekoga pripaza vrijedno to, da pjesme naše narodne svegjer Udbinu iznose kao mjesto kobno. U pjesmama hajdučkim zlotvori, malne svi, dolaze od Udbine³, ma i bile pjesme iz najrazličitijih krajeva naroda. Dok je onoliko glasita i raznošena u pjevanju, Udbini u pravoj historiji nema hvale, niti skoro mjesta. Koje bi to bilo lice

¹ U Hektorovićevoj jednoj bugaršnici spominje se „Vlatko, Udinski vojevoda“ (Bogišića *pjes.*, 49). Ako je Udinski od Udine, iz prva kazivalo se: Udina.

² Poznato je, da ovo *ud* nije *hud*. Dubrovčani, ti najdosljedniji hakovci, dok haču *hudoba*, izgovaraju *uditi* i *nauditi*. Udina je, postojano, bez *h*. Za slavensku riječ *uditi*, od vajkada, prijanja značenje teške dosade i štete, dok *chudz*, iz početka, označivaše, ponajviše, fizični nestadak, i hoćaše reći: mali, mršav, siromašan. Niti je ovo značenje sasvim izčezlo u pučkom govoru, kao, n. p., kad žena kaže: „huda ti sam!“

³ Vuk. *pjes.*, knj. III.

povjesno „Vlatko, Udinski vojevoda“, u bugarštici već pomenutoj¹, doista niko ne može da reče. Svak, naprotiv, odmah uvigja, da je lice čisto mitično Troglav Arapin, koga jedna sadanja pjesma kaže gospodarom Udbine: „Pa zavika troglav Arapine . . . : Njega hvali sva srpska rodbina, — a ni mene ne kudi Udbina“². Valjda i onaj „Vlatko, Udinski vojevoda“, u bugarštici, nije drugo, do isti ovaj vladar, vojvoda Udbinski, u novijoj pjesmi. Udbinu, u još jednoj pjesmi našeg doba, obavlja gusti mit. Mrači se ona u zapadu, te će od nje sunce, po arijskom pravcu, započeti noćni svoj hod: „Hod'te, braćo, da se poslušamo, — da po jednu pjesmu ispjevamo, — od Udbine, što je za družbine, — da vidite čudo neviđeno, — čudno čudo što kazuju ljudi, — da 'no nigje prije nije bilo. — Jedno jutro u svetu negjelju, — prije zore i bijela dana, — ogrijalo od zapada sunce“³. Velika je prilika dakle, da Udbinu nam izručiše oci naši neznabošci, pa da je potonji naraštaji hrišćanski upletoše, kojekako iskrivljenu, u pjesme junačke i hajdučke. Udbina tada postade grad, ili grad ona bijaše već od iskona, po primjeru Stojnog Biograda i Legjan-grada. Bijelom prostorijom, zaklonitim gradom svojim, gospoduju bogovi, kao i duhovi što su utvrgjeni u pustome, a nevidnome, gradu donje tmuše.

Od naselja ljudskog do Legjana, jal Udine, predugi su putevi, a težak prelaz. „Koliko je nebo od zemljice, — toliko je i moj rod od mene!“⁴ cvili jednome od dvaju braće sestra, ugrabljena od age Arap-age. Što je u nekim pjesmama troglav Arapin, to je u drugim aga Arap-aga. Nama on će biti, naprosto, Troglav. Poarapi ga, a gdje i poturci, pjevanje, jer je Arabija postojbina sušnih crnih ljudi, a Turska uzrok kleti narodnome i domaćemu zlu, tamni izvor svakoj bijedi. Na sumegji obaju svijeta, bijelog i crnog arapskog, teče, po riječi epa, voda Stupnica. Ova Stupnica, očito, stoji izvan domašaja stvarnosti, te će joj ime biti otuda, što je preko nje postup iz bijele u crnu carevinu. Stupnica „nije zdrava po junake“⁵, veli pjesma. Druga pjesma⁶, iz istog kruga o dva brata, kao megiašnu rijeku naznačuje „studenu

¹ Vidi na str. 202.

² Petranovića *pjes.*, knj. III, 16, v. 198—203.

³ Ovako je u početku legendarne pjesme o „Smrti kralja Simeuna“ (*Vila Beogr.*, g. 1867, br. 18).

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 97, v. 129.

⁵ V. 58.

⁶ Id. ib. 95.

vodu Jahoriku¹. Može biti, da u prvoj epskoj zamisli ova je voda bila oblivena okolo sve zemlje, na lik tekućega okeana helenskog. U pjesmi „Ženidba Sunca“ Petranoviće zbirke, kad sveta Duhi-jana, t. j. svetoduha Jana², svrne svoje oči na pakao, ona „pogleduje sa visine moru u otoku“³; more, dakle, tuda tecijaše unakolo. Nego, u mitičnih voda, naših i helenskih, ima još nešto poredivo. Svegjer u istim pjesmama o dva brata, čudotvorna ona voda, trećim stajacim imenom, zove se Trusovina. Ime je mutna postanja, kao i Jahorika. Niti je, na prvi mah, jasna izreka, s onim imenom skopčana: „sutrusan“ čovjek, za čovjeka kao opijena. Odkle, po svoj prilici, riječ, to ćemo naskoro viditi; no, opažamo odmah ovdje, da je Trusovina voda „zaboravna“, taman kao adski izvor Ἀχθῶν u Helenâ. Junaci živi, pripovijeda naša pjesma⁴, žacaju se od Trusovine, jer, ako ih se ona dotakne, eto im zaborava. Uz to je studena⁵, kako Jahorika, te mrazi. Poimence bratu, koji se osužuju, a čami dolje u dvanaestoj odaji, ta je voda mogla biti preopasna. Gospodar od dvanaest odaja saletio donju djevojku, da Trusovinom, „u kojoj su bilja od planine“, prevjeri junaka, „e sam čuo“, veli, „kazivali su mi, — da to jeste voda zaboravna; — ko s' umije i ko se napije, — svoja će mu vjera omrznuti, — zaboravit' svoju porodicu“⁶. Pridavnik „zaboravna“, eto, kao ugo-gjeno, prevagja grčku riječ Ἀχθῶν. A što su legendarne naše vode mrzle i nezdrave, to je, jednako, mrzla homerska Στόχ i jadovit Ἀχέρων. Opaziti je i to, da sve adske rijeke, u Helenâ, svode se, pravo uzcvši, na ciglu jednu, na Letu, jer ova drugdje nije, no u adu, dok i na ljudskoj zemlji teku Stiga i Aheron. Po isti način, i čudesne naše vode jesu jedna jedita voda. Stupnica i Jahorika u nekoliko se pričinjaju kano zemaljske; ali Trusovina, po svima joj biljegama, odmiče daleko sa vidika gornjeg svijeta. Ovako, pre-ostaje nam samo ovaj mitični uporegaj: Trusovina — Leta. Ta jedna voda čisto je arijska; to je struja, iz koje vidismo, da isplivaju, sa drugaricom Zorom, noćni *Açvini*. Čudo tačnog podudaranja u našem i helenskom mitu o vodama rasvjetljuje se najživlje, baš pri luči Rig-Vede.

¹ V. 50.

² O njoj povešće se riječ drugdje.

³ Knj. I, 2, v. 18—9.

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 95.

⁵ V. 277.

⁶ V. 232—7.

Tamno carstvo srpskih i hrvatskih pjesama ima čuvara svojih. tu odmah do rastupne rijeke. Na našoj Stupnici straže četiri robinje¹. Ovakova se straža čuva i u adu Indo-europljana. Na pragu helenskoga Tartara troglavi je pas Kerber, ili dvoglavi pas Ortro²; a na pragu vedičnog doma Yame, kralja mrtvih, bdiju dva psa četverooka. Kako je i ovdje opet viditi, začetna misao Tartara predlazi diobu Arijaca. Od četiri oka, u svakoga psa vedičnog, valjda ponikoše naše četiri djevojke stražarice³, koje su srca milostiva prema dobrim junacima⁴, kao što nisu baš zloćudni, poput Kerbera, niti indijski pasji čuvari. I Heleni (to već čusmo) jednoga od dvaju arijskih pasa, *Sírameya*, pretvoriše u svoga laganog i ljupkog pratioca duša, u *Ἑρμείας*. Kad se četvorici naših djevojaka „vikne pomoć“⁵, pa one pripuste prelazak preko Stupnice, eno ti odmah adskih dvora u veličanstvenoj sumornosti. Vodi k njima sreberni most⁶. Na zlosretnoj „lijevoj“ strani⁷, stoji veliki stan crnoga gospodara. Ne sjaji se tu žeženo zlato, već blijedo srebro, i još blegli lim; a dvorište oko jadnog doma potamnilo u crvenkastu smegju bakru⁸. Carstvo bijeloga dana ima dva junaka, dva zatočnika pod rukom višnjega Vida; pa i dolje, uz koljeno vladara, sjede do dva pomoćnika: „sjedi aga Arap-aga“, i „vina pije s dvoma Arapčadi“⁹, veli preobražena riječ narodne pjesme. Ova dva Arapa, „oba brata od jedne matere“¹⁰, pomaljavu se i drugdje u pjesmama našim. I po helenskoj misli, uz vrhovnoga Plutona sjede, i sude u adu, još dva glavara. A sve ove tri adske glave, možda, nisu drugo, već sušti Troglav, potonjom tvorbom rastrojen u tri lica, jer za Troglava znadijahu i Heleni. To im je Gerion, koji je troglav, *τρεπάζων*, ili je uz tri čitava sraš-

¹ Id. ib. 97, v. 46—7.

² Ovoga *Ὀρτρος* M. Müller, i po samom glasu, istovjećuje s vedičnim *Vritra*.

³ Dvije su stražeće robinje u pjesmi 55 (knj. II) Petranovićeve zbirke, a u 53 tri.

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 97, v. 46—73.

⁵ V. 48.

⁶ V. 65.

⁷ V. 61.

⁸ V. 63—4. Ljutoga gazdu označuje i ljuto gvoždje, ako takogje amo pripada, kao što mislim, *Demir*-paša narodnih priča, a i *Demir*-aga jedne epske pjesme (Stojadinovića *pjes.*, knj. II, 10).

⁹ V. 118—9.

¹⁰ Petranovića *pjes.*, knj. III, 53, v. 390.

ćena tijela, *πρωτόμαχος*. Boravi u zapadu, tik do ada, na zemlji, što ju plaće odasvud more; i drži u zaptu sjajno stado Sunčevu. Toj grdosiji noći i zime stado će istrgnuti dvanaestotrudni Herakle, oličenje godišnjeg sunca, u teku njegovu kroz dvanaest mjeseci. Helenskome Troglavu ime *Τηρύων*, prije nego išta drugo, znači rikač¹. Upravo je rikač i naš Troglav Balačko, ako mu etimologiju pogodismo².

Ne treba nikakve natege, niti mučne kombinacije, da, već po doville izloženom, nagjemo, ili bar nazremo, u Troglavu velikoga dušmanina iz drugog carstva, koji, prebivajući u tami, njom i kroza nju Hrvate i Srbe napastovaše, kako sada, sa četom svojih „ernih ljudi“ i „vranih konja“, napastuje epske junake. Biti će ovaj isti i „bog, stari krvnik“, srpskog epa. Da je zao bog, suprotnik dobrog boga, postojao u vjeri predaka naših, dovoljno bi bilo i samo svjedočanstvo našeg jezika: „Teško do zla boga?“ — „Skupo do zla boga!“ koje mi već navedosmo³. Da se pak njihovoj ustravljenoj mašti taj bog prikazivao kao neki noćni Vuk, i to nam reče crnogorska poslovice: „Razminuše se ka' i Vukac i dobra sreća!“ isporijegjena sa sličnim izrazom Rig-vede⁴. A baš kano zla boga (malum deum), i premca Vidu, čiju sreću on suzbija nesrećom (omnem prosperam fortunam a bono deo, adversam a malo), predoči nam ga kod baltičkih Slavena, pod imenom Crneboga, hroničar Helmold⁵. Spade iz pamćenja narodnog ta riječ „Crnebog“; ali zao bog bijaše, doista, crn, kad je crn Troglav, a crna rulja njegovih ljudi. No, ako nam propade Helmoldovo ime, opet udržasmo precrnih izraza: „Uvalio mu crn komad u torbu!“ — „Doći će i njemu crn petak!“ — „Šta učini, crniče jedan!“⁶ Pa današnja igrarija riječi: „Božo i Crnjo“⁷, za dobra i zla čovjeka, može biti da nam i ona pominje dva davna suprotna boga.

¹ Uporedi *γῆρυς*, *γῆρυω*. Preller, *Griech. Myth.*, II B., s. 202—5.

² Vidi na str. 197—8.

³ Vidi *Dio I*, na str. 41.

⁴ Vidi na str. 198. Od toga Vuka biće i „vučac“, gangraena, kao sto su i „boginje“ od nekog zla boga. Paziti je, pri ovome, takogje na izraz „božje vrijeme“, za vrijeme vrlo rgjavo i olujno.

⁵ Vidi *Dio I*, na str. 32.

⁶ Mrzost crnoće osjećaju, dakako, skoro svi ljudi. Što od prvašnje vjere, a što od hristijanstva sredoviječnog, narodima arijskim u Europi koješta se crni u misli, te i u govoru. Ali rekao bih, da nije nigdje toliko duboko, kao u nas, prodro oni osjećaj.

⁷ Vuk. rječ., pod *Crnjo*.

Zao bog djedova naših, a crn bog baltičkih Slavena, moguće, da se prozivao i Vrag. Crni bog, po riječima Helmoldovim, bijaše dobromu bogu kao ravan u vlasti¹, te, naravno, bješe veliki dušmanin njemu i bijelomu svijetu. *Vrag*, dušmanin, riječ je praslavenska; pače, uzlazi i do dalje davnine, jer već Leto-Slaveni kazivahu *varga*². Izravna dokaza, ili dokaza neizravna, a jasna, da Slaveni, kao što dočnije hristjansku sotonu, tako svoga crnog boga, još prije, rekoše vragom, mi, doduše, nemamo. Istina, pjesma jedna veli, da je crnome Arapu, otmičaru djevojke, „glava vražija“³; no, ta bježna i malo značajna napomena, sama po sebi, mnogo ne hasni. Nešto veće pomoći zar nam pruža, u ovome, mit latinski. Rimljani, kako to vidismo, primijenije dostojanstvo velikoga podzemnog boga mrtačkome svome Orcus Viduus. Toga Orca davni Itali izgovarahu *Horcus*, *Urgus*, *Uragus* (?)⁴; paklenu neman Napoljci, još danas, nazivlju *Huorco*⁵. Ne bi li to bio davnashnji Vrag Slavena? Boga Urga Latini izvoghahu od *urg-eo*, goniti, kinjiti⁶; a od *varg*, što jednako znači kinjiti, dolazi Vrag⁷. O Urgu imahu pak Latini i posloviću, koja je, po smislu, jednaka s našom o Vragu. Gdje mi kažemo: „Ko s Vragom tikve sije, sve mu se o glavu lupaju“⁸, veljahu oni: „Ubi ratio cum Orco habetur, fructus est incertus“⁹. Pa i još jedna okolnost kano da nas upućuje na Vraga predhris-

¹ Helm. *Chron.*, I, I, c. 52.

² Fick, *Vergl. Wört.*, II B., s. 662.

³ Petranovića *pjes.*, knj. II, 53, v. 481.

⁴ Vidi navode u Prellera *Röm. Myth.*, II B., s. 62—3.

⁵ Isti je i grčki *Ὀρξος*; al mu se prvobitno značenje razvrže u oznaku adske jedne rijeke, pa i zakletve tom rijekom.

⁶ Preller, *Röm. Myth.*, II B., s. 62.

⁷ Fick, *Vergl. Wört.*, II B., s. 662. Valjda ne će ovom uporegjavu među *urg* i *varg* smetati glasovna pravila. *Urgus* — *Ὀρξος* je Vrag⁸, kako je *ὄλξος* vlak⁹.

⁸ Vuk. *posl.*

⁹ Ovaj dušmanin, koji kinji i muči, donekud nas sjeća na Vritru, jednoga od najglavnijih demonu u Vedama. Vritra, dašto, nije ista riječ, koja Urgus, ili Vrag; ali čini se, da polazi od istoga korena. Koren *varg*, kinjiti, napravi se od drugoga *var*, goniti (Fick, *Vergl. Wört.*, ib.); a s druge strane, sanskr. koren *var*; zastirati, sazda Vritru, zastiratelja, obavijača. Vritra, od koga se mračni nebo, jest lačni lupez nebesnih krava, oblaka kišnih. Sijeće ga vrhovni Indra, nazvan s toga, slavim pridjevom, *Vritrahan*, ubilac Vritre. Od ovoga mita rek' bih, da nešto pregje i drugim narodima arijskim. Svakako, sačuvaše ga čitava Eranci, koji, takogje, slave *Veretraghnu*, nebesnoga junaka, ubilea nemani.

tjanskog. U Slavenâ postoji, već od davnih doba, riječ *vražiti* za bajati, vraćati; odkle i naše *vražbina*, što će reći vračarija. Ono *vražiti* može biti u odnosu s Vragom. Znamo po Helmoldu, da baltički Slaveni zaklinjahu, dok se pri svojim gozbinama obregjivali čašom, kako dobra, tako i zla, ili crna boga¹. Zaklinjući Crneboga, svoga velikoga Vraga, oni taman *vražahu*.

Bilo što mu drago s ovim imenom *Vrag*, zao bog ničim drugim ne priječa se toliko na dnevno vidilo, i na dva prva mu traka, koliko otmicom bijele Zore. Slavenima Zora, kako joj riječ kaže, bijaše „svijetla“ i „vidna“ djevojka². O djevi, „luči bogova“, koja k nebu pristupa sa „istočnoga zraka mirisavog“; o „rosnoj“ i „zlatnoj“ djevi, za kojom idu slijedom vedri dani, dok od nje bježe noćne aveti, himne davnih Inda zvuče najtanjom strunom vedičnoga pjesništva³. Božanstvo Zore, i dvaju joj sjajnih drugara, nikad od nikoga nije se življe osjećalo, što od naših pradjedova arijskih, stenjućih pod tlakom tmine. Prekrasnu nebesnu djevojku stari ljudi nigdje ne puštahu s vida, ili očinjeg, ili duševnog. Rudila im Zora na jutrenjem i na večernjem nebu; a rudila im, jednako, kad bi sinuo te i minuo veliki dan godišnji, što im bijaše ljeto. Pa, pri koncu dana ili lieta, prikazivao im se ljuti otmičar, gdje grabi gizdu, i odvodi je u donje sumorne prostorije.

Gore rekosmo, da taj grabilac, u maštanju prvotnih Inda, bijaše Vuk, oličenje noći; te opazismo, da isti Vuk vere se po starodrevnim, a čudnim, nekim obredima našeg naroda. Opazismo i to, da se strava od onog Vuka duboko ubrazdi i u samim pučkim imenima. Pjesme iz kruga dvaju braće pričaju istu noćnu povijest, koju da i bolje objasnimo, eto nam italo-helenskog mita. Od dušmanina ugrabljena nevina djevojka prebiva za po godine u zemlji vranih konja a crnih junaka, po već navedenim riječima Vukovih pjesama⁴. Istovjetnom mišlju, no čistijim izražajem, u jednoj pjesmi

¹ Helm. *Chron.*, I. 1, c. 52: „... in conviviis et comotationibus suis pateram circumferunt, in quam conferunt, non dicam consecrationis sed execrationis verba, sub nomine deorum, boni scilicet atque mali, omnem prosperam fortunam a bono deo, adversam a malo dirigi profitentes. Unde etiam malum deum sua lingua Diabol sive Zerneboch, id est nigrum deum, appellant“.

² Od korena *zer*, svijetliti, viditi (Miklošić, *Etym. Wört. der Slav. Sprachen*). Ruske zagonetke smatraju Zoru nebesnom djevojkom.

³ Rigv. *passim*, u molitvama Zori.

⁴ Vidi na str. 187.

Petranovićeve zbirke¹, čeri „bana od Božuna“ prijeti opasnost, da je na silu ugrabi troglav Arapin, koji hoće da nju „ljubi po godine dana²“, pa onda ocu da je vrati. Kao, što ovdje Troglav ne izlazi, baš po samom slučaju, na vidjelo, tako mislim, da nije slučajno niti ime „ban od Božuna“: zgurio se u tom prozivu, po svoj prilici, starinski bog. Nego, taman za po godine³, latinska Prozerpina, helenska Perzefona, dvori namrštenog gospodara Dita, ili Plutona, koji je silom odveze vranim konjima i kolima⁴. Mrkome bogu Latini nadjedoše ime *Dis*, a Heleni *Πλούτων*, jer drži do sebe, preko noći i preko zime, bescejeno blago, Zoru, kćer vidnoga neba. Ovo isto bogastvo, uz istog čemernog boga, sijalo se i u prvome vjerovanju Srbâ i Hrvatâ. Jedna ženska naša pjesma, sa pripjevom iz sinje davnine, začinje: „Da li mi je, — Jado! — jedna litra zlata, — da pozlatim, — Jado! — Bogdanova vrata“⁵. Gnjevni, nesitih, čemernih jada našim ljudima usta su još prepuna⁶; a da bijase i glavni jedan Jado, ili Jad, od koga bi ocevi naši odmolili blago, to nam kaže ona pjesma⁷. Jedan Jad, na lik Vraga, izilazi takogje iz izreke: „Neka se od Jada prekrstim!“⁸. A na lik mrtačkoga Dita, ili Plutona, zasvjedočuju ga opet pučke jekavske riječi: „Milutin je pokojni umro, evo mu na jade deseti mjesec“⁹. Jadu, posjedniku zlatu, kao što i bogatome Ditu, mili se tmina i bezdan: „Tavna noći, puna ti si mraka! — Sree moje još punije jada!“¹⁰ — Da ne puhne dušam' jad nesiti, — gjeno j' tama u sred bjela dana“¹¹ — „Izbavi ga od jada bezdanog“¹². Rekao bih, da se i dalje

¹ Knj. II, 33.

² V. 39.

³ Ovidii *Metam.*, l. V, v. 566 - 7.

⁴ Id. ib. v. 402-4: „Raptor agit currus et nomine quemque vocatos — exhortatur equos, quorum per colla iubasque — execit obscura tinetas ferrugine habenas“ — v. 350: „enrruque atrorum vectus equorum“.

⁵ Vuk. *pjes.*, knj. I, 348, v. 1-2.

⁶ Vidi *Dio I*, na str. 58.

⁷ Što prosti puk, gdje i gdje, još misli, da se blago može ispod zemlje iskopati, al da ga valja nekim činima izmaći od vraga, ono cijenim, da je više, no što drugo, zadnji talog starinskog vjerovanja u podzemnog boga.

⁸ Vrčevića *Niz prip.*, str. 12.

⁹ Id. ib. str. 57.

¹⁰ Vuk. *pjes.*, knj. I, 318, v. 1-2.

¹¹ Petranovića *pjes.*, knj. I, 29, v. 45-6.

¹² V. 40.

pripomažu naš i italo-helenski mit. Perzefona je kći Zeusova, a, pučkim i starinskim načinom, zove se *περσέφωσσα*, svjetlonoša, i prizivlje se kano *μελίβοια*, medohrana¹: med je arijska, i naša metafora, za svijetlo. Naše kazivanje, izjašnjeno vedičnim, tjera nas, da omrknutu djevojku shvaćamo kao noćnu Zoru; pa eto samo time razmršuje se zapletaj protuslovnog bića Prozerpine, ili Perzefone, u klasičnoj mitologiji. Dvije posve protivne strane, lice svijetlo a naličje tamno ove boginje, meću, donekad, u čudo današnje mitologe. Ali Prozerpina, smatrana kao dnevna i noćna Zora, odgoneće se odmah. Što je poklopi zemlja i noć, stroga je i neumilna; a što opet na svijet iz zemlje i iz noći izlazi, blaga je i ljubavna. Od mrtačke i srdite Proserpine² imademo, onda, prenježno djevojčice: po ubavome proljetnom polju trga ljubice i bijele ljiljane, te cvijećem sebi napunja nevine grudi³. Nesretni rok boravka boginjina u blijedome carstvu najkruće izrazuje naš ep. Djevojka na svojem noćištu, od ljutog vladara, od age Arap-age, dobila sina, crno Arapinče: „Seja Jela noćila sa Turkom, — pa se Jela prevolela Turkom“⁴. Kad izbavitelj brat razruši i zapali dušmanske dvore, mati sebi priuzela sina, pa svi jednako bježe k drugoj strani svijeta. Nego, na Stupnici pograničnoj, od jada pociknulo crno dijete, a ujak rasječe ga, i baci u vodu, uz poklik: Od zla roda nek nema poroda!⁵ Ujak počinio mrsko bezakonje, u ljudskom pogledu; ali nebesni omrknuti pregalac izveo djelo vječitoga reda. Neutoljiva je omraza arijska megju vidilom i tamom, danom i noću, ljetom i zimom.

Okolo djevojke, bijele Zore dnevne i godišnje, trznaju se svi sjajni i tamni duhovi. Zorino je biće razdvojeno, prepolovljeno; caruje ona pola ukupnog dana i pola godine, ili svijetla na nebu, ili

¹ Preller, *Griech. Myth.*, I B, s. 658 i 662.

² Ne samo da je jadna, već je i zlobna „sestrica Jelica“, u gdje-kojoj pjesmi kazivanja slična onome iz našega kruga. Na primjer, u pjesmi jednoj Jukićeve zbirke (knj. I. 2), „Jelica sekuna“ sama izdala brata banu od Vipera (Vepar? simbol sumračja u Arija). Junak, razdriješivši sveze, usmrtio i opakoga bana zeta, i sestru, i nećaka Cvijana (procvililo crno Arapinče?). Priča, u toj pjesmi, priplela se Kraljeviću Marku: on je Jeličin brat.

³ Ovid. *Metam.* I, V, v. 391—4. Otmica Prozerpine izmami iz laka Ovidijeva pera uprav divnih stihova, te je vrijedna da se po čelo čita (v. 341—571). Gotovo bih rekao, da opis otmice Ovidij uze iz latinske seljačke priče, nalične našim pučkim.

⁴ B. M. *pes.* 53, v. 27—8.

⁵ Vidi gornji navod, na str. 187.

potmušena ispod zemlje. Donje prostorije razvedene su poput gornjih, adska ono prilika božje slike. Dok se amo bijeli, uz bijelu Zoru, uzvisiti Vid, crni se tamo, uz noćnu Zoru, grdosija Troglavu. Vidu dva su glavna pobornika, a dva pomagača stoje i Troglavu naporuč. Gdje je, u narodnom epu, riječ o grdnome Arapu i o dva mu Arapa, „oba brata od jedne matere“, tu se veli, da je „za njima“ i „dvanaest bratučeda“¹, ili da „Arapu sjedi uz koljeno — sve njegovo dvanest bratučeda“². U ovome, takodje, jedno i drugo carstvo imade istovjetni raspoređaj. U četvrtom dijelu radnje prikazaće se nama Vid, gdje vodi, preko godine, divno kolo svojih dvanaest sinova, mjesecnih mladih Sunaca. Između dva, i ured-bom i moći, skoro jednaka carstva, biva takma vječita, a silna, osobito radi Zore. Red je, da vidovni bogovi, neprestance, tjeraju trag velikome dušmaninu, velikome vragu. I baš od ove trajne i opasne potrage za drevnim vragom pregja naših može biti, da se sadanjemu govoru pricijepi izreka poslovična, koju je nalaziti često u pjesmama narodnim: „Progij' se vraga, ne tjeraj mu traga!“ Nego, pored sve muke i nevolje svijetlih bića, tmorni i smradni dusi, na posljetku, uvijek ustupaju. O pusto blago, o Zoru, grabe se ovi u nevrijeme, pri koncu noći. Gdje zasijeva Biograd, i zaprijeti tvrda Nebojša, pada Udina; razmeće se, iz temelja, Udina svake godine i svakog božjeg dana. U pjesmi jednoj o raspu toga grada, baš eto „dokle samnu i sunce ogranu, — Udbinjska se otvoriše vrata“³. Zadio se boj „na vodi Danici“⁴, kada, naime, ova jutrenja zvijezda, tekom svojim po krajnoj noćnoj prostoriji, naviješta slavu dana koji nastaje. Ali, uz paralelizam dviju carevina, slavi i donja svoje, dašto prelazno, slavje. U doba ponoćna i pozimna, neuklonivim okretom prirode, onemogao Vid. Zore nije; ulijenila se radilica, te ne iznosi, na nebu, ni srebra, ni zlata svoga izvezenog. Dva prva traka jutrenja, dva duha bijelog dana, zamrla i ona u kuli Nebojši. Veliku ovu nemoć neba, te gornjeg carstva, vanrednom jasnoćom izražava jedna priča iz Vojvodine⁵. Bijahu

¹ Petranovića *pjes.*, knj. III, 53, v. 390—1.

² Id. ib. 54, v. 30—1. Obje pjesme, navlastito ova druga o „Ženidbi sa Zmijanjanja Rajka“, čudna su sadržaja i gragje očevitno mitične.

³ Čojkovića *pjevan.*, 82, v. 138—9.

⁴ V. 104.

⁵ Kojanova *prip.*, 13. Kojanova Stefanovića priče iz Vojvodine valjda su naše najznamenitije, s vida mitičnog. Ovo će biti s toga, što su, prvim postankom svojim, iz zaturenih krajeva Stare Srbije.

dvije velike carevine; u jednoj je carovao car Petar, u drugoj car Tatarin. Dobrome caru Petru bila kei, krasna na izgled, a velika radilica. Hoće nju car Tatarin; pa od nevolje car Petar zigje, „kod svog grada, jednu vrlo jaku kulu, u kojoj se mogu dve duše zatvoriti“. Dobiše ljudi zapovijed da kažu, kako je careva kei umrla, te da je car Petar pošao k caru Suncu na razgovor. Car Petar tužio se Suncu: „Zašto nisu zimi dani tako dugi kano leti, i zašto su ladni, te mi ljudi ne mogu jednako da rade, nego dangube?“¹ Iza ovoga žalosnog upita k Suncu, a i po onome što već znamo, samo se po sebi kaže, što je dobri car Petar i njegova preuzorita kei, što li zli car Tatarin, što dvije velike carevine, a što i „dve duše, zatvorene u jednoj vrlo jakoj kuli“².

Pri tome paralelizmu dviju carevina, može biti da nam se javlja i adski jedan konj, prema poznatome konju Svantevidova bogostovja. Kako se god gatalo u ime Vidovo, osobito konjem njegovim, tako se vražilo u ime Crnoga boga³, rek' bih navlastito njegovom

¹ Dalje u priči pripovijeda se, kako carsku prelijepu djevojku ugrabi sedmoglavni zmaj, pa je izbavlja, prošavši devet svjetova, rob jedan cara Petra.

² Ove dvije carevine nisu iste one, koje u religiji Aveste Nisu iste, jer u dvije carevine eranske vladaju skoro netvarni duhovi, dok se kod nas komešaju kruti bogovi iz prirode. U vjeri Slavenâ nema ctične uzvisitosti mazdejske, pa niti mazdejskog prepređenog formalizma. Vjera slavenska ne će da osijeece nikakovih vjersko-filozofičnih načela. Ali je, ipak, dualizam Slavenâ najbliži dualizmu Eranaca. Dva suprotna lica u prirodi, te i dva načela u religiji, to je, dašto, shvaćanje arijsko, te mu prvi zametak opazismo u samoj Rig-Vedi. No, dva carstva su dva vladara, nigdje, osim na Erannu, ne pominju se izrazitije, koliko u Slavenâ, a osobito u pričama srpskim i hrvatskim. Ovo će biti otuda, otkle i slavensko-eranska riječ bogu-bagha; naime, od eranskog dojma na Slavene. Dapače, i isti Vid vodi nas blizu do Ahuramazde, ako je Vid od vidila, a ne Vit od njemačkoga svetoga Vita, što je zagonetka nerazdrješiva s pogleda vjerskog i historičnog: duhatome Ahuramazdi, po mazdejskome nazoru, taman je vidilo tvarna i spoljašnja prilika, jer sija se on u jedinom vidilu. Nekima čudnovat se čini vjerski uticaj eranski na Slavene. Meni, naprotiv, činilo bi se, s vida historičnog, najčudnovatije, da ne bi toga uticaja bilo. Kako to, da Zoroastrova religija, njegovana kroz vjekove uprav fanatičnom i netrpljivom odananošću od velikoga roda eranskog, nizašto ne dotaknu se geografično obližnjih Slavena? Dodir taj ne rastoči naše prijesno vjerovanje u prirodne bogove, kao što niti u eranskih plemena, naosob u najprostijem puku, posve ne uništi sva božja bića arijska. Perzijanci, veli Herodot (I, 131), „žrtvuju suncu, mjesecu, zemlji, ognju, vodi, vjetrovima“.

³ Helm. *Chron.*, I. I, c. 52.

kobilom. Crnome siledžiji Arapu naše pjesme pridaju uvijek „vrana konja“, a još ragje „sivu kobilu“. Brza pusta mu je ta bedevija, brza kao gorska vila¹. Pa je i pusta nesretna siva ta kobila! Ako nije pod sumnjom, da konj Vidov, jutrenji mladi mu konj, jutrenje ždrijebe, dade nam riječ „ždrebat, žrebat“, *sortiri*, onda je vrlo prilično, da ljuta riječ „kobiti“, za slućenje nesretno, ostade, u našem jeziku, od kobile Crnoga boga². Ostalo zar i štošta drugo zlokobno. „Kobilica“, kokošja kost koja se lomi za opkladu³, pa, u još jednom značenju riječi, zatorni, pustošeci skakavac; onda „kobac“, apelativ za svakojaku grabljivu ticu⁴: možda spominju isto kobljenje Vidova dušmanina. A i sama riječ „kob“, u davno doba slavensko, značase, kako *augurium*, tako i opako djelo, zlo⁵.

Već je vrijeme, da dvjema pregaoćima, dvojici jednolike braće, ime ispitamo. Mi ih spazismo u kuli Nebojši do Biograda, te očekujemo, da su svojte Vidu. I zbilja, u glavnom krugu pjesama, koje se na njih odnose, prezimenom najobičnije zovu se Jakšići, a od kad do kad i Voinovići. Oni su, dakle, djeca Vidova, kome, po jačini, pridjeda se naziv Jakša, a, po ratobornosti, drugi naziv Voin. Jakšićima, kao svojim, daje stari Jakša, ili Voin, zeleni mač grebeštak; daje im konja viteza. Što Jakša do sebe drži dvije puške zlatne, dašto od prije dvije strijele, i time pjevanje naše epsko upriličilo dva sa zračnim ocem spojena zračna sina. Nego baš izrjekom crnogorska pjesma o Jakši, što ju drugdje navedosmo⁶, kaže, da su dva Jakšića dva sina Jakše. Izim ovoga prezimena Jakšići ili Voinovići, drugoga kojega za dvojicu braće u pjesmama nema. Ali ima njima imenâ, veoma različitih. Najnavadnije, zovu se Dmitar⁷ i Stjepan, pa Bogdani jal Todor, osobito ovako brat jedan,

¹ Passim.

² „Kobiti“ ovako označuje Vuk (*rječ.*, pod *Kobiti*): „slutiti kome da ga nestane, n. p. kad bi čovjek imao troje djece, pa dvome da kupi kapu, a trećemu ništa, onda bi se reklo: *Kobi* dijete“. Nego, upravo konj kobi, te Vuk navodi ove stihove: „Svi su konji zopcu pozobali, — a moj doro ni taknuo nije; — nogam' bije, a ušima striže, — često gleda na Koštac planinu, — ili kobi mene ili sebe“.

³ Vuk. *rječ.*, pod *Kobilica* i *Lomilica*.

⁴ „Svaka tica ima kopea“ — „Ne budi svakoj tici kobac“ (Vuk. *rječ.*, pod *Kobac*).

⁵ Miklošić. *Etym. Wört.*, pod *Kobī*.

⁶ *Prvi dio*, na str. 46

⁷ Dmitru je kašto, potpunije ime: „Dmitar od Udbara“, „Mitar od Udvarja“, to na spomen njegova boravka u Udbini. Uporedi grčku formaciju Ἀιδωνεύς, od Αἰδώς. Αἰδωνεύς starinski je pridjev Plutonu.

onda Vukašin i Petrašin, Milan-beg i Dragutin-beg, Mujo i Alija, a prigodno, po očevidnoj miloj volji pjevača, još drukčije. Dmitar, Stjepan, Petrašin, hristjanska je navlaka, kao turska što je Mujo i Alija. Todor je, dašto, vizantijski prevod imena Bogdan. Preostala bi, dakle, ova imena narodna: Vukašin, Bogdan, Milan i Dragutin. Po svoj prilici, od noćnoga Vuka nazva se Vukašin brat omrknuti¹, kako od svijetloga dana dobi svoje ime drugi brat Bogdan². A kako dva božja viteza, Bogdan i Vukašin, bijahu premila bića, od milja rekoše ih Milutin (Milan) i Dragutin. Milo, a istoznačno, glašenje obaju ovih imena najbolje pristaje prijaznoj i malne jednakoj braći. Ja držim, da su dva vidna boga naši stari najradije zvali po taj način, i prečesto da ta imena oni nadijevahu djeci svojoj. Kad se god želilo, da dvojica rođjene braće rastu u milosti, pa da i pored nesklada časovita, smutnje prelazne, budu za vijeka svog sućutni, eno im uzdane pomoći u braće nebesne, pod zakriljem primirnih naziva njihovih. Može biti, da na ovakovo, i pokraj hristjanske vjere, još nekud održano mišljenje, privezuju svoja imena dva srpska kralja, dva brata Milutin i Dragutin. Od nebesnih konjika, poimence od Dragutina, i u pučkim našim kućama razgrunano je obilje takih imena³. Dva se brata previše srecu narodnom.

Ako od miline, i od milosti njihove prema ljudima, prozivilju se Milutin i Dragutin, u borbi s Vukom, sa crnim Troglavom, braća nose lična viteška imena: jedan je *Pojezda*, jezdilac, brat stariji i dnevni, a drugi, što do njega jezdi, *Prijezda*, brat mlagji i noćni. *Açvînû*, dva konjika, taman jednako, zovu se i u Indiji. Pod imenom *Pojezde* i *Prijezde*, iznose ih tri epske pjesme⁴, koje od nebesnih junaka napraviše dvije vojvode Gjorgja Smederevca, to *Pojezdu* od Golupca grada i *Todora Prijezdu* od Stalaca, dok u isto doba namjestiše despota Gjorgja na presto Vida boga. Pjesme, pored sve potonje pretvorbe, davne su veoma glavnom svojom sadržinom. Ako se u njima *Pojezda* tek spominje, a slavi se *Prijezda*, ovo se podudara potpuno sa cijelim bićem dvaju Jakšića, od kojih je jedan daleko znatniji i junačniji od drugoga. Zgode *Prijezdine*, u suštini, jednake su sa onima *Jakšića* zlopatnika; a, gotovo sve,

¹ Vukašin bilo bi, ovako, ono isto, što i Udbar, u nazivu: „Dmitar od Udbara“.

² Da utvrdimo ovo, donekle čudno, značenje imenu, pomoći će nam, naskoro, mit skandinavski.

³ Vuk. *rječ.*

⁴ Vuk. *pjes.*, knj. II, 82—4.

pristaju u biće nebesnoga jašioća. Prijezda ugrabio ženu svoju pod silje, kao što drugi Jakšić silom iznudio povratak sestri, ili otmicem iz donjih odaja izveo ćer age Arap age. Radi žene kad ode na boj, Prijezda „pripasa sablju babajinu, — a usede konja babajina“¹; koje je, po svoj prilici, vitez konj i zeleni mač staroga Voina ili Jakše. S ugrabljenom ljubom, junak „manu se preko vedra neba, — kako zvezda preko polja ravna“, a stiže dvoru svome, kad „sunce sede“, pa „u ponoći venča se sa devojkom“². Ova čudna ljudska svadba u doba ponoćno shvaća se čisto, kad se uzme, da je ono božje vjenčanje sa ponoćnom Zorom. Jutrenja Zora vjenčava se sa Suncem, po našoj i arijskoj mitologiji, a ova večernja sa Prijezdom. Prijezda i Zora jedne su sreće, jer zajedno u noć upadaju; zamrknuti božji mladenci postaju sugjenik i sugjenica. Mužu, grabiocu svome, odana je do smrti, po kazivanju pjesme, nevjesta, viteška a presjajna. Nju resi sav biser noćni i sve zlato večernje i jutrenje, kojima Ariji obasiplju svoju trojaku Zoru: odijelo joj od zlata, a na glavi „tri venca biserna, četvrti od zlata, oko grla tri gjerdana, dva od zlata, treći od bisera“³. Prijezda je našao, gdje „zlatom veze, sve po čistoj svili“⁴; a našao š njom i triest djevojaka, gdje „belo platno bele“⁵. Ovo je bijeljenje i vezenje, kako je to dovoljno poznato, svadbena sprema za Zoru jutrenju, po već davnome nazoru Arijaca. U našoj je pjesmi triest djevojaka, jer naša Zora, osim što je dnevna i godišnja, odnosi se i na mjesec, koji uzlazi i zalazi, kao i dan i godina⁶; u nas, i dan, i mjesec, i godina, zore zorom, sjaju u jeku, pa onda blijede sutonom. No, ako se zlatna djevojka, po pjesmi, udala za Prijezdu, a gdje je onda noćni brak, ili pribivanje iste djevojke sa crnim Arapihom, koje se tako kruto ističe u krugu pjesama o Jakšićima? Protuslovje ovo izglagluje sama pjesma o ženidbi Prijezde. Djevojka je već bila, veli se, „isprošena i prstenovana“⁷ za Tomaša, „braca rođenoga“⁸ mrkle gospogje Jerine, žene despota Gjorgja. Kako Gjorgje zastupio vrhovnoga boga,

¹ 82, v. 38—9.

² V. 88—94.

³ V. 55—9.

⁴ V. 61.

⁵ V. 46—7.

⁶ Ovo će se viditi na drugom mjestu.

⁷ Yuk. *pjes.*, kuj. II, 82, v. 113.

⁸ V. 51.

tako njegova opaka Jerina prikriva, mislim, crnu Zemlju, koja je u svojdbi sa podzemnim vladarom, ovdje bratom Jerine. Ljuba Prijezdina mora k ovome, mora k njemu u ložnicu¹; ali, gdje ga san prevari, posječe ga, te iz nemilih dvora umače k Prijezdi. Ovo neznatno razlikovanje, u noćnoj drami djevojke i Prijezde, ne smije nas dakle pomutiti. Pjevanje o prizorima dnevnog zahoda, i dvaju premilih sugjenika, teklo, iz punanih usta otaca naših, preobilno; pa je ona razlika, ako se ne varam, tek varijacija iste muzikalne kajde.

Iz živoga vrutka ovakog pjevanja isteče i pjesma o smrti vode Prijezde², hrlećom besjedom i dramatičnim utiskom jedna od narodnih najljepših. Uznositi, velikodušni mladenci našli se u ljutoj nevolji; ali grad ne će da predadu Turčinu. Prijezda ždralu konju odsjekao glavu: „Jao ždrale, moje dobro drago! — Ta neka te turski car ne jaše“³! Prebio i britku sablju navaliju: „Navaliyo, moja desna ruko! — Ta neka te turski car ne paše“⁴! Onda uzeše se oboje za ruke, Jelica uzviknula: „Morava nas voda od-ranila, — nek Morava voda i sarani“⁵! i strmoglavili se u vodu. Mitičnim vremenom, ova pjesma predlazi pjesmi prijašnjoj. Voda, u koju ulaze Prijezda i djevojka, po riječi Rig-Vede i govoru arijskom, jest strujući okean, neizmjerena noćna pučina. Svake večeri mladenci, dok se sa svijetom rastaju, obaraju se u dubine požarnoga i smrtnoga zapada.

Od noćnoga boravišta, iz vode, iskaču opet svakim jutrom sa Zorom oba dva prva traka dnevna; a to pripovijeda, na osobiti način, jedna pjesma crnogorska, nastrana i inokosna⁶. Stariji brat, Jakšić Stjepan, dvori Janka u Sibirju, ne bi li izdvorio Augju, Jankovu sestru; ali stoje zaprta za „zlatom“ ovim do „devetera vrata“, a, „na deseta, brava je dubovračka“⁷. Mi ćemo viditi, da je Sibirjanin Janko stao u stope bogu Janju, noćnome ognju, na kome se zapaljuje Zora, svetoduhla Janja⁸. Augja već davno čekala na Jakšića Stjepana; sad opojili čuvare i izmakli. „Lijepa je, kó

¹ V. 233—8.

² 84.

³ V. 85—6.

⁴ V. 88—9.

⁵ V. 104—5.

⁶ Čojkovića *pjevan.*, 95.

⁷ V. 21—5.

⁸ To stoprvo u predzadnjem dijelu radnje. Radi još nedostatne spo-znaje Janka, ova pjesma ovdje ne može da bude posve prozirna.

nebesna zvijezda¹, ova ljuba Jakšićeva. Porodi mužu jedno te i drugo muško čedo; pozvaše ujca, no ovaj „knjigu na oganj turio“². Tek onda došao, gdje čuo, da preminu Jakšić Stjepan, a „mahom poharao Jakšiće ravne, — sažegao ognjem svekoliko“³. Oganj je u nekoj mitičnoj oprjeci s danom: kad plama noćni oganj, onda već izčeznuo dan, a kad je dan, sjaj ognja slabi Nego, mladi Jakšići, Stjepanova djeca, „uskočiše u vodu Dunavo“⁴, te se spasiše od Janka; kome, na potonjem svojem povratku, „zapeše visoka vješala, i hoćahu „objesiti miloga ujaka“⁵, da ne bi majke njihove, Jankove sestre.

Iz odnosa Zore prema zadružnim Jakšićima, kad je ona smatraua više kao noćna ljuba, nego jutrenja sestra njihova, mogla se još jedna kajda izvesti, a ta je ova: Zora postaje dvostrukom ženom u dvaju Jakšića. Nego, kako je u suštini, biće jedino ova udvojena Zora, Jakšić Stjepan sumnja na brata, da mu o preljubi radi⁶, a opet Jakšić Mitar o istoj nevjeri sumnjiči brata⁷. Zaista, u velikoj davnini mitičnoj porodi se ovaka misao neznabožačka, koju do nas sačuvaše dvije bugarstiče. No, i danas još ima, u narodu, odjeka toj božjoj tragediji: „Jakšići kušaju ljube“ u pjesmi jednoj Vukove zbirke⁸. Braća su se već rastala; a žali se Mitru Jakšić Bogdan: „Dok mi, brate, skupa prebivasmu, — i majka nam dvori upravljaje, — tad' se naši dvori bijeljеше... A kako se, brate, rastadosmu, — i ljube nam dvori upravljaju, — tako naši dvori potavnješe, — i gosti nas, brate, ostaviše, — ne pohode srijemski knezovi, — niti sam glavom srpski car Stjepane. — Ta, s koga je? Da od Boga nagje“⁹! Braću, naime, ostavio dan, a

¹ Čojkovića *pjeran.*, 95, v. 73.

² V. 114.

³ V. 134—8.

⁴ V. 176—7.

⁵ V. 176—7.

⁶ Bogišića *pjes.*, 41, v. 4—9: „Ode Stjepo Jakšić bratu Mitru govoriti: — Jezdi bolje prida mnom tvojega konja dobra, — koliko bih ja tebe dohvatilo sabljom mojom, — ja bih tebi osjek'o pri ramenom rusu glavu! — Ere mi se tužila vjenčana ljubovca, — da si meni pod silu ljubio ljubi moju“.

⁷ Id., 42, v. 2—10: „Pogje Mitar Jakšiću Stjepanu besjediti: — Nemoj, brate, jezdi doba konja pored za mnom, — nego, brate, odjezdi ponajpr'jeda konja dobra, — kako tebe ne mogu oči moje ni vigjeti... Kad mi ljubiš ljubovcu u bijelu dvoru momu“.

⁸ Knj. II, 100.

⁹ V. 6—18.

prihvatila noć, pa nema Vida, gosta u Biogradu. Jakšići, da saznadu s koga je nevolja, idu k ljubama. Jakšić Bogdan ljubi svojoj, Vukosavi, kazuje: „Kralj budimski svoga ženi sina, — brata Mitra zove u svatove. — Mitar ište konja i oružje, — a i naše tursko odijelo, — i on ište sedlo okovano. — Hoću l' dati, moja dušo draga“¹? Vukosava to sve prepušta, i još pridaje „abajliju vezenu“ i „ispunjenu zlatom“, te i „gjerdan od žutih dukata“, uz drugi još od „bijelog bisera“, onaj djeveru „ispod vrata“, a ovaj „konju mu usred grive“². Drugom prilikom, upoznaćemo boga Janja i u neimenovanom kralju budimskom naših pjesama, pa će nam ovo biti čistije. Mlagji Jakšić polazi, ovdje, k noćnome ognju; za to, uzima iz bratske zaklade tursko, t. j. neprijateljsko i tamno odijelo; no bogu, koji hoće opet da zabijeli i zasvijetli, Zora podaje obilje svoga bisera i zlata. Može biti, da je i samo ime Vukosava starinsko, te da označuje Zoru, koja s jutra izlazi iz vučje noći. Kušaju dva brata i ženu Mitrovu, Milicu; ali Milica ne daje, već proklinje: „Kam mu konji, poklali ih vuci! — Kam oružje, odnijeli ga Turci! — Kam od'jelo, ostalo mu pusto“³! Za ovo urečeno okamenjenje razabraćemo skoro, što je to. Proklinjuću ženu Mitar stisnuo tako za grlo, da joj „obje oči na dvor iskočiše“⁴. Večernja Zora gubi svoj očinji vid, vid dnevni, te zaglavljuje⁵.

I radi jedne jedincate žene, koju svak hoće da sebi prigrabi, nastaje smutnja u Jakšića. U jednoj bugarštici⁶, ta je žena vila planinkinja, koja „ljepotom ods'jevaše žarkom suncu i mjesecu“⁷. Vila, dašto, ovdje jeste Zora, za koju rekosmo, da je u biću svome jedna i onda, kad je u dvije žene dvaju Jakšića odvojena. Zamamne vile „odsijevanje prema suncu i mjesecu“ taman kao

¹ V. 45—50.

² V. 56—64.

³ V. 88—90. Ja čitam drukčije od Vuka, koji piše ovako: „Kam' mu konji? poklali ih vuci! — Kam' oružje?“ itd.

⁴ V. 94.

⁵ Može biti, da je odjek istoga mita arijskog i glasovita priča o Rimkinji Lukreciji, koju do uzornosti uzvisi i obesmrta klasično pero Livijevo (l. I, c. 57—8). Dva kraljevska mlada i jogunasta Tarquinijevca, Seksto i Kolatin, uzjašu konje i kušaju ljube u kasnoj noći. Radilica *Lucretia* (zar i ime znači joj radljivost) propada u gluho doba noći, djelom jednoga od dvaju mladića.

⁶ Bogišića *pjes.*, 43.

⁷ V. 33.

da pokazuje na dva lica boginje, na lice jutrenje i večernje. U bugarštici, š nje propadaju oba Jakšića¹.

Dok se pjesme naše, nove i starije, čas posve providno i čisto a čas nešto negledno i mutno, toliko bave o dva čudna jezdioca, slavenska mitologija za njih kano da i ne zna. Na svaki način, kod drugih Slavena tamna i nedovoljna su svjedočanstva o njihovu postojanju. U uspomenama davnim Poljakâ nešto se natuca o Kastoru i Poluksu; ali je to, kao što zamršeno, tako i nekritično², pa otuda nije se nadati kakvoj potvrdi našega mita. Niti ono, što Tacit pripovijeda u svojoj Germaniji³, može biti nana u znatni prilog. Poznato je, a više puta i navojeno Tacitovo mjesto, gdje se, iza Markomanâ i Kvadâ, onamo od Suebije, spominju ligijska ratoborna plemena, te se kaže: „Kod Naharvalâ vidi se lug starinske religije, a nastojnik mu je sveštenik u ženskoj opravi, no, štaju bogove, Kastora i Poluksa, po rimskoj riječi. Božanstvu takovo je svojstvo, a ime Alcis. Tu nije kipova, niti je kakva traga bogoštovju sa strane, već se obožavaju kao braća, kao mladići⁴. *Elks* sad je u Lotiâ kumir⁵; pa ono *Alcis* moglo bi zasvjedočiti obožavanje dvaju braće kod davnih Leto-Slavena. Nego, nejasno svjedočanstvo, a sumnjiv uporegajaj etimologični⁶, malo nam hasne.

Spoljašnja svjedočanstva, što ih ovdje uzalud tražimo, biti će nam tvrda i brojna na ruku, ako pričanje naše narodno o dva brata budemo redom sravnjivali, osim što sa izvornim vedičnim, jošte sa dotičnim mitom ostalih Indo-Europljana. Kod ovih sviju, prvašnji mit arijski već je narastao, te pustio grana mnogih iz svog debla. Ali, upravo time, čudnije će biti zamjenito podudaranje u božjoj historiji zgloba našeg i inostranskog dvaju jezdioca.

¹ Svako namah uvigja, da bugarštice o Jakšićima, prema sadanjim pjesmama istoga reda, odlikuju se obilnijom gragjom mitičnom. A to je i naravno, jer, ako je u bugaršticama jezik od narodne čistine odvrnut, opet im je sadržina, gdje je umjetni verzifikatori ne izopačise, vremenom davnija, te manje strošena. U bugaršticama, dva Jakšića rastu skoro do božje visine.

² Orbini, *Regno degli Slavi*, p. 53.

³ C. 43.

⁴ Miklošić, *Chris. Term.*, s. 36.

⁵ Grimm (*Deutsche Myth.*, s. 53) stavlja pod sumnju, da li su Slaveni Naharvali i plemena ligijska, a paginje k mnenju, da je *Alcis* gotška riječ *alks*, koja znači hram.

U prvom dijelu ove radnje sve nas prinudilo, da Vida isporedimo sa skandinavskim Odinom, saskim Vodanom¹. Kako evo iznagjismo dva Vidova sina, sad očekujemo, i u priči sjevernih Germana, dva sina Odinova, pa ih zbilja susretamo. Zovu se Baldr i Hermóðr, a, u koječemu, čudno nalikuju našim Jakšićima. Kao što se od Jakšića jedan najčešće srpskom pjesmom uznosi, tako i prekrasnoga, pristaloga Baldra ovjenča slava uzorita, dok Hermóðra germansko pričanje spominje u drugom redu. Baldr prikazuje, ponajviše, našega brata mukotrpnog i viteškog. Odinovu sinu, polubogu i polučovjeku Balдру², pravi je stan na nebu, a kaže se „Breiblik“, široki sjaj³, kako je i našoj braći prebivalište u Stojnom Biogradu, u Jakšini Nebojši. Isto, u zlatnoj i srebrnoj dvorani „Glitnir“, sjaj⁴, nastava i jedan Baldrov sin, kao što je sva zlaćana i naša Nebojša⁵. Srpska pjesma pomjeri s neba na zemlju Biograd i Nebojšu, a i nebesni Breiblik pridjede svoje ime jednome mjestu na danskome Seelandu⁶. Pa što je i samom imenu *Baldr* pravo znamenovanje? Možda nebojša, smioni⁷. Ovoga Vodanova sina anglosaska rodoslovja drukčije imenuju *Baldæg*, *Beldeg*, (kod ostalih Sasa i *Baldag*), koje znači bijeli dan⁸: za jednoga od Jakšića mi čusmo ime *Bogdan*, što je jednako po misli mitičnoj. Bogdan, kako i Baldr, oličuje bijeli dan, dan koji bijaše bog Slavenina i sjevernim Germanima⁹. S padom dana pada i bog. Po njemačkom pričanju, jezde Baldr i Vodan jednom u šumi, pa se Baldrovu ždrjebetu iščaši noga, koju niko od nebesnikâ ne može da ispravi, vec je napokon izliječi sam Vodan¹⁰. Kazala nam ovo i naša pjesma: kad se s večera titra na vodi bajna slika utava zlatokrilih, a sokolu polomi se krilo, tad polomljena je i noga konju pod jednim od dvaju braće. Ovaki ulom, ili uganuće, kano

¹ Str. 79 – 86.

² Zgodno je primjetiti, da u germanskoj tradiciji, što je ova novija, sve to veće Baldr biva čovjekom. Ovako, bolje razumijevamo po čovječenje Jakšića u našim pjesmama malne skroz provedeno.

³ Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 184.

⁴ Id., s. 190.

⁵ Vidi *Dio I*, na str. 46.

⁶ Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 184.

⁷ Id., s. 183.

⁸ Id. ib.

⁹ Balдру, kakogod i Odinu i našem Vidu, sveto je doba usred ljeta, kad su dani najduži (Grimm *Deutsche Myth.*, nacht. zur s. 184)

¹⁰ Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 185.

da se vlačilo i po pameti Latina. Starinski Katon zna, kako to treba obajati svako uganuće, pa u bajačkim riječima, što ih navodi, počinje nekog tamnog *Dissunapiter*, to možda ovoga istoga boga, gospodara dana¹. Drugi sin Odinov, brat Baldrov, nazvan je i *Saxnôt*, mačonoša; zelenim mačem staroga Voina diče se naša braća. Eddični Baldr propada strijelom i udarcem bilja imele, a od nezlobne ruke drugog boga Hödr. kome prispiele je vrijeme, da slijepi i stari²; niti stariji naš Jakšić iz prave pizme ne ustrijeli mladjeg. Glede imele, ona je i u nas bilje čudotvorno. O njoj priča se u narodu, da kad je na ljeseci, onda do ove leži guja s dragim kamenom na glavi, ili koješta drugo dragocjeno³. U imele lijepak pokazuje na boga, uhvaćena u noći. U tu noć, u donje carstvo, Baldru je red sići sa vjernom ljubom *Nanna*, smiona i ona. kao i muž, po značenju riječi⁴; kad im je grad obijen, Priejzda i smiona mu žena skočili u bezdan rijeke. Ono donje carstvo Germani zamislili kano Niflheim, prostoriju sinju i maglovitu, dolje u sredini zemlje, a u Niflheimu postavili dvore i dvorište Niflhel, gdje im prebiva polubijela i polucrna boginja Hel, sestra vuka Fenrir; do Niflhela, i do strašnog vuka Fenrira, daleki su puti; ranjenog Baldra, da ga se naužije, u tina dvorima, iza navršenog trećeg dana, t. j. u četvrtom, čeka Hel, koju Sakso Gramatik, tumačeći joj biće, zove Prozerpinom⁵. U četvrtoj godini, od naše braće ide jedan, da potraži putem, dalekim koliko je od neba do zemlje, sestru zaturenu u drugo carstvo arapsko, a u dvore limene uz avliju bakrenu; zastaše se i zagrlise; al je sestra polucrna time, što od zla roda nagje joj se crn porod. Baldru boginja Hel ne

¹ Vidi navod u Grimma, *Deutsche Myth.*, s. 186. Trava od uloma Rimljanina bijaše zelena trstika. I naš puk poznaje travu od uloma, kao što i od uroka.

² Da je ovaj Hödr brat Baldru nije nigdje kazano; ali mit skandinavski leži pred nama u obliku fragmentarnom. Hödr može biti drugo ime Hermodru.

³ Vuk. *rječ.*, pod *Mela*. U tradiciji arijskoj, čudovita je takogje ljeska. Na orahu, jal na lješniku, nebom voze se bogovi svijetla: na lješniku se Herakle, n. p., vraća sa zapada k istoku. Lješnik daje i blago i besmrtnost. Ruskome seljaku, koji drži u džepu dva srasla lješnika, sugjeno je bogastvo. U Njemačkoj, polagali su negda u grob lješnike, a time slutilo se na neumrlost (*Gubernatis, Myth. des Plantes*, pod *Noisetier*).

⁴ Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 183.

⁵ *Hist. Dan.*, p. 39.

nudi našu zaboravnu trusovinu; nego eto, po moći Baldrovoj, žednim vojskam izbijaju svježji ključevi vode trajne, kako ono vidismo, da *Agrinima*, ispod konjskih kopita, suklja „sto bačava slatkog pića“. Stanujući u noći, kako germanska boginja, tako i naša djevojka vuče je naravi: ako ona i nema vuka za brata, ima Vukašina. Jedina glavna crta, što ju nije naći u današnjim našim pjesmama o dva brata, dok je nalazimo u eddičnome pričanju o dva Odinova sina, jest ova: Hermodr ide k boginji Hel, da iz german-skoga ada spasi brata Baldra. Nego do skora, u pričama narodnim, spazićemo oba brata naša skamenjena, u drugom carstvu. Braća, kako kad, smatrana su, ili kao oba u noći omrknuta, ili kao smrt-nik jedan, a drugi besmrtnik. Gdje Edda kaže, da ratnika Odina prate dva vuka i dva gavrana, ono su braća noćna¹. Da su „dva vrana gavrana“ našeg epa, koji prečesto dolaze i često govore, mukli odjek iz vremena, gdje se naša Vidova religija stjecala sa Odinovom, ne bih smio tvrditi.

Mrtvi Baldr spaljuje se svečano na lomači. Nanna je š njim, a do njega konj vitez. Natrpana je lomača na lagji; pa, kad sve bukti u plamenu, ide lagja niz rijeku, na očigled bogova i ljudi. Ovaj uzvisiti prizor iz skandinavske mitologije ponavlja poznatu nam božju nevolju, koja se sbivala na nebu Arijaca. S večera, na umoru dana, u rudome zapadu, na gomili zapaljenih oblaka, gorio jedan od dvaju božjih konjika s vjernom drugom Zorom, te oboje krasnih mladenaca strovalilo se s lomače nebesne u puklu struju noćnu. Primjer taj pokopa božjeg nasljedovaše ljudi arijskog roda, osobito čeljad najvigjenija i najpobožnija². Lomača bijaše kano jamstvo uskrснуća. Koji se konjik božji spaljuje na nebu večer-njem, onaj gjpa iz noći na nebu jutrenjem: iz smrtne noći na život rajski ustaće i ljudi. Mi Slaveni nemamo priče o Baldrovu požaru; ali imadosmo od skandinavskoga još tvrgji običaj sažizanja lješina. U svečanosti kremacije, bijahu nam ravni sami Indi. U tome običaju neki obredi pak glasno govorahu o božjem konjiku, o njegovoj djevojci i o nadi čovječje neumrlosti. Još vijeka X,

¹ Ako su vjerodostojne neke iskopine, davni Skandinavci slikahu Odina sa ova dva gavrana na ramenima, a dva vuka do nogu (Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 123).

² Osim mazdejskih Eranaca, zar svi arijski narodi imadoše dvo-struki običaj, ili da mrce ukopaju u zemlju, ili da ih spale. Spaljivanje, u opće, bijaše skuplje, pa za to najpriličnije glavarima i poimućni-jemu svijetu.

megju Rusima, po kazivanju arapskih putnika i Bizantinaca¹, spaljivalo se tijelo mrtva čovjeka, uz primamljenu i obengjenu djevojku iz njegova doma. Ženska ova žrtva bila uobičajena kod svih neznabožnih Slavena; a, u istom vijeku, mogla se, gdje i gdje, svejednako opažati kod Srbâ i poslavenjenih Bugara. Kako nam se izrijeком kaže, da se lomača palila pri nagnuću dana, jal po noćnoj mjesecini, prilika je, da žrtvovna djevojka nasljedovaše upravo božji izgled večernje Zore, polomljene s konjikom. Prilika je veća time, što ljudsko sažganje u Rusiji bješe u svemu istovjetno s Baldrovim paležem: ruska lomača slagala se na lagji, a lagja plovila na rijeci. Pas, i dva uzmučena te oznojena konja, što bi se, kod Rusâ, mačem rasjekli i bacili na lagju, mislim, da nas sjećaju na dva nebesna konjika i njihove ogare. Bacao se do lješine i pijevac s pjevdčičem, pa i struk bosioaka. Odnos bosioaka k Vidovoj religiji, k sutonu i k uranku boga, već je razložen². Isti simbolizam razabire se i u pijevca. Prvi i drugi pijevci oglašuju noć, ali treći bude Zoru³. Onda se bude, pa ustaju i ljudi, dok sve aveti noćne, na pijevčevo klikovanje, izčezavaju, kao što još prosti puk pretvrdo vjeruje. Vijesnik dana, pijevac navješćuje i neumrlost. Iza cigle jedne noći, spaljeni mrtvac i djevojka njegova oživiće na ubavim zelenim livadama Rajevine, prispjevši u družinu upokojenih rajnika djedova i cijele već blažene svojati.

Do obilnije gragje, i do boljeg ispitivanja, ne smijem tvrditi, nego mi sad zuji površna misao, da urezane starinske slike naših stećaka, možda, prikazuju neki dio od ovoga vjerovanja pogrebnog. Narod zar pogagja držeći, da stećak stoji na grobu „starovirskom“⁴, t. j. na grobu Hrvata ili Srbina, koji ne bijaše hristjanin, ili to bijaše tek na besjedi. Ima stećaka u Srbiji, ali su, doslije, najglasitiji oni, koje je viditi na zemljištu imotske staro-hrvatske županije. Srezan poput kućice, stećak jest oveći kamen na ploči grobnoj, i ponajviše ima lice i naličje izrezano znakovima i likovima nezgrapnim. Skoro na svakome drugom stećku opaža se zvijezda i mjesec, pa niže njih konjici, gdje s mačem i kopljem tjeraju i love jelena. Ovo je s lica, dok na drugoj strani, s naličja, dva čovjeka drže megju sobom krst, veli Vuk⁵. U imotskoj krajini,

¹ Vidi odnosne navode u Kreka *Slav. Liter.*, s. 123—30.

² *Dio I*, na str. 52.

³ Gubernatis. *Myth. zool.*: „Le coq et la poule“, v. II, p. 294—308.

⁴ Vuk *rječ.*, pod *Stećak*.

⁵ Može biti da je i zvijezda, koja se pričinja, da je krst.

zaista, slaba bijaše zgoda loviti jelena; pa, po tome i po ostalome, mislim, da u onoj klesariji predleži nam likova iz vjerske simbolicke. Figurativna umjetnost grčko-rimska prestavljaše Dioskure, božje konjike, gdje oni jure s kopljem, te sa zvijezdom više glave. Stavila bi se zvijezda i više same kape njihove; pače, dvije zvijezde od zlata spominjahu, u hramu delfijskom, božju pomoć, što ju dva konjika pružiše Spartaneu Lizandru, u osudnom boju kod Egopotamâ. I mjesec do zvijezde, na stečku, ne bi preteško bilo razumjeti. Hrvatima i Srbima mjesec bio glavni noćni bog, te i bog pogrebni; samtreći jezdio u noći do dvaju konjika, i on sin Voinov, pa njihov brat¹. Vizantinac Leon Gjakon zna kazati, da jednom Slaveni Rusi, punom mjesečinom, zapališe lomače svojima mrcima². A o uštapu iza ljetnog suncokreta, dakle uz božjeg Mjeseca, biva najveća epifanija grčko-rimskih Dioskura. Tri čovjeka na stećcima, dvojica što drže krst, ili zvijezdu, megju sobom, pa treći koji se njih dolvaća, ne bi li po čem bila ova tri božanstvena lica³? Skut jedan od Vidove, tami i smrti suprotne religije, eto kano da se još leperša nad grobljima, gdje su stećci. Po pučkom kazivanju, snesla stečke, pa najposlije i sama dospjela tu, da se zakopa, vjekovima drevna a orijaška žena, „Vida Vidoševića“⁴.

Sad spomenusmo grčke Dioskure. Pripazimo li na ovo ime Διόσκουροι, ili Διόσδοτοι, to su oni ravno, po našu, djeca, ili pomladak Vidov. Na božje vidilo odnose im se, filologično, i posebna imena: Κίστωρ i Πολυδεύκης, latinski *Polluces*. Nego, važnija od kojekakvih

¹ Ovo u V dijelu radnje.

² . . . τῆς μῆνης πλημυχοῦς ὄψεως . . . (o navodu vidi gore na str. 223) U ostalome, ovo je moglo biti i puki slučaj.

³ Na klasičnim spomenicima, kako se dva Dioskura slikaju do večernje i jutrenje zvijezde, tako do mjeseca i do sunca. Vidi u Preller-ovoj *Griech. Myth.*, II B., s. 96—7.

⁴ Vrijedno je, da se priopći po cijelo priča, što ju jedan ostar seljak, iz Budimirâ megju Sinjem i Imotskom, upitan za stečke, tu skoro pripovjedi putniku F. I. T. (*N. L. Zad.*, g. 1886, br. 19): „Kazivaše moj pokojni did, a čuo sam i od drugih: Bila nika Vida Vidoševića, živila 900 godina, i to 300 curom, 300 ženom, a 300 udovicom, i ona da ih je sve (kamene) jednoga po jednoga, preduć kuditlju u ruci, na glavi snila, eno gori s onoga brda. Nu, kad je htila i najposliednjega da snese u srid strane, sustala. Tu od umora pod stečkom dospila. Na tom istom mistu ukopalo je, a onaj posliednji stećak nad grobnicu joj navalilo. Eno ga u srid strane, lipši je nego ovde ijedan“. Pričica je važna i s toga, što nam pritrvgjuje, u vjerovanju Hrvatâ i Srbâ, opstanak Vida i Vide.

riječi jeste im legenda, skoro do dlake jednaka s našom. Dva blizanca imaju sestru. Sestra im je Helena, ozloglašena žena u pjesmama jonskih rapsoda, ali u dorskoj Sparti, na starinskoj zemlji Ahejaca, ugledna boginja s hramom i bogoštovjem. Tu, po dvostrukoj svojoj naravi, ona ljudma otimlje očinji vid, ili, naprotiv, vidom ih liječi i ukrašuje, osobito djecu grda lica¹. Έλένη, jal Ελένη, *sjajna*², po svemu joj djelovanju mitičnom, dvoguba je Zora, večernja i jutrenja. Moglo bi se, pače, i dalje reći, da u helenskome mitu udrža se pomučena uspomena i trogube Helene, u odnosu sa večerom, ponoći i jutrom. Herodot, crpajući iz logografâ, baca nam uzgredno riječ o više otmica njezinih³; a grčki svijet baš pričaše o tri otmice. Pa su, eto, i tri žene do Dioskurâ: Helena im sestra i dvije im supruge, Τάσις i Φοίβη, po značenju imenâ *sjajne* i one, a opet sestre Heleni⁴. Kako su otmice glavna stvar u božjem žiću Heleninu, tako je glavni posao viteškoj njezinoj braći vojevanje na tamna bića, na Afaride. Άφρεύς, *nevidni*, ima dva sina, prvog, divljaka proždrljiva, drugog, vrebaca preoštra: na ova dva poroda mrkog glavara boj biju dva nebesna brata, e da bi se dokopali do otetih žena svojih. Viteški su jezdioci ta dva brata od zakletve, dva Dioskura; oni su εἰπποι, λευκόπωλοι; njima se imenuju i na glasu konji: Ξέντος i Κύλλαρως. Pa su, takogje, vrsni i neumorni lovci; od Kastora neki hrti prozvani su Kastorovi. Kad su na božjemu miru, braća borave u visokom Biogradu, „stanuju u blistavom zraku megju zvjezdama“, kako glasi grčka izreka⁵. Nego im je red odvajati se. Smrtnik je Kastor, te pada u boju, dok je neozlediv, pa besmrtnik, Polideuke. Ali, bio Kastor u zlatnim odajama neba, jal bio dolje u tmuši ada, ljubavlju ne rastavlja se od milosnog Polideuka, koji, neutješiv za bratom, izmoli mu od oca polovičnu neumrllost. Ovako, u Dioskurâ nastaje ova dioba prostorije: boravak im je na izmjeni, gdje jednome na bijelom Olimpu, onda drugome u sumornome adu.

Pričanje o junačnim pregaočima i brzim pomagačima, te ranim, svijetlim i veselim polaznicima svakog doma, otkle noćnu apu i

¹ Da ne odoljim, ne ću ovdje provesti izriježni uporegaj, od tačke do tačke. Po onome što je rečeno o Jakšićima, sam će čitalac uporegijvati dvije legende.

² Preller, *Griech. Myth.*, II B., s. 109.

³ V, 94.

⁴ Ovo nam objašnjuje bolje narav sestre i dviju suprugâ u Jakšića.

⁵ Preller, *Griech. Myth.*, II B., s. 106.

minu rasturaju; o braći čistoj, kao zraka nebesna, a prokušanoj tugom i viteškom nevoljom; o braći, i pored trenutnog rastanka, osjećajem i dušom nerazdružnoj: to pobožno pričanje bijaše, valjda, najuzvisitiji dio prirodne religije arijske. Svakog dana, u svakoj kući, kazivalo se o daći i nedaći dvaju braće i sestre im Zore. Krasnu ovu arijsku legendu jednako njegovaše svi narodi od arijskog roda, pa je s toga i čudo slična kod sviju njih. Prozvao se božji zglob *Açvini*, ili Pojezda i Prijezda, ili Baldr i Hermodr, ili Kastor i Polideuke, braću odlikuju isti biljezi, nju diči isto viteško mladovanje. Nijednog drugog mita potomci ne udržaše u cjelosti kao ovaj što dočuvашe, primivši ga od pradjedova Arijaca. Što je različito u sitnini, u crtama uzgrednim, ono se lasno odbija na različitost narodâ i vremenâ Tako, n. p., dva se konjika u Indiji voze, dok drugdje jašu konje¹. U drevnoj Indiji zgoljni su bogovi, kod mlagjlih Helena polubogovi, kod Germanâ polubogovi na nižem stepenu, a kod nas oni su još više počovječeni. Djelomično počovječenje izvede se, bez sumnje, još prije hristijanstva. U homerskome pjevanju, Helena je u pravu pravcatu ženu premetnuta, te jediti izraz *δῖα γυναικῶν* daje, u nekoliko, slutiti na prvašnje božanstvo njezino.

Junačku nebesnu braću, skoro mimo ostale bogove, voliše ljudski junaci. Nigdje kao u ljutoj Sparti, i u svjetskom Rimu, ne pronosi se glas dvjema viteškim blizancima. Starinsko drveno njihovo sukupje praćaše Spartance u boj; a bojna himna nedostižnih vojnika ovih bijaše *ἁνδρογύνων*. Dašto, pod duševnim utiskom Helade, većim dijelom propade rimsko pričanje o Kastoru i Poluksu; no ipak eno ih, u prvi rasvit republike, gdje se biju za slobodu do regilskog jezera, i odmaraju se, sa vilovnim konjima, na vodi Juturni, kao što se oko vodâ oni vrzaju i u Rig-Vedi i u našim pjesmama; eno ih prečesto i na rimskim novcima, sa zvijezdom poviše glave, a u liku jezdilaca s kopljima hrlećih. U Rimu slavljашe ih, svake godine, svečana *transvectio equitum* birane rimske omladine. Slaveni neznabožni, ne izišavši iz prvobitnoga stanja arijske razvrženosti i pocjepanosti, ne stvoriše historijskih državâ, te o štovanju uzorite braće ne ostaviše drugih očitih tragova, osim što ih još pjevaju, pod različnim imenima, al poglavito kao Jakšiće, u srpskom i hrvatskom epu.

¹ Nego, opet, i kod Helenâ oni su, kadikad, *χρυσάματα*.

Sva je prilika, da braća bijahu mnogoimena i u Heladi. Da su se bogovi mnogim imenima, osobito od njih najvignjeniji i najmilosniji, nazivali i prizivali, to je već znano u mitologiji. Čuvstvo koje kipljaše, pa raseljena i raznovrsna plemena istoga naroda, i jedno i drugo uticalo na ovaj pojav mitični. Naši Bogdani imenuju se, kakokad i kakogdje, no svagda junačkim glasom, Pojezda i Prijezda, Jakšići, Voinovi. Koliko se meni čini, i Dioskuri, Kastor i Polideuke, oglašuju se, takogje, drugim viteškim imenima. Biti će, da se oko njih okreće legendarni rat sedmorice na Tebu; pa se tu zovu *Πολυεύκτης, prokušani borac*, i *Ἐπεισκλητής, istiniti, čiti*¹. U priči o ratu protiv Tebe, ovo jezgre. Kao god što naši Jakšići, tako Polinike i Eteokle odredili, da će podijeliti očevu baštinu. Po utanačenoj diobi, imao svak vladati, izmjenice, za godinu dana; ali Eteokle izlukavio brata, i pridržao sve što valja, naime presto u Tebi. Nad braćom lebdi neotklonivi udes, da padnu od bratove ruke; utaman bratoumorstvu uklanjao se, iz prva, pitomiji Polinike. Kad se rat raspali, dva brata, ispred bedema tvrde Tebe, ubiju jedan drugoga, na očigled zgroženoga ljudstva, uz poklik sviju noćnih adskih Erinija. Zajedno s braćom, pogiboše i dvije im sestre. Dva brata, nerastavna bar u smrti, goriše na jednoj lomači, poput Baldrove. Po svemu ovom, ne čini mi se nipošto smiono nagagjanje, da taj rat protiv Tebe nije drugo, u osnovi prvobitnoj, do priča o večernjoj propasti Dioskurâ, naime, list istrgnut iz božje historije. Ovo biva tim vjerojatnije, što je starodrevna mitična Teba obitalište zmaja². Bogovi, svakojakim predskazivanjem, bijahu nagovijestili polom slavnih junaka, koji u nevrijeme napadoše na zmajevnu Tebu; ali je sugjeno, da će se jednom i Teba soriti, kao i naša Uđina. U brzo naslijedi osvetnički rat Epigouâ, u kome je Teba oteta. Megju ovima istaknu se Polinikov sin, Terzandro, i sin Eteoklov, Laodamas, kome je, po cijelome mitičnom preokretu stvari, ustupiti svome prvobratučedu, te i ustupa. *Θέρσανδρος*, naški, kano da bi glasio Toplica, a *Λαόδαμης*, Kamenjak; pa su lica, koja ponavljaju dva brata, dva im oca. Terzandra, dnevnoga boga koji rasvjetljuje i topli ljude, lasno je razumjeti; a nije teško, po arijskoj poznatoj alegoriji, dokučiti i Laodamasa. Već rekosmo, da očima naivnih Arijsaca kuba nebesna privigjala se kao da je sači-

¹ Najčešće su, manje ili više, preporni etimi grčkih imena iz davnine. Ovdje se izražava tek prilično znamenovanje njihovo.

² Vidićemo, da zmaj, u baš na široko razvedenom pričanju našega naroda, simbolizira noćni oganj i moć toga ognja.

njena od kamena¹. Najskoli nebo noćno, čisto a plavetno, utvaralo im se takovo. Pak eto, svake noći, dva brata, poimence mlagjega, snašlo bi čudo: izgubivši zračnost svoju, oni bi se skamenili. Od ovoga prometuća, valjda, dogje ime *Λωο-δρυαζ*-u. No, bilo kako mu drago, pa i ne bilo ovo, svakako sa riječi *λῆ*, *λῆς*, stijena, u svezi je, po tumačenju grčkih pisaca, spartanski obični naziv za Dioskure: *Ακρίεσσι*, razoritelji stijene²; naime, noću skamenjeni Dioskuri jutrom raskamenili se. Starinsko značenje stijene, i okamenjenikâ, svrgošê Heleni s uma, kao što ga i mi zaboravismo; no, bez truda razabira se iz helenskog pričanja, kako čisto ono izbija i iz naših priča narodnih, koje hoćemo domalo da ispitamo. Na kamenjake, na *Ακρίτι*, smione i neobzirne junačine, a osobito na družbu od dvojice njih, često nailazimo u helenskim legendama. Od Lapidâ, najviše se oglasio Piritoo uz druga Tezeja. Dva vratoloma mladića jednoć otela Helenu, a drugom sišla čak u ad, da mrkome Plutonu ugrabe Perzefonu; ali, kraj adskih vrata, gle čuda! oba se srastoše u kamen. Od kamena ljuca Herakle, bog sunčani, otrže Tezeja, dok Piritoo u adu omrknu. Uzoritog Tezeja obavi pregusta priča, i grčka i atična. Osim kazanog, u njegovu žiću biti će starodavno i izvorno jošte ovo. Sin je *Ἄργεος*-a, koje može da znači *svijetleći*, zar višnji Zeus. Kad stao na snagu, ispod kamena ima izvući Egejev mač i opanke, kakogod i naši Voinovi pašu mač Voinov, ili Vidov. Ali je Tezej, takodje, porod morskoga Pozidona, koje će reći, da on ispliva iz noćnih struja. Mlad kao kaplja, u šest maha Tezej trijebi od svakojakih nemani jonsku krajinu, t. j. jutrenji Dioskur, u jeku dana, štono hraste za prvih šest sati, čisti zemlju i ljude iz noći izbavlja. Junak onda kraljuje; no, kad se postarao po tom, izgubi kraljevinu, a bačen je sunovrat s kamena u more, kao što u vodu strmoglavi se naš Prijezda. Ime *Θησεύς*, i ime mu pobratima *Περσίδης*, etimologično, mučno se razvezuju; ipak, nije izvan svake prilike misliti, da ono može biti *trkač*, a ovo *priteča*³, a to bi bilo Pojezda i Prijezda.

Baveći se, eda bih našu razjasnio, o grčkoj mnogoimenosti dvaju nebesnih jezdilaca, i o njihovu sve to većemu čovječenju, ne da mi se propustiti, a da se časom ne dotaknem i najglasovitije priče helenske. Dva, potarom vremena i dugog predanja vrlo strošena

¹ *Dio I*, na str. 48—9.

² Preller, *Griech. Myth.*, II B., s. 100—1.

³ Oba od *θέω*, trčati.

Dioskura, možda još nalazimo u epskoj braći, Agamemnonu i Menelau. Kako je boginja snaha mu Helena, tako je u Sparti i Agamemnon bog: on je Ζεύς Ἀγαμέμνων, po čudnoj starinskoj izreci, te, po istoj, u tijesnome odnosu sa višnjim bogom vidila. Ime Ἀγξ-μῆνων u kano da je od viteškoga pregnuća; pa i tragični mu konac kao da nam privodi brata mukotrpnog. I manje glasitome bratu, tihome Menelau, komu ime moglo bi biti otuda, što je u svijetu zaostao, proviruje božanstvo. Njega svegj označuje epitet „plavokos“; a u Heladi, više od ljudi, plavi su bogovi: plav je Apolon, pa Palada i Afrodita¹. To božanstvo Menelaovo pridijeva se za ono Dioskura: kod njega nalaze se lovca Kastora psi², a, što je najglavnije, žena je Menelau ona ista Helena, divna Zora, koja je sestra Dioskurima. Preljubnicu Helenu, grdilo svoje i povod tolikome krvoproliću, on živom željom poželio, istrgao napokon iz dušmanskog Ilija, i ništa joj na žal ne učinio. Dioskur ne će da ozledi sestru, ili ženu svoju. Još se jamačno, i u ovoj posljednjoj skroz antropomorfičnoj slici priče, tvrdo držale neke niti prvašnjega mita, ako ni sama smionost poznijeg jonskog pjevanja ne nagrdi Helenu, te ona, vječito mlada i ljupka, bez svake svoje štete na novo privjenča se mužu. U Lakoniji, gdje je svagda, čak od predorske, abejske davnine, bilo najživlje grčko bogoštovje prema dvojici braće i sestri, kako se zametnu tako se i stiša trojanska razmirica. Helena u Lakoniji bude povod ratu, pa u istoj Lakoniji, iza rata, poživi i kraljeva sretno, dok navrši vijek, te se uznese sa mužem, boginja s bogom, na ubavi Eliz. O Dioskurima priča na zemlji lakonskoj tako se čvrsto bila primila, da je, po svoj prilici, postaviše i na čelo spartanske historije. U Sparti dvije kraljevske porodice poreklo svoje izvogjahu od dvaju blizanaca, Euristena i Prokla. Blizanci bijahu jednoliki tako, da ih niko, osim majke, nikako ne mogaaše razlikovati; a opet ih odvajala velika oprjeka čudi³. Da su blizanci u rodoslovje spartanskih kraljeva legendom upleteni, jasno nam biva po tome, što Agide i Euripontide, dakle po drugim praocima, Spartanci prozvaše kraljevske svoje dvije loze.

Agamemnon i Menelao jesu Pelopidi, od praoca Pelopa; a priča o Pelopu vrijedi više, nego ona o Troji, da se sravni s kazivanjem

¹ Nije plavokos, ali je plavook Polinike, u zglobu tebanske braće.

² Neki soj Irtā Grei nazvaše Μενελάιδες ζώνες. V. Pape, *Handwörterbuch der griech. Sprache*, pod Μενέλαος.

³ Herod. VI, 52.

Srbâ i Hrvatâ. Ηέλ-ος znači dalekovid, koje je, subлізу, ono, što i Sut-Vid, jaki Vid. Već pripazismo Strahila, gdje „sve gleda i tamo i amo“¹, i na pojedine čestice razglobismo Svantevidovu historiju, svu isprepletenu sa znamenitim pojavom bôgova vigjenja. U Peloponez bahnu Pelop iz Frigije, naime iz zemlje, gdje se štovao Ζεύς Βρυχίος, ili, kako bi mi rekli, Vid Bog. Helenima Pelop bijaše „najkraljevskiji gospodar“ (βασιλεύτωρ), i „silan jezdilac“ (πληζυππος), a to je i Sutvid. Raznosio se glas i o pustom Pelopovu blagu, kao i od Sutvida što dolazi obilje svakojako. Najčudnije je pak ovo, da cigli pothvat Pelopov, za koji Grci znadu kazati, pjeva se i u našoj jednoj pjesmi o Vidu. Enoman, kralj u Pizi, ima čer na udaju, a i nedostižne vilovne konje. On otvori konjičku trku: koji njega natrči, onaj nek vodi plemenitu Hipodamiju. Projurio Enoman mimo mnoge prosce, i usmratio ih, kad ga eto Pelop nadmudri, preleti, te dodje do djevojke i do bogatoga kraljestva. Kod nas², od Udžbara ban, u Udžbaru gradu, ima prekrasnu čer Tijanu, pa „pušta bane konjičku košiju: — koji prije do gjevojke dodje, — nek dobije tri tovara blaga, — neka nosi tri tovara blaga, — neka vodi banovu gjevojku“³. Junak Alija Boičić, pod imenom Vida barjaktara, doskoči svima mudrolijama silnog nekog sutrkača, prestiže na trku konje i najbrže s vilovnim svojim bijelcem, pa odnese mejdan. Nego je Alija laža, a pravi je pobjednik Vid, kome se i dosudi djevojka Tijana, dok je Alija bačen u tamnicu. Turčin ovaj, bez sumnje, uvuče se tek docnije u pjesmu, gdje, iz prva, cijelo junačtvo bijase Vida Boičića, t. j. Vida ubojnika. Ovako, i veoma značajna riječ „Udbar“ iskrivi se u „Udžbar“. Mitičnu jednu trku iznosi i lijepa naša priča: „Djevojka brža od konja“⁴. Trka je djevojčina. Trči djeva na svojim nogama, a biće onoga, koji je preteče na konju; ali je ona brža od svakoga konja, ona je Πποδύμειν, po grčkoj riječi⁵. A da je to Zora, proizlazi iz samog opisa priče: „načinile je vile od snijega, vjetar je oživio, rosa je podojila; ona je bjelja od snijega, rumenija od ružice, sjajnija od sunca“. K istoj misli mitičnoj primiču se i narodne priče, gdje siromah čovjek, jašući na mladome sinu, u konja stvorenu, trči i

¹ *Dio I*, na str. 55.

² Stojadinovića *pes.*, knj. I, 4.

³ v. 57—61.

⁴ Vuk. *prip.*, 24.

⁵ Pričalo se u Olimpiji, da Pelopova Hipodamija osnova trku djevojaka, Heri na čast.

grabi košiju¹. Siromašni čovjek na sinu konju možda, alegorično, prikazuje ostaralog jezdioca Vida, gdje se u mladome Vidu ponavlja².

Bio nam na više govor o kamenjenju grčkih junaka. Iz nekih imena, a svakako iz nekih legenda o dva druga, o dva brata, iskočiše nam Lapiti, ili Kamenjaci. Ove Kamenjake, u još većoj mjeri, nego li grčka, spominje naša tradicija; njih izvodi, poglavito, pučka pripovijetka. Čudnovato noćno kamenjenje i okamenjenici,³ to je stanovita tema u pričanju našega naroda.

A što je to? Već u dva navrata pripomenusmo, da je kamen arijska metafora za nebo, to najskoli za nebo noćno. I stakleno brdo pogdjekojih naših priča⁴ ima isto značenje, samo da je ono postanja novijeg. Kad Slaveni staklo upознаše, kako sa glatkim mramorom, tako i sa glatkim a prozirnim staklom stadoše porediti nebo u noći. Otuda nam stakleno brdo, ili stakleni brijeg. Oda stakla, no još češće od kamena, dolazi nedaća, što će braću postignuti. A kakva je to nedaća, opet jasno kaže Rig-Veda. Kamen noćnog neba zaklopio *Acrine*; da se odklope, taj kamen oni moraju rasjeci, a sijeku ga svako jutro⁵. Po isti način, rastvara kamen i Zora⁶, kadno, veli jedna himna k njoj, „ona razmotava oba obližnja svijeta“⁶, t. j. svijet dnevni i noćni.

Sad hoće da nam ispadne čistija slika okamenjenika helenskih i naših. Evo idemo da nazive i zgode naših naizred ispitamo, u epu i u pričama. Ako ep nije posve jasan, jasne će biti priče.

U pjesmama, obisnuše o nekoj dvojici glavnih prijatelja, a rek' bih i braće, dva imena: Toplica i Kosančić, ili drukčije Kosajčić, po pjesmi jednoj⁷. Ovaj potonji kao da je taman turobni kameni junak. Kosajčić stanuje na Kosajnici, koja teško da je ovdje historična⁸, kao, po svoj prilici, što nije ni gospodar joj Kosajčić.

¹ VI u *Vili Beogr.*, g. 1867, br. 20

² Uporedi priču o Velimiru i Veljku, na str. 46—8 *Dijela I.*

³ N. p. u priči 16 zbirke Kojanova: „Sin carev i tri labuda.“

⁴ Rigv., VI, 62, v. 7: „Vi, vozioci, pobjedonosno proturate se kroz kamen.“ — X, 39, v. 13: „Vi se k mjestu pobjedonosno proturiste kroz kamenjak.“

⁵ Id. VII, 79, v. 4: „Tvrđog kamena vrata ti rastvori.“

⁶ Id. VII, 80, v. 1.

⁷ Vuk. *pjes.*, knj. III, 10, v. 64.

⁸ U pjesmama misli se, da je ona kao nekakva ravan. U starim spomenicima dolazi voda Kosanica, ili Kostolnica, u zemlji Toplici. Na ušću one vode, Stefan Nemanja dao saizdati crkvu Bogorodici (Daničić, *rječ., knjiž. star.*).

Obe riječi polaze od korena, od koga i *kosa*¹, neka vrsta planine; pa čini se, da su pradavne, i u istočnom i u zapadnom dijelu naroda. Porfirogenitov Κοσέντης, jedan od petero legendarne braće, što predvodiše Hrvate², biti će isto ime, koje i Kosajčić, jal Kosančić³. Po kazanome, ime ovo značilo bi: onaj koji se okamenio. Tako, i za noćnog mitičnog Vuka narod mišljaše, te u Boci još kaže, da je *kāmenjak*⁴, a i tamna vještica *kāmenica* je⁵. Kao što kamen, tako zar i riječ kosa sluti na zlo, ako puk, u Dubrovniku, za natmureno vrijeme veli, da je „košljivo“⁶. U istome Dubrovniku, u tome skladištu mnogih drevnih riječi, čovjek rgjave volje „uskošen“ je⁷. Može biti, da ide amo i jaka negacija „kašiti“⁸, u starome jeziku; pa i teška dosada, što ju Jekavci iz Primorja izražavaju s izrekom: „ukahlo mi se“⁹.

Dva viteška brata ili pobratima, Toplicu i Kosajčića, gone, u narodnim pjesmama, poimence zadujega, jadi postojani. Sjetni Miloš prati njih gotovo uvijek; pa Miloš Topličina oca, „staroga“ Toplicu, nazivlje „svojim Toplicom“¹⁰. S druge strane, u skroz mitičnoj pjesmi o ženidbi Dušanovoj s djevojkom iz grada Legjana¹¹, Miloš i dva nama već poznata nebesna junaka jesu, njih sva trojica, sinovi „staroga Voina“. Ne bi li „stari Toplica“ bio ono, što i „stari Voin“? Nadimak Toplica može pristati višnjemu bogu toplog vidila, kao što i prvome od dvaju braće nebesne, vitezu dnevnom. Sličnoga Toplicu poznaje i mitologija sjevernih Germana, barem ona Anglosasâ: *Beldeg* (bijeli dan, što je ili Baldr, ili Odin) ima

¹ Daničić, *Korijeni*, str. 37.

² De admin. imp., c. 30.

³ Kosača se zove i glasovita porodica hercega Stjepana.

⁴ Vuk. *rječ.*, pod *Kamenjak*.

⁵ Id., pod *Kamenica*. Po preživoj svojoj čuti jezika, Vuk St. skoro razabira mitičnu istinu, gdje za vuka primjećuje: „kao da bi mu se usta *okamenila*, da ne zakolje što“, a za vješticu: „kamenica reče se i za vješticu, kad joj se pravo ime ne će da spomene, i valja da se misli kao da bi se *okamenila*.“

⁶ Vuk. *rječ.*, pod *Košljivo*.

⁷ Id., pod *Uskošen*. U ostalome, i ovo i „košljivo“ moglo se poroditi iz proste misli: kosa-srp, kositi-sječti, premda bi u obiju riječi, u ovome slučaju, nestalo turobne nuanse.

⁸ Daničić, *rječ. knjiž. star.*

⁹ Vuk. *rječ.*, pod *Ukahnuti se*.

¹⁰ Vuk. *pjes.*, knj. II, 42, v. 288.

¹¹ Id. ib. 29.

sina *Brond*, žarku luč, Toplicu¹; a baš u tople, u najvruće dane u godini, pada god skandinavskome Balдру. Svijetlom Balдру ljepota bijaše vanredna, poslovična²; dva naša pobratima, nad svima licima srpskog epa, odlikuje viteška visina i ljepota: „Car uzima zlatan pehar vina, — pa govori svoj srpskoj gospodi: — Kome ć' ovu čašu nazdraviti? . . . Ako ću je napit' po ljepoti, — napiću je Kosančić-Ivanu; — ako ću je napit' po visini, — napiću je Toplici Milanu; — ako ću je napit' po junaštvu, — napiću je vojvodi Milošu“³. Jednoga Toplica nagagjasmo i u helenskom Terzandru⁴. Takome Toplici prilikuje i „Toplik grad“, što mu je postojbina u nekim pjesmama, kako je Biograd Jakšićima. Toplica u Topliku, a Kosajčić u Kosajuici, i taj je paralelizam riječi veoma sumnjiv u pogledu povjesnom, dok je prikladan u mitičnom. Toplica jezdi na „na široku doratu, vas u suhu zlatu“, a Kosajčić okročio „purlata zekana“⁵. Zec, kod Arijea, odnosi se na doba noćno⁶. Od dva druga, zlatni Toplica kao da je bog dnevni, a suri Kosajčić oni božij brat, koji će se jadom ojaditi. Dva pobratima, i po nečem drugom, možemo donekud prikućiti Vidovoj religiji. Oni su dalekovid. Njihov je zadatak, u pjesmama, da, brzi na brzim konjima, dušmane uhode i vojsku im razgledaju; al su glasnici nesretni. Kosajčić i Toplica kao da su dva božja brata, smatrana u noćnom polomu.

Još nešto, no uz jednaki oprez te i neki priuzdržaj. U narodnim pjesmama učestala riječ: „tri srpske vojvode“, ili još tačnije: „tri bojne vojvode“, s poglavitim odnosom na ona dva druga i na Miloša. Ja bih za tu riječ skoro mislio, da k nama prigje iz velike davnine. Mi znamo, da i u Heladi, barem Argivei, Kastora, ogreznuta u noći te ukopana, veličahu kao *Μεγροχρυετης*⁷. Naše oce bolilo na sreću i na duši jadovanje triju uzornih viteza⁸, pa viteze često obasuli čarom svoje pjesme. Kad je noć, a nije mjesčina, onda jednaka tamnička nezgoda zateče sva tri nebesna

¹ Grimm, *Deutsche Myth.*, s 183—4.

² Id. s. 184. — *Nacht.* zur s. 184.

³ Vuk. *pjes.*, knj. II. 50, III, v. 13—28.

⁴ Gore na str. 227.

⁵ Petranovića *pjes.*, knj. III, 34, v. 521—5, gdje je Kosajčić nazvan Kosovac.

⁶ Gubernatis, *Myth. zool.*, v. II, p 80—1.

⁷ Preller, *Griech. Myth.*, II B., s 99—100.

⁸ Noćnoga Miloša razlagaće *V Dio* raduje.

jezdio. Utamniči ih poznati nam noćni Vuk: „Šenluk čini Vuča dženerale, — jer je Vuča šćar zadobio, — tri vojvode srpske uhvatio: — Jedno jeste Miloš od Pocerja, — drugo jeste Toplica Milane, — a treće je Kosančić Ivane“¹. Junake Vuča „bacio na dno u tamnicu, — gjeno leži voda do koljena, — a junačke kosti do ramena“². Kostu u noći i u zimi pomrloga svijeta iznijeće nam, na brzo, pučke priče o okamenjenicima. Dnevnog vida nestalo, pa se, uz tri bojne vojvode, u Vuče osužnjo i „stari Toplica“³. Naprotiv, kad su pravi dani Vidovi, dugi dani junijski, sijaju tri krasna pobratima, Topličin porod, i junaštvom i slavom neumrlom. Kad se god pregaoci Kastor i Poluks objave u rimskim bitkama, i ono biva svesgjer o uštapu, a u tople dane godišnje⁴, te i rimski svetac njihov pada u ovakovo vrijeme, na 15. julija. Spartanci, ti brižni obožavatelji dvaju braće i noćne im sestre, čekajući mjesečnu užbu za dobre hode, odoćniše na polje maratonsko, uprkos očitoj pogibelji Helade. Ove bogove⁵ Heleni, o ljetnom suncokretu, primahu u gostove; to im bijaše željno očekivana *θεοξενία*. Glasovitu jednu teoksenu, možda, imamo i mi. Na sudbonosni Vidov dan 1389 g., na 15. junija, gdje se boj bje o sreću našu, tri pregaoca božja ne će da napuste ljudske ubojnike. Vidoviti Kosančić, na Kosovu, uhodi dušmansku vojsku⁶. Al je potomje vrijeme, te loša sreća na tom kobnom Kosovu. U besmrtnoj pjesmi o Kosovu djevojci, tri bojne vojvode polegoše na ono mjesto junačkog razboja, gdje su „koplja bojna ponajviša a i ponajgušća“⁷. Toplica Kosovci djevojci, svojoj vjerenici, bijaše darovao vlastito obilježje, „koprenu od zlata“, i rekao njoj: „Po tome ćeš mene spomenuti, — po kopreni po imenu mome“⁸. Ovdje pjesma hoće da nam tumači mitični značaj imena Topličina: ono je zlatna koprena, zlatni topli trakovi. Već čusmo, da Toplica jezdi „vas u suhu zlatu“⁹; pa još drugdje, uvijek po misli jednakoj, veli se, da mu je „barjak

¹ Vuk. *pjes.*, knj. II, 42, v. 5—10.

² v. 11—3.

³ v. 247. O ovome sužanjstvu pjevala se i pjesma, koju Vuk ne primi u drugu svesku svoje zbirke. Vidi mu opasku, na str. 253.

⁴ Preller, *Röm. Myth.*, II B., s. 302.

⁵ Kastora, Polidenka, Apolona i Hermu.

⁶ Vuk. *pjes.*, knj. II, 50, IV.

⁷ Id. ib. 51, v. 121—2.

⁸ v. 108—10.

⁹ Na prednjoj str.

od suhoga zlata¹. Razasuto zlato označuje, ovako, božjeg junaka, u svemu pjevanju narodnom. Istoj djevojci bio uručio biljegu svoju i Kosajčić, to „na ruci burmu pozlaćenu“². Zlatni prsten, što se na burmu zavrće i odvće, tačni je simbol u noć zaprtoga, pa otprtog Kosajčića. Uz to, Toplica i Kosajčić imaju na sebi „kolaste azdije“³, navadno odličje svijetlih božjih bića u srpskom i hrvatskom epu⁴. Sa srećom svoga naroda, u polju Kosovu poklekoše i srpski bogovi. Nad povaljenom lazinom kosovskih bogova i junaka prosinno tužni, no tješeci osmjeh Kosovke djevojke, noćne Zore, koja će ih novim danom, kad Bog da, uskrisiti.

U Milanu Toplici iz Toplika i Ivanu Kosajčiću iz Kosajnice, ako i dovle ne utvrdismo, a eto barem nazresmo dva Jakšića. U malo ne do očite spoznaje, da su čita dva Jakšića ona dva pobratima, dolazimo pomoću Vukove pjesme o ženidbi Todora Jakšića⁵. Todor Jakšić od Biograda isprosiu u kraljice i kralja budimskoga čer, no za dugo odgodio svadbu; odgodio za tri godine, dok „nasta i godina četvrta“⁶. Prikladan je Todor: „na Todoru čudno odijelo, — vas u srmi i u čistom zlatu“⁷. U to, balnu konjik od njega još pristaliji i gizdaviji, Ivan od Zvijezde grada, Ivan Zvijezdić; pa istu djevojku preprosi u kraljice. Divna li mladića! Što je lijep, to je i odjeven: na njemu „kolasta azdija, — po azdiji su izpletene guje, — povisoko izvedene glave, — u ustima sve drago kamenje, — vidi mu se u noći putovati, — u po noći, kako u po dana“. Jeste „ljepši Ivan od svake gjevojke!“⁸ Zvijezdićeva krasota, ako začara kraljicu, opet ne prevjeri kralja budimskog, koji preposidbu u kraljice mahom dojavljuje prvome vitezu. Sad o zaručnicu jagme se dva prosioca, jedan od Biograda, a drugi od Zvijezde grada. Biogradski junak ima, u ovoj pjesmi, do devet braće, no kao da ih nema; svi su na vojsci. Do njega ostao bratac samdrugi, mlad i nejak od dvanaest ljeta. Ipak, pomaže bratu

¹ Petranovića *pjes.*, knj. III, 54, v. 90.

² Vuk. *pjes.*, knj. II, 50, v. 81.

³ v. 79 i 102.

⁴ Ništa običnijega, u mitologiji arijskih naroda, od kola i od zlatne jabuke, koje obe embleme izražavaju sjaj božji, poglavito sunčani. Za kolastu hazdiju, ili ruho, već i sam Vuk opaža, da je ono stajace (*vječ.*, pod *Azdija*).

⁵ Knj. II, 94.

⁶ v. 48.

⁷ v. 5—6.

⁸ v. 57—63.

svome: „ode pred kulu Nebojšu, — te izbaci dvije puške male“¹, i okupio momke. Nego, od Zvijezde izveo Zvijezdić još jaču silu, i posio „Mezevo ravno“ i „Trutinu vodu studenu“². Na mostu te vode razapeo šator, čekajući ljude iz Biograda. Kadno do okršaja dogje, Todorov vranac prenese na drugu stranu vode zaručnicu, leteći „kako zvijezda preko vedra neba“³; pa Todor glavom, posjedavši drugog konja, dorata, naklopi se na Zvijezdića, posječe ga, te, uz braca nejaka, rastjera i Zvijezdićevu četvu. Kroz ravno Mezevo, i preko Goleša planine⁴, pobjednici vratili se Biogradu svome.

I predmetom i govorom pjesma sama od sebe kaže, da joj pri-čanje izavre iz preduboka tla mitičnog. Pjesma je skroz i skroz gatnja božja, te pripovijeda poznati nam dogagja u životu Jakšićâ, da brat dnevni, Bogdan ili Todor, siječe drugoga brata. Siječe ga ovdje radi Zore, o koju se oba otimlju; jer dnevna boginja prijanja uz dnevnoga, a noćna uz noćnoga boga. Drugome konjiku, u ovoj pjesmi, noćno biće odaje se time, što je iz Zvijezde grada, dok je prvi iz Biograda. Noćna je i njegova guja s dragim kamenjem, od čijega sjaja „vidi se u po noći putovati, kako u po dana“; noćni i Budim⁵. A u mitičnoj noći razvija se cijeli prizor pjesme. Okrš je do tamnog Goleša, do planine adskoga značenja⁶. Što je Zvijezdić, s početka, silom vojske jači, to je od dana jača noć; ali čim više sviće, linja ona jačina. S istoga razloga, Zvijezdićevu suprosiocu, Bogdanu Jakšiću, slabo, iznajprije, pomaže „bratac od dvanaest ljeta“⁷; no dijete, uz nazadak noći, sve to većma sili, dok on i navijestio dan, izbacivši, iz Nebojše do Biograda, one „dvije puške male“, koje mi, u Vidovoj religiji, toliko često sre-tamo. Nastrano je u ovoj pjesmi Vukovoj, pa nas donekle i buni, što dnevni Bogdan Jakšić, dok se kosi s noćnim Ivanom iz Zvijezde, udvaja se u mnoštvo dnevne braće: on ima do sebe braca nekakog, pa još do devet druge braće na vojsci⁸. Nego, taman isto

¹ v. 129—30.

² v. 158—9.

³ v. 316.

⁴ v. 292—3 i 376.

⁵ O guji, i o Budimu mitičnom, povešće se rasprava kod Ognja.

⁶ Vidi *Dio I*, na str. 54 i 60—1.

⁷ Zar to broj dnevnih sati.

⁸ U pjesmama Petranovićeve sbirke naći je do petero Jakšića, ili Voinovića. Dva su od njih jaka, a dva nejaka; dakle su dva Jakšića i tu udvojena. Treći, ili dotično peti do njih, Miloš je. Kod Čojkovića,

mitično postupanje opaziti je kod Latina: njihov dnevni *Pollux* i on se kašto razilazi, te postaje, u množini, *Polluces*. U mitologiji ovo znači, da se od jedine dnevne zrake razmnožila, u već jakom danu, čitava rukovet zraka. Noćnome osugjeniku, Ivanu iz Zvijezde, utaman i viteštvo i ljepota, kojom je „ljepši od svake gjevojke“, kako su god božji nesretnici vitez Baldr, čija ljepota bijaše poslovična kod Germanâ, i vitez Ivan Kosajčić, kome po ljepoti napija se u srpskom epu. Ivan iz Zvijezde, jal iz Kosajnice da rečemo, pogibiji nemože da uteče. „Nasta godina četvrta“, t. j. četvrto doba noćno; pa na razdvoju dana i noći, umakla mu Zora, a i sam zaglavio na vodi Trutini, do mosta. Ova je Trutina, očevdno, adska voda Trusovina¹, što ju, pri tamnim zgodama Jakšićâ, epske pjesme svegjer pominju². Adski jest i most. Po slavenskoj mitologiji, duše umrlih srebrnim mostom prelaze na drugi

Jakšić Stjepan veli Zmaj-Ognjanomu Vuku; „Bjesmo jednom trideset Jakšićâ“. (104, v. 37). Ovo će biti s odnosom na mjesečni slijed trijest dnevnih prvih zraka.

¹ Vidi na str. 204—5.

² Otkle riječ? Bez sumnje, riječ je starodrevna, ali je postanja dvojbenâ. Je li ona od korena *trū*, *absumere*, otkuda i otrov? Ako je to, značila bi: otrovna, jadovna (gledaj Miklošičev *Etym. Wört.*, pod *trū*). Nego joj je, možda, drugdje tražiti izvora. Ne bi li *Trutina* bila ona ista riječ, koja izbija u grčkim božjim imenima *Τρίτων*, *Αφροδίτη*, *Τριτογένεια*? Kod riječi ove prâdavne, pa glede smisla donekud i zatomljene, Grei uvijek imaše na umu neku tamnu vodu. U prvoj, u začetnoj mitologiji Helcnâ, Triton je zastaralo Sunce, koje leži u noćnoj pučini; Amfitrite je noćna Zora do njega; a Tritogenija Zora jutrenja, koja izlijeće iz pučine bistra, čista i moćna Palada Za čudo baš i Dioskuri, u gradu Ateni, nazvani su *Τριτοπάρτες*; privezuju se, dakle, za onu vodu *tritonsku*. A sta je, tačno, taj grčki *Τρίτων*, kaže nam vedična mitologija i poredeća filologija. U Vedama dolazi ono ime pod oblikom *Trita* i *Traitana*, koje će reći *treći* (Fick, *Vergl. Wört.*, I B, s 605—6); pa je to treća hipostaza noćnoga Sunca. Svake večeri, i svake jeseni, Zora ide nevidom, zamire; no, kroz tamno doba, nju oživljuju tri junačka brata, tri lica sunčanoga boga Indre, a krijepe je, da na novo zabijeli, dva *Acvina*. Od troje braće Trita, najmlagji, jest i najvaljaniji; bori se protiv mrke moći, siječe je i izbavlja Zoru, ali, preko te borbe, umalo da se ne utopi u neizmjernej vodi pukle noći. Ime svoje, i junaštvo, prenio ovaj bog i megu Erance: u Avesti on je božji vitez *Thraētaona*, a u Schaname-u vitez narodni Feridun. Megju Helenima pometnuo junaštvo, a prenio samo ime *Τρίτων*. Kod nas bila bi ostala gola naga riječ *Trutina*, koja eto pluta na površini naših pjesama, da nas zar opominje na cjeloviti ovi arijski mit.

svijet. Po našem epu, srebrni most vodi k dvorima áge Arap-age.

O tmornoj naravi Toplice i Kosajčića mnogo šta kaza nam ep, ali ne dokaza sve do čistine. Jesu li, zbilja, Toplica i Kosajčić dva viteza u noćnom jadu, a potonji, poimence, noćni okamenjenik? Na ovo pitanje daju jasna odgovora pučke priče, koje o kamenjenju dvoje čudne braće, i o ljubavnoj sestri njihovoj, znadu razgovijetno pripovijedati. Careviću rodila mlada žena, kazuje jekavska priča¹, „dva sina zlatnijeh ruka i šeer, sa zlatnom zvijezdom na čelu, od prve ujedno“². U večer, kad se vratio slova, javiše ocu rođenje djece; no, mjesto njih, zla baba, očina mati i carica, podmetnula troje mačadi, a djecu zatvorila u sanduk i dala baciti u rijeku. Sanduk, što je plovio, dohvatiše sluge nekoga preboga čovjeka, koji dječicu potlrani. U toga bogataša dogje jednom car, zadiči se i djeci i sjaju doma, te zavapi: „Ništa ne manka ogje do samo tri stvari: tica što zbori, drvo što pjeva i voda zelena“. Tri zaželjene stvari namah išao tražiti brat jedan pod oružjem, i došao do nekakva jezera usred planine. Sjegjaše tu starčina neki. Uputi ga ovaj k traženome mjestu, bacivši tamo gvozdenu kruglu; no, od silne uke i graje, mladić, preko zapovijedi, obrne se i mahom skameni. Za tim, desi se isto i drugome bratu. Ali brižljiva im sestra sutradan ustane u samu zoru, ohrabri se, i dobavi tri stvari, naime: tica što zbori doleti joj iz pećine velike na desno rame; po uputi tice, djevojka otkinu graničicu od drveta što pjeva; najposlije, iz jezera zahvati vode zelene. Tom vodom pokvašena, braća oživiše. Kad otac upoznao izmučenu svoju djecu, smače mater, kao što otprije bijaše, zadanim joj ljutim bolom, umorio i nevinu ženu svoju.

Malne sav govor ove priče proziran je. Dva sina i kći, od prve ujedno rođeni carskome lovcu, to su dva božja brata i sestra im Zora, prva djeca Vidova. Što je djeci na čelo udaren znamen nebesni, zlatna zvijezda, ono mi smotrismo u Kastora i Poluksa, koji su, na rimskim novcima, taman braća zlatne zvijezde. A taka biljega ne pominje se u cigloj ovoj priči; ista zvijezda, i u drugim pričama, krasi braću³. Ako su dva brata takogje zlatnih

¹ Vuk. *príp.*, dodat. 10.

² Dvoje zlatne djece spominje se i drugdje po narodu. Vidi sličnu priču bosansku, gdje su djeca zlatnih kosa, mjesto zlatnih ruku (*Bos. próp.*, 2).

³ N. p. u 11 dodat. Vukove zbirke.

ruku, eno i Kosajčić, u epu, ima na ruci, kao lično obilježje, „burmu pozlaćenu“. Što će se dva brata okameniti, a sestra u noć zaturiti, za to ragja se, po priči, sve troje njih u večer; a što zlatna božja braća oživljuju zorom, stoga sestra, gdje pregnu da ih potraži, ustaje u zoru. I sanduk, i rijeka, i mačad podmetnuta, obični su simboli, kod Arijaca, za nadvladatu noć: sve živo zaklapa noć, te se ova struji, oko vasiona, u neizmjernu pučinu; mačka, uz zlokobno oštrice svojih noćno raširenihi zenica, jeste kao neka zoomorfoza noći¹. U našoj priči, pred kamenjenje biva graja i uka strašna; u Rig-Vedi², gdje se god javljaju *Acvini*, svagda ih prati urnebesni topot. Šta znače one tri stvari, kojih nije u domu, i koje valja nabaviti, ja se tome čisto ne dosjećam. Ipak, tri stvari, ili tri želje, to je pomisao mitična, koja spada u općenito blago Arijaca, te se ona ponavlja u pričama skoro sviju naroda indo-europskih. Iznosi je i samo klasično pričanje: Tezej od oca dobiva na dar moć triju želja³. Treća stvar: voda zelena iz jezera, kojom orošena dva brata mahom oživljuju, biti će zelena, neizrazita svjetlost dana u prvi cik od zore. Istom svjetlošću sazda se, kako to već čusmo, i zeleni mač staroga Voina, ili Vida. Ali, što je tica koja zbori, i drvo koje pjeva⁴? U starčini do jezera, koji k otkriću triju stvari pripomože, možda imademo Vida ostarjelog, Velimira drugih naših priča⁵.

Kako navlastito jednog od dvoje krasno braće zateče okamenjenje, tako je naravno, da se pučko pričanje ponajviše bavi sa ciglim okamenjenikom. Bile tri sestre, kazuje opet druga jekavska priča⁶, pa najmlagju vjenča sobi kralj, a ona mu rodi dvoje djece „sa dvije krune“, muško i žensko. Ali mati kraljeva i druga jedna baba vračarica porodilji podvrgoše dvoje štenadi, a djecu zaključaše u kovčežić i baciše u more. Ženu, bruku svoju, kralj dao

¹ Za mačku, gledaj u Gubernatis-ovoj *Myth.-Zool.*, v. II, p. 43, i dalje.

² Passim.

³ Preller, *Griech. Myth.* II B., s. 287—8.

⁴ U bosanskoj priči: „Tri djevojke“, koja je varijacija od ove, braća oživiše uprav u onom trenutku, gdje „tica frkne pa djevojci stane na rame“ (*Vila Beogr.*, g. 1868, br. 36). Tica zar izražava, isto kao i voda zelena, svjetlost ranog jutra, svjetlost zrake koja juri. Što se tiče drveta koje pjeva, moglo bi to biti himna prirode, pri Zorinu rođaju. Za tri stvari, uporedi i pjesmu Davidovićeve zbirke, 11.

⁵ Vidi *Dio I*, na str. 46—8.

⁶ *Vila Beogr.*, g. 1868, br. 28: „Dvoje kraljeve djece“.

prikovati na gradska vrata. Dva čeda s krunama nagjoše, spasiše i odgojiše kalugjeri, u manastiru pokraj mora. Gdje oni odrastoše, odbjegli odovle u planinsku pećinu, pa živili od lova i branio ih jedan stari kalugjer. Po slučaju, vidio njih i zadivio im se krasoti otac kralj, ne znajući ih; a kraljeva majka, i vračarica, gonile djecu svejednako. Po njihovu nagovoru, momče krene, preko tri planine, na neko jezero, gdje iz čeljusti aždaje istrgne sahan od zlata čudotvorni. Drugom, ode, preko pet planina, potražiti mjedeno guvno, gdje je krilat konj u zlatu, koga ulvati i pojaha. Preko devet planina, trećom, zaputi se, sa jabukom od zlata, k opčinjenoj preopasnoj kuli, gdje sjedi djevojka glasita, lijepa kao sunce, kod divne vode, a u krasnoj sobi, trećoj redom. Momak i ovu, i pregjašnje muke, bio preturio uz svjetovanje starca kalugjera; kad to, pri kraju ove zadnje kušnje, zasjeni ga djevojčina divota, te s uma smetnu, da ne smije progovoriti s jednom starom ženom do nje, pa, gdje izusti riječ, u onaj mah okamení se on i njegov konj! Sestra, prežalosna, išla onda po tragu brata, noseći takogje zlatnu jabuku, izručenu joj od kalugjera. Kad brata nagje, preli čudnom vodom, i njega, i krilaša mu okamenjenog, te odmah oživiše. Odoše tada kraljevu dvoru, gdje sestra pokropi vodom i izmučenu kraljicu, majku svoju, pa i ova oživi. Na posljatku, kralj saznao sve. Prigrlio djecu i mater im nedužnu; a mater svoju, i njenu drugaricu zlu babu, pribio na vrata gradska.

Ova je priča, po osnovi, jednaka sa pregjašnjom, uz jedinu znatnu razliku, da su ovdje dvije djevojke, a jedan junak. Sestra je Zora noćna, a Zora jutrenja druga djevojka, koju traži te iz kule izvodi vitez na konju. Ona je „kao sunce lijepa“; „nema je ljepše na ovome svijetu“, veli priča.

Istu Zoru i istoga junaka nalazimo, pod drugom oblakom, opet u priči jekavskoj¹, gdje je o kamenu govor najobilniji. U nekakva kralja bio jedinak sin, a prispio za ženidbu. Sin valja da traži po svijetu za sebe djevojku, pa, kad je tražio i ne našao, „izišao na brdo“ i „popao se na jedan veliki stanac kamen“, da se odatle strmoglavi. „Ne, čovječe! za trista šesdeset i pet koji su u godini!“ zavapio iz potaje nekakav čovjek, vas sijed, i zaustavio samoubilca. Starac mu se onda ukaza, i reče: „Vidiš li ono onamo veliko brdo? — Vidim — A vidiš li ono silno mramorje povrh njega? — Vidim — Navrh onoga brda ima jedna baba zlatnijeh

¹ Vuk. *prip.* dodat. 7.

kosa, i u skutu drži jednu tieu; ti treba ovu babu, prvo nego te vidi, za kose da uhvatiš, a ako ona tebe prvo vidi, okameničeš se“. Množina mladića već se bila okamenila, pa stajahu svi onamo dupke. Kraljev sin pogibiju uvidio; ali njemu se hoće ona čudna tica, s kojom se zlatokosa baba „igraše i prema suncu biskaše“. Ode k brdu, pristupi kamenjaku, došuma se do babe i za kose je uhvati. „Šta ćeš od mene“? ciknula baba, te kao od potresa zatreslo se brdo. „Da mi daš tu tieu sa skutu i da povrneš sve ove hrišćanske duše!“ odgovori joj mladi junak. Iz usta babinih zaduhnu vjetar plavetan, koji oživi sve okamenjenike. Svoju tieu ljubi kraljev sin, a dok je ljubi, od tice biva najljepša djevojka. Tad mu ona dala čarni štap. Tim štapom kuenuo vjerenik u kamen, a iz kamena suklja rpa zlatnih novaca. Štapom još razdvoji veliku rijeku, i gomilu za njima naklopljenih vukova prometnu u mravinjak¹. Preturivši svaku napast, mladenci sretno stigoše doma i vjenčaše se.

Nego, skoro svi biljezi i sve zgrade u još jednoj jekavskoj priči² one su iste, koje u životu dvaju Jakšića, dvaju eddičnih viteza, dvaju Dioskura i dvaju *Acrina*. Priča progovara skoro čistim glasom prvašnje neznabozačke legende. Nekakav ribar ulovio u mrežu dan za dan tri jegulje, te, po nagovoru same treće jegulje, rasjekao ovu na četvoro, i dao po komad ženi svojoj te jednoj kučki i jednoj kobili, a četvrti komad usadio više kuće. Žena potom rodila dva blizanca, kučka okotila dva hrta, a kobila oždrijebila dva ata; poviše kuće iznikle dvije sablje. Gdje blizanci odrastoše, jedan, da zaradi, odlutao u svijet, davši bratu posudu vode i rekavši: Ako se ova voda zamuti, to je znak, da sam ti poginuo. Vrljajući, dogje u veliki grad, gdje ga careva kći okom odmah zapazila; kadno pak iz bliza vidi pristala junaka i sablju mu, i hrta, i konja viteza, uljubi se unj do zanosa. Izmolila ga u oca, i vjenčali se. Jedno veće mladoženja ugleda sa prozora veliku goru, gdje sva u velikom plamenu plamt, pa za to upita ženu do

¹ Ovo je prvi put što sretamo mrava, u našim kazivanjima naravi mitične. Radljiv, štedljiv, pa bogat i onda, gdje se preko zime skriva, mrav je u teomorficnom odnosu s blagima, a vremenito sapetim bogovima. Ovaki simbolizam mrava stvorio se već u davnini arijskoj. (Gubernatis, *Myth. zool.*, v. II, p. 44—9). „Baba zlatnijeh kosa“, u priči biti će „baba od zlata“, „baba zlata“, nekih naših pisaca (*Akad. rječ.*, pod *Baba*), t. j. proljetna zemlja u slavenske mitu.

² Vuk *prip.* 29.

sebe. „Ono je gora čudovita“, reći će mu žena; „preko dan sijeva, a po noći gori; i kogogj k njoj pogje, ostane mutav i na ono mjesto udurečen“. Ništa za to: junak okroči konja i povede onamo psa. Na kamenu stancu nagje babu, koja ga uvede u avliju jednu, ogragjenu kostima od junaka, pa je u avliji nebroj drugih junaka mutavih i ukočenih. Tu se okameni i srčeni mladić, i konj mu, i pas. U onaj tren zamuti se voda u sudu bratovu. Zaturio se onda i ovaj u svijet, dok nabasao na one iste carske dvore. „Evo ti muža!“ uzviknuo car čeri. Drugi brat, sablja njegova, konj, pas, sve bješe na lik b. ata izgubljenog: dva brata blizanca kao dvije pole jedne jabuke. Nego, u noći postavi on sablju izmegju sebe i snahe. Po kazivanju mlade žene, u to doznao što je bilo i svemu jadu se dosjetio. Danu na osvitak, eto njega na konju, pa vrcem u kletu goru. Nasrnu na babu, na nju nadrška psa i previknu: „Brata mi na dvor!“ Živa njega izvela baba, povrativši mu govor i dušu. Vješticićetini dva brata sad istrgoše travu iz ruke, a pošto njom otriješe sve zatravljene ljude te progovorili, ubiše babu i vratiše se k nevjesti u carske domove.

Nakon već izloženog mita dvaju nebesne braće, priča ova gotovo i ne treba tumača. Dva prekrasna blizanca jednolika, pak i sve jednoliko: dva konja, dva mača, dva hrt, to se po sebi kaže. Na jednakoj je čistini i brat patnik, i djevojka uzvisita, i požarni prizor, i nedaća večernjeg okamenjenja, i uskrснуće u rano jutro. A nije bez neke, u važnoj ovoj priči, ni samo ono što uzgred dolazi. Ribar pokazuje na pučinu noćnu, iz koje izviru oba božja jezdioca. Riba u opće, a jegulja napose, kod Arijaca znameniti su rogljaja¹; iz noćne materice istječu svijetli konjici, konji, psi, mači. Voda, što se zamućuje, takogje je noć, tmasta i opasna, u kojoj će jedno od braće da gine. Što gora po danu sijeva i grmi, to znači nebo dnevno uz gromornu silu svjetlosti. Zid od ljudskih kostiju, i dvorište dupkom puno kamenih ljudi, prikaz je Udine, kojoj sliku tamničku već prihvatismo u epskoj pjesmi². Mjesto noćnog Vuka, ili Troglava, ili Zla boga, u ovoj, i u još drugim pričama, vrši udu moć stara ženetina. Ovo je otuda, što naši oci od dva velika a dodirna ljudska strašila, noći i zime, kad ih rastavljahu, prvo najvolije uobrazivati muškim, a drugo ženskim oblikom. Najčešće utvarala im se zima kao neka ženturina pre-

¹ Gubernatis, *Myth. zool.*, v. II, p. 360—1.

² Na str 234.

opaka i satiruća¹. Ljudske kosti na rpe, to je obilježje zimnog poloma i zimne ukočenosti u prirodi zamrloj. U noćno i u zimno doba, sve je povaljeno i skamenjeno. Nebo i zemlja unakrst, vasiona širom, ukazuje se onda kao velika „skamenjena kraljevina“, o kojoj govore priče kajkavske; skamenjena je tu čak i djevojka na udaju spremna, t. j. Zora. Ali sve hoće opet da oživi. „Danu na osvitak“, kaže priča, brat bñdi brata, pa, š njim ujedno, od mrazovite tmuše izbavlja i cio pokunjeni, skamenjeni ljudski rod².

A da bude iznad svake sumnje i sam imeniti odnošaj ovih priča k dvojici Jakšića, pjesme Petranovićeve zbirke hoće da o tome iznesu izravnog dokaza. U pjesmi jednoj³ natuknuto je o porodu i o zlamenju dvaju braće ono, što i u pričama; a izrijeком navode se Jakšići: „Dva putnika putem putovala, — dva Jakšića od zemlje Srbije, — megu sobom oni govorili: — Da je mudra mlada sultanija, ... da oplete mrežu plemenitu, — da uhvati ribu šestokrilu, — da odreže ribi desno krilo, — rodila bi sina zlatnoruka ... Opletoše mrežu plemenitu, — baciše je u to sinje more, — ufatiše ribu šestokrilu, — odrezaše njojzi oba krila. — Rob odnese desno svojoj ljubi, — da mu rodi zlatnoruka sina, — a lijevo krilo sultaniji. — Ragja čedo sultanija mlada, — ona rodi guju šarovitu, — dok je rodi, odmah joj uteče, — na pendžere u zeleno polje. — Kad robinja pogje čedo ragjat', — ona rodi sina zlatnoruka“⁴. I kamen, toliko znamenit u životu braće, u drugoj pjesmi iste zbirke⁵ nalazimo kod Jakšića. Da razvrže dva Jakšića. da braću od zakletve mamom pomami i zavadi, vila načinila se krasnom čobanicom, pa svoje „ovce od kamena satvorila“, a njima

¹ Vidi *Dio I*, na str. 61—3.

² S ovom gotovo jednaka priča raznosi se i po Italiji (vidi joj izvadak u Gubernatis-a *Myth. zool.*, v. II, p. 361) O zajmu teško je misliti, pa će to reći, da pričanje arijsko o dvojici nebesne braće baš iz punog srca tecijaše, ako ga u Italiji ne stroši cvatnja trostruke prosvjete.

³ Knj. I, 21.

⁴ Ovih stihova smisao nije mi posve čist. Nagagjajući rekao bih, da se tu govori o pomladku dvaju Jakšića Arijski, te i naši bogovi, obično „dvaput su rođeni“, kako to kaže Rig-Veda, t. j. oni s prirodom zamiru, pa oživljuju nanovo. Čedo robinje, zlatoruki sin, biti će brat dnevni, što se ragja iz ropske noći, a čedo sultanije, guja šarovita, zar je noćni brat, što se odvija iz gospodskog krila dana, a ide u noć, oličenu gujom, našim simbolom noćnog ognja.

⁵ Knj. II, 6.

i „od kamena zvono udarila“¹. U trećoj pjesmi, kamene se i konji Jakšićevi².

Kamen je Jakšićima upravo svečan. Oni se njim čak i kunu, osobito u starijim pjesmama narodnim. „Nagjoše“, pjeva o Jakšićima jedna bugarštica, „jedan mramor studen kami, — i uz kamen suho drvo javorovo; — srdašce je prinio (Jakšić Mitar) ka mramoru studenom, — rukami ophiti suho drvo javorovo, — paka mi je otiš'o svomu bratu govoriti: — Poslušaj me, moj brate, k'o ti ću se oklinjati: — Ako ti sam, moj brate, ljubovnicu vjenčanu ljubio, — srdašce mi ustinulo k'o no mramor studeni, — a ruke mi usahle k' ono javor suho drvo!“³ A jednako, u još jednoj bugarštici, kune se i drugi brat, Jakšić Stjepan: „I skoči se Stjepane s svoga konja velikoga, — ter mi nogam' stanuo na mramor studen kami, — a rukami bijaše suho drvo zagrlio; — tu se poče zaklinjat' Mitru bracu rođenomu: — Ako je, brate, omraza među nama postavljena, — iz mramora studena živa voda udarila, — a i javor suho drvo l'jepo ozelenilo! — Ako li je istina, što si meni govorio, — da bi noge ostale pri mramoru studenom, — a i ruke junačke pri javoru suhu drvu!“⁴ Urekoše kamen, kako mi se čini, ako ne glavom Jakšići, a to žene njihove, i u novijim našim pjesmama. Žena prvoga Jakšića, odvrćajući muža da ne dâ odijelo i oružje drugome bratu, kaže: „Ne daj . . . kako ćeš mu dati? Kam njegovo, pusto mu ostalo!“⁵ Kletvu pak žene mlagjeg brata već čusmo gore: „Kam mu konji, poklali ih vuci! — Kam oružje, odnijeli ga Turci! — Kam od'jelo, ostalo mu pusto!“⁶

Nužda mi dosad, više puta, iz pera iznudila riječ o kamenu. Već rečenome imam dodati još ovo. Kamen je najobičnije obilježje za noćnu napast božjih jezdišaca. U pričama, mjesto kamenog brijega, susretamo, katkad, i „Kameni Grad“. Ovo je opreka, mitična antilogija, „Stojnog Biograda“. Na vazdašnju izmjenu, bijeli se stojni, nebojazni grad dana, dnevno nebo, a kameni se po tom grad noći, nebo noćno. Svi božji jezdioci, Vid i djeca Vidova, bo-

¹ v. 34—7.

² Id. ib., 7, v. 205.

³ Bogišića *pjes.*, 41, v. 21—9.

⁴ Id. 42, v. 20—9.

⁵ Davidovića *pjes.*, 11, v. 46—7.

⁶ Vidi na str. 218. U ostalom mi je reći, da „kam“, u novijim pjesmama, može naprosto biti „kamo“. Dapače držim, da ovo ovako razumijevaju i sami pjevači.

rave, kad tamo, kad amo. U pučkom pričanju Germanâ pominje se „Odinov kamen“, pa taj kamen čudoviti siječe se mačem, prije boja¹. Da pobjedu k sebi pritegnu, ljudi rastaviće kamen po visokome izgledu bogova vidnih, koji su istom onda pobjednici, gdje se iz noćnog kamena probiju na vidilo. „Ubojni kamen“ Odinov dogje do nas, jer ga se jednako spominje u narodu; al više ne služi, nego na tobožnje liječenje rana od uboja². Nazor o noćnoj kamenoj nedaći neba, i ako sad zaboravljen, ipak prelio se u mnoge pučke kletve i običaje, koji još postoje. U epu, Crnojević Ivo, kad hoće da grozno proklinje sestru, reče joj: „Što rodila, sve se kamenilo!“³ Grozna je i sadanja pučka kletva: „Tako se ovoliki ne zakamenio!“ — „Tako mi se ne zakamenilo dijete u ženi, tele u kravi, jagnje u ovcu, svako sjeme u baštini i duh u kostima!“⁴ Po jugozapadnim krajevima naroda našeg malo manje teži i ova kletvena riječ: „Kami ti u srce!“ — „Kam ti u dom!“ Kadikada hoće i majka Jekavka da reče ludome sinu: „Muči, sinko, stale ti s kamenom!“⁵ Isti Jekavci, kad se poslije svagje izmire, bacaju kamen, svak na stranu suprotnu; to je čin velike zakletve, a kaže se: „Kam tamo, kam amo“⁶. Pa riječ: „zatucati koga u kam“, hoće reći: slutiti, da ga nestane⁷. Cio ovaj svežanj ljutih kletava s kamenom dadeše Jekavcima na ostavu djedovi neznabošci. Kunijahu se kamenom poganski sjevero-zapadni Slaveni, to po tvr-

¹ Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 128, a i *Nachtr.*

² Vuk. rječ., pod *Ubojni kamen*.

³ Stojadinovića *pes.*, knj. I, 14, v. 764. I opet, u pjesmi 10, v. 30—2: „Što rodio, sve se skamenilo, — što mu muško, sve kameno bilo, — a što žensko, slijepo mu bilo!“

⁴ Vuk. *posl.*

⁵ Vrčevića *Niz prip.*, str. 111. I bez veznika: „stale ti kamenom!“ u pjesmama Čojkovićeve zbirke.

⁶ Id., *passim*. K ovome običaju vrijedno je primaknuti ovo mjesto iz inače malo kritičnog Orbinieva *Regno degli Slavi*, p. 126: „... havevano per costume (le genti Venede, o Slave), quando facevano tregua, o pace con l' inimico, mandar l' Ambasciadore, il quale pigliando in mano una pietra la buttava in acqua, dicendo, così venga a perire, et annegarsi colui, che mancarà di fede, la quale inviolabilmente servavano i Vandali“.

⁷ Vrčevića *Niz prip.*, str., 92; „... svak nas kune i u kam zatuca, ne daj Bože, da ni deseta kletva na nas ne prione“.

dome svjedočanstvu hroničara Helmolda¹. A taki običaj siže i u dublju davninu. Uz kamen vršila se kod Rimljana kletva najoštrija, a sklapale se najsvečanije pogodbe: gologlav pod božjim nebom, i s kremenom u ruci, stajao je prisežnik pred oltarom presvetim, pred *ara maxima* boga Hercula. Kako se Rimljani često bogmahu sa Herkulom: Mehercle! tako isto i sa dvojicom braće: Mecastor! Epol! Edepol! A da je kletveni kamen bio u osobitoj svezi baš s onom braćom, dokazuje bogmanje Spartanaca: Νῆ τὸ Λαπέρεσσ! koje bi u našem jeziku glasilo: Tako mi dvaju okamenjenika! Pradavne kamene kletve, kod Slavena i Italo-Helenâ, prvi su uzročnici nebesna braća.

Ovako, slični božanski nazori, uz tijesno srostvo arijsko, proizvedoše čudnih podudaranja izmeđju klasičnoga svijeta i prostoga naroda našeg.

¹ *Chron. Slav.*, I I, c 83.: „Et inhibiti sunt Sclavi de cetero jurare in arboribus, fontibus et lapidibus, sed offerebant criminibus pulsatos sacerdotes, ferro vel vomeribus examinandos“. Mjesto starodavnog dokaza sa raznom zakletvom, Nijemci, dakle, tamo uvedoše ordalije.

U *Dijelu I*, na str. 82 (122), vr. 23, treba ispustiti ove riječi: „te zar i za ono Helmoldova boga Prone“.

KNJIGE

koje je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sa zahvalnošću primila.

Od kr. mađjarskoga geologiškoga zavoda (földtani intézet) u Pešti.

— Földtani közlöny. vol. XIII. nr. 7—12. — vol. XIV. 1—12. vol. XV, 1—2.

— A magyar kir. földtani intézet évkönyve, vol VI, nr. 8—10. vol. VII. nr. 1—4. 5.

— A magyarhoni földtani társulat 1852—1882.

— Kismárton vidéke.

— A magy. kir. földtani intézet könyv- és térképtárának czimjegyzéke

Od c. k. statističke centralne komisije u Beču.

— Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1881. Heft: I. III. VI. VII. VIII. X.

— Österreichische Statistik. Band III. Heft 1. 2. — B. IV. H. 1. 3. 4. B. V. H. 1. 2. 3. B. VI. H. 2. B. VII. H. 1. 3. 4. B. VIII. H. 1. 2.

Od muzeja kraljevstva českoga.

— Časopis musea království českého: ročník LVIII. sv. I—IV. ročn. LIX. sv. I.

— Novočeská biblioteka, číslo XVIII. Dějepis Prahy, díl VI.

Od jednoty českých matematiku u Pragu.

— Časopis pro pestování matematiky a fysiky, ročn. VIII. nr. 1—6.

Od matice slovenske u Ljubljani.

— Spomenik o šeststoletnici začetka Habsburško vlade na Slovenskom.

— Letopis matice slovenske za leto 1884.

— Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, sestavil dr. Jos. Pajek.

— Lovčevi zapiski prievod Turgenjeva.

Od pisaca,

— J. Авакумовића.

1. Покушај

2. Продужени злочин.

3. Стицај злочина.

4. Нуждна одбрана.

5. Важност казненог закона.

— M. Вап, Јан Hus, tragedia u 5 činova

— Панчић Јосиф. Додатак флори кнежевине Србије.

— Милутиновић Урош. Проповиед на ускрс.

— Brusina Spiro: Die Neritodonta Dalmatiens und Slavoniens.

„ „ Die Fauna der Congerienschichten von Agram.

— Флоринскі В. Свѣдѣнія о состояніи и потребностяхъ русскихъ медицин-
скихъ факультетовъ.

— Русскіе простонародніе травники.

— Rossi Ljudevit: Dr. Josip Cal. Schlosser, životopisna crta.

— Schulzer Steph: Noch einmal über Josef von Lerchenfeld und dessen
botanischen Nachlass.

— Bela Stanislaw. Wizyta u Strossmayera.

— Ныл Попов Др. Исторія императорскаго московскаго общества исторіи
и древностей російскихъ. Част I.

— Ныл Попов Др. Извѣстія о походженіи Симеона Стефановича Пиш-
чевича.

— Leskien August: Der Ablaut der Wurzelsilben im Lituanischen.

— Planinsko društvo. Spomenica hrv. planinskog društva u Zagrebu 1884

— Dučić N. Старице Хиландареке.

— Lamanski V. J. Сборникъ статей по славяновѣдѣнію.

— Stasov V. Картины и композиціи.

— C. k. velika realka u Splitu: Godišnje izvešće 1883 i 1884.

— G. Jovan Žujović, profesor velike škole u Biogradu:

1. Приступно предавање.

2. Геолошко развиће животиња. (Сисари.)

3. Прилози за палеонтологију српскихъ земаља.

4. Кратки предлогъ историје минералогіје.

5. Грађа за геологију краљевине Србије. I. II.

6. Одговори.

7. Note sur les roches éruptives et métamorphiques des Andes.

9. Les roches des Cordillères.

— Gröber Carl: Die Schlacht am Amselfelde.

— " " Der Königssohn Marko.

— Od pisca A. C. Петрушевца;

a) Краткое историческое извѣстіе о времени введенія Христианства на
Галичской Руси.

b) Иванъ Θεодоровъ русскій первопечатникъ.

c) Краткое историческое извѣстіе о введеніи христианства въ предкар-
патскихъ странах во времена св. Кирилла и Мефодия.

Историческое извѣстіе о церкви св. Пантелеймона.

e) Хронологическая роспись церковныхъ и мірскихъ русско-словенскихъ
книгъ.

f) Historica expositio de auctoritate, jurebus et praerogativis ecclesiae
graeco-ruthenae.

[illegible][illegible]

